

A kisebbségek geopolitikája

VIII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia

PÉCS 2014

A kisebbségek geopolitikája

VIII. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia

Pécs, 2012, November 15-16.

Szerkesztő: **Végh Andor**

Lektorok: **Békési László, Reményi Péter**

Olvasószerkesztő: **Kőműves Krisztina**

Kiadja: **Pécsi Tudományegyetem**

Természettudományi Kar Földrajzi Intézet

Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszéke

A kiadvány az OTKA 75624 számú projekt támogatásával készült.

ISBN 978-963-642-596-8

© SZERZŐK, 2014

SZERKESZTÉS © VÉGH 2014

PÉCS 2014

Tartalomjegyzék

Előszó	4
Pap, Norbert: The everyday life of Muslims in East-Central Europe	5
Szilágyi István: Nemzeti kisebbségek Spanyolországban: a katalán eset.....	10
Nagy Miklós Mihály: Egy gyengülő birodalom sokasodó etnikumai: A Török Birodalom népei a magyar hadiutazók szemével, 1848-1949.....	19
Reményi Péter: A koszovói szerb kisebbség és a független állam.....	27
Németh Ádám: Kisebbségek a soknemzetiségű Baltikumban a XIX-XX. század fordulóján.....	34
Léphaft Áron: A lehetséges autonómiák földrajzi alapjai a volt jugoszláv térben	44
Bali Lóránt: A horvát-magyar társadalmi-gazdasági kapcsolatok az államszocializmusban és a rendszerváltozást követő első évtizedben.....	68
Mérei András: A németiség marginalizálódása a volt jugoszláv térségben: Etnopolitika a XX. század első felében.....	73
Suba János: A nemzetiségi kérdés és a határmegállapítás a trianoni határ északi szakaszának kijelölésénél 1921-1922 között.	79
Brucker Balázs: Az Európai Parlament Nemzeti Kisebbségügyi Intergroupjának szerepe a kisebbségi érdekek érvényesítésében (2004–2009).....	88
Kalmár Zoltán: Ciprus megosztottságának kérdésköre: Makáriosz enoszisz-kampánya	97
Posta József: Írország történeti földrajza a Tudor kolonizációtól a Nagy-Britanniával való unió kimondásáig (1534 – 1801)	104
Békési László: Zeusz-fejek a Dunántúlon – A kelta pénzverés keresztútján a Balkán és Britannia között.....	117
Négyesi József: Szíria vallási, etnikai összetétele, szerepük a jelenlegi szíriai folyamatokban	127
Oppe Orsolya: Kettős identitás Dél-Tirolban	136
Vörös Zoltán: Hszincsiang-Ujgur tartomány helye és szerepe a 21. századi Kínában.....	141
Sipos Anna Magdolna: A kisebbségi kérdés a tudomány- és a bibliometria mérlegén.....	146
Dobos Balázs: Roma etnikai pártok és választói támogatottság Magyarországon.....	155
Balla Ágnes: Kisebbségi közösségek szerepe az európai regionális politikában – Horvátország–Magyarország.....	163
M. Császár Zsuzsa - Szalai Gábor: Baranyai reformátusság a 21. század első évtizedeiben.....	168
Ács Marianna: A protestánsok megjelenése Pécssett (1806–1910)	175
Szeifert Nóra: Keleti eredetű vallások.....	182
Bolyós Ádám: A görög és a lengyel kisebbség helyzete Pécssett	188

Előszó

A kisebbségi kérdés aktuális napjainkban nem vitatható, amikor új külső-belső határokat és érdekszférákat jelölnek ki e problematika alapján. Emellett megújultan, szinte korszaktól függetlenül a legaktuálisabb területi alapkérdések egyike a kisebbségi. Ennek bizonyítéka az itteni tanulmányok is tudományos igényességükkel, több helyen is megragadható módszertani újításukkal és tudományos kutatói elköteleződésükkel. Talán ezen utóbbi az, ami mindig is kézzelfoghatóvá, megérthetővé teszi a kisebbségi kérdések feltevését mindenki számára, mert mindannyian személyes pszichológiai karakterünkben hordozzuk a többség-kisebbség, mi-ők kategóriáinak megkülönböztető és egyben önmeghatározó jellegét. Mindannyian megtapasztaltuk már a kisebbség és többség érzésének furcsa vonzását és ellentmondásait, éppen ezért a természetes érdeklődésünk egyik központi témájává vált.

A kötetben megjelenő gondolatok aktuálisak és folyamatosan megújulnak, a kisebbségi kérdéskört elemzik, magyarázzák a XXI. századi tértudományt a geográfia szemszögéből. A széles tematikát felölelő tanulmányok több ismert és a publicisztikában is többször megjelenő kérdések mellett – autonómia, roma problematika, Balkán, Iszlám – olyan speciális témákkal is foglalkoznak, melyek valódi módszertani és területi különlegességnek számítanak. Ezek mellett a területi vetületek sokaságát is bemutatják az itt közölt munkák így a globális/nemzetközi, a regionális, a nemzeti és a lokális minoritás-problematika is megjelenik.

Köszönetet mondanunk minden szerzőnek a befektetett munkájáért és kívánunk minden érdeklődőnek kellemes időtöltést, újabb gondolatokat és problémafelvetést a kötet olvasása közben.

A szerkesztő

Pap, Norbert:

The everyday life of Muslims in East-Central Europe

My presentation revolves around the topic of rapid islamization of Europe and its impact on East Central Europe, the political and cultural consequences.

If we look at the map of Europe you can see that in the north, west, south and east of ECE the rate of the Muslim population is higher than the regional average, and in some places e.g. in the Balkans, homogeneous Muslim zones can be found. As you can see, the examined region is an intermediate zone, a hole in the map of Europe, being a continent where islamization is in progress. What are the explanations of this? How have the Muslims settled down?

Based on the 2011 survey of the Pew Institute 43 million Muslims live in Europe, which is 5.8% of the total European population. According to the 2030 prognosis this number may increase to 57 million, or 7.8% of the total population. The next table shows some country-specific figures.

Table 1. Muslims in Central East Europe

Country	Muslims (number of people)	Their proportion of the population	Muslims (number of people)	Their proportion of the population
	2010	2010	2030	2030
Czech Republic*	4000	<0,1	4000	<0,1
Hungary	25.000	<0,3	24.000	<0,3
Poland	20.000	<0,1	19.000	<0,1
Romania	73.000	<0,3	73.000	<0,4
Slovakia	4000	<0,1	4000	<0,1
Central East Europe total	126.000	<0,1	124.000	<0,1
Europe	42.967.000	5,8	56.929.000	7,8
World	1.618.143.000	23,4	2.188.874.000	26,3

Source: Pew Research Institute, 2011 <http://features.pewforum.org/muslim-population/>

Within this, a total of 130 thousand Muslims can be found in the five East Central European countries that we studied, where their ratio is less than one per thousand. According to the 2030 prognosis there is either a stagnation or a decline in the number of people, the ratio does not change substantially.

It should be noted that there are other surveys and data as well, but the figures do not reasonably differ.

How do these communities get to the region? Partly they have been living in the region for a longer period of time, they are of Turkish or Tatar origin. The other group of a similar size got to this area due to the migration in the past few decades. They are mostly Arabs but smaller groups of immigrants have arrived also from other parts of the Islamic world (Turks, Albanians, Bosnians, Chechens and Afghan refugees). A small but growing group is composed of the local Muslims who changed religion, they converted to the Islam.

The usual explanation to diversity is the past that can be characterized by a period of communism and isolation. The region was left out of the modern migration that emerged in the western part of the continent in the 20th century.

It is a potential explanation that the region also missed modern colonization. In these cases there were no cultural and personal relations between the nations which could give direction of the migration. There are other factors to consider such as the open or closed nature of the host country, the labour market characteristics or the quality of higher education and its attractiveness. The East Central European countries joined the modern migration processes relatively late and not as hosting but more like as sending countries. The main reasons why they came to ECE: to study, to do business or as the case may have been, as asylum seekers. The prognoses do not show the likelihood of higher population growth and it can not be expected that a lot of new gaps would open up that could attract employees from Muslim countries.

How have the followers of Islam settled down, in what way have they arranged their way of life? The legal backgrounds of the religious groups vary in the ECE countries but the acceptance is tied to the number of people involved.

In Poland and Romania Islam has been accepted and the Church of Islam has been registered for a longer period of time. In the other states, however, its organizations were established during the past 25 years. The only state where there is no recognition of their religious nature is Slovakia. However, the civil sector evolved (developed) everywhere and it provides an appropriate background for the communal demands. Their activities are financed to a lesser degree by the state, mainly in Poland and in Romania, but external funding also appears here as well, mostly from Turkey. The financing of the Muslim communities is not transparent enough, the Zakat (Islamic charity) plays an important role in this issue. Among others private individuals and organizations from the rich Arab oil states give money for the operation, construction of mosques. This is the relation that fills the authorities with suspicion. It is assumed that Islamic fundamentalist or maybe terrorism-related organizations provide the money.

All the divisions that characterize the community appear in the civil sphere. The major dividing lines extend between the “old” Muslims and newly arrived ones, Sunnis and Shiites, “local” Muslims (converts) and immigrants.

The situation in Hungary well illustrates the whole of ECE. Three major organizations have been developed recently. Based on the 1990 legal regulations it was relatively easy to find religious organizations and that was how the Sunni Muslim organizations were established. The Hungarian Islamic Community is the oldest organization which was founded by Balázs Mihályffy in 1988. The church leader (president) is Zoltán Bolek from Hungary and the members are typically Hungarians, too. They regularly organize national and international charitable events, they sustain Muslim missions in the refugee camps and carry out pastoral care in prisons.

The Muslim Church of Hungary, which was established in 2000, parted from the former organization. Its two subcentres can be found in Szeged and in Pécs. It is a member of the Federation of Islamic Organizations in Europe. According to the leader of the organization Zoltán Sulok, there is a large number of foreign-born believers among its members.

The third and smallest organization, which was established the latest, is the Islamic Church with its headquarter located in Budapest in the Dar as-Salam Mosque. The Islamic Church was established in 2003 on the basis of the initiative of some of the believers who parted from the Muslim Church of Hungary. The religious leader is Tayseer Saleh of Palestinian origin, who is believed to be following salafi tenets.

In the situation that evolved after the New Church Law had been adopted, the Muslim organizations were bound to join forces and the two largest ones of them (the Hungarian Islamic Community and the Muslim Church of Hungary) created the Islamic Council of Hungary in 2012. Currently this organization takes care of the representation of the Muslims in Hungary as stated in the law.

In Hungary there are several active civil Muslim organizations. The Dialogue Platform Association was established in 2005 with Turkish and Hungarian members and it is bound to the Gülen movement. The Aluakf foundation operates in Miskolc and it maintains a prayer house also in Miskolc. The Hanif Cultural Foundation has outstanding merits concerning their publishing activities. Organizations and operations of a similar type appear in the other countries.

In what way do Muslim private individuals and organizations appear in the dimension of politics?

Political appearances have two main features. One of them is that they appear in public speeches, in the media tied to foreign policy issues, to the hot spots of world politics (Iraq, Afghanistan, Palestine, caricature scandal, Mohamed film etc.). This is more or less well-known and dealt with, I would not speak about this here and now.

The other sphere of phenomena is related to building mosques.

Currently mosques and Islamic cultural institutions represent the objectified targets of debates concerning Islam. The construction of new mosques and especially minarets divides the non-Muslim societies throughout the world. In Islam, the mosque (مسجد) is the “place for bowing” in other words. The so-called djami (جامع), the “place for gathering” is nothing else but the so-called great mosque, where the Friday prayers are held.

In Poland there are only three mosques in the classical sense. Two of them can be found in the north-eastern corner of the country, in Podlasie Voivodeship, built by the Polish community of Tatars. One of them was built in the 18th century, the other one in a rural area in the 19th century and the third one in Gdansk in 1990. In addition to these Islamic cultural centres and prayer houses (about 10) were also set up.

Facilities associated with Islam generally do not evoke intense emotions or opposition in the Polish society, only very little evidence can be brought up regarding this. One of the very rare exceptions was the demonstration against (and also in favour of!) the establishment of the Muslim Cultural centre in Warsaw in early 2010. The demonstration was organized by the Polish organization named the “Europe of the Future”. The authorities did not intervene, the protest did not reach its goal. Despite this phenomenon, it can be said that regarding the mosque issue, the Polish society and the Polish state belong to the most tolerant ones in East Central Europe.

In the Czech Republic numerous initiatives were born and burnt to ashes typically due to the opposition from local residents. The first mosque was built in Brno in 1998 after fierce battles with the local authorities. A year later a second such facility was completed near Prague. Besides these there are prayer rooms in the country, in the university centres and spas (frequently visited by rich Arabs from the Near East).

In Slovakia the right to build places of worship is the right of the religious denominations. There was an experiment for the establishment of an Islamic cultural facility with a similar function in Bratislava but based on “cityscape protection” considerations the initiative was rejected. There are three-four prayer rooms in Bratislava and countryside centres.

In Romania a large number of mosques were built back in the Ottoman era. The country was part of the Ottoman Empire's influence zone by several means, and could be understood as a frontier zone (BÉKÉSI L. 2004) between Christian and Islamic religions/powers. A century ago their number exceeded 250. Today 77 works, mostly in Dobrogea but there is also a newly built one in Bucharest. Building a mosque or a church is the legal right of every registered religion, including also the 700-year-old Islam. That is why the context of building mosques in Romania is very different from that of in other states of East Central Europe. Arguments concerning this topic are not known.

The case of *Hungary* is rather unique from several points of view. A few historic mosques remained from the Ottoman era. One of them can be found in Esztergom. It was restored recently and is used as a museum. From among the historic mosques in Baranya county, the Ali Pasha Mosque in Szigetvár and the Gazi Kasim Pasha Mosque in Pécs are consecrated Catholic churches. However, as a result of the monument reconstruction, the original architecture looks excellent. The Siklós Malkocs Bey Mosque and the Pécs Yakovali Hassan Mosque are museums. However, they are regularly used for religious purposes as well by the local Muslim believers. There has not been a classical domed mosque with a minaret built recently in Hungary, and there is only one similar in Subotica (present-day Serbia). Besides these there are 8 so called mosques (prayer houses and prayer rooms) in the country, they are Islamic centres.

However, an anti-Islamic protest took place in the 11th district of Budapest when the Islam Church began to build a new mosque and cultural centre, otherwise on the basis of valid permits. When the local residents started their protest they referred to the expected growth of traffic, the environmental load, noise and also an increased terrorist threat. The construction was also added to the political debates on Home Affairs in the 2010 election year. In the end the construction was made to be impossible and the local authorities withdrew the building permit.

The political debates primarily take place within the local society, there are no nationwide significance.

References:

- BÉKÉSI L. 2004: A politika földrajza. AULA, Budapest. 208 p.
- CSICSMANN, L. – VÉKONY, D. 2011: Muslims in Hungary: A Bridge between East and West? In. Jaroslav, B. (ed): Muslims in Visegrad. Institute of International Relations Prague, Prague. pp. 53-67.
- N. RÓZSA, E. 2010: Muszlim kisebbségek Közép-Európában, avagy Közép-Európa különlegessége. In. ROSTOVÁNYI ZS. (szerk.): Az iszlám Európában. Aula Kiadó – Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, pp. 405-446.
- PAP N. 2013: A pécsi szunnita muszlim közösség. – Kisebbségkutatás, 2013/2. pp. 120-133.
- PAP N. 2013: A Muszlim közösségek szerveződésének sajátosságai Kelet-Közép-Európában. – Civil Szemle 2013/2. pp. 49-65.
- PAP N. 2013: Hungary, the Balkans and the Mediterranean. Publikon, Pécs, 210 p.
- ROSTOVÁNYI ZS. (ed). 2010: Az iszlám Európában. Grotius Könyvtár 5. Corvinus Egyetem - Aula Kiadó, Budapest, p. 487.

Szilágyi István:

Nemzeti kisebbségek Spanyolországban: a katalán eset¹

Bevezetés: nemzeti identitás, anyanyelv és autonómia a globalizáció korában

Századunk a globalizációnak, a különböző értékeket, értékrendszereket képviselő kultúrák és civilizációk találkozásának, a nemzeti öntudatra ébredő identitások ismételt megjelenésének, a kisebbségi jogok előtérbe kerülésének, az autonómia törekvések felerősödésének, az integrációs és dezintegrációs a territorizációs, deterritorizációs és reterritorizációs folyamatoknak és tendenciáknak, valamint a szubszidiaritás, mint általános társadalomszervező elv elfogadottá válásának a korszaka.

Átalakult és eltűnt az állami szereplők kizárólagosságán és mindenhatóságán alapuló vesztfáliai típusú nemzetközi rendszer. Megszűnt a XVIII-XIX. században használt homogén nemzetállamot feltételező Nation State fogalom érvényessége.

Mindezek a tényezők jelentős hatást gyakorolnak a többnemzetiségű államberendezkedésekre a világ fejlett, félperifériális és perifériális térségeiben egyaránt. A Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia szétesése és megszűnése, a Nagy-Britanniában, Spanyolországban és Olaszországban végbemenő szerkezeti átalakulások és föderációs folyamatok, a harmadik világbeli szürke zónák államkudarcai e jelenség megnyilvánulási formáit jelentik.

Általános tendenciát jelez az unitárius, centralizált államok és területi berendezkedések devolúciós, decentralizációs, és regionalizációs folyamatok révén történő átalakítása és a különböző szintű és típusú területi, személyi és nemzeti autonómiákat megjelenítő önkormányzatok, önkormányzati rendszerek kiépülése. A multinacionális államok területén élő nemzeti kisebbségek életében egyre jelentősebb szerepre tesz szert a nemzeti identitást megjelenítő és az adott nemzeti közösséghez való tartozást kifejező *anyanyelv*, az annak biztosítására szolgáló nyelvi jogok, valamint a különböző típusú kisebbségi képviselő intézményes garanciáinak a kérdése.

A különböző típusú és alapú identitások, identitásformák és demokratizációs folyamatok egymás mellett élése, találkozása és összekapcsolódása Európában is megváltoztatta az állam, a nemzet, az állampolgárság, az önkormányzatiság és az önrendelkezés klasszikus értelmezését. (ZAPATA – BARRERO, R. 2004) Egyre inkább általános értelmet nyert Juan José Linznek a többnemzetiségű Spanyolországgal kapcsolatban 1982-ban adott megállapítása, mely szerint: „Spanyolország ma valamennyi spanyol államát jelenti; nemzetállamot jelent a lakosság nagy része, csak államot és nem nemzetet jelentős kisebbsége számára.” (G. SAVARSAND, J. G. – R. VIGEAULT, R. 1992 p. 423) Az ezredforduló tájékán Katalónia közjogi státuszának megváltoztatása, nemzetállami önállósága elismerésének kérdésében a spanyol központi kormányzat és a barcelonai székhelyű Generalitát között kiéleződött ellentétek Juan José Linz megállapítását igazolják. Jóllehet a folyamat még nem zárult le, a katalán nemzetpolitika számos tanulsággal szolgál a Kárpát-

---

¹ A tanulmány a TÁMOP-4.2.2./b-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen projekt keretében készült.

medence magyarságának autonómia törekvései számára. Ezért indokolt a folyamat főbb állomásainak összegző áttekintése.

Spanyolország: az autonómia modelltől a föderális berendezkedésig vezető út

Spanyolországban a Franco-rendszert felváltó demokratikus parlamenti monarchia intézményi fejlődésének 1979-1983 közötti első szakaszában megvalósult az állam (Spanyol Királyság), a saját nyelvvel bíró történelmi nemzetek (baszk, gallego, katalán, valenciano) és Roberto Blanco Valdés kifejezésével élve a történelem nélküli régiók (Cantabria, Asztúria, Extremadura, Madrid, Murcia, La Rioja stb.) demokratikusan szabályozott együttélése. (BLANCO VALDÉS, R 2005). Abban az országban, ahol a lakosság 20%-a katalán, 6%-a baszk, 2,5%-a gallego, 2%-a valenciano nemzetiségű.

Tény, hogy a tizenhét önkormányzati közösség² együttműködésén alapuló autonómia modell megteremtésével a spanyol új demokrácia nemzetközi szempontból is példaértékű szerepet játszott egy több száz éves probléma megoldásában. Az 1979 és 1983 között kialakított rendszer máig életképesnek bizonyult.

A régi hatalommal való gyökeres szakítást jelentő új demokráciának az önkormányzati-közigazgatási rendszer kiépítése és a nemzeti-regionális kérdés megoldása során alapvető figyelmet kellett fordítania a nemzeti, a regionális autonómiák és a demokratikus önkormányzati rendszer kompromisszumos összekapcsolódására épülő tagolt és szimmetrikus államszerkezet kialakítására. A modell kielégítette a baszk, a gallego, a katalán kisnemzetek, (valamint a saját nyelvvel rendelkező Navarra, a Baleári-szigetek és a Valenciái Közösség) nemzeti igényeit is, de másfajta alapelvű – a már idézett kifejezéssel élve – „történelem nélküli” régiók alkotta regionális-autonómiák létrehozásával ellensúlyt is képeztek azokkal szemben. A kettős megoldás közös államszervezeti alapját a hatalom területi megosztása képezte, amelyet az autonómiák állama (Estado de las Autonomias) érzelmileg semleges elnevezése foglalt egységes keretbe. Az önkormányzati közösségek rendszerének létrehozásával, valamint az önálló státussal rendelkező, Marokkó testébe ékelődő két város: Ceuta és Melilla jogi helyzetének rendezésével Spanyolországban technikai - jogi értelemben félföderális berendezkedés jött létre. A részben az ország történelmi hagyományaira, részben a gazdasági fejlődés által létrehozott regionális tagozódásra, s nem kis részben a politikai szempontok által motivált közigazgatási decentralizációra és politikai önkormányzatiságra épülő folyamat első szakasza Kasztília és León 1983. február 25-én elfogadott autonómia statútumával zárult. (SZILÁGYI I. 1996 pp. 78- 83. és 133-145.)

---

² Andalúzia, Aragónia, Asztúria, a Baleári-szigetek, Baszkföld, Cantabria, Extremadura, Galícia, a Kanári-szigetek, Kasztília-La Mancha, Kasztília és León, Katalónia, Madrid, Murcia, Navarra, La Rioja, Valenciái Közösség.

1. térkép Spanyolország Önkormányzati Közösségei
(Forrás:wikimedia commons)

Az 1978 decemberében elfogadott alkotmány 148. paragrafusában huszonegy pontban taxatív felsorolja az autonóm közösségek kompetenciájába tartozó ügyeket, amelyeket az önkormányzatok alapszabályai³, valamint a központi kormány és a nemzeti pártok által kötött „autonómia paktumok”⁴ tovább részleteznek.

A következő, a 149. § harminckét bekezdése a központi állami szervek kizárólagos kompetenciájába tartozó ügyeket rögzíti. A törvényalkotó azonban lehetőséget nyújt arra, hogy a központi hatalomhoz tartozó hatásköröket, vagy azok egy részét a spanyol parlament valamennyi, vagy egy-egy autonóm közösségre átruházza vagy átengedje, s ez által megvalósítsa a racionálisan szabályozott, a teljes jogegyenlőség és a kiteljesedett nemzeti-regionális önkormányzatiság alapjára épülő demokratikus jogállamiság eszméjét⁵. Hispániában 1983 és 2013 között az ország történetében példa nélkül álló decentralizációs és demokratizálódási folyamat zajlott le. Ennek eredményeképpen az önkormányzati közösségek közötti kezdeti jogi különbségek 2010 végére kiegyenlítődték.

³ Az Önkormányzati Közösségek Alapszabályait lásd: TORRES MURO, I. 1999.

⁴ Az 1992.február 28-i Autonómia Egyezmények, az 1998 július 16-án a katalán és galíciai nemzeti pártok által közzétett Barcelonai Nyilatkozat, az 1998 szeptember 12-én Baszkföldön aláírt Estellai (Lizarrai) Szerződés, valamint a tárgykörben elfogadott különböző alkotmánymódosítások és Alkotmánybírósági Határozatok .

⁵ A kiteljesedett önkormányzatiság sem foglalja azonban magában az önálló államalapítás vagy a kiválás jogát.

A demokratikus államszerkezet történelmi értelemben vett relatív stabilitása azonban nem jelent változatlanyságot. Az intézményi berendezkedés az állandó mozgás állapotában van. Az autonóm közösségek félföderalizmusától a föderalizmus irányába vezető, a nemzeti-kulturális és nyelvi identitásokra alapozott változások különösen a kilencvenes évek második felétől gyorsultak fel és 2006 júliusában, Katalónia új Autonómia Statútumának elfogadását eredményezték. Reális alternatívaként felmerült az önálló nemzet státuszát elnyert, Barcelona székhelyű autonóm tartomány Spanyolországból történő kiválása is.

Nemzeti identitás, nyelvi jogok és önkormányzatiság – a katalán megoldás

Katalónia 2006. július 19-én elfogadott Alapszabálya az önkormányzati rendszer intézményi megerősítését összekapcsolta a kulturális-nyelvi és történelmi identitásra alapozott önálló államiság megteremtésére irányuló törekvéssel, e célkitűzés történelmi megalapozásával és indoklásával. A Statútum Preambuluma a következőképpen fogalmaz: „A katalán nép évszázadokon át megőrizte saját önkormányzata melletti szilárd elkötelezettségét, amely az 1359-ben létrejött Generalitatban öltött intézményes formát....a Generalitat életre keltése az 1932-es Statútummal következett be, majd 1977-ben a demokrácia megszületésével, az 1979-es Alapszabály és az 1978-as Alkotmány elfogadásával, valamint az autonómiák államának megteremtésével állt helyre....Katalónia önkormányzatisága az Alkotmányon, a katalán nép történelmi jogain és e keretek között a Generalitat különleges helyzetének elismerésén alapul. Katalónia olyan államon belül fejleszti politikai személyiségét, amely elismeri és tiszteletben tartja Spanyolország népeinek eltérő identitásait.

Katalónia polgári és társadalmi hagyományai mindig a nyelv és a kultúra fontosságát hangsúlyozták. A katalán parlament Katalónia állampolgárainak érzéseit és akaratát tolmácsolva, a széles többség támogatását élvezve *Katalóniát nemzetként határozza meg.* (kiemelés tőlem – SZ. I.). A spanyol Alkotmány második paragrafusában – olvashatjuk a Preambulumban - a katalán realitást elismerve Katalóniát *nemzetiségként – nacionalidad* (kiemelés tőlem – SZ. I.) ismeri el.”⁶

A nemzet és a nemzetiség fogalma azonban politológiai és jogilag egyaránt eltérő tartalmat takar. A *nemzetiség* a többségi állam területén élő (etnikai) kisebbséget jelent. *A nemzet ellenben objektív és szubjektív kritériumokkal leírható, az esetek nagy többségében önálló államisággal rendelkező entitás, vagy pedig egy többnemzetiségű államon belüli államalkotó tényezőt jelenít meg.* (SZILÁGYI I. 2010)

A történelmi fejlődés során létrejött *strukturált és plurális közösségnek tekinthető nemzet objektív, vagy organikus* kritériumait a nyelv, a történelem, a kultúra, a saját intézmények, a saját szervezet és a terület, *szubjektív ismérveit* az adott entitáshoz való tartozás érzése és tudata, az adott közösséggel vállalt érzelmi azonosulás, a szolidaritás és az érdekközösség alkotják. *Ez utóbbi legfontosabb elemét a demokrácia, azaz az együvé tartozás saját akaratból történő kinyilvánítása képezi.*

Felfogásunk szerint az *állam és a nemzet* is különböző tartalmakat hordozó realitásokat testesít meg. Az *állam politikai entitás*, amely az adott területen élő népesség fölötti főhatalom gyakorlására szolgál. A *nemzet* ezzel szemben olyan *objektív és szubjektív kritériumokkal leírható politikai közösség, amely esetében a szimbolikus-kulturális jelleg a meghatározó.* A nemzet adott állami területhez az állampolgárság tényén, valamint annak különböző típusú szabályozási logikáján keresztül

---

⁶ Lásd: Ley Orgánica 6/2006.19 de julio... p. 27270.

kapcsolódik. Egy nemzet a változó történelmi körülmények, a nemzetközi erőviszonyok szeszélyes és nagyhatalmi érdekektől vezérelt alakulása következtében több állam területén is élhet. Az *állampolgárság* kategóriája alkotja a *közvetítő láncszemet* az állam, a történelmi nemzetek, a nemzeti kisebbségek és a történelem nélküli régiók között. Ez az általánosnak tekinthető európai keret. Az Amerika Egyesült Államokban és Kanadában azonban az állam és az állampolgár közötti kapcsolódási pontot nem a nemzet, hanem az alkotmány jelenti.

Valójában mi is a nemzet? – teszi fel a kérdést a katalán Pep Subiros: „A nemzet, mint az emberek összességét alkotó társadalom fölött álló magasabb rendű közösség a nacionalizmus terméke. Nacionalizmus, (nemzeti ideológia) nélkül nincs nemzet.” – olvashatjuk. (BLANCO VALDÉS, R. 2005 p. 122.)

A nemzet és a nemzeti ideológia Spanyolországban tapasztalható sajátos viszonya Hispániában a két fogalommal kapcsolatos viták újjáéledéséhez vezetett. A *Claves* című nagy tekintélyű értelmiségi hetilap 2005-2006-os számainak hasábjain mindennaposá váltak az ezzel kapcsolatos elméleti elemzések.⁷ A többnemzetiségű, föderális berendezkedésű spanyol állam intézményi reformjának lehetséges kimenetelét vizsgáló írások a baszk és katalán függetlenségi és autonómia törekvések áttekintésével párhuzamosan foglalkoztak a nacionalizmus kérdésével is. Ramón Máiz a Santiago de Compostelai Egyetem politológus professzora szerint ki kell alakítani a nemzet nem nacionalista koncepcióját. „Ez a nemzetet mint plurális, a kulturális többség és kisebbség által alkotott sajátos elkülönülések, együttélések és kötelezettségek közösségeként fogja fel...” (MÁIZ, R. 2005 pp.19), amelynek célja egy többnemzetiségű föderális berendezkedés kiépítése. E koncepciót testesíti meg az állami és politikai föderalizmus alaptörvényi szabályozása Spanyolországban.

Az 1978. december 6-án elfogadott alkotmány második cikkelye Spanyolország megbonthatatlan területi egységét az autonómiák államát alkotó nemzetek és régiók szolidaritására alapozza és leszögezi: „Az alkotmány a spanyol nemzet, valamennyi spanyol közös hazájának megbonthatatlan egységén alapul; elismeri és biztosítja a szolidaritás által egyesített nemzetiségek és régiók autonómiához való jogát.”⁸ A harmadik paragrafus a nyelvhasználat elvi kérdéseit rendezi, s kimondja: „A kasztíliai az állam hivatalos spanyol nyelve. Minden spanyolnak kötelessége ismerni és jogában áll használni azt. A többi spanyol nyelv is hivatalos nyelvnek számít az érintett Önkormányzati Közösségekben, Alapszabályaiknak megfelelően. Spanyolország nyelveinek változatos gazdagsága olyan kulturális örökség, amelyet különleges tisztelet és védelem illet meg.”⁹ Nem feladatunk itt most az alaptörvény szóhasználatának nem egészen világos pontjaira rámutatni. Arra azonban felhívjuk a figyelmet, hogy az alkotmány a spanyol nemzetet egy olyan többnemzetiségű, többnyelvű közösségnek tartja, amely közösség sokszínű kulturális egységét a spanyol nyelv kasztíliai változatának hivatalos állami nyelvvé nyilvánítása biztosítja.

Katalónia Önkormányzati Alapszabályának 6.§ (1) bekezdése ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy: „Katalónia saját nyelve a katalán. Mint ilyen, a katalán nyelv a katalán közigazgatás és

---

⁷ Részletesen lásd: de Blas Guerrero, A. – González Cuevas, P. C. 2006; de la Quadra – Salcedo, T. 2006; Santamaría, J. – Marcet, J. 2006;

⁸ Részletesebben lásd: ESTEBAN DE, JORGE 2000.

⁹ Uo.

tömegtájékoztató általánosan használt és előnyben részesített nyelve, amely az oktatás és tanulás folyamatának is általánosan elterjedt eszköze.”¹⁰

Ugyanezen paragrafus második bekezdése *Katalónia hivatalos nyelveként a spanyollal, mint államnyelvvél szemben a katalánt nevesíti.* „Katalónia hivatalos nyelve a katalán. - olvashatjuk. - A kasztíliai, mint a spanyol állam hivatalos nyelve szintén hivatalos nyelv. Mindenkinek joga van a két nyelv hivatalos használatára; Katalónia állampolgárainak joga és kötelessége ismerni azokat.”¹¹ Ez utóbbi kitétel komoly vitákat és alkotmányjogi aggodalmakat váltott ki Spanyolországban. Sokan a hatályos politikai és alkotmányos rend súlyos sérelmének tartják az alapszabályban megfogalmazottakat.¹²

A katalán megoldás ugyanis a baszkföldi, a galíciai és a valenciai igényeket is figyelembe még a spanyol föderális berendezkedés megtartása esetén is felveti és magában hordozza az alkotmányos modell átalakításának és egy generális államreform beindításának a lehetőségét és szükségességét.¹³ Katalónia Alapszabálya Első Címe Harmadik Fejezete 32. §-nak bekezdései ugyanis nyelvi akkreditációhoz, a katalán nyelv ismeretéhez kötik a közszolgálati, köztisztviselői, közalkalmazotti, tanári és bírói, stb. munkaviszony betöltését. A 35.§ pedig az oktatás nyelveként a katalánt nevesíti. „Mindenkinek joga van a katalán nyelvű oktatáshoz. A jelen Alapszabály rendelkezéseinek megfelelően általános szabályként a katalánt, mint közvetítő nyelvet kell használni az egyetemi és nem egyetemi oktatásban”¹⁴

Katalónia komoly erőfeszítéseket tesz a katalán nyelv megóvása és fejlesztése érdekében egy virtuális, ám földrajzi térben ténylegesen létező, a katalán kultúrkörhöz tartozó területek (*Països Catalans – Katalánföld*) szellemi-nyelvi közösségének a megteremtésére. Katalónia legfőbb törvényhozó szervét, a Generalitatot az Alapszabály 6.§-a nem csupán felhatalmazza, hanem fel is szólítja arra, hogy a Katalónia nyelvi örökségét képviselő más spanyolországi autonóm tartományokkal¹⁵ és egyéb entitásokkal mozdítsa elő a kommunikációt és kooperációt.

Katalónia új Alapszabálya rögzíti az Önkormányzati Közösség intézményrendszerét. Ennek megfelelően a Generalitat részét képezi a Parlament, a Generalitat Elnöksége, a Kormány, egyéb hatalmi intézmények (Ombudsman, Számvevőszék, stb.), valamint a helyi, a megyei önkormányzatok és az önkormányzatok szövetségei. Az Alapszabály részletesen foglalkozik Katalónia Európai Unióhoz fűződő kapcsolatrendszerével, Katalónia külpolitikai

---

¹⁰ Ley Orgánica 6/2006.19 de julio... p. 27270.

¹¹ Uo.

¹² A spanyol Alkotmánybíróság 2010. június 28-i Határozata több szempontból is alkotmányellenesnek minősítette Katalónia új Autonómia Statútumát. Az ezzel kapcsolatos politikai és jogi vita még nem zárult le. Az Alkotmánybírósági határozatot lásd: Pleno. Sentencia 31/2010...

¹³ A generális államreform és a nyelvi komponens témakörében kibontakozó alkotmányjogi és politikatudományi vita jól nyomon követhető BASAGUREN LÓPEZ, A. (2008) tanulmányában, továbbá a Spanyol Királyság Államtanácsa által az alkotmányreformról közzétett 932 oldalas jelentésben (El Informe Del Consejo... 2006), valamint a spanyol Alkotmánybíróság 2010. június 28-i már említett Határozatában (Pleno. Sentencia 31/2010).

¹⁴ Ley orgánica 6/2006.19 de julio...

¹⁵ A Spanyol Királyság katalán nyelvű autonóm tartományai közé tartozik: a Baleari – szigetek. A Valenciai Önkormányzati Közösségben beszélt valenciano nyelv is a katalán egyik dialektusának tekinthető. Andorrában szintén a katalán a hivatalos nyelv és Franciaország Katalóniával határos területein sem csupán baszkul, hanem katalánul is értenek. Hivatalos adatok szerint az Európai Unió kilencedik legnagyobb nyelve a katalán. A katalán nyelvterület 68 000 km²-t tesz ki, 13 530 000 fős népességet számlál. Ezen belül Katalónia Önkormányzati Közösségének joghatósága 32 000 km²-re és 7 500 000 lakosra terjed ki.

szerepvállalásával, valamint a spanyol központi kormányzattal e téren kialakított, az önálló fellépést, egyben a nemzetközi viszonyok rendszerében a koordinált és közös érdekérvényesítést lehetővé tevő intézményi struktúra megjelenítésével.

A jelzett folyamatok, a Spanyolországban végbement változások, Baszkföld elszakadási törekvései, a katalán függetlenség elnyerésére a Generalitat által tett lépések a nemzetközi viszonyok rendszerének és az Európai Unió helyzetének alakulása szempontjából is új helyzetet teremt(het)nek.

2. térkép Katalónia

(Forrás: <http://www.matula.hu/index.php?section=article&rel=45&id=548>)

Katalónia függetlenné válásáról már 2009. december 13-án civil szervezetek kezdeményezésére több mint 160 városban és településen 700 000 állampolgár részvételével referendumot tartottak. A válaszra váró kérdés a következőképpen hangzott: „Egyetért-e Ön azzal, hogy Katalónia független, szociálisan elkötelezett, demokratikus és szuverén jogállam, az Európai Unió tagja legyen?” Bár a voksolás eredménye nem volt kötelező erejű, mivel az alkotmány szerint népszavazást csak a madridi kormányzat írhat ki, José Luis Rodríguez Zapatero miniszterelnök közölte, hogy nem ismeri el a referendumot. A népszavazás egyébként is érvénytelen volt, mivel a szavazásra jogosultak alig több mint 30%-a járult az urnákhoz és azt a Generalitat sem támogatta. A megjelentek 95%-a ugyanakkor Katalónia önállóságára szavazott. S már újabb szervezetek

jelezték, hogy további népszavazásokat terveznek és kezdeményeznek az önkormányzati közösség nagyvárosaiban.

A katalán függetlenség megteremtésének programjával kampányolt a 2012. november 25-i önkormányzati közösségi választásokon Artur Mas, az uralkodó párti pozícióban lévő katalán kormánypárt, a Konvergencia és Unió (Convergencia i Unió- CiU) vezetője is. A 2016-ra függetlenségi népszavazás kiírásának felvállalása és az előzetes várakozások ellenére a CiU nem szerezte meg a remélt abszolút többséget. A 135 tagú Generalitatban az előző, a 2010-es autonómia választásokhoz képest 12 képviselői helyet veszítve mindössze 50 mandátumot szerzett. Kivételes (abszolút) többség hiányában a 21 képviselői helyhez jutó radikálisan függetlenségpárti Katalán Köztársasági Baloldalra (Esquerra Republicana de Catalunya–ERC), valamint a 2010-ben még nem induló, 2012-ben azonban három mandátumot szerzett baloldali radikális Népi Egység Listájára (Candidatura d'Unitat Popular – CUP) támaszkodva vág(hat) neki a feszültségekkel terhes, történelmi feladatok megoldása előtt álló új törvényhozási ciklusnak. A CiU 2012. december 18-án az ERC-vel megegyezve 2016 helyett már 2014-re vállalta a függetlenségi népszavazás kiírását.

A Spanyolországban, Baszkföldön és Katalóniában kibontakozó események időben és térben párhuzamosan futnak Skócia függetlenségi törekvéseivel, valamint a Kárpát-medencében és a Balkánon tapasztalható autonómia igényekkel. E folyamatok már középtávon az európai térszerkezet lényeges módosításához vezethetnek.

Irodalom

AJA, E. 2003: El Estado autonómico. Federalismo y hechos diferenciales. Alianza

Editorial, Madrid. 360 p.

GARACZI I. – SZILÁGYI I. 2010: A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében.

Magyarságtudományi Kutatások, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém. 492 p.

ANDERLE Á. 1985: Megosztott Hispánia. Kossuth Kiadó, Budapest. 220 p.

BALCELLS, A. 1991: El nacionalismo catalan. Historia. Madrid. 102 p.

BASAGUREN LÓPEZ, A. 2007: Las lenguas oficiales entre Constitución y Comunidades Autónomas: ¿desarrollo o transformación del modelo constitucional? Revista Española de Derecho Constitucional, núm. 79, enero-abril. pp. 87-112.

BLANCO VALDÉS, R. 2005: Nacionalidades históricas y regiones sin historia. Alianza Editorial, Madrid.

DE BLAS GUERRERO, A. – GONZÁLEZ CUEVAS, P. C. 2006: El concepto de nación en la España del siglo XX. Claves, No. 163, pp. 8-17.

Casals, X. 2010: El oasis catalán (1975-2010). „Espejismo o realidad”, Edhasa, Barcelona.

El Informe Del Consejo De Estado Sobre La Reforma Constitucional. Texto del informe y debates académicos. Consejo de Estado-CEPC, Madrid, 2006. 932 p.

ESTEBAN DE, J. 2000: Las Constituciones de España. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales (CEPC), Boletín Oficial del Estado (BOE). Textos y Documentos Madrid. 372 p.

JAKAB A. ZS. – PETI L. 2009: Folyamatok és léthelyzetek- kisebbségek Romániában. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion. Kolozsvár. 573 p.

HORVÁTH Z. – ÓDOR B. 2008: Az Európai Unió szerződéses reformja. HvgOrac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest. 767 p.

Ley orgánica 6/2006.19 de julio, Sobre la reforma del Estatuto de Autonomía de Cataluña. Boletín Oficial del Estado, núm. 172, pp. 27269-27310.

- LINZ, J. J. 1992: Politics in a Multilingual Society with Dominant World Language. In: J. G. Savard – R. Vigeault (comps.): Les états multilingues. Problemes et solution. Presses de Université Laval, Québec.
- KOCSIS K. – SCHWEITZER F. (eds.) 2011: Magyarország térképekben, Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 248 p.
- MÁÍZ, R. 2005: Nación de naciones y federalismo. Claves, No.155.18-26.o.
- HORVÁTH, I. – TONK, M. (eds.) 2011: Minority Politics within the Europe of Regions. Scientia Publishing House, The Romanian Institute for Research on National Minorities, Cluj-Napoca. 660 p.
- HORVÁTH I. – TÓDOR, E. M. 2009: Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kritérion, Kolozsvár. 348 p.
- PAP N. 2010: Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában. Publikon, Pécs. 320 p.
- PAP, N. 2013: Hungary, the Balkans and the Mediterranean. Publikon Books, Pécs. 212 p.
- Romániai Magyar Évkönyv 2007-2008, Fundatia DIASPORA – Editura Marineasa, Temesvár. pp 15-30.
- Pleno. Sentencia 31/2010, de 28 de junio de 2010. BOE núm. 172, de 16 de julio de 2010. 491 p.
- REMÉNYI P. 2012: Államépítés és nemzetépítés Koszovóban, az 5. Magyar Földrajzi Konferencia konferenciakötete Szeged, pp. 721-727.
- REMÉNYI P. – LÉPHAFT Á. 2013: A nemzetépítés kérdőjelei Koszovóban VIKEK Közlemények V. évf. 2. sz. pp. 159-163
- SZILÁGYI I. 1996: Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban. Napvilág Kiadó, Budapest. 238 p.
- SZILÁGYI I. 2010: Nemzeti identitás, nemzetfelfogás és kulturális diplomácia a huszonegyedik században. Magyar Tudomány. 2010/2, pp. 198-208.
- DE LA QUADRA – SALCEDO, T. 2006: Después del referéndum de Cataluña. Claves. No. 164, pp. 4-13.
- SANTAMARÍA, J. – MARCET, J. 2006: 18-J: El referéndum del nuevo Estatuto de Cataluña. Claves, No. 165, pp. 26-34.
- TORRES MUÑOZ, I. 1999: Los estatutos de Autonomía. CEPC, BOE. Madrid. 736 p.
- ZAPATA-BARRERO, R. 2004: Multiculturalidad e inmigración. Editorial Síntesis, Madrid.
- http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Information/Normas/const_espa_texto_ingles_0.pdf
- <http://www.gencat.cat/generalitat/eng/estatut/preambul.htm>
- http://www.gencat.cat/generalitat/eng/estatut/titol_preliminar.htm#a6
- <http://www.gencat.cat/generalitat/eng/estatut/titol.htm.#a32>

Nagy Miklós Mihály:

Egy gyengülő birodalom sokasodó etnikumai:

A Török Birodalom népei a magyar hadiutazók szemével, 1848-1949

Bevezetés

A magyar hadtörténelem és geográfia egyik érintkezési pontját jelentik azok a világhíró katonáink, akik a Föld Kárpát-medencén túli területeire vetődve föld- és néprajzi szempontból is értékes útleírásaikkal gazdagították egyrészt a magyar társadalom távoli világokról alkotott képét, másrészt pedig utazási irodalmunkat. A magyar hadiutazások története arról tanúskodik, hogy – történelmünk viharos eseményeiből és fejlődési folyamataiból adódóan – az egyetemes históriának szinte alig volt és alig van olyan jelentős vagy helyi fegyveres konfliktusa, amelyben ne találunk magyar katonát. E sajátos jelenségből egyenesen ered, hogy főleg a 19. század második felétől kezdve – ami egyben az utazási irodalmi művek robbanásszerű mennyiségi növekedésének kora is – a Kárpát-medencei magyarság világról alkotott képét alapvetően meghatározza a katonai utazási irodalom is, amely művei sokaságát illetően vetekedhet az egyéb földrajzi utazási irodalommal (NAGY M. M. 2009b). S így van ez a Balkán-félsziget esetében is, amely a török kortól kezdve egészen az első világháborút követő évekig a magyar hadiutazások történetében a legjelentősebb térségek közé tartozott, és jóllehet a két világháború közötti időszakban ugyan vesztett fontosságából, de szerepe mégsem tűnt el teljesen. (Csak zárójelben jegyezhetjük meg, hogy – az európai történelmi, politikai folyamatokból eredően – a múlt század kilencvenes éveiben a magyar társadalom külpolitikai figyelme ismét a Balkán-félsziget felé fordult, és ezzel a térség egy időre újból katonai utazási irodalmunk legfontosabb témái közé került.) Ám a fentiek ellenére mégsem mondhatjuk, hogy a Balkán-félsziget népeiről és földrajzáról egységes, homogén kép uralkodna katonai utazási irodalmunkban. Ellenkezőleg, a magyar hadiutazás irodalmi termésében különböző időszakok különíthetők el e térséggel kapcsolatban is. A Balkán-félszigetet hosszú századokon át uraló oszmán birodalom léte, annak területi és társadalmi változásai – hangsúlyozzuk – egyenesen determinálják, hogy az 1848 és 1949 között eltelt egy évszázadban mind árnyaltabb legyen katonai utazási irodalmunkban a Balkán népeiről közvetített kép. Másként fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a Török Birodalom államterének változásai, az egykori ruméliai területek elvesztése, ott nemzetállamok kialakulása, majd ezek egymás elleni küzdelmei s nem utolsósorban az első világháború balkáni hadszínterének léte már egy új, rendkívül színes néprajzi és politikai földrajzi képet eredményezett katonai utazási irodalmunkban. Ez a kultúrtörténeti folyamat tulajdonképpen mintegy iskolapéldáját nyújtja annak, hogy egy adott térség politikai földrajzi folyamatai, valamint geopolitikai jelenségei milyen szoros kapcsolatban állanak a róla alkotott földrajzi képpel, amelynek azonban a Föld minden tájára vonatkozóan van egy közös sajátossága. Nevezetesen az, hogy az adott térségről közvetített föld- és néprajzi kép tónusai ugyan a legszélsőségesebb határok között ingadozhatnak a köztudatban, ám ennek ellenére a térséghez kapcsolódó, gondolkodásbeli toposzok alig módosulnak, szinte teljesen statikusak. S ha már a Balkán-félszigettel foglalkozó katonai utazási irodalomról szólunk tanulmányunkban, akkor innen is vesszük az előbbi állításunk igazolását szolgáló példát.

A Balkán-félszigetről a magyar társadalom tudatában szinte kiirthatatlanul él az elmaradott, társadalmilag, kulturálisan alulfejlett, rendkívül harcias népek képe, amelynek előzménye feltehetően még a török uralom korához, valamint kulturális antropológia jelenségeihez kötődik. Az akkoriban főleg fogolyként ott járt honfitársaink beszámolóí – már egyéni sorsukból, megpróbáltatásaikból eredően is – forrásai lehetnek e képnek (FÜGEDI E. 1976; TARDY L. 1977). A későbbi századok folyamán, annak függvényében, amiként zsugorodott a Török Birodalom ruméliai fele, és amiként a magyar társadalom fokozatosan megismerte az ottani népeket, a kép – miként már említettük – egyre tarkább, egyre differenciáltabb lett. Az egyes népek leírása pedig rendszerint pozitív tartalmúvá vált, de harcias jellegét megőrizte. Ez így maradt egészen a múlt század hatvanas évtizedéig, amikor a Balkánon már korábban kialakult nagy délszláv állam, Jugoszlávia – rendezvén viszonyát a Szovjetunió vezette szövetségi rendszerrel – a szocializmus építésének teljesen egyedi útját választotta (VÁRADY GY. – ROMÁN I. 1978). A Kádár-rendszer Magyarországon Jugoszlávia közkedvelt turisztikai célpont volt (BÁCS GY. 1977), de csak részben a mediterrán tengerpart miatt. Az akkori Jugoszlávia – Magyarországról nézve – amolyan félig-meddig kapitalista jegyeket is viselő, szabadabb szellemiségű szocialista ország volt, ahol azokhoz az árucikkekhez is hozzá lehetett jutni, amelyek a keleti tömb egyéb helyein, országaiban, így hazánkban is elérhetetlenek voltak. Mindez a jelenség belső logikájából adódóan azt eredményezte, hogy Jugoszláviáról a múlt század második felében, a nyolcvanas évtizedig viszonylag pozitív kép élt. Ez majd csak a kilencvenes évek jugoszláv polgárháborújának hatására változik meg, és visszatérnek a száz évvel korábbi sötét tónusok, amelyek mögött – a másik, a délszláv államalakulathoz fűződő toposz – a meg nem oldott etnikai feszültségek álltak (KOCSIS K. 1993; PAP N. 2007; PAP N. 2010). Ám annak ellenére, hogy a múlt század hatvanas-nyolcvanas éveiben milyen pozitív kép élt hazánkban Jugoszláviáról, és az ideológia vezette kultúrpolitika hatására a többi szocialista balkáni államról is egyértelműen pozitív képet kellett sugallnia a geográfiának (MAROSI S. – SÁRFALVI B. 1968), ettől még tovább tartotta magát a magyar nép tudatában a Balkán elmaradottságához fűződő gondolkodásbeli elem. (Terjedelmi okok miatt csak jelezhetjük azt a felvetésünket: érdemes lenne egyszer tudományos módszerekkel is megvizsgálni, hogy a szocializmus időszakában az egyébként nagyon eltérő történelmi fejlődésű, fejlettségű országok – Jugoszláviától Albánián és Bulgárián át egészen Görögországig – mitől éltek, és éltek-e egyáltalán egységesen balkáni országokként a magyar köztudatban, és ebből Törökország vajon miért esett ki.)

A fentiekkel azt szerettük volna hangsúlyozni, hogy a politikai földrajzi változások hatására az utazási irodalom – benne a hadiutazók útleírásai is – jelentős változásokat mutat, jóllehet vannak olyan rendre visszatérő kulturális, kultúrtörténeti közhelyek, amelyek – gyakorta úgy tűnik – örök életűek. Tanulmányunk további részeiben – mintegy ezt illusztrálendő – az egykori oszmán birodalomról szólunk, pontosabban államterének változásairól, geopolitikai jelenségeiről, valamint arról, hogy ezekkel párhuzamosan miként vált árnyaltabbá a Balkán népeinek, etnikai, vallási kisebbségeinek képe.

Gyengülő birodalom

Az egykori Török Birodalom ruméliai területeinek, valamint az azokkal határos vazallus fejedelemségek – Moldva és Havasalföld – katonai földrajzi megismerése 1948-ig a Balkán magyar tudományos feltárásával párhuzamosan haladt (NAGY M. M. 2001; HAJDÚ Z. 2003). A megismerés folyamata már a török kort megelőzően elkezdődött, majd folytatódott az oszmán

uralom idején, de nagy fellendülése csak az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharcot követő magyar katonai emigránshullámmal történt meg (NAGY M. M. 2007, 2011, 2012). Az 1849-től kezdődően rohamosan gyarapodó, a Balkánnal foglalkozó katonai utazási irodalom, illetve az egyre több, a félszigettel kapcsolatos memoár mögött két tényező rejlik. Az első, hogy az általános földrajzi műveltség, valamint az annak szerves részét alkotó katonai földrajzi szemléletmód az európai kultúrkörben éppen a 19. század elejétől kezdve igényli egyre jobban és ezzel teszi divatossá az utazási irodalom műfaját. A földrajztudomány fejlődése, a geográfiai szemléletmód egyre szélesebb körű elterjedése, valamint a katonai szakma elméletének fellendülése, mind együttvéve a katonai utazási irodalom népszerűsödését eredményezi (TELEKI P. 1996; NAGY M. M. 2006, 2009b).

A másik tényezőt azok a politikai földrajzi és geopolitikai folyamatok, jelenségek alkotják, amelyek a Török Birodalom területi zsugorodását, majd szinte teljes kiszorulását jelentik Balkán-félszigetről; 1849-től, a magyarországi szabadságharc bukásától, az 1923. évi Lausanne-i békéig. A két esemény közötti mintegy háromnegyed évszázadban jelentős politikai földrajzi változások történtek a Balkánon. Míg 1849-ben a Török Birodalom ruméliai határai északon a Habsburg vezetésű államtérrel érintkeztek, délen a Görög Királysággal, nyugaton pedig a Jón- és az Adriai-tenger partján haladva egy kis államot, a 18. század eleje óta független Montenegrót vették majdnem teljesen körbe, addig a múlt század második évtizedére szinte teljesen megváltozott a helyzet. A Törökországgal az első világháborút lezáró Lausanne-i béke megkötésekor az egykori ruméliai területekből már szinte semmi sem maradt; csupán a Boszporusz és a Dardanellák európai oldala. Ez geopolitikai szempontból mindössze annyit jelentett, hogy a Földközi- és a Fekete-tengert e két szorossal összekötő Márvány-tenger továbbra is török beltenger maradt (MÄRZ, J. 1931). Mindez együtt járt azzal, hogy a tengeri medence körülzárására irányuló törekvésként ismert geopolitikai, politikai földrajzi jelenség esetében Törökország a ruméliai területek elvesztésével alul maradt vetélytársaival szemben. A korábbi századokban az oszmán állam sikeresen valósította meg az Égei- és Fekete-tenger medencéjének körülzárását. Ám a 19. században és a 20. század elején az Égei-tengeren elsősorban Görögország, míg a Fekete-tengeren a 18-19. században – még ha nem is teljesen, de – Oroszország váltotta fel (MÄRZ, J. 1931). A Török Birodalomnak a Balkán-félszigetről történő visszaszorulását, egyéb tényezők mellett, leginkább azzal a jelenséggel lehet azonosítani, amelyet a múlt század első felének klasszikus német geopolitikai szakirodalma a *peremvidékek letöredezésének veszélye (die Gefahr der Abbröckelung von Randgebieten)* kifejezéssel illetett (SCHMIDT, M. G. – HAACK, H. 1929). Ennek lényege, hogy minden nagy kiterjedésű birodalomnak van egy magterülete, amelyből földrajzilag minden kedvező irányba megindul a terjeszkedés. Ez utóbbi azonban – nyilvánvalóan – csak a társadalom potenciáljának teljesítőképességéig haladhat, azt elérve előbb lelassul, majd megáll. Amikor a birodalommal szemben új, felemelkedő hatalmi központok kezdenek terjeszkedni, akkor először mindig a földrajzi perifériákat jelentő peremvidékek vesznek el (letöredeznek), aminek folyamata addig tart, ameddig a régebbi és az új terjeszkedő birodalmak között – potenciáljukat tekintve – be nem áll az egyensúlyi állapot. Az egykori Török Birodalom ruméliai és a Fekete-tenger környékéi területei esetében ilyen új hatalomként a 17-18. századtól a bécsi Habsburg erőközpont és a természetföldrajzi keretét fokozatosan kitöltő Oroszország jelent meg (HASSINGER, H. 1931; MAULL, O. 1956; STEINACKER, H. 1963; BRENTJES B. 1985; KENNEDY, P. 1992; NAGY M. M. 2009a).

A peremterületek földrajzi letöredezése a Balkánon a helyi társadalmak nemzetállamainak kialakulását eredményezte, amelyek szinte megalakulásuktól kezdve minél nagyobb államtereket akartak birtokolni. Ennek következtében a 19. század utolsó évtizedeiben egyrészt harcoltak a Török Birodalom minél nagyobb mérvű kiszorításáért a félszigetről, másrészt pedig egymás ellen is. E folyamatos konfliktusok eredményezték – miként már említettük – a korábban oly homogén etnikai kép színesedését és a Balkán népeinek megismerését, megjelenítését a magyar katonai utazási irodalomban. Az általunk vizsgált egy évszázad magyar katonai utazási irodalmának a Balkánnal foglalkozó művei a geopolitikai letöredezés jelenségének köszönhetőek.

Balkáni népek, balkáni képek

A katonai utazási irodalom – jóllehet gyakorta csak a szerző katonavoltában különbözik a földrajzi útleírások sorától – egyik fő jellemzője, hogy az a mód, amiként egy adott népet, vallási, etnikai közösséget ábrázol, rendszerint három tényezőtől függ. Elsőként attól, hogy világjáró katonánk ellenséget vagy szövetségest lát-e az általa ábrázolt társadalomban. Másodrészt csakúgy, mint a földrajzi útleírások egy részében, döntő lehet a politika elvárása a szerzővel szemben, illetve a katonai útleíró személyiségéből adódó megfelelési kényszer a kultúrpolitika felé. Harmadszor pedig – s talán ez lehet a legmarkánsabb – a hadszíntér és eseményei hatása a szerzőre, vagyis a tájélmény, amely egyes esetekben nyomasztó hangulatú föld- és néprajzi ábrázolásokat eredményezhet. Ennek az utóbbinak a Balkán esetében talán a legszembetűnőbb példája SZÉP ERNŐnek, a Nyugat első nemzedékéhez tartozó írónak egybeként szerbiai memoárja (1916). SZÉP ERNŐ tartalékos tisztként vett részt az első világháborúban és a déli hadszíntér benyomásait tette közzé rövid esszéiben és néprajzi leírásaiban (SZÉP E. 1916). A szerbiai viszonyokról – elsősorban sebesültek szállítását végző tisztként – olyan nyomott, nyomasztó hangulatban ír, hogy elsősorban hangvételelől kap negatív előjelet a szerb társadalom. Legalábbis az olvasóban ilyen érzetet kelt, jóllehet SZÉP ERNŐnek feltehetően már közismert humanizmusából eredően sem állhatott szándékában negatív ábrázolást nyújtani a szerbekről.

A politikai elvárásnak való megfelelés – mint a katonai útleírás hangvételelének egyik determinánsa – olykor sajátos végleteket szülhet. A külpolitikai érdekek érvényesülésének köszönhetően jelentős mennyiségi eltérés jelentkezik az egyes országok esetében. Így például Montenegró, amely az első világháborút megelőzően, valamint annak folyamán is az Osztrák-Magyar Monarchia elleni külpolitikát folytatott, alig jelenik meg a katonai utazási irodalomunkban. A magyar katonai útleírások összegyűjtése terén immár bő másfél évtizede folytatott kutatómunkánk során eddig egyetlen vele foglalkozó beszámolót találtunk, SUHAY IMRE (1939) tollából. (SUHAY első alkalommal még 1903-ban járt Montenegróban). Ezzel szemben az 1912-ben a Monarchia bábáskodása mellett létrejött Albániáról, részben az ott az első világháború idején történt halálmenetnek köszönhetően is, szinte tömegesen jelentek meg katonai úti beszámolók. Így a századforduló Balkánját illetően Albánia lett az utazási irodalomunkban legjobban dokumentált ország (NAGY M. M. 2011). S ha már a politikai megfelelés kényszerénél tartunk, akkor bátran megemlíthetjük ismét SUHAY IMRE nevét, aki a Montenegróról szóló eléggé informatív és a népről pozitív képet nyújtó leírása után néhány évvel, 1947-ben már a „jugoszláv népről” közölt lelkes hangvételű írást, amelyben párhuzamot vonva a magyar népkarakterrel, a „jugoszláv nép” vendégszeretetét dicsérte (SUHAY I. 1947). Ugyanezt, a politika irányába megmutatkozó megfelelési kényszerrel érezzük az egyik katonai lapunkban 1955-ben megjelent rövid úti levélben is (PISZKER T. 1955): ekkor már új korszak kezdődött az addigi hidegháborús jugoszláv-magyar

viszonyban. A SUHAY- és PISZKER-féle úti levelek arról tanúskodnak, hogy a politikai elvárások hatására ugyanolyan monolitikus kép született a szocialista Jugoszláviáról és annak lakóiról, mint amilyen még száz évvel korábban uralkodott a Török Birodalom európai területeiről.

Az 1849. évi katonai vereséget követő, Törökországba menekülő emigránsaink emlékiratai viszonylag homogén képet mutatnak az általuk érintett területek lakosságáról (KINIZSI I. 1895; LUKÁCS L. 1984). Ennek elsődleges okát abban véljük meglelni, hogy a Török Birodalomba érkezett katonáinkat az államigazgatás sorsuk rendeződéséig – a mai fogalommal élve – menekülttáborban tartotta, látta el. *Katobia* neve ekkor vonult be a magyar történelembe és geográfiai tudatba. Miután a török hatalom egyfajta hivatalos államigazgatási és nemzetközi diplomáciai kérdésként kezelte a magyar menekültek sorsát, így azok főleg török hivatalnokokkal érintkeztek, találkoztak. Természetesen tudtak arról, hogy a Balkánon népek, nemzetek sokasága él, s ezek – mint már mondtuk – elszórtan meg is jelennek az emlékiratokban, de ennek ellenére a leírások török súlypontúak maradtak. Azonban például Görögország esetében, amely ekkor már önálló állam, egészen más a helyzet. A sors által odavetett egykori világjáró katonánk – LÁNG HENRIK – úti beszámolóiból egy olyan görög szigetvilági társadalom mindennapi élete tárul elénk, amely még magán viseli a sokévszázados török uralom nyomait, de már egyértelműen görög színezetű (NAGY M. M. 2003). Ugyanez a néprajzi árnyaltság jellemzi a *Szépirodalmi Közönyben* 1858-ban megjelent *Utjegyzetek Rhodustól Jeruzsálemig* című utazási naplóját is (LÁNG H. 1858).

A katonai útleírásokban megjelenő Balkán-kép árnyaltabbá válásának jelentős mérföldköve Bosznia és Hercegovina okkupációja volt (BENCZE L. 1987). A térség megszállása egyben az újjászervezett Habsburg állam első fontosabb katonai erőpróbáját is jelentette, az Osztrák-Magyar Monarchia első ízben mutathatta meg erejét. (Az okkupációra az osztrák-magyar kiegyezést követően mintegy egy évtizeddel került sor.) (JÓZSA GY. G. 1990) Ugyanakkor a Bosznia és Hercegovinában végrehajtott hadműveletek abból a szempontból is kiemelkednek a magyar hadiutazások történetéből, hogy ez lehetett az első olyan hadjáratunk, amelyről – mondhatnánk – szinte tömegesen jelentek meg emlékiratok, útleírások. A magyar tudománytörténet régi adóssága, hogy geográfiai szempontból e műveket eddig még nem kutattuk, sőt még számbavételüket sem végeztük el. Annyit azonban már most elmondhatunk, hogy főleg néhány, a tömeghadseregbe mozgósított értelmiségink és újságíróink memoárjai – egy eléggé véres háború képei mellett – szépen megírt néprajzi vonatkozású ismertetéseket is tartalmaznak. E körből elsősorban SASVÁRI ÁRMINT kell kiemelnünk (1879), aki újságíróként került a megszálló csapatok közé, és akinek igen jó szeme és tolla volt a mindennapi élet meglátásához és közvetítéséhez (SASVÁRI Á. 1879).

Ebben az időben, a 19. század hetvenes éveinek balkáni politikai átrendeződésének időszakában idegen fegyveres erőkben is szolgáltak útleíró katonáink, akiknek emlékiratai a román, a török és az orosz csapatok tevékenysége kapcsán nyújtanak néprajzi leírásokat is (LAKOS L. 1895; FIALLA L. 1977). A balkáni államterek kialakulása egyben a térség földrajzi, kimondottan tudományos célú megismerésének kezdetét is jelentette. E téren egyik legjelentősebb, mára méltatlanul elfeledett földrajzi utazónkat, STRAUZS ADOLFOT kell megemlítenünk, aki a 19. század második felében katonaként járta be a Balkán nagy területeit. Életműve még szintén tudományos igényű feldolgozásra vár. Személyes véleményünk szerint két összefoglaló műve (STRAUSZ A. 1888, 1913) nyújtja a legteljesebb geográfiai képet, a maga természetföldrajzi és népismereti leírásaival.

Végezetül pedig szólnunk kell a már említett Albánia földrajzi megismerésének kérdéséről is. Az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni térhódításának egyik fontos állomása volt az önálló albán állam megteremtésében való közreműködés, ami – miként már említettük – együtt járt a térség földrajzi megismerésével, feltárásával. E munka legjelentősebb magyar résztvevője báró NOPCSA FERENC volt, aki 1911-ben rövid útleírást közölt az albánokról: a társadalom elmaradottságát hangsúlyozta, kontinensünk földrajzi perifériáját írta le. Ám a történeti kutatás napjainkra egyértelműen bizonyította, hogy Nopcsa nem pusztán a földrajzi megismerés kedvéért járta a vidéket, hanem katonai célokból is. Ma már tudjuk, hogy az első világháború éveiben végig fontos szerepet játszott az albániai polgárháborúba hajló partizánharcok szervezésében (NAGY M. M. 2011). Az első világháború során magyar katonák tízezrei fordultak meg az albániai hadszíntéren, és ennek szép, irodalmi értékű katonai útleírást köszönhetünk (SPECTATOR 1935), igen élénk színű néprajzi részekkel. Az albániai küzdelmek egyéb eredményének tekinthetjük legjelentősebb katonai útleírásaink egyik művét, amely A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára című sorozatban is megjelent (TEMESY GY. 1938). Ez valódi katonai expedíciók leírását nyújtja, egy szakképzett geográfus, TEMESY GYŐZŐ munkájaként, bizonyítva, hogy a modern hadügy szinte elengedhetetlen feladata az ilyen vállalkozások megvalósítása. Ám Albánia megismerése nemcsak ilyen tudományos és politikai célú utazások során történt. Közismert, hogy a háború közepén vereséget szenvedett Szerbia államhatalmi gépezete, félig a széthullás állapotában, több tízezer osztrák-magyar hadifoglyot hurcolt magával minden ellátás nélkül, télvíz idején, a magas Albánián keresztül, Valona kikötőjébe. A kevés túlélő közül néhányak emlékirata – az átélt megpróbáltatások mellett – egy lakatlan vidék és egy a történelmi fejlődésben végleg lemaradt társadalom képét közvetíti (SZÖLLŐSI A. 1925; BRÓZIK E. 1927).

Összefoglalás

A fentiekben leírtakkal azt szerettük volna igazolni, hogy az egykori Török Birodalom európai területein kialakuló nemzetállamok egyben társadalmik megismerését is jelentették. Az általunk tárgyalt egy évszázad politikai és tudomány-, valamint kultúrtörténeti folyamatai azt bizonyítják, hogy egyes politikai földrajzi folyamatok, geopolitikai jelenségek szoros összhangban állnak a katonai utazási irodalom gyarapodásával, minőségi változásaival. Ez a Balkán és a magyar társadalom esetében azt jelenti, hogy a 19. század közepén uralkodó egysíkú, török központú képet a félsziget népei sokszínűségének ábrázolása váltotta fel, amit a második világháború után a Jugoszláviához kapcsolódó újabb monolitikus szemléltetés követett. Úgy véljük, hogy napjainkban, amikor felgyorsult és fokozódott a balkáni államterek aprózódása, ennek a föld- s néprajzi leírások újabb sokrétűvé válásával kell járnia. Hogy ez milyen eredményt hoz, arról majd csak évtizedek múlva beszélhetünk.

Irodalom

- BÁCS GY. 1977: Jugoszlávia [Negyedik, átdolgozott és bővített kiadás]. – Panoráma, Budapest. 863 p.
- BENCZE L. 1987: Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 243 p.
- BRENTJES, B. 1985: Kánok, szultánok, emírek, Az iszlám a timurida birodalom összeomlásától az európai hódításig. – Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 183 p.
- BRÓZIK E. 1927: A borzalmak útján (Részlet elkobzott naplóból). – Magyarság. 8. 118. pp. 33-34.
- FIALLA L. 1977: Háborús emlékek 1877/78-ból. – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 215 p.
- FÜGEDI E. 1976: Kimondhatatlan nyomorúság, Két emlékirat a 15-16. századi oszmán fogságról. – Európa Könyvkiadó, Budapest. 267 p.

- HAJDÚ Z. 2003: Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra (Balkán Füzetek, No. 1). – PTE TTK FI K – MBTK, Pécs. 70 p.
- HASSINGER, H. 1931: Geographische Grundlagen der Geschichte. – Herder&Co.G.m.b.H. Verlagsbuchhandlung, Freiburg im Breisgau. 331 p.
- JÓZSA GY. G. 1990: Ferenc József zászlai alatt (1848-1914.). – Corvina, Budapest. 143 p.
- KENNEDY, P. 1992: A nagyhatalmak tündöklése és bukása, Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500-2000. – Akadémiai Kiadó. Budapest. 637 p.
- KINIZSI I. 1895: A „sánta huszár” naplója, Adalékok az emigráció történetéhez. – „Közművelődés” Irodalmi és Műnyomdai Részvénytársaság, Kolozsvár. 169 p.
- KOCSIS K. 1993: Jugoszlávia, Egy felrobbant etnikai mozaik esete, Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén. – Teleki László Alapítvány, Budapest. 60 p.
- LAKOS L. 1895: Visszaemlékezés Törökországra (1875, 1876, 1877). – Laszky Ármin Könyvnyomdája, Nagyvárad. 311 p.
- LÁNG H. 1858: Utijegyzetek Rhodustól Jeruzsálemig I-VII. – Szépirodalmi Közlöny 2. 17. pp. 269-271., 18. pp. 281-284., 19. pp. 301-303., 20. pp. 316-318., 22. pp. 348-351., 23. pp. 365-368., 24. pp. 382-384.
- LUKÁCS L. 1984: Magyar politikai emigráció 1849-1867. – Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 378 p.
- MAROSI S. – SÁRFALVI B. 1968: Európa I-II. – Gondolat Kiadó, Budapest.
- MAULL, O. 1956: Politische Geographie. – Safari-Verlag, Berlin. 624 p.
- MÄRZ, J. 1931: Die Ozeane in der Politik und Staatenbildung. – Ferdinand Hirt in Breslau. 120 p.
- NAGY M. M. 2001: A Balkán problémája a magyar földrajzi szakirodalomban. – In. HAJDÚ Z. – PAP N. – TÓTH J. (szerk.): II. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia, Az átalakuló Balkán politikai földrajzi kérdései. PTE TTK Földrajzi Intézet Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs. pp. 18-19.
- NAGY M. M. 2003: Magyar utazó az amerikai polgárháborúban: Láng Henrik I-II. – A Földrajz Tanítása 11. 4. pp. 26-31., 11. 5. pp. 25-28.
- NAGY M. M. 2006: Kis magyar hadelmélet, Hadügy, hadelmélet, katonaföldrajz és geopolitika kapcsolata. – Zrínyi Kiadó, Budapest. 224 p.
- NAGY M. M. 2007: Világjáró magyar katonák, Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből (Magyar hadiutazók II.). – Zrínyi Kiadó, Budapest. 272 p.
- NAGY M. M. 2009a: A Balkán-félsziget geopolitikai formakincse. Balkán füzetek, Különszám I., Magyarország és a Balkán. pp. 48-56.
- NAGY M. M. 2009b: A magyar hadiutazás története. – Zrínyi Kiadó, Budapest, 280 p.
- NAGY M. M. 2011: Egy balkáni periféria megismerése – magyar hadiutazók Albániában. – Közép-Európai Közlemények 4. 2. pp. 30-39.
- NAGY M. M. 2012: Balkán-kép vagy a Balkán képei (A Balkán-félsziget a magyar katonai utazási irodalomban). Közép-Európai Közlemények 5. 1. pp. 15-27.
- NOPCSA F. 1911: A legsötétebb Európa (Vándorlások Albániában). – Az Utazások Könyvtára kiadása, Budapest. 63 p.
- PAP N. 2007: A Balkán „kis” politikai földrajza, Balkán Füzetek No. 5. – PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs. 126 p.
- PAP N. 2010: Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában. Publikon, Pécs. 320 p.
- PISZKER T. 1955: Jugoszláviai útiélmények. – Szabad Hazáért 3. 8. pp. 23.
- SASVÁRI Á. 1879: Bakalevelek a boszniai hadjáratból. – Rautmann Frigyes, Budapest. 126 p.
- SCHMIDT, M. G. – HAACK, H. 1929: Geopolitischer Typen-Atlas zur Einführung in die Grundbegriffe der Geopolitik. – Justus Perthes in Gotha. 62 p.
- SPECTATOR [KRENNER M.] 1935: A sasfiak országában, I-IV. Pásztortűz. 21. 16. pp. 351-353., 17. pp. 381-384., 18. pp. 409-411., 19. pp. 425-427.

- STEINACKER, H. 1963: Auswirkungen des Raumes in der österreichischen Geschichte. – In. U. ő.: Ausro-Hungarica, Ausgewählte Aufsätze und Vorträge zur Geschichte Ungarns und der österreichisch-ungarischen Monarchie, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission Band 8. Verlag R. Oldenbourg, München. pp. 176-185.
- STRAUSZ A. 1888: A Balkán félsziget, Macedónia, Észak-Albánia és Montenegró. – Márkus Samu, Budapest. 392 p.
- STRAUSZ A. 1913: Az új Balkán-félsziget és a török birodalom [sic!]. – Kilián Frigyes utóda, Budapest. 640 p.
- SUHAY I. 1939: Amit mindenkinek tudnia kell, A Fekete-hegyek országáról. – Új Idők 45. 43. pp. 531-532.
- SUHAY I. 1947: Hogyan él a jugoszláv nép?. – Új Idők 53. 50. pp. 571-572.
- SZÉP E. 1916: Élet, halál. Dick Manó kiadása, Budapest. 318 p.
- SZÖLLŐSY A. 1925: Szerb fogság, Szerbia, Albánia, Itália 1914-1918. – Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest. 135 p.
- TARDY L. 1977: Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról. – Gondolat Kiadó, Budapest. 455 p.
- TELEKI P. 1996: A földrajzi gondolat története [Második kiadás]. – Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 193 p.
- TEMESY GY. 1938: Sasok országában. – Franklin-Társulat, Budapest. 201 p.
- VÁRADY GY. – ROMÁN I. 1978: Mit kell tudni Jugoszláviáról? – Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 175 p.

Reményi Péter:

A koszovói szerb kisebbség és a független állam¹

Bevezetés

A konferencia-előadás és a tanulmány alapját képező út 2012 nyarán zajlott Koszovóban. Az OTKA által támogatott kutatás, melynek részét képezte, elsősorban a társadalmi integráció, a kisebbségi visszatelepülések és ezek államépítésre gyakorolt hatásának feltárására irányult. Számos interjút folytattunk le helyi szereplőkkel és a nemzetközi szervezetek munkatársaival. A Magyar Zoltán ösztöndíj segítségével az eredményeket továbbgondolhattuk és kutatásunkat újabb szempontokkal bővíthettük, mely jelen tanulmány végső formáját is meghatározta.

Probléma felvetés

Koszovó az elmúlt években viszonylag sokszor került a figyelem középpontjába. Jugoszlávia felbomlásának folyamata itt indult a 80-as években és (egyelőre) ez az utolsóként függetlenné vált terület is, ahol napjainkban is kényes az egyensúly az egymás mellett élő közösségek között. A fentiek miatt számos tanulmány is íródott Európa legfiatalabb, máig nem teljes nemzetközi elismertségű államáról. Ezek a tanulmányok lehetnek történetiek (DOBOS E. 2008, GULYÁS L. 2008), földrajziak (BOTTLIK ZS. 2008), megközelíthetik a problémát a nemzetközi jog, illetve a politikatudomány (JUHÁSZ A. L. 2008, JUHÁSZ J. et al. 2000) felől egyaránt. Munkánkban a koszovói szerbek sajátos helyzetéről, mindenekelőtt földrajzi, térbeli sajátosságaikról kívánunk vázlatos áttekintést adni, koncentrálni azokra a politikai földrajzi megoldásokra, melyek a kisebbségben élő közösség területi jogainak biztosítására irányulnak. Jelen tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé hosszú elemzések közlését, célunk inkább az áttekintés és a további kutatásokat megalapozó helyzetkép bemutatása.

A független Koszovó etnikai összetétele

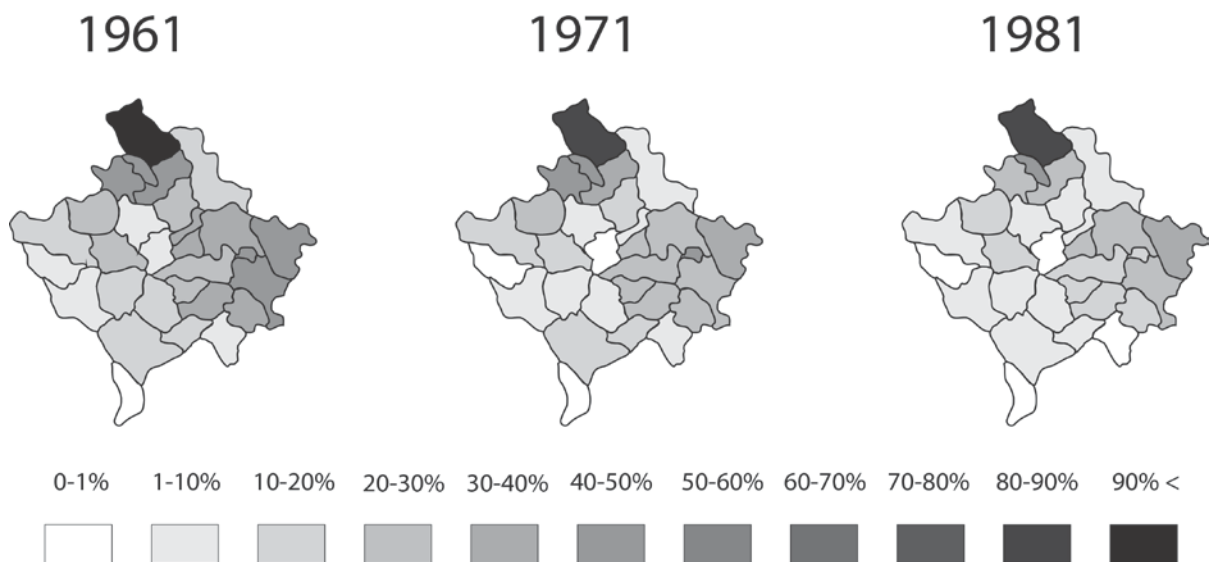
Koszovó etnikai összetételének vizsgálata, balkáni mivoltából fakadóan, nem egyszerű. Egyrészt sok esetben híján vagyunk a megbízható adatoknak (az utolsó teljes népszámlálás az 1981-es), másrészt az etnikai alapú történeti dimenzióban is értelmezhető szembenállások miatt az etnikum kérdése mindig is politikai téma volt a térségben.

A történelem folyamán természetesen többször is változott a térség domináns etnikuma, melyben a mai állapotokat eredményező változások az Oszmán Birodalom jelenlétével indultak meg. A keresztény szerbség térvesztése és az iszlám hitre áttérő albánság térnyerése ekkor indul meg. A folyamat nem lineáris és nem egyenletes, de trendszerűen egyértelmű. A 20. század elején szerb uralom alá kerülő Koszovó területén már albán többség figyelhető meg (MALCOLM, N. 1999).

---

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt által nyújtott személyi támogatással valósult meg. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A kutatás **eszközbeszerzése**/infrastruktúrája/**egyéb** az OTKA 75624 számú projektje által biztosított forrásból valósult meg.

1. ábra: A koszovói szerbek arányának csökkenése 1961-81 között (VÉGH A. 2011)

Az átpolitizált és bizonytalan modernkori etnikai adatokból annyit mindenképpen leszűrhetünk, hogy Koszovó mai területén a 20. század során – kisebb megszakításoktól, mint a második világháborút követő évek eltekintve – folyamatosan nő az albánok száma és aránya, míg a szerbeké folyamatosan csökken (VÉGH A. 2011). Az eltolódó etnikai arányoknak természetesen komoly szerepe volt (például a 2. világháború alatt) és van a térség politikai földrajzi folyamatainak alakulásában is, hiszen az egyre jelentősebb és erősebb albánság érdekérvényesítő képessége is nő, mely a 21. század elejére elvezetett az önrendelkezésük (legalábbis részleges) elismeréséig.

Koszovó etnikai térszerkezetének változása a 20–21. század fordulóján felgyorsult, kényszerűvé és erőszakossá vált. Ide tartoznak a „csendes” etnikai tisztogatás esetei (albán nemzetiségűek elbocsátása az állami munkahelyekről; albán többségű területeken a nem albánok zaklatása), valamint a későbbiekben a szerb hatóságok „tisztogató akciói”, valamint az ezt követő albán hatalomátvételt kísérő atrocitások, illetve az ezektől való félelem következtében elmenekült lakosok esetei. Az etnikai viszonyok minden áron történő megváltoztatása (gyakorlatilag az etnikai homogenizáció) részét képezi a koszovói (csakúgy, mint az összes többi közelmúltbeli nyugat-balkáni) nemzetépítési folyamatnak (REMÉNYI P. 2009, 2010).

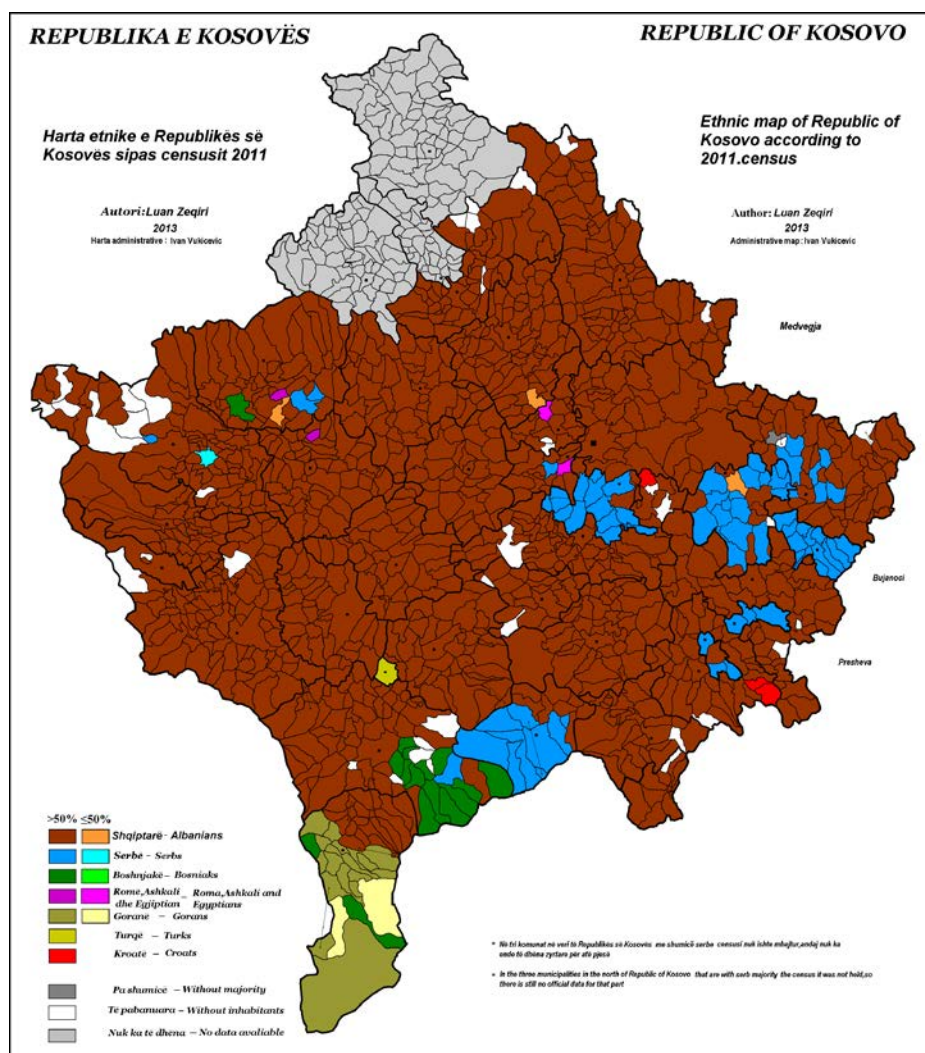
Ma a 2011-es népszámlálás és az ország (szerb többségű) északi részére – az ottani bojkott miatt – vonatkozó becslések (ASK 2012, EBESZ 2013) alapján Koszovónak megközelítőleg 1 819 000 lakosa van, melynek 89%-a albán 5%-a pedig szerb. Az ország északi részén (három opstina és Észak-Mitrovica) él egy tömbben mintegy 70 000² szerb (EBESZ 2013), ezzel a térség lakosságának 88%-át adják, az albán lakosság aránya itt 8% (6500 fő). Az ország többi részén mintegy 25 000 szerb él (1,5%), a lakosság 93%-a (1 616 000 fő) albán.

Albánok és szerbek mellett hagyományosan más etnikumhoz tartozó csoportok is élnek Koszovó területén, igaz ma már az előzőekhez képest kisebb számban. Közülük a délszláv csoportokhoz tartozó bosnyákok (1,6%) és gorániak (0,6%) vannak a legtöbben, jellemzően az ország

² Ugyanakkor a koszovói statisztikai hivatal mindössze 40 000-re becsüli az északi opstinák lakosságát, így az összlakosságot is valamivel 1,8 millió alatt határozza meg. (ASK 2013)

délnyugati szegletében koncentrálnak (Dragash, Prizren). A horvátok napjainkra szinte teljesen eltűntek a térségből, elnéptelenedő falvaik az ország déli részén található.

Az egykori oszmáni időkből a térségben maradt kisszámú törökség (1,1%) az utóbbi évtizedekben statisztikailag növekedni tudott. Prizren környéki legfőbb szállásterületük mellett egy új, etnikai alapon létrehozott mini-községet is „kaptak” (Mamusa), mely jól jelzi Koszovó Törökország irányába megnyilvánuló attitűdjét is.

2. ábra: Koszovó etnikai összetétele a 2011-es népszámlálás alapján. (ZEQUIRI, L. –VUKICEVIC, I., http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kosovo_ethnic_map_2011_census.GIF)

A különböző roma csoportoknak (romák – 0,5%, ashkáliaiak – 0,9%, egyiptomiak – 0,6% – összefoglalva RAE – 2%) nem csak a társadalom többi közösségéhez, de egymáshoz való viszonya is sok esetben kényes, feszült. Eredetükről több verzió is létezik (MARUSHIAKOVA, E. et al. 2001), ma legfőbb választóvonal közöttük, hogy a romák romani nyelvet, míg a többiek albánt beszélnek. Az országban jellemzően szétszórva élnek, a közép- és délkelet-európai romákra jellemző módon sokszor a települések peremén, szegregátumokban, a háború óta pedig sok esetben ideiglenes táborokban. Az ország többi közössége nem tartja őket egyenrangú félnek, mind a többségi albán, mind a kisebbségi szerb közösség peremére szorultak, alapvető jogaik érvényesítésért sokkal inkább nemzetközi szervezetek, mintsem állami intézmények küzdenek. (KRASNIQI 2013)

A koszovói államépítés és a koszovói szerb kisebbség

Koszovó függetlenségi harcának fontos kísérője a nemzetépítési folyamat, ahol az egyik legalapvetőbb feladat az államterület integritásának és az államhoz lojális nemzetnek a megteremtése. Ez Koszovó esetében mindenképp azt jelenti, hogy kezelni kell valamilyen módon a szerb–albán együttélést. Ráadásul a koszovói szerbség e tekintetben két részre osztható, az északon élő „tömbszerbekre” (Leposavić, Zubin Potok, Zvečan opstinákban és Észak-Mitrovicában) és a délen élő „szórványszerbekre”. Előbbiek elég homogén és elég jelentős (mivel a népszámlálást bojkottálták, csak becsülni tudjuk létszámukat, az EBESZ szerint 65-70 ezren vannak) közösséget alkotnak, jól körülhatárolható és a szerb „anyaországgal” közvetlenül szomszédos területen ahhoz, hogy kollektív területi jogokra való igényüket a pristinai kormány ne hagyassa figyelmen kívül. A Szerbiával való kapcsolattartás többé-kevésbé akadálytalan, a szerbiai intézmények hatásköre informálisan kiterjed a szerb többségű koszovói területekre is. Ennek köszönhetően a térség szerb lakossága közösségként is viszonylagos biztonságban él.

A Koszovó délkeleti részén élő „szórványszerbek” legfőbb problémája éppen a fent említett biztonság. Amíg a hatóságok és a nemzetközi szervezetek az egyéni biztonságot többé-kevésbé képesek biztosítani, addig a közösség biztonsága, fennmaradása már nem ennyire egyértelmű. A déli szerb területek gyakorlatilag enklávék, az albán többségi területekbe ékelődő szerb lakosságú falvak. 2008-ban, hogy ezen szerb falvaknak is bizonyos fokú önkormányzatiságot nyújtsa, a koszovói kormány közigazgatási reformot hajtott végre és a szerb falvakat igyekezett azonos opstinákba (önkormányzatisággal rendelkező közigazgatási egységek) szervezni. Így jöttek létre a szerb többségű mini-opstinák: Klokot Vitinából, 5050 fős lakossággal melyből 3350 szerb, Gračanica Kosovo Polje, Prišitna és Lipljan területeiből 23 050 fős lakossággal, melyből 19 200 szerb, Parteš és Ranilug, mindkettő Gnjilane-ból, közel 100%-os szerb etnikai aránnyal előbbi 5200, utóbbi 5800 fős lakossággal (ASK 2012).

Az etnikai alapú közigazgatási határmegvonás nem ismeretlen jelenség, ráadásul az etnikai enklavizáció „spontán” módon lezajlott, amikor a szerb többségű falvak lakossága homogenizálódott, a közigazgatási határok ehhez igazítása már „csak” szentesíti a helyzetet. Ugyanakkor a gyakorlat számos kérdést felvet. Egyrészt ez nem más, mint intézményesített és „területiesített” etnikai alapú megkülönböztetés, mely nem feltétlenül szolgálja a társadalmi integrációt. Az így kialakított opstinák nagysága csak töredéke az átlagos koszovói opstinaméretnek, ami szintén nem szerencsés, a közösségek fenntarthatósága is kérdéses. A körzetek kialakítása során gyakorlatilag etnikai geryymanderinget alkalmaztak, azaz az azonos etnikumhoz tartozó lakosságot „rajzolták körbe” így biztosítva – látszólag – a helyi érdekérvényesítés lehetőségét.

3 és 4. ábra: A térfigyelő-rendszerre figyelmeztető tábla Gračanica határában és a Peć-i Patriarchatus épületegyüttesét védő biztonsági berendezések. (a szerző fotói)

Koszovóban nem csak közigazgatásilag „szentesített” enklávékkel találkozhatunk, épületek, épületegyüttesek, néhány házra kiterjedő „szomszédságok” is alkothatnak etnikai zárványokat. Így az enklávék mérete rendkívül változatos, a legnagyobb Gračanica-tól, melynek lakosság száma a 10 000-es nagyságrendet is eléri az egészen mikroterekig, mint pl. a Peć-i (Peje-i) patriarchatus épülettömbje. A többségi albán környezetbe szigetszerűen ékelődő szerb etnikai terek fenntartásának sarokköve minden esetben a biztonság kérdése, melyet ma is döntően a nemzetközi szervezetek békefenntartói szavatolnak. (3-4. ábra)

A Brüsszeli Folyamat

A formálisan 2013. április 19-én aláírt Brüsszeli Megállapodást megelőző tárgyalások új fejezetet látszanak nyitni az albán-szerb relációban. Az Európai Unió által koordinált folyamat kétségtelenül több áttörést is hozott (az is újdonság, hogy a két fél ilyen magas szinten leül egymással szemben tárgyalni), mindenekelőtt Belgrád és Priština viszonylatában. A párbeszédben a szerb fél, akinek döntő szerepe van a szerb kisebbségnek a független Koszovóhoz való viszonyulásában, felismerve a realitásokat, arra ösztönzi a szerbeket, hogy aktívan vegyenek részt Koszovó politikai életében.

Az egyezmény alapvetően a Szerbia által továbbra sem elismert Koszovó és Szerbia közti viszonyt hivatott rendezni, melynek kritikus pontja azonban a koszovói szerb kisebbség jogai. Mindkét állam esetében az egyezmény az uniós integráció útján való továbblépés fontos előfeltétele volt: az aláírás után az Európai Bizottság javasolta, hogy Koszovóval a stabilizációs és társulási egyezmény, Szerbiával pedig a csatlakozási tárgyalások megkezdésének előkészítése induljon meg.

A koszovói szerbek két nagy csoportja ellentétesen viszonyul a megállapodáshoz. A déli szórványszerbek gyakorlatilag az eddigi Pristinával való kényszerű együttműködés szabályozott és ellenőrzött folytatásának lehetőségét látják benne, az északi tömbyszerbek viszont az eddigi „függetlenségük” feladását és az albán fennhatóság elfogadásának kényszerét. Így értelemszerűen északon jelentős elutasítottságot, délen viszont nagyobb támogatottságot kapott a szerbektől.

Míndez a 2013 novemberében tartott helyhatósági választások részvételi arányaiban is tükröződik. Míg a déli „mini”-opstinákban a részvétel mindenhol a 47%-os koszovói átlag feletti volt (54-68%) (ECMI 2013), addig az északi szerbtöbbségű opstinákban jóval az alatti (11-22%) (B92).

Az új helyzet feltehetően tovább fogja mélyíteni a koszovói szerbek közösségén belüli törésvonalakat. A szórványban élő szerbek eddig is hajlamosabbak voltak pragmatikusan viszonyulni a változásokhoz és kialakítani valami modus vivendit az albán többséggel, távol az anyaország és a homogén etnikai terület védelmétől. Természetesen „ezek” a szerbek számos „kritikát”, nem egyszer fenyegetést is kaptak a független Koszovót teljesen elutasító nemzetársaiktól (ICG 2012).

A tárgyalások egyik – politikai földrajzi szempontból – jelentős eleme a szerb opstinák szövetségének (Autonoma Zajednica Srpskih Opština) létrehozása lehet. A konkrét szervezet kialakítása még nem történt meg, zajlanak az egyeztetések, de a szerb önkormányzatokat tömörítő, érdekképviseleti szerv lenne Koszovóban, átmenet a területi autonómia irányába. A helyi szerbek többsége szerint túl kevés az albánok szerint viszont túl sok önállósággal rendelkezne.

Nagy kérdés, hogy a 2012 folyamán a pristinai kormánynak az észak-mitrovicai válszadókinknál tapasztalt nagyfokú elutasítása változik-e Belgrád hozzáállásának változását követően. A terepi interjúink során folyamatosan azt tapasztaltuk, hogy a város két részének lakói nem kívánnak együtt élni, ami elsősorban a szerbek számára nézve jelenthet nagyobb problémát, lévén az állam irányítása az albán közösség kezébe került. A legenyhébb kijelentés arra a kérdésre, hogy mit tenne, ha albán irányítás alatt kellene élnie, az volt, hogy akkor Szerbiába költözne. Kérdéses, hogy a szerb önkormányzati szövetség elég jogosítvánnyal és erővel rendelkezik-e majd, illetve, hogyan fogják megoldani a legkényesebb problémákat, mint a rendőrfőnökök, vagy az igazságszolgáltatás kérdése.

Konklúziók

A koszovói szerb-albán együttélés jövője nagyban függ a Belgrád-Pristina viszonytól. Ebben a kérdésben az utóbbi időben pozitív elmozdulás figyelhető meg, amennyiben a Brüsszeli Megállapodás a rendezés irányába tett nagyon fontos lépés. Ugyanakkor a koszovói hétköznapiakban a dokumentum hatása még nem látható. A megosztott koszovói szerbek ambivalensen viszonyulnak hozzá, az északi tömbben élők inkább elutasítják, míg a déli szórványszerbek támogatják azt. A terepi felméréseink szintén azt támasztják alá, hogy az észak-koszovói térségben elég kicsi a hajlandóság az együttélésre, mind szerb, mind albán részről. Az etnikai alapú enklávék rendszere azonban, melyekből számos különböző méretű és státusú található az országban, hosszú ideig nem tartható fenn. Felszámolásuk azonban az adott közösségek felszámolódásának veszélyét is hordozná.

Kérdéses továbbá, hogy az ország északi részében és az új szerb opstinákban a Brüsszeli Megállapodás értelmében az etnikai arányokhoz kötött jogok (pl. rendőrség összetétele, rendőrfőnök kiválasztása) mennyi ideig lesznek kedvezőek a szerbek számára egy olyan társadalomban, ahol a szerbek száma és aránya évtizedek óta csökken, az albánoké pedig nő. Nem várható-e, hogy egy a nemzetközi közösség által is üdvözölt vágszó megállapodást követően megindul a szerb többségű opstinák etnikai összetételének, így a döntési pozícióban lévő közösségnek a megváltozása?

Irodalom

- BOTTLIK ZS. 2008: A koszovói válság etnikai földrajzi vonatkozásai. *Földrajzi Közlemények* - 132. évf. 3. szám, pp. 291-306.
- DOBOS E. 2008: Etnicizált kategóriák és helyi valóságok: a közösségi határvonalak újrajzolása Koszovóban. - *Regio* 19. évf. 2. sz. pp. 58–95.
- GULYÁS L. 2008: Nyolc év Koszovó történetéből (1999. június 10.-2007. december 10.) *Mediterrán és Balkán Fórum*. 2008. október. II. évfolyam 3. szám, pp. 8-17.
- JUHÁSZ A. L. 2008: Versengő etnopolitikák és megosztás Koszovóban. - *Regio* 19. évf. 2. sz. pp. 33–57.
- JUHÁSZ J. – MAGYAR I. – TÁLAS P. – VALKI L. 2000: Koszovó. Egy válság anatómiája. Osiris, Budapest. 392 p.
- KRASNIQI, G. 2013: Equal citizens, uneven 'communities': differentiated and hierarchical citizenship in Kosovo. CITSEE Working Paper 2013/27, Edinburgh. 27 p.
- MALCOLM, N. 1999: Kosovo: A short history. New York. 492 p.
- MARUSHIAKOVA, E.–HEUSS, H.–BOEV, I.–RYCHLIK, J.–RAGARU, N.–ZEMON, R.–POPOV, V.–FRIEDMAN, V. 2001: Identity Formation among Minorities in the Balkans: The cases of Roms, Egyptians and Ashkali in Kosovo. *Minority Studies Society Studii Romani* Sofia. p. 27.
- PAP N. 2010: Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában. Publikon, Pécs. 320 p.
- PAP, N. 2013: Hungary, the Balkans and the Mediterranean. Publikon Books, Pécs. 212 p.
- REMÉNYI P. 2009: Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. *Balkán Füzetek Különszám I.* pp. 122–129.
- REMÉNYI P. 2010: Some aspects of demographic consequences of the breakup of former Yugoslavia. In: TARRÓSY I.–MILFORD S. (eds.): *The Western Balkans: Lessons from the past and future prospects – A view from the Danube Region. Proceedings of the 7th DRC Summer School*, Pécs. pp. 41–54.
- VÉGH, A. 2011: The Ethnic Landscape of the Western Balkans In: Kobilka I. – Pap N. (szerk.) *European Perspective and Tradition - The Western Balkans* Budapest: Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Hungary, pp. 109–153.
- Agencia e Statistikave te Kosoves (ASK) 2012: Kosovo Population and Household Census 2011. Final Results, Main Data. Pristina. 210 p.
- Agencia e Statistikave te Kosoves (ASK) 2013: Demographic Data by Municipalities. Pristina. 77 p.
- B92 Radio 2013: Ballots from three polling stations annulled. 2013. NOVEMBER 4.
http://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2013&mm=11&dd=04&nav_id=88229
- European Centre for Minority Issues (ECMI) in Kosovo 2013: Kosovo Local Elections – Which Self-Government for Minority Communities? 2013. november 14. Pristina–Mitrovica North 17 p.
<http://www.ecmikosovo.org/?p=3799> letöltve: 2014.02.01.
- International Crisis Group (ICG) 2012: Setting Kosovo Free: Remaining Challenges. *Europe Report No. 218.* 30 p.
- OSCE Mission in Kosovo 2009: Kosovo non-majority communities within the primary and secondary educational systems. Department of Human Rights and Communities. hely nélkül

Németh Ádám:

Kisebbségek a soknemzetiségű Baltikumban a XIX-XX. század fordulóján¹

Célkitűzés

E rövid tanulmány célja, hogy az 1897. évi cári népszámlálás feldolgozásával (Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. – IV, V, XIX, XXI, XLII, XLIX, LIX. kötet) képet adjon a Baltikum XIX. század végi etnikai (pontosabban anyanyelvi) viszonyairól. Egy megkerülhetetlen statisztikai forrásról van szó, melyre bár gyakran hivatkoznak a szakirodalomban, eddig meglepően ritkán vizsgálták az adatok térbeliségét a legkisebb közigazgatási egységek szintjén. A tanulmány először az oroszországi etnográfiai kutatások kezdeti nehézségeire hívja fel a figyelmet, hangsúlyozva az első, 1897. évi népszámlálás történelmi jelentőségét. Ezt követően rövid kitekintést nyújt a Baltikum (itt: a mai Észt, Lett és Litván Köztársaság által lefedett területhez leginkább hasonlító formáció) történelmi kisebbségeinek (regionális viszonylatban: nem a többségi észt, lett, litván etnikai csoport tagja) múltjára és XIX. század végi „jelenére”, illetve létszamarányos, georeferált diagramtérképen ábrázolja a megyei bontású adatokat. Végül az „etnikai diverzitási index” (pl. BAJMÓCY P. 2009; NÉMETH Á. – ŠOLKS, G. 2012; NÉMETH Á. 2013) használatával hívja fel a figyelmet az etnikai struktúra legjellegzetesebb térbeli mintáira. A számolás és térképszerkesztés mindvégig az ESRI ArcGIS 9.2 programcsomag segítségével történt.

Az etnográfiai kutatások kezdetei az Orosz Birodalomban

A cári Oroszországban XIX. század közepéig nem volt átfogó, szisztematikus, specializált etnográfiai kutatótevékenység. Az 1850-es, '60-as években aztán nagyjából egy időben bontakozott ki egyfajta naiv, spontán tudományos érdeklődés, illetve támadt központi igény a birodalom nyugati peremén élő népek megismerése iránt. Utóbbinak egyrészt biztonságpolitikai okai voltak, hiszen mind az 1830-1831. mind az 1863-1864. évi felkelések ebben a térségben (korabeli szóhasználattal a „lengyel provinciákban”) robbantak ki. A másik társadalmi-gazdasági ok az 1861-es általános jobbágyfelszabadításhoz kapcsolódott: a cári adminisztráció számára elemi fontosságúvá vált annak ismerete, hogy a rendelet nyomán szabaddá váló milliós tömegek milyen etnikai, vallási, kulturális jellemzőkkel rendelkeznek. A terepi kutatások intézményi hátterét a Birodalmi Orosz Földrajzi Társaság (Императорское Русское Географическое Общество) biztosította.

A legelső baltikumi expedícióra 1846-ban került sor; célja a nagyrészt már asszimilálódott lívek felkutatása volt a Rigai-öböl partján (CIMERMANIS, S. 2003). Ezután egymást követték a hasonló jellegű terepmunkák, melyek célja rendszerint a litván – lengyel – fehér-orosz etnikai kontaktzóna feltérképezése volt. Sokáig azonban csak részleges és meglehetősen bizonytalan validitású adatok álltak a kartográfusok rendelkezésére. Ez mindenekelőtt abból adódott, hogy ekkoriban a birodalom nyugati, multietnikus területein élő parasztságnak még fogalma sem volt a modern értelemben vett nemzetudatról: a közvetlen környezetéhez kötődő rurális népesség –

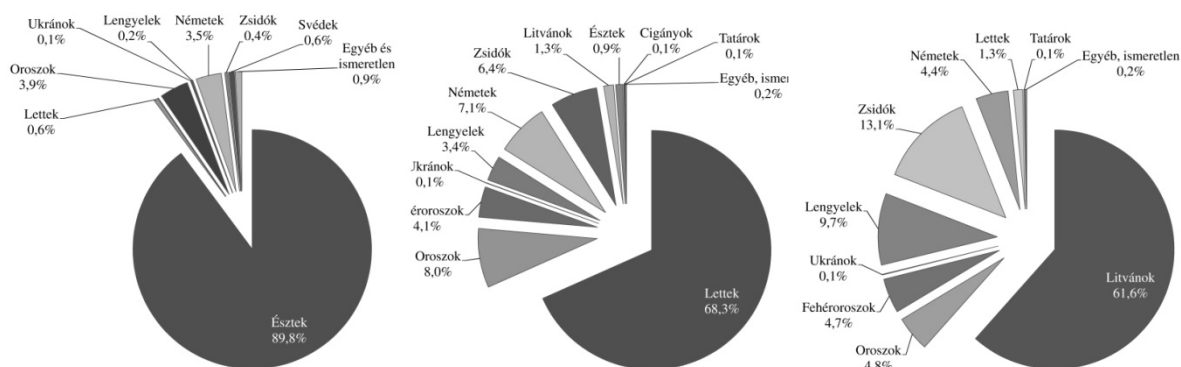
¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

kikristályosodott, stabil csoportidentitás hiányában – legtöbbször egyszerűen „idevalósiként” aposztrofálta magát (LAGZI G. 2008, pp. 42-43). Valamivel többet tudunk az észak-baltikumi kormányzóságokról, a mai Észt- és Lettország területéről, ahol az aktív német tudományos elitnek köszönhetően időről időre évkönyvek formájában publikáltak bizonyos társadalomstatisztikai adatokat. Pontos etnikai adatokat azonban ezek sem tartalmaztak. A történészek általános álláspontja ezért az, hogy „kritikusan kell kezelni minden olyan nemzetiségi adatot, ami az első, 1897-es census előtt látott napvilágot” (PETRONIS, V. 2007, p. 109).

Az Orosz Birodalom első és egyben utolsó modern értelemben vett népszámlálására 1897-ben került sor, a polihisztor Pjotr Szemjonov (Пётр Петрович Семёнов) koordinálásával, mely során „a hétköznapi életig lebontva vették fel az adatgyűjtők az összeírt népességre vonatkozó adatokat” (KENDE T. 2002, p. 78). Habár nemzetiségi hovatartozásra ekkor nem kérdeztek rá, csak anyanyelvi és vallási adatokat gyűjtöttek, a szakirodalomban általában ezt tekintik az első releváns adatforrásnak. Ennek oka valószínűleg az, hogy a XIX. századi Baltikumban – mint Köztes-Európában általában – elsősorban a nyelvi kötődés mentén kezdek differenciálódni az etnikai csoportok. A hatalmas mennyiségű és kifejezetten magas színvonalú adathalmaz a történelem során először tette közvetlenül összehasonlíthatóvá Livónia és Litvánia népességét a legkülönbözőbb szociális és kulturális paraméterek alapján.

A baltikumi kisebbségek és területi eloszlásuk az 1897. évi népszámlálás tükrében

Habár a mai észt-lett és lett-litván államhatárok futásiránya többé-kevésbé megfeleltethető bizonyos korabeli kormányzósági, illetve megyei határvonalakkal, a XIX. század végi Orosz Birodalom közigazgatási egységei természetesen nem fedik le tökéletesen a mai Észt, Lett és Litván Köztársaságok területeit. 1897-ben az Estlandi, valamint a Livlandi Kormányzóság északi fele alkotta a mai Észtország államterületét, míg Lettország három történelmi régiója három különböző „provinciához” tartozott: Kurzeme a Kurlandi, Vidzeme a Livlandi, Latgale pedig a Vityebszki Kormányzósághoz. A modern Litván Köztársaság az egykori Kaunasi Kormányzóság egészére, illetve a Vilniusi és Suwalki Kormányzóságok kb. felére terjed ki, míg a Memel-vidék az első világháború előtt még Poroszország részét képezte. Az elemzés során csak azon megyék és városok adataival számoltam, amelyek teljes egészében vagy nagyjából a mai államhatárokon belül helyezkedtek el. Így, noha a térképen feltüntettem Dysna, Vileika, Ašmena, Lyda, Augustów és Suwalki adatait is, a számítás során, illetve a Baltikum egészére tett megállapításaim esetében ezeket nem vettem figyelembe (1. ábra). Ennél pontosabb becslést aligha tudunk megadni a Baltikum XIX. század végi etnikai összetételére (KIAUPA, Z. 2002, p. 258-259) (2. ábra).

1. ábra: Észtország, Lettország és Litvánia mai államterületének anyanyelvi összetétele 1897-ben (saját szerkesztés)

1897-ben az 1 567 ezer fős litván, az 1 319 ezer fős lett és 868 ezer fős észt nyelvű közösség után a legnagyobb lélekszámú kisebbséget a csaknem félmillió *zsidóság* alkotta. A zsidók több hullámban, még a XIV-XV. században érkeztek a Litván Nagyfejedelemség területére, ahol „az autonóm helyzet és a környező lakosságtól való elkülönülés, a szoros közösségi kapcsolatok és a nemzeti-vallási tradíciók buzgó követelése mind hozzájárult a sajátos életmóddal, szokásokkal, értékrenddel ... rendelkező askenázi kultúra megőrzéséhez és fejlesztéséhez” (JUHNYOVA, N. V. 1988, p. 77). A mai Lettország területén csak az 1570-es években, Észtországban pedig csak a XVIII. században jelentek meg. A különböző adminisztratív korlátozások miatt számuk északon viszonylag csekély maradt, csak a lengyel fennhatóság alatt álló Latgalében jöttek létre jelentősebb zsidó közösségek (DRIBINS, L. 2002). Az 1790-es években alakították ki Oroszországon belül az ún. „letelepedési övezetet”, mely a Birodalom nyugati kormányzóságaiba kényszerítette a zsidóságot. E vonal kettészelte a Baltikum területét: az Estlandi, Livlandi és Kurlandi Kormányzóságban is tilos volt letelepedniük. A baltikumi zsidóság két etnográfiai csoportra szakadt: Litvániában és Latgalében a konzervatívabb, zárkózottabb „litvakok”, északabbra pedig a magasabb fokú akkulturációval jellemezhető „balti zsidók” csoportja körvonalazódott (LEVIN, D. 2000). A mai Észt- és Lettország területének zsidó népessége csak a XIX. század közepétől, a bevándorlásra vonatkozó rendeletek enyhülésével kezdett szignifikánsan növekedni. A nagyvárosok mellett a baltikumi zsidóság jellemző településtípusa a „stetl” volt; olyan kisváros, melyet nem érintettek a letelepedésre vonatkozó korlátozások (KUPOVECKIJ, M. S. 1989). A XIX. század végi census szerint a zsidóság (a teljes baltikumi lakosság 9%-a) 74%-a a mai Litvánia, 25%-a pedig a mai Lettország területén koncentrálódott, és mindössze 1%-uk jutott az észt vidékre. Míg lélekszámuk és arányuk észak felé haladva fokozatosan csökkent, addig urbanizáltságuk foka egyre nőtt: összességében véve 39%-uk volt városlakó, de pl. az Estlandi Kormányzóságban már 92%. Legnagyobb arányban a Kaunasi és Vilnisi Kormányzóság városaiban képviseltették magukat, ahol többnyire a lakosság abszolút vagy relatív többségét adták. Jiddis nyelven beszélt pl. Kaunas 35%-a és Vilnius 40%-a, de nem voltak ritkák az 50%-ot meghaladó értékek sem (Panevėžys, Švencionys, Vilkaviškis stb.). A kurlandi városok népességéből átlagosan 5-20%-kal (pl. Rīga: 6%), az estlandiakból pedig 1-2%-kal részesedtek (pl. Tallinn: 1,6%).

A baltikumi *lengyelek* származása már a XIX-XX. század fordulóján is heves viták tárgyát képezte, mely vita a mai napig sem ért nyugvópontra (LAGZI G. 2008, pp. 42-43). A problematika az egyes identitásképző tényezők (etnikai azonosságtudat, származás, anyanyelv) sajátos

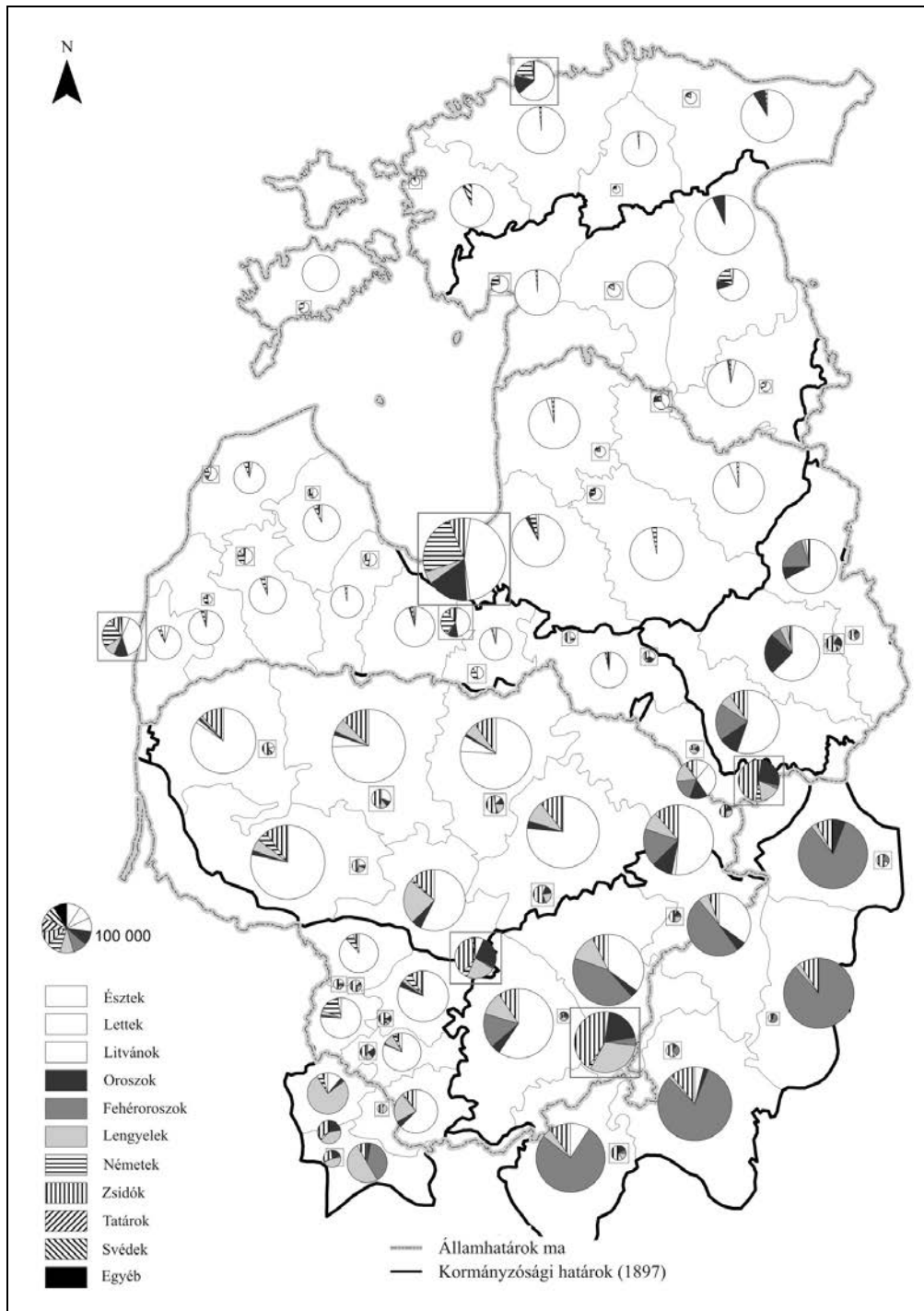
összekeveredéséből adódott. Habár a XIV-XV. században valóban érkeztek lengyel nemesek, papok és kereskedők a Litván Nagyfejedelemség területére, a migránsok száma relatíve csekély maradt (POTAŠENKO, G. 2008, pp. 23-29). A lublini unió megalakulása után, de főleg a XVII. századtól azonban „a nemzetet alkotó nemesség a mágnásokkal kezdve egyre inkább és igen gyorsan lengyellé lett”. Bár a rohamos polonizációhoz kétségkívül hozzájárult a lengyel államnyelvvé avanzsálása, a litván nemesség önkéntesen választotta a lengyel kultúrát és identitást, amelyet a modernizáció zálogának tekintett (BOJTÁR E. 1990, p. 54). A polonizáció intenzivitása csak az 1800-as évek közepén, a litvánok nemzeti öntudatra ébredésének hajnalán kezdett mérséklődni. Az 1897-es census idején a Vilnius-vidék lakosságának többségét alighanem litván származású, lengyel tudatú, katolikus vallású, ám fehérorosz nyelvű lakosok alkották (GAUČAS, P. 2003). (A beszélt nyelvet valójában a „po tutejszemu”, azaz „helyi”, vagy „po prostemu”, azaz „egyszerű” jelzővel illették, attól függően, hogy a belorusz vagy lengyel elem dominált e furcsa, kevert nyelvjárásban. – LAGZI G. 2011, p. 98). Hasonló folyamat játszódott le az 1772-ig lengyel fennhatóság alatt álló Litgaléban is, ahol nemcsak a német származású nemesség (pl. a híres Plater család), hanem a katolikus vallású parasztság egy része is fokozatosan ellengyelesedett (JĖKABSONS, Ė. 1996). A lengyel anyanyelvűek száma 1897-ben valamivel több, mint 344 000 fő volt; az össz-baltikumai népesség kb. 6%-a. 4/5 részük a mai Litvánia, 1/5-ük a mai Lettország területén koncentrálódott. A legtöbben Vilniusban (48 ezer, 31%) és Kaunasban (22 ezer, 23%) éltek, de öt további városban is 20% feletti részesedést értek el; Ilūkste (37%) és Trakai (28%) városaiban pedig relatív többséget is alkottak. A rurális népességet tekintve arányuk Kaunas, Sejny, Ilūkste és Vilnius megyében volt a legmagasabb, de Litgaléban is markáns lengyel közösség (31 ezer fő, 6%) formálódott.

1897-ben a harmadik legnépesebb kisebbség a 334 000 fős *oroszajkú* közösség volt; a Baltikum összesített népességének kb. 6%-ával. Habár orosz kereskedőkről már a XII. századi krónikák is megemlékeznek, többségük csak évszázadokkal később, két nagyobb hullámban érkezett a térségbe (VOLKOV, V. 1996). Az ortodox egyház megreformálását elutasító óhitűek az 1666-os egyházszakadás után kényszerültek menekülni az orosz államból, és sokan az akkoriban svéd és lengyel fennhatóság alatt álló Baltikumban leltek menedékre. Zárt közösségeiket a Peipsi-tó nyugati partján, Litgaléban és Aukštaitijában hozták létre. Az 1897-ben regisztrált oroszajkúaknak azonban csak kis részét képezték az óhitűek, mivel többségük csak a XIX. században, a nyílt ruszifikáció évtizedeiben érkezett a Baltikumba (APINE, I. – VOLKOV, V. 1998, pp. 143-165). A XIX. század végén az oroszajkúak 46%-a a mai Lettország, 43%-a a mai Litvánia, 11%-a a mai Észtország területén élt. Bár többségében a kis, vagy legfeljebb közepes jövedelemmel rendelkező parasztsághoz tartoztak, a bizalminak tekintett állások esetében mindenütt nyilvánvaló volt a felülreprezentáltságuk. Oroszok alkották a haderő 70-80%-át és ők töltötték be az adminisztratív jellegű állások 30-45%-át. Litvániában ezen kívül a nagybirtokosok közt is szép számmal találunk orosz neveket, akik az 1863. évi felkelés után kisajátított lengyel földek tulajdonosai voltak. A nagyvárosi, elsősorban rigai, tallinni és narvai orosz közösségek mérete a XIX. század harmadik harmadában kezdett dinamikusabban növekedni a gyors iparosodás következtében.

A vizsgált területen 1897-ben összesen 326 ezer *fehérorosz* anyanyelvű lakost regisztráltak, akik csaknem teljes egészében rurális térben éltek: csupán 4%-uk jutott a megyeszékhelyekre. Háromnegyedük a mai Litvánia, egynegyedük pedig a mai Lettország területén élt; ettől északabbra mindössze 272-en vallották magukat belorusznak. Összesen két közigazgatási egységben, Švenionys (49%) és Vilnius (42%) megyében alkották a lakosság relatív többségét, de 13%-os részesedéssel a fehérorosz nyelv Litgaléban is az előkelő harmadik helyen állt. A

fehéroroszok baltikumi jelenlétének vizsgálata viszonylag későn került reflektorfénybe. Ennek legfőbb oka az, hogy egészen a XIX. század végéig nem volt egyértelmű a beloruszok pozíciója a szláv népek között; sokan egyszerűen az orosz nemzet részének, nyelvüket pedig a „nagyorosz” egy dialektusának tekintették. Ez annyiban igaz is volt, hogy az aktív belorusz értelmiség hiánya miatt sokáig igen gyenge lábakon állt a körülírhatatlannak tűnő fehérorosz identitás, így az 1890-es évekig nem is fogalmazódott meg egységes kulturális és nemzeti program (MARPLES, D. R. 1999). Európa egyik utolsó nemzeti mozgalmának kiteljesedéséhez ráadásul igen rövid időszak, alig két évtized állt rendelkezésre, hiszen etnikai szállásterületük az első világháború végére lengyel és szovjet megszállás alá került. Bár a fehéroroszok elődeinek tekinthető „ruténok” a Litván Nagyfejedelemség, majd a lengyel-litván nemesi köztársaság lakosságának is többségét alkották (POTAŠENKO, G. 2008, p. 17; LAGZI G. 2011, p. 98), a mai államhatárok között értelmezett Baltikumban nem tekinthetők autochton etnikai csoportnak. A fehérorosz nyelvű területek térbeli expanziója, ami részben a helyi lakosság szláv többségbe való asszimilálódásának következménye volt, a XVII-XVIII. század vészterhes időszakában figyelhető meg. Ezekben az évtizedekben „öntötték el” fehérorosz tömegek Vilniust és környékét (BOJTÁR E. 1997, p. 148). A litván – belorusz etnikai kontaktzóna ezután fokozatosan hátrálni kezdett északnyugati irányba, így a XIX. század végére a későbbi litván fővárost már egy széles, fehérorosz többségű gyűrű vette körül.

A *németek* hódítókként léptek a Baltikum történelmének színpadára. Rīga városának megalapítása (1201) után a livóniai uralmuk 1346-ban vált teljessé, amikor a dánok eladták a lovagrendnek Estlandot. A terület lakosságának ekkor kb. 5-10%-át alkothatta a német származású nemesség, papság és polgárság. Relatív vagy abszolút többségre csak a nagyobb városokban tettek szert, de Rīga kivételével, ahol még a XIII-XIV. században is mindössze 16% volt a nem német eredetű vezetőnevek aránya (POLANSKA, I. 2002, p. 24), mindenütt markáns maradt az észtek/lettek jelenléte is. Az 1500-as évektől Livóniában 3-5%, Rīgában pedig 2/3 körül (PLAKANS, A. 1995, pp. 30-31) stabilizálódott a németek aránya, akiknek politikai, gazdasági vezető szerepe sokáig még az orosz fennhatóság idején is megkérdőjelezhetetlen maradt. A XIX. század során a németek aránya fokozatosan csökkent, Rīgában például megfeleződött. Ennek három fő oka volt: egyrészt az észtek, lettek és zsidók urbanizációja; másrészt a németek folyamatos kivándorlása, ami részben Németország, részben az orosz nagyvárosok felé irányult; harmadrészt pedig az asszimilációs folyamatok megszűnése, ami a korábbi évszázadokban folyamatos „utánpótlást” biztosított számukra a feltörekvő, főleg észt és lett származású tömegekből (KATUS, K. – PUUR, A. – SAKKEUS, L. 1997, p. 226). Az 1897-es census szerint a baltikumi németek (221 ezer fő, az összlakosság kb. 4%-a) 62%-a a mai Lettország, 23%-a a mai Litvánia és 15%-a a mai Észtország területén élt. A nagyrégió leginkább urbánus etnikai csoportjaként legjelentősebb központjaik Rīga (67 ezer fő, 24%), Liepāja (15 ezer fő, 24%) és Tallinn (10 ezer fő, 16%) voltak. Míg részarányuk a kisebb kurlandi és livlandi városokban gyakran meghaladta a népesség egyharmadát (pl. Bauska: 37%, Ventspils: 36%, Kuldīga: 33%), az Estlandi Kormányzásban csak ritkán lépték át a 20%-os küszöböt. Litvánia esetében a legnagyobb német közösségek a porosz határ menti megyékben koncentráálódtak, elsősorban Vilkaiviškis, Naumiestis és Raseiniai megyében. Fontos különbség azonban az előzőkhöz képest, hogy a litvániai németek közül a valóságban alig 14% rendelkezhetett német felmenőkkel. Az eltérés az egyes identitásképző kategóriák sajátos statisztikai kezelésében keresendő, mivel a korabeli adatrögzítők többnyire németként regisztrálták az evangélikus vallású litvánokat (KAUBRYS, S. 1998, p. 254).

2. ábra. A baltikumi megyék anyanyelvi összetétele, 1897 (saját szerkesztés)

A felsoroltakon kívül több kisebb etnikai – néprajzi csoport is történelmi kisebbségnek tekinthető a Baltikumban. A finnugor nyelvet beszélő *lívek* lélekszámáról az 1897. évi census során nem gyűjtöttek adatokat. Becslések szerint 1881-ben kb. 3500-an élhettek a Kolka-félsziget Ovīši és Ģipka közötti szakaszán (LUKINICH F. 1935, p. 15). *Svédokról* a XIII. század végén tesznek először említést a krónikák; többségük valószínűleg az 1400-as évek folyamán érkezett a Baltikumba. Legnagyobb közösségeik Haapsalu környékén, majd később Hiiumaa, Vormsi és Ruhnu szigetén jöttek létre. Lélekszámuk a XVI. században kb. 5-7 ezer fő lehetett, ám ez a magas halálozási ráta, illetve az elvándorlás miatt (1781-ben pl. csaknem ezer hiiumaai svéd települt át Ukrajnába,

megalapítva a Gammalsvenskby nevű települést) stagnált. Az 1897-es népszámlálás idején 5768 svéd anyanyelvű lakost regisztráltak (KATUS, K. – PUUR, A. – SAKKEUS, L. 2000, pp. 34-35). Hogy a *szetukat* önálló etnikai csoportként, vagy csupán egy néprajzi csoportként kell tekintenünk, még ma is megosztja a kutatókat (JACSEV, N. 2002, p. 570). Az erős regionális identitástudattal rendelkező szetuk – amellet, hogy az észti nyelv egy speciális dialektusát beszélik – ortodox keresztények. Az 1897-es népszámlálás során nem regisztrálták lélekszámukat, de becslések szerint kb. 14 ezren élhettek a Pszkovi Kormányzóság nyugati szegletében (JÄÄTS, I. 2000, p. 653). A litvániai Trakai városához két türk eredetű etnikai csoport köthető, akiket Vytautas nagyfejedelem telepített le az 1300-as évek legvégén: a karaimok és a tatárok (GEDIMINAS, A. 1997). Előbbiek a zsidó vallás egy speciális ágához tartoznak, utóbbiak viszont a szunnita muszlim hitet követik. A középkorban jellemzően katonai funkciót tölthettek be a Litván Nagyfejedelemség, később pedig a lengyel-litván nemesi köztársaság hadseregében. Az 1897. évi census szerint a mai Litvánia területén összesen 3565 fő vallotta magát tatárnak, többségük Kaunas, Vilnius és Trakai városában élt (2. ábra).

Homogén és multiethnikus területek a XIX. század végi Baltikumban

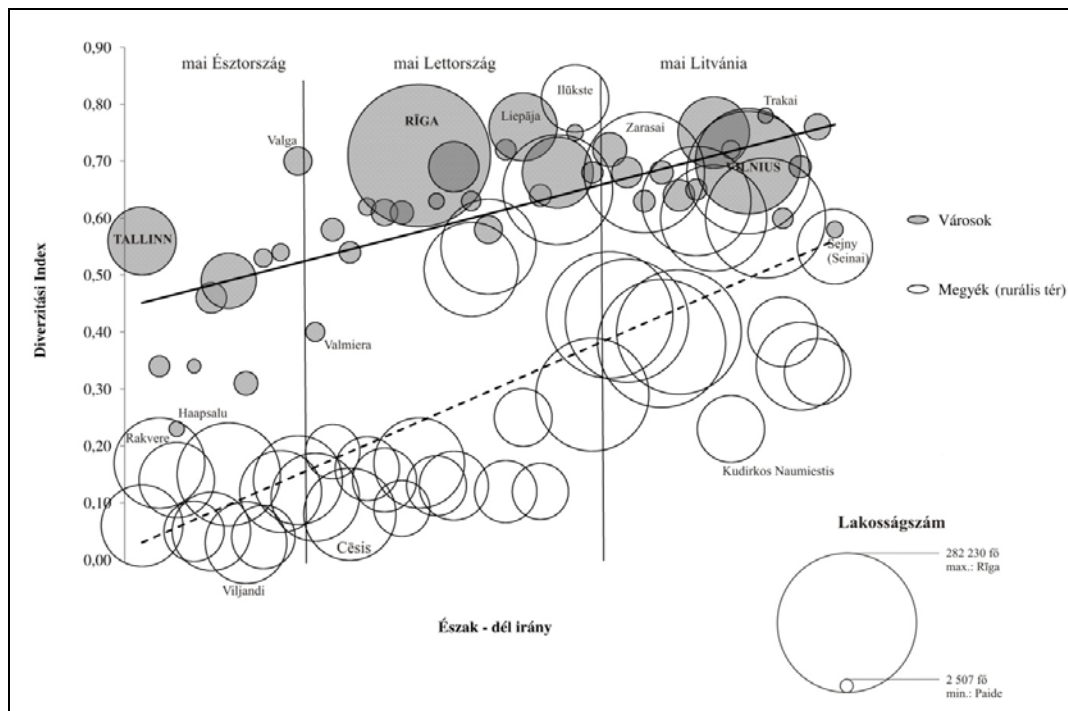
Ahogy az 1. ábra alapján is látszik, a XIX-XX. század fordulóján a mai Észtország területén volt legalacsonyabb, Litvániában pedig a legmagasabb a „kisebbségek” (nem észtek, lettek vagy litvánok) összesített aránya. Ha térképen ábrázoljuk az adatokat, mind a rurális, mind az urbánus téregységek esetében kimutatható egy határozott észak-dél kettősség: a Tallinn – Rīga – Vilnius vonalon haladva fokozatosan nőtt a szláv, illetve jiddis nyelven beszélők összesített aránya. Míg az Estlandi, Livlandi és Kurlandi Kormányzóságok megyéiben egyetlen kivételtől eltekintve a lakosság legalább 90%-ban észtil vagy lettül beszélt, addig a Kaunasi és Suwalki Kormányzóságban már többnyire csak a lakosság háromnegyede vallotta anyanyelvének a litvánt, a Vilnisi Kormányzóság északi részén pedig már csak 35-60%. A városok esetében csak Rīga vonalától északra volt jellemző az észti és lett többség, attól délre a baltiak mindenhol kisebbséget alkottak.

Az etnikai térstruktúra legjellegzetesebb formációja az Augustów – Sejny – Trakai – Vilnius – Švenčionys – Zarasai – Daugavpils – Rēzekne – Ludza tengely volt, amit akár az etnikai kontaktónak ideáltípusának is nevezhetnénk. Északon, Latgalében a lett, illetve orosz és fehérorosz; délebbre a litván, belorusz és lengyel etnikai szállásterületek érintkezése, továbbá a nagyszámú zsidóság jelenléte olyan magas heterogenitást eredményezett, ami csaknem egyedülálló volt a korabeli Európában. E kontaktóna közepén, a Daugava-folyó mentén húzódott Ilükste megye, amely kontinensünk valaha volt talán legszínesebb etnikai (pontosabban nyelvi) összetételét mondhatta magáénak: az itt élők 29%-a a lettet, 18%-a a fehéroroszt, 16%-a a lengyelt, 15%-a az orosz, 11%-a litvánt, 9%-a pedig a jiddist jelölte meg anyanyelveként (EDI = 0,81). A kontaktóna Latgalében viszonylag éles vonal mentén érintkezett a homogén, lett többségű megyékkel, míg délebbre széles átmeneti sáv vette körül közepes diverzitási indexekkel mind a litván (Kalvarija, Marijampolė, Ukmergė, Panevėžys), mind a fehérorosz (Lysa, Ašmena, Vileika, Dysna) területek felé. Kontrasztként a mai Észtország, illetve a Lettország északi, középső és nyugati vidékei említhetők, melyek gyakorlatilag homogén, észti és lett többségű területek voltak.

A városok esetében minden eddig vizsgált tényező szignifikánsan magasabb értéket mutatott. Az észtek, lettek és litvánok aránya vidéken például 76,5%, a városokban azonban csupán 34,5%

volt. Míg az átlagosan 110 ezer fős megyék rendszerint közepesen heterogén (EDI = 0,30) társadalommal rendelkeztek, addig az átlagosan 25 ezer lakosú városokat extrém magas átlagértékek jellemezték (EDI = 0,61). Jellemző, hogy még a leghomogénebb város, a 3200 fős Haapsalu esetében is csak 88% volt az észtek aránya. Ha egy tradicionális multi-kulturális városra példát kell mondani, valószínűleg azonnal Vilnius jut eszünkbe, holott a litvánok ősi fővárosa az EDI értékek alapján csak tizedik volt a sorban. A legnagyobb fokú fragmentáció Trakai városára volt jellemző, amely 894 lengyelnek, 860 orosznak, 734 zsidónak, 428 tatárnak és karaimnak, 261 belorusznak, 30 litvának és 33 egyéb anyanyelvű lakosnak adott otthont (EDI = 0,76).

3. ábra. Észak-dél és város-vidék dichotómia a Baltikumban, 1897 (saját szerkesztés)

Összegzés

A Baltikum etnikai térszerkezetére tehát jellemző volt egyfajta „észak-dél dichotómia”, ami dél felé haladva a balti arányának fokozatos csökkenését, illetve a diverzitási indexek növekedését jelentette (3. ábra). A mai Lettország és Litvánia esetében ez kiegészült még egy „nyugat-kelet kettősséggel” is, hiszen a Baltikum keleti határa mentén, délnyugat-északkelet csapás-irányban húzódott az a területsáv, amit balti-szláv etnikai kontaktzónának nevezhetünk; extrém magas diverzitási indexekkel. A Baltikum etnikai struktúrájának harmadik markáns eleme a „város-vidék dichotómia” volt: az urbánus településeken az észtek, lettek és litvánok legtöbbször kisebbségbe szorultak a németek, lengyelek, oroszok, fehéroroszok, zsidók stb. alkotta mixtúrával szemben, ami a diverzitási indexek fokozódását eredményezte. Az 1897-es adatok tehát, hibáik és hiányosságaik ellenére, kiváló kiindulópontot jelentenek a térség etnikai struktúrájának átalakulásával foglalkozó kutatóknak. Annál is inkább, mert bár a XX. század jelentősen átformálta Észtország, Lettország és Litvánia nemzetiségi összetételét, a homogén és multietnikus területek viszonylatában több olyan térszerkezeti sajátosság is megfigyelhető, melyek évszázados múltra tekintenek vissza.

Irodalom

- Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дель. Подъ Редакциею Н. А. Тройницкаго.
- IV. Виленская Губерния. 1904. pp. 56-59.; V. Витебская Губерния. 1903. pp. 76-79.; XIX. Курляндская Губерния. 1905. pp. 78-81.; XXI. Лифляндская Губерния. 1905. pp. 78-81.; XLII. Ковенская Губерния. 1904. pp. 80-83.; XLIX. Эстляндская Губерния. 1905. pp. 42-43.; LIX. Сувалкская Губерния. 1904. pp. 64-65.
- APINE, I. – VOLKOV, V. 1998: Slāvi Latvijā. (Etniskās vēstures apcerējums). Latvijas Universitātes, Etnisko Pētījumu Centrs, IU 'Mācību apgāds'. Rīga. 251 p.
- BAJMÓCZY P. 2009: Általános etnikai és vallásföldrajz. JATE Press, Szeged. 117 p.
- БОЈТАР Е. 1990: Litván kalauz. Akadémiai Kiadó, Budapest. 132 p.
- БОЈТАР Е. 1997: Bevezetés a baltisztikába. – Osiris, Budapest. 316 p.
- CIMERMANIS, S. 2003: The lives of Svētciems pagasts in the late 18th and 19th century. – Pro Ethnologia, 15. évf., pp. 11-27.
- DRIBINS, L. 2002: Ebreji Latvijā. Otrais, papildindtais izdevums. Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, Latvijas Universitātes Jūrdaikas studiju centrs. 275 p.
- GAUČAS, P. 2003: Etnolingvistinė rytų lietuovos gyventojų raida. XVII a. antrojoje pusėje - 1939 m. Istorinė-geografinė analizė. Vilnius.
- GEDIMINAS, A. 1997: The Karaim of Lithuania: A case of ethnic survival. – Journal of Baltic Studies, 28. évf. 3. sz., pp. 235-246
- JACSEV, N. 2002: Európa felelőssége kisebbségi identitásának megőrzésében. A szetuk múltja, jelene és jövője. – Kisebbségkutatás, 2. sz. pp. 570-584.
- JÄÄTS, I. 2000: Ethnic Identity of the Setus and the Estonian-Russian Border Dispute. – Nationalities Papers, 28. évf. 4. sz., pp. 651-670.
- JĒKABSONS, Ē. 1996: Poļi Latvijā. Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūta, Etnisko pētījumu centrs. Rīga. 167 p.
- JUHNÝOVA, N. V. 1988: Az askenáz zsidók etnikai területe és letelepedésük néhány sajátossága a 19. sz. végi Oroszországban. – Világtörténet, 10. évf. tavasz, pp. 77-86.
- KATUS, K. – PUUR, A. – SAKKEUS, L. 1997: Development of National Minorities. Republic of Estonia up to 1944. In: EHALA, M. (szerk.) 1997: Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences. Special issue on Estonian population. 1. évf. 3. sz., pp. 221-246.
- KATUS, K. – PUUR, A. – SAKKEUS, L. 2000: The Demographic Characteristics of the National Minorities in Estonia. In: HAUG, W. – COMPTON, P. – COURBAGE, Y. (szerk.) 2000: The Demographic Characteristics of the National Minorities in certain European States. Volume 2. Council of Europe Publishing, Population Studies, 31. sz., pp. 29-92.
- KAUBRYS, S. 1998: Demographic Data on the Development of the German Community in Lithuania (1918-1939). – Journal of Baltic Studies, 29. évf. 3. sz., pp. 253-260.
- KENDE T. 2002: Társadalomtörténeti és „népismereti” adatok az oroszországi zsidóságról a 19-20. században. – Világtörténet, 24. évf. ősz/tél, pp. 66-87.
- KIAUPA, Z. 2002: The History of Lithuania. Baltų Lankų Leidyba. 450 p.
- KUPOVECKIJ, M. S. 1989: Lett- és Észtország zsidó lakossága a XVI-tól a XX. század első feléig terjedő időszakban. – Világtörténet, 11. évf. tél, pp. 104-112.
- LAGZI G. 2008: Kisebbségi kérdés, nemzeti kisebbségek Észtországban, Lettországban és Litvániában a rendszerváltást követő időszakban. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Műhelytanulmány 33, Budapest. 65 p.
- LEVIN, D. 2000: The Litvaks. A Short History of the Jews in Lithuania. Yad Vashem, Jeruzsálem. 265 p.
- LUKINICH F. 1935: A lív föld és népe. Budapest. 96 p.
- MARPLES, D. R. 1999: National Awakening and National Consciousness in Belarus. – Nationalities Papers, 27. évf. 4. sz., 15 p.

- NÉMETH Á. 2009: Etnikai struktúra és nemzetiségi problémák a rendszerváltozás utáni Baltikumban. – Földrajzi Közlemények, 133. évf. 3. sz., pp. 283-297.
- NÉMETH Á. – ŠOLKS, G. 2012. Alteration of the Ethnic Diversity and Ethnic Segregation Index in Latvia during the First and Second Independence Periods. – The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies, 4. évf. 1. sz. pp. 9-33.
- NÉMETH Á. 2013. Ethnic Diversity and its Spatial Change in Latvia, 1897-2011. – Post-Soviet Affairs, 29. évf. 5. sz. pp. 404-438.
- PETRONIS, V. 2007: Constructing Lithuania. Ethnic mapping in Tsarist Russia, ca. 1800-1914. PhD disszertáció, Universitet Stockholms. 301 p.
- PLAKANS, A. 1995: The Latvians. A Short History. Hoover Institution Press, Stanford University, California. 257 p.
- POLANSKA, I. 2002: Zum Einfluss des Lettischen auf das Deutsche im Baltikum. PhD-disszertáció, Bamberg. 354 p.
- POTAŠENKO, G. 2008: Multinational Lithuania. History of Ethnc Minorities. Šviesa, Kaunas. 160 p.
- REMÉNYI P. 2012: A Vajdaság etnikai homogenizációja 1910 és 1931 között, Mediterrán és Balkán fórum 2013/2, pp. 11-18.
- REMÉNYI P. 2009: Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. Balkán Füzetek Különszám I, pp. 122–129.
- VOLKOV, V. 1996: Krievi Latvijā. Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūta, Etnisko pētījumu centrs. Rīga. 142 p.

Léphaft Áron:

A lehetséges autonómiák földrajzi alapjai a volt jugoszláv térben¹

Milyenek az esélyei a néhány ezer km² területű egységek autonómia-törekvéseinek Délkelet Európában? Várhatjuk-e, hogy az Európai Unió csatlakozás kényszere, a szubszidiaritás elvének érvényesítése segít az etnikai alapon szerveződő entitások sikerének? Milyen földrajzi alapok szükségesek az önszerveződéshez és mennyiben segíthetnek ezek a megvalósítás menetében?

Eddig minden Európában megszületett területi autonómia más utat járt be, ezért nehéz, de nem lehetetlen azoknak a mozzanatoknak a körülhatárolása, amelyek döntőek voltak ezeknek a létrejöttében. Ha szélesebb perspektívából vizsgáljuk a területi autonómia kérdését, láthatjuk, hogy vannak olyan feltételek, amelyeknek teljesülése elengedhetetlen a létrejöttükhöz. Ilyen feltétel a megfelelő térbeosztás, a kedvező adminisztratív határok kialakítása, amely jogbővülés esetén a területi autonómia kerete lehet.

Módszertan

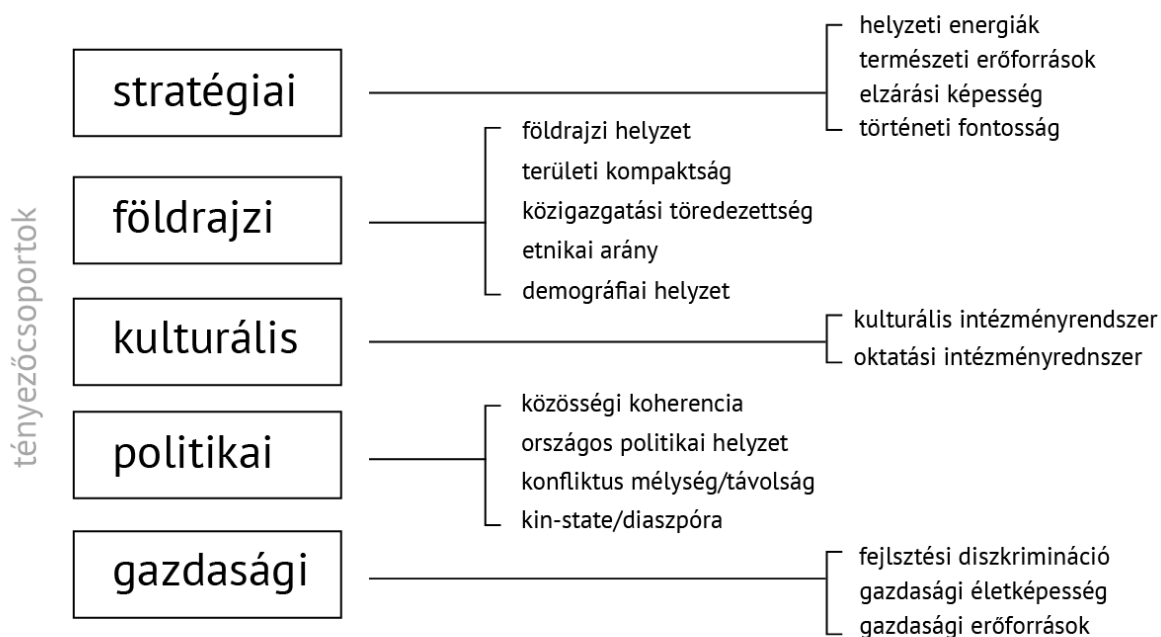
A lehetséges autonómiák hátterének kutatásához kidolgozott módszertan korábbi összehasonlító munkákra épít, mely földrajzi–stratégiai, politikai, kulturális és gazdasági dimenziókban (1. ábra) vizsgálja a tárgyalt közösségek esélyeit (LÉPHAFT Á. 2014). Az első, általános, ma is működő autonómiákra kidolgozott rendszerszintű összehasonló vizsgálat M. Ackrén (2009) munkájában jelent meg, de megemlíthetjük a H. E. Cederman és szerzőtársai (2010) által írt etnikai konfliktusok hátteréről szóló munkákat is, melyek sok támpontot adtak. A javasolt módszertani megközelítés a nehézkes összehasonlíthatóság problémáját tényezőnként különböző állapotok megállapításával hidalja át, így a változó elemek „fejlődési stádiumai” alapján vethetünk össze több közösséget. Ideáltípusok felállítása célravezető, ha működő entitásokhoz szeretnénk hasonlítani az autonómia-törekvéseket², tehát viszonyítási mintaként közel tökéletes állapotokat definiálása szükséges, amelyekre Európában több példát is találunk (ez esetünkben a legtöbbször Dél-Tirol, vagy újabban Katalónia³). A tanulmányban a szempontrendszer földrajzi dimenziója kerül részletes kifejtésre, ugyanakkor a többi dimenzió releváns kérdései is megjelennek. Felépítése nem követi szigorúan a szempontrendszerben ismertetett felosztást, hiszen a tényezők sok helyen átfedik egymást. A földrajzi elemek vizsgálata alapján a tárgyalt entitások összegző tipizálása a mellékletekben található.

---

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² A *közel ideális*, vagy *közel optimális* jelző használatára azért van szükség, mert az ideális autonómia nehezen értelmezhető pl. az anyaországgal rendelkező, elszakított területeken tömbben élő közösségek esetében, tehát ebben az esetben az ideális állapot valójában az a legmagasabb szint, amely megelőzi az autonómia elnyerését.

³ A spanyol-katalán tapasztalatról lásd bővebben: SZILÁGYI I. 1996; SZILÁGYI I. 2010a; SZILÁGYI, I. 2010b, SZILÁGYI, I. 2011; SZILÁGYI I. 2012

1. ábra A kelet-közép- és délkelet-európai lehetséges autonómiák összehasonlító szempontrendszer (saját szerkesztés)

Az európai működő autonómiák által bejárt út értelmezése és követése rámutat a különböző tényezők (konfliktus, földrajzi adottságok, gazdasági háttér, stb.) fontosságára. Ezeknek a tényezőknek az egymáshoz való viszonya a fejlődési pályák elemzéséről, azok sikerességének összevetéséből derülhet ki. Az önrendelkezési folyamatok *kivetítése* a Jugoszláv utódállamokban élő kisebbségi közösségekre, a szakirodalom⁴, a sajtóforrások és a saját terepi tapasztalatokra építkezik.

Lehetséges területi autonómiák a volt jugoszláv térben

A vajdasági magyar kisebbségi törekvéseket elsősorban a Kárpát-medence keretei között értelmezik, azonban, mind a jugoszláv állam fennállása alatt, mind azt követően a szerb nacionalizmus közvetett módon összekapcsolta a nem-államalkotó közösségeket. Az albán, bosnyák és magyar közösség összehasonlítása idegennek tűnhet, hiszen azok háttere rendkívül sok ponton különbözik, ugyanakkor a központi probléma ugyanaz. A mindenkor szerb albán-politika alakulása folyamatosan kihat a többi kisebbség, így elsősorban a magyarok helyzetének alakulására is (pl. Joghurt-forradalom⁵). Ugyanakkor, a 2000 óta elért vajdasági politika eredményei⁶ következtében ma sok más kisebbséggel együtt a Preševo-völgy területén élő albánság is rendelkezik nemzeti tanáccsal. Hiányosság, hogy a korábbi szövetségi állam, majd Szerbia keretein túl maradt szerbség számára (a Boszniai Szerb Köztársaságon kívül) csak két

⁴ A kérdés Kárpát-medence egészére vonatkozó tapasztalatairól és lehetőségeiről lásd: SZILÁGYI I. 2013a

⁵ A Joghurt-forradalom az 1988-as Újvidéki Pártszékház elleni belgrádi vezérlésű megmozdulás volt, amely a Vajdaság tartományi vezetésének a leváltását kényszerítette ki (JUHÁSZ J. 1999: 198-199).

⁶ A 2002-ben megszületett Nemzeti Tanácsokról szóló törvény életkezdésének körülményeiről lásd: KORHETZ T. 2009

olyan megoldás maradt fenn, vagy készülődik, amely hasonlít a magyar autonómia-elképzelésekhez. Ezek az Erdődi-ⁱ és a Brüsszeli Egyezményⁱⁱ által életre hívott/tervezett (szerb) települési önkormányzatok, melyeknek tartalmilag gyengék és teljesen más kisebbségi helyzetekre születtek.

Magyar szempontból nem elhanyagolható a szállásterületek kölcsönhatásának oldaláról vizsgálni a kérdést. Ha nagyobb időtávban értelmezzük az etnikai-migrációs folyamatokat, a szerb etnikai tér dinamikáját egyik leginkább befolyásoló tényező az albán szállásterület bővülése, aminek következtében az elmúlt évszázadokban északra tolódott a szerb népesség súlypontja (ŽULJIĆ, S. 1997), mely közvetlenül hatott a magyarság jelenlétére a kárpát-medencei déli részén (LÉPHAFT Á. 2011).

Bár a két volt autonóm tartomány pályájának összehasonlítása kézenfekvő volna, az etnikai arányok lényeges különbözősége miatt ebből téves következtetéseket vonnánk le. Míg a titói Jugoszláviában létrejött Vajdaság Autonóm Tartomány speciális státuszát többnemzetiségű voltának köszönhette, és Koszovó is többnemzetiségű volt, az előbbi a 20. század folyamán vált szerb többségűvé, a második pedig végig abszolút albán többséggel rendelkezett (VÉGH, A. 2012:124). A tartományi státusz, amely az 1974-es alkotmány értelmében majdnem föderatív szintet takart, nem belső (szerb) demokratizálódási folyamat részeként született, hanem a titói politika eredménye, amely ellentmondott a szerb törekvéseknek (ŽULJIĆ, S. 1999:132). Etnikai-demográfiai szempontból is két teljesen különböző forgatókönyv rajzolódik ki. A vajdasági példa esetében a terület az első világháború után nem egészen egy harmadot kitevő szerbség javára homogenizálódott, Koszovó esetében pedig az albán többség a délszláv homogenizációs törekvések ellenére *belső* erőből tudta hathatósan növelni az arányt.

A dezintegráció folyamán⁷ sok etnikai közösség maradt és került kisebbségi helyzetbe. Ha eltekintünk a korábbi államban nemzetalkotó státusszal rendelkező csoportoktól (pl. horvátországi szerbek vagy szandzsáki bosnyákok), az albán és magyar közösség után a legszamosabb tömbben élő csoportot 18,543 fővel a szerbiai bolgárok adják, akik két Bulgáriával szomszédos községben alkotnak többséget (Dimitrovgrad és Bosilegrad). A vajdasági kisebbségek közül a rohamosan töredező etnikai térrel rendelkező románság (29,333 fő), a sokáig stabil mutatókkal rendelkező szlovákság (52,750 fő) említhető meg. Míg a román kisebbség a 2011-es népszámlálás adatai szerint egyetlen községben sem alkot többséget és a kulturális intézményrendszere is meglehetősen szórt, a szlovákság két távol eső községben alkot többséget. Míg sem a szlovákságnak, sem a románságnak nincsenek területi autonómiaigényei, közvetett, vagy közvetlen módon sokszor olyan erőkre adják a szavazataikat, akik támogatják a tartományi autonómiát.

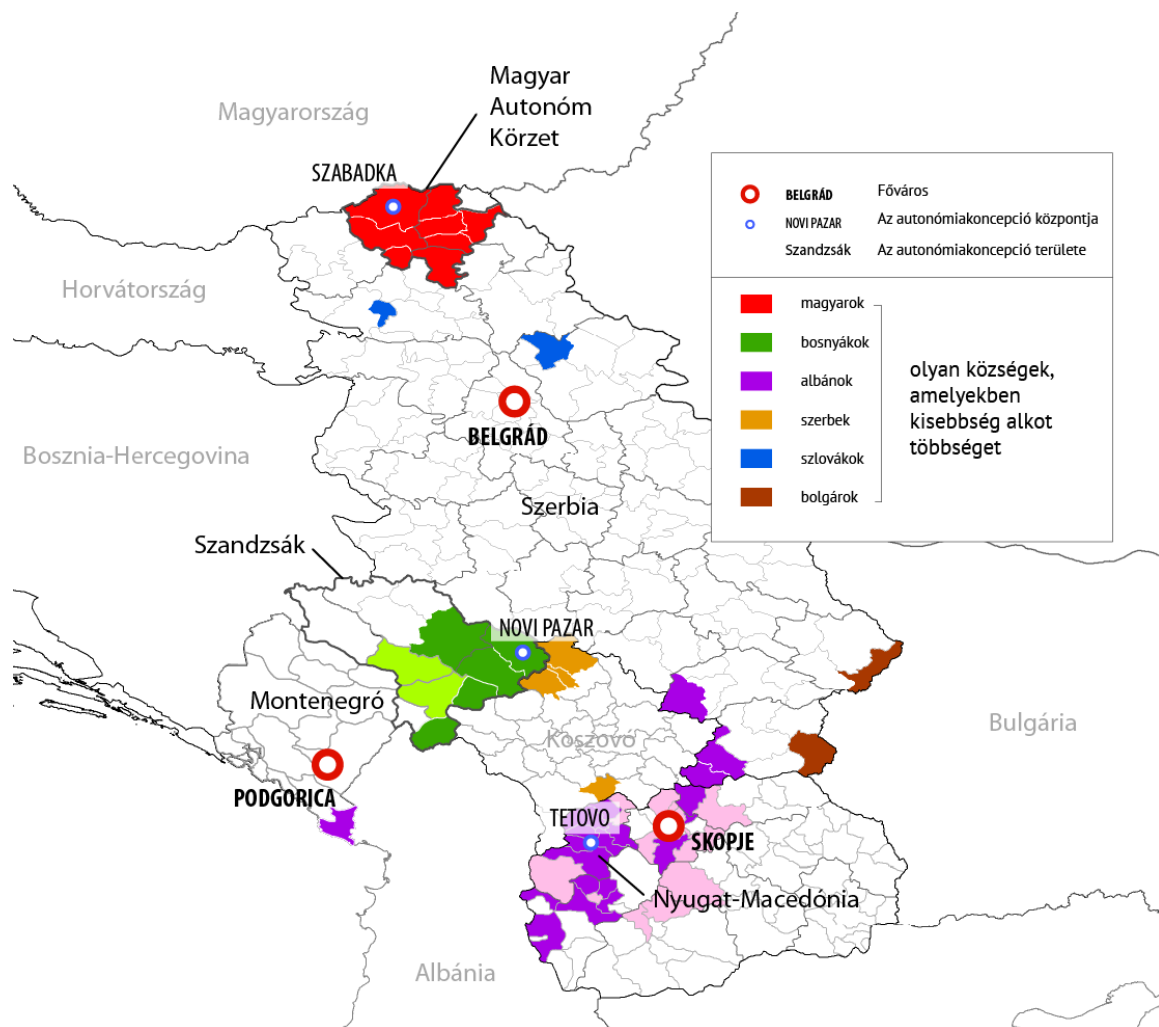
A Szerbiában maradt albán közösség nagy részét tömörítő Preševo, Bujanovac és Medveđa községek fellépése változó, a 2000-es évek zavargásai után, melyek célja a Szerbiából való kiválás és Koszovóval való egyesülés voltⁱⁱⁱ, ma már az etnoregionalista törekvések dominálnak^{ivvvi}.

A volt Jugoszlávia szétesésekor a legnépesebb határokon túl rekedt etnikuma a szerbség. Míg a boszniai szerbek helyzetének értékelése meglehetősen összetett, a horvátországi közösség

---

⁷ A huszonegyedik század integrációs és dezintegrációs, territorizációs, re-territorizációs és deterritorizációs folyamatainak elméleti megközelítéseiről és kérdéseiről lásd: SZILÁGYI I. 2013b.

egyértelműen vesztesként került ki a délszláv háborúból. Míg a 90-es évtized első felében lezajlott események Bosznia és Hercegovina esetében egy nehezen fenntartható, kétes jövőjű föderatív rendszert eredményeztek, a horvátországi szerbség részben sem tudta megvalósítani területi céljait. A volt Katonai Határőrvidék egyes részeire és a baranyai, kelet-szlavóniai szerb területekre támaszkodó Krajainai Szerb Köztársaság bukása hosszú távon meghatározta a horvátországi szerb autonómiatörekvések értelmetlenségét⁸, hiszen magában ennek az 1991 és 1995 közötti szecessziós kísérletnek az ötlete is fenyegeti a Horvát Köztársaság területi integritását. Horvátország egyedi területi viszonyaiból adódik, hogy a szerbek lakta Krajina egyszerre periférikus, de létfontosságú elemei horvát államtérnek. Ugyanezen okokból kifolyólag az elmúlt húsz év fejlesztéspolitikája tudatosan tompított ezen az akadályon⁹.

2. ábra A volt jugoszláv tér lehetséges autonómiái és ezekben az államokban azok a községek, amelyekben a kisebbség alkot többséget¹⁰ (saját szerkesztés)

⁸ A horvátországi szerb autonómia-politika alakulásáról lásd: CASPERSEN, N 2003: The Thorny Issue of Ethnic Autonomy in Croatia: Serb Leaders and Proposals for Autonomy

⁹ <http://www.mgipu.hr/default.aspx?id=6991>

¹⁰ A halványlila és zöld szín azokat a községeket jelöli, amelyekben a tárgyalt kisebbség eléri a 10%-ot a koncepcióban szereplő területen.

Földrajzi keretek és etnikai tér

A földrajzi adottságok a talán a legegyszerűbben bemutatható tényezők közé tartoznak. Ebben a fejezetben arra keressük a választ, hogy milyen mértékben tekinthetők különálló, kompakt földrajzi egységnek a tárgyalt területek, milyenek a szerkezeti viszonyaik és a kérdéses csoportnak milyen az etnikai-földrajzi helyzetük abban¹¹.

A területi megkülönböztethetőség kiemelt fontosságú, melynek szélsőséges változatai a teljesen homogén domborzat (pl. megszakításmentes síkság) és a sziget-helyzet. A speciális státusszal rendelkező területek legnagyobb része sziget, melyekre a poszt-koloniális térségben és Európában is több példát találunk (Åland-szigetek, Feröer-szigetek, a Nyugat-Mediterrán és atlanti szigetek). Ha csak abból indulunk ki, hogy a sziget-jelleg gyakorlati okokból ellenálló erőt jelenthet a közigazgatási átszervezés eszközei ellen, és többek között segít megőrizni az önálló identitást, ez a legkedvezőbb helyzet, ebből adódóan a jelleg gyengülése egyre gyengébb földrajzi potenciált is takar. Csak abban az esetben tekinthetünk adottságként az elkülöníthetőségre, ha a közösség az érvényesülését izolacionista úton kívánja megvalósítani, vagyis nem a magasabb fokú integrációban látja a megoldás kulcsát. A területi kompaktság mellett fontos szempont a központ megfelelő elhelyezkedése és jó térszerkezeti viszonyai is, tehát a leendő autonómia központjául szolgáló település szervesen kapcsolódjon a bázisához.

A közép-európai törekvéseknél elég sokszor viszonyítási alapként szolgáló Dél-Tirol földrajzi háttere nem tökéletes, de viszonylag jók az adottságai. A 7,400 km² területű autonóm tartomány az Etsch, Eisack és Rienz völgyeit foglalja magába. Központja, az olasz többségű¹² Bolzano a völgyek találkozásánál kerül el. A tartomány határai túlnyomórészt követik a domborzatot, viszonylag hosszú szakaszon az anyaországgal határos Alapvetően hátrányként tekintünk rá, de a területi diszkontinuitás nem példa nélküli, amely mind az egyes vajdasági terveknel, mind a macedón esetben jelen van. Gagauzia, a Moldovai Köztársaságban 1994-ban létrejött autonóm terület 1,773 km²-en kerül el. Két különálló település és egy négyes településcsoport tartozik az autonóm terület fő tömegéhez úgy, hogy azok nem határosak egymással. Ha a volt jugoszláv térben található lehetséges autonómiák számára földrajzi alapon rangsort állítanánk fel, a domborzati jelleg alapján a mai Koszovó lehet az ideális téregység, amelyhez viszonyíthatjuk a többi területet. Ez a térség leghatározottabb szárazföldi körvonallal rendelkező területi egysége, mely két különálló, de közös kerettel rendelkező medencét tartalmaz (Koszovó és Metóhia), emellett az elmúlt hatvan évben állandó adminisztratív egységként. Majdnem központi a főváros, Priština elhelyezkedése és a városhálózat fejlettsége is megfelelőnek tekinthető. Etnikai szempontból a földrajzi keretek egy visszahúzó bázist is jelentenek, hiszen az albán többségű területek a volt tartomány keretein kívülre is kiterjedtek a 20. század előtt.

Az etnikai tér és a természetföldrajzi keretek illeszkedése szempontjából a nyugat-macedóniai albánok által többségében lakott terület hasonló, de kevésbé kompakt képet mutat. A terület gerince a Tetovo-központú, a Vardar folyó felső szakaszát magába foglaló Polog-völgy. Az etnikai magterülethez képest keletre és északkeletre található településcsoportokat a főváros, Skopje szakítja meg. A terület szerves folytatása a koszovói albán szállásterületnek, mind a magterületen, mind az északkeleti régióban, amely a Preševo-völgy déli nyúlványaként

¹¹ A domborzat-határ kapcsolat terminológiai kérdéseiről lásd bővebben: BÉKÉSI L. 2004

¹² http://www.provinz.bz.it/lpa/285.asp?aktuelles_action=300&aktuelles_image_id=562947

értelmezhető, így sem a keleti, sem a nyugati tömb rész nem alkotott külön történeti tájegységet. Az albánok lakta nyugati területek fenyegetően közel van a fővároshoz. Macedónia az egyetlen volt jugoszláv állam, amelyben kisebbségi szempontból viszonylag sikeresnek mondhatjuk a regionalizációt, hiszen sikerült úgy kialakítani a Pološki (Pologi) régiót, hogy az tartalmazza az nyugati albán területek jelentős részét. A 2002-es népszámlálás adatai alapján a 16 albán többségű község mellett¹³, 14-ben haladja meg az arányuk a 10%-ot, amely az Ohridi Keretegyezményben foglalt minimum az autonómiaelemek gyakorlásához.

Az előbbi példánál egy fokozattal gyengébb helyzetben van a montenegrói-szerb határ két oldalán fekvő, egykor többségében bosnyákok lakta Szandzsák, mely az Oszmán Birodalom egykori korridorja Bosznia felé. Természetföldrajzi keretei a Kopaonik és Zaltibor hegységek észak- és délkeletről, a Montenegrói Magaskarszt nyugatról. A Szandzsák alapvető problémája, hogy az államhatárok kettévágták a területét. Térszerkezeti problémát jelent még, hogy a terület nagy részét fedő Pešter-fennsík a leginkább bosnyák háttérterület, közlekedési akadály is egyben, melytől keletre található Novi Pazar, az egykori, ma informális központ. A korábban bosnyák többségű terület a jugoszláv telepítési politika, majd a 90-es évek erőszakhulláma következtében északi területein végérvényesen elvesztette a kapcsolatát a boszniai bosnyák szállásterülettel. A boszniai események másodlagos térszínéként a szerb és montenegrói erők a legkülönbözőbb módszerekkel tisztították meg (VÉGH, A. 2012) az északi területeket, amely közvetett és közvetlen módon is kiváltották a bosnyák népesség távozását (LYON, J. 2008).

A határ két oldalán fekvő 12 községből 2011-es népszámlálás adatai alapján ma már csak 5 bosnyák többségű, emellett további 2 montenegrói községben van összefüggő települési szinten bosnyák többség. Maga a Szandzsák, mint régió nem létezik, a szerbiai részének községei két körzetbe szerveződnek, a montenegrói oldalon magasabb hierarchikus szint híján 6 községbe. Az Raškai és Zlatibori körzethatár mentén, adminisztratív módon elszakított déli községek közül három bosnyák többségű (Tutin 90%, Novi Pazar 77%, Sjenica 74%), az ettől északabbra esőkben a fent tárgyalt események miatt alacsonyabb az arányuk (Prijeplje 35%, Priboj 14%, Nova Varoš 5%). A montenegrói oldalon található községek közül Rožaje (84%) és Plav (54%) rendelkezik többséggel, emellett Berane és Bijelo Polje esetében lépi túl a 10%-ot az arányuk. Mind Montenegro, mind Szerbia esetében a bosnyákság (53,605 és 154,278) túlnyomó része a történeti Szandzsák területén él.

Azok az községek, ahol a vajdasági magyarság 2011-ben többséget alkotott az előbbi példákhoz képest nagyon gyenge földrajzi kompaktságot mutat. A 8 községből álló, a vajdasági magyar politikum által Vajdasági Magyar Autonóm Körzetnek elnevezett elméleti képződmény részben a szerb-magyar határszakasszal szomszédos területen fekszik 3,500 km²-en. Természetföldrajzi értelemben a Telecskai dombok keleti oldalát és az északi Tisza-mente két partját foglalja magában a Törökkanizsai község kivételével. Térszerkezeti helyzete előnytelen, mivel a nyugati oldalán halad át az Újvidék-Szabadka autópálya északi szakasza, párhuzamosan a terület potenciális gerincét adó Tisza-mentével. A főút vonal és a Tisza-mente között kiterjedt tanyavilág található, amely a Tiszán túli oldallal együtt belső perifériának számít. A tiszai háttérterület Szabadkával való összekötöttsége régiós viszonylatban gyenge (KRUNIC, N. 2012). Az 1992-es évek adminisztratív reformja, amelynek burkolt célja a vajdasági autonómia további gyengítése

---

¹³ kettő a fővárosban található (Saraj és Čair)

volt, körzetekbe (okrugokba) szervezte a községeket, így a vajdasági magyarság által többségében lakott községek közül négy egy szerb többségű központ irányítása, Nagyikinda igazgatási hatókörébe került. Hasonló céllal Óbecse község a Szabadkai körzetből az Újvidék központú Dél-Bácskai körzetbe került, így az északi körzetben 50% alatti lett a magyarok részaránya, amely azóta 40%-ra esett 2011-re. A magyar többségű területek a vajdasági magyarság 60%-át tömöríti, ugyanakkor, ha egyetlen egységként kezeljük, a magyarság épphogy eléri az abszolút többséget (50,4%). Míg a javasolt körzeten kívül élő 100,000 magyarnak (KOSCSIS, K. 2013) községi szinten nem, települési szinten sikerült megtartania a többségét, azonban ezek a települések nem alkotnak összefüggő csoportot, csoportokat.

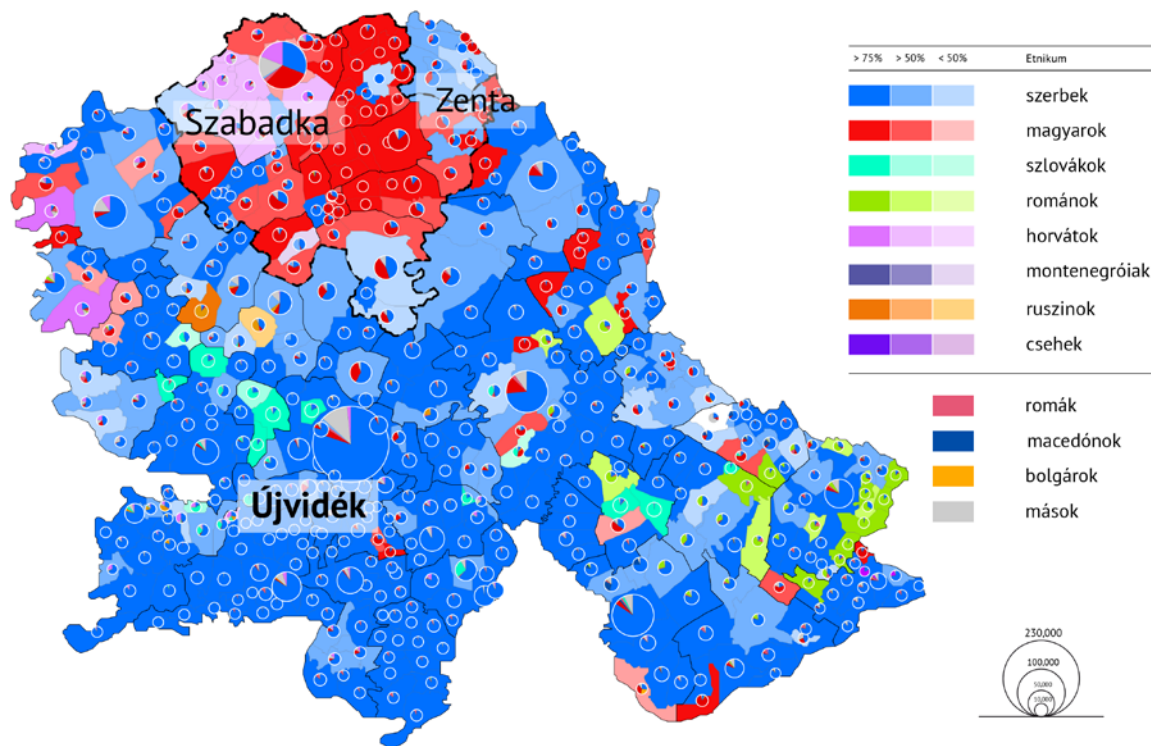
A kisebbség helyzetét alapvetően meghatározzák a demográfiai viszonyok, mind abszolút, mind relatív értelemben, tehát a mérete és a többséghez viszonyított aránya, valamint az egyéb kisebbségek száma, vagy a területének nagysága.

1. táblázat. Az autonómiatörekvésekben szereplő területek és etnikumok arányai (Szerbia és Montenegró esetében a 2011-es, Macedónia esetében a 2002-es népszámlálás adatai alapján)

lehetséges autonómia	terület		népesség száma és aránya		
	km ²	%	összesen	kisebbség	%
Magyar Autonóm Körzet	3.512	4 (16 ¹⁴)	301.305	151,999	50,4
Szandzsák – Szerbia	4.504	5	238.787	142.373	59,6
Szandzsák – Montenegró	4.118	23	151.950	46.817	31,8
Nyugat–Macedónia.	3.621	14	551.490	388.859	70,5

Általánosan, minden kisebbség esetében fogyás mérhető a 2011-es népszámlálások adatai szerint, kivéve a bosnyák és az albán közösségeket. A vajdasági magyar közösség nem egészen 50,000 fővel lett kisebb, ugyanúgy, mint egy évtizeddel korábban. A fogyás jelentős hányada azonban nem a kérdéses területen (a magyar körzet 8 községében), hanem a szórványterületeken realizálódott. A vajdasági kisebbségekkel együtt a többségi nemzet tagjai között is fogyást regisztráltak, országos (szerbiai) szinten 2002 és 2011 között 224,000-rel csökkent a szerb népesség száma. Macedónia esetében a népszámlálási kísérletek megghiúsulása miatt pontos adataink nincsenek, így csak a 2002-es adatokra támaszkodhatunk, de össznépességre szóló becslések^{vii} és az albán népesség demográfiai sajátosságai alapján feltételezhetjük, hogy a macedónok száma csökken, vagy stagnál.

¹⁴ A Vajdaság összterületéhez viszonyított adat

3. ábra Vajdaság etnikai térképe a 2011-es népszámlálás előzetes adatai alapján, a Magyar Autonóm Körzet (szaggatott vonallal), a tartományi, a kulturális és a magterület központjaival (forrás: RZS, saját szerkesztés)

Hagyományosan magas fertilitás jellemezte a délkelet-európai muszlim népeiséget, ez pontosan tükröződik az legfrissebb statisztikák területi képéből is, amelyen bosnyák és albánok által többségében lakott községek szerbiai viszonylatban kiugró értékeket mutatnak (Popis Stanovništva 2011). Macedónia esetében teljesen egyértelmű az albán közösség demográfiai túlereje^{viii}, a legfrissebb montenegrói népszámlálás adatai alapján a helyi albánok és bosnyákok is (bár eltérő mértékben) fiatalabb korstruktúrát tudhatnak magukénak. A 2002-es átlagos születésszám alapján a magyar népesség nem tér el lényegesen az országos többségi nemzet átlagától (1,8)^{ix}, ellenben az előregedésben már észlelhetők a különbségek. Az előregedés a magyarokénál súlyosabban érinti a kis létszámú, periférikus csoportokat (pl. csehek, szlovénok) (PLAVŠA, J. – BUBALO–ŽIVKOVIĆ, M. 2006). Attól függetlenül, hogy statisztikailag a többségi nemzet fiatalabb korszerkezettel rendelkezik, az előregedés kérdése ugyanúgy égető probléma. A 1990-es évek migrációs folyamataitól a szerb politika (a nyilvánvaló etnikai többség további növelésén túl) a tartomány fiatalodását is várta, hiszen a boszniai szerbek hagyományosan nagyobb fertilitási indexszel rendelkeztek, azonban ezt a reményt nem váltották be (NIKITOVIC, V. 2011).

Politikai tényezők

Délkelet Európában a kisebbségek méretüktől függően az országos, regionális, vagy önálló, etnikai alapon szerveződő pártokban politizálnak. A vajdasági szlovákság és románság a kettő ötvözését választja, azonban a nagyobb közösségek, amelyek rendelkeznek valamilyen autonómia-elképzeléssel, így a domináns albán, magyar, vagy bosnyák pártok legtöbbször önállóan

politizálnak. A délkelet európai kisebbségek választási magatartását vizsgálva kiderül, hogy elsősorban etnikai, másodsorban ideológiai alapon választanak^x.

A *demokratikus európai térben* a kisebbségi közösségek megfelelő politikai szervezettsége az autonómia elérésének alapvető feltétele. A legfontosabb kérdés, hogy képes-e ebben a kérdésében konszenzust kialakítani a helyi elit (GURR–HARFF nyomán SALAT L. 2001) és annak milyen befolyása van regionális vagy országos viszonylatban? Maga a politikai befolyás növekedése nem elégséges, hiszen az egyre nagyobb beágyazottság következtében fennáll a „veszélye”, hogy az autonómiáért harcoló *etnoregionalistákból az etnikai közösségek nevében fellépő elitek* lesznek, akik már inkább a létező államkeretek között a hatalomból szeretnék kivenni a részüket (GURR–HARFF nyomán SALAT L. 2001).

A dél-tiroli német politika gerincét adó Dél-Tiroli Néppárt (Südtiroler Volkspartei) példáját alapul véve (TÓTH N. 2007; GYÓRI SZABÓ R. 2006) egy széles politikai platformon működő gyűjtőpárt megléte lenne kedvező, amely domináns tényező a térségben. Úgy tűnik, mind a működő autonómiák (TÓTH N. 2007), mind a még csak aspirációval rendelkező közösségek politikai palettáit^{xixii} vizsgálva, hogy a politikai pluralizmussal együtt a kisebbségi politikában elkerülhetetlen a töredezettség megjelenése. Közös fellépés autonómia-kérdésekben kialakítható másképp, például pártszövetség formájában is. Az egyik lehetséges cél, hogy minél szélesebb politikai kompatibilitást nyújtson, lehetővé téve az együttműködést a többség által (is) támogatott más regionális, vagy országos erővel. A volt jugoszláv térben található kisebbségi közösségek politikai életben való érvényesülésének egyik mutatója, hogy milyen tényezőkké válnak az országos politikai szintéren. Ebből a szempontból a macedóniai albán pártok érték el a legnagyobb sikereket, akik az elmúlt évtizedben megkerülhetetlen tényezőkké váltak^{xiii}. A kisebbségi pártok, vagy politikai szereplők részvétele alapján elmondható, hogy a 2000 utáni időszak lényegesen inkluzívabb Szerbiában és Macedóniában is, azonban ennek okai merőben eltérnek. A szerbiai 1990-es évek milosevići politikájának leváltását egy széles ellenzéki összefogás segítette elő, melyben a kisebbségi politikum is szerepet játszott, Macedónia esetében pedig egy fegyveres konfliktus hozta meg az albánok oldaláról várt eredményeket.

A Szandzsák esetében nem beszélhetünk egységes helyi politikáról. A szerbiai bosnyákokat a 90-es évek elejétől képviselő SDA¹⁵ (Sulejman Ugljanin), a Boszniai SDA helyi szervezete, és az abból kivált, komoly belgrádi karriert befutott Rasim Ljajić mellett a vallási vezetők szereplése (elsősorban Muamer Zukorlić és a BDZ¹⁶) szinesíti. Míg Zukorlić és (korábban Ugljanin) határozott elképzelése, hogy a történeti Szandzsák területén kell létrehozni egy autonóm politikai egységet a meglévő államkeretek megsértése nélkül^{xiv}, addig a Ljajić féle szociáldemokrata irányzat elutasítja az autonómiatörekvéseket, feleslegesnek tartja azokat^{xv}. Az utóbbi időszak politikai spektrumának átrendeződése a meglévő törésvonalakat felerősítve a szandzsáki, mint közösségi politika teljes kudarcát hozta megával. A 2014-es parlamenti választásokon a karrierista Ljajić a Szerb Radikális Pártból átalakult Szerb Haladó Párttal, az Ugljanin-féle alapvetően bosnyák nacionalista irányzat a Demokrata Párttal, az iszlamista retorikával kacérkodó Zukorlić köré szerveződő párt pedig a liberális LDP¹⁷-vel kötött szövetséget. Ennek eredménye, hogy az

---

¹⁵ SDA – Stranka Demokratske Akcije (Demokrata Akciópárt)

¹⁶ BDZ – Bosnjačka Demokratska Zajednica (Bosnyák Demokrata Közösség)

¹⁷ LDP – Liberalno Demokratska Partija (Liberális Demokrata Párt)

autonómatörekvéseket teljesen elvető SDP¹⁸ megerősödött, Ugljanin a koalíciós tárgyalásokra vár és a BDZ Zukorlić-tyal valószínűleg erősen visszaszorul helyi szinten is.

A montenegrói bosnyák politikai közösség a szerbiaitól alapvetően eltérő utat járt be 1997 óta. A délszláv válság elnyomó évei után az albán és egyes bosnyák politikai erőket a milosević-ellenes montenegrói miniszterelnök, Milo Đukanović bevonta az országos politikába¹⁹, amely a helyi SDA visszaszorulását eredményezte (MORRISON, K. 2008). A bosnyák közösség a 2006-os referendumon az önállóság mellett tette le a voksát, elválasztva magát a szerbiai közösségtől. Autonómia szempontból nem, de politikai részvétel szempontjából sikernek mondható volt a đukanovići politikába való bekapcsolódás, a függetlenedés évében létrejött Rožaje-központú, Rafet Husović vezette Bosnyák Párt (BS) jelenleg is része a montenegrói kormánynak.

Az 1990 óta működő többpárti macedóniai albán közösség politikája két nagyobb, 2001-es fegyveres összecsapás előtti és utáni korszakra osztható. A koszovói albán politikához hasonlóan a fegyveres konfliktus előtti éveket a mérsékelt, PDP²⁰ dominanciája jellemezte, amely két ciklusban is részt vett a SDPS²¹-kormányokban koalíciós partnerként. A nacionalista célokat nem vállaló PDP-ből kivált Arben Xhaferi és Menduh Thaçi a radikális NDP-vel egyesülve 1997-ban létrehozta a PDSH-t, amely a következő évben átvette a vezető albán párt szerepét és koalíciós partnere lett a macedón jobboldalnak. A PDSH vezetőihez köthető az albán politika radikalizálódása, azonban pozícióikat elvesztik az Ohridi egyezmény utáni első választásokon. 2002-től a legfrissebb albán párt, a volt UÇK²²-s vezetőkől szerveződött DUI²³ szerzi a legtöbb szavazatot, és része lesz a szocialisták kormányának. A PDSH némileg javított támogatottságán a következő választásokra, ekkora újból a kormány tagja, de még mindig csak a második legnagyobb albán párt maradt. 2008-tól a Ali Ahmeti vezette DUI lép koalícióra, azonban most a vezető jobboldali párttal a VMRO-DPNME-vel (SILJANOVSKA DAVKOVA 2006). A következő választásokon a radikálisabb jobboldali párt ugyan veszít a támogatottságából, de újból része a jobboldali kormánykoalíciónak. A macedóniai albán politikai elit fokozatosan fejlődött az elmúlt 24 évben, összességében növelte parlamenti jelenlétét, megkerülhetetlen tényezők lettek országos szinten. Ugyanakkor a szavazók minden választáson a két párt közül a radikálisabbat részesítették előnyben, de egyre alacsonyabb az etnikai mobilizáció.

A fentiek fényében a megosztottságáért sokat támadott vajdasági magyar politikum egyáltalán nem kivétel, ugyanakkor kifejezetten sikeresnek sem mondható. A vajdasági magyar politikát az első többpárti választások óta a VMDK²⁴, majd az abból kivált VMSZ²⁵ és VMDP²⁶ (folyamatos és ritkán megszakított) ellentéte jellemzi. A 90-es évek közepétől a VMDK északi platformjából alakult VMSZ szerzi meg a legtöbb szavazatot a magyarság tömbterületin, a két kisebb pártnak a

---

¹⁸ SDP – Socijaldemokratska Partija (Szociáldemokrata Párt)

¹⁹ Meg kell jegyezni, hogy 1992-ben a montenegrói–bosnyák kiegyezés feltétele a bármilyen szintű területi igényről való lemondás volt, azonban az ezzel egy évvel később szembemenő SDA kiszivárogtatott autonómiakonceptiója súlyos következményekkel járt (MORRISON, K. 2008).

²⁰ PDP – Партија за демократски просперитет (A demokratikus prosperitás pártja)

²¹ SDPS – Социјалдемократски сојуз на Македонија (Macedóniai Szociáldemokrata Szövetség)

²² UÇK – Ushtria Çlirimtare Kombëtare (Nemzeti Felszabadító Hadsereg)

²³ DUI – Demokratska Unija za Integrciju (Demokratikus Unió az Integrációért)

²⁴ VMDK – Vajdasági Magyar Demokrata Közösség

²⁵ VMSZ – Vajdasági Magyar Szövetség

²⁶ VMDP – Vajdasági Magyar Demokrata Párt

peremterületen és a szövetségben vannak elsősorban támogatói. Az eltérő sikerek mögött többek között a merőben különböző társadalmi-gazdasági helyzet és az azokra adott megoldások húzódnak meg (NAGY I. et al 2012). Az ideiglenes, majd 2002-óta hivatalos Magyar Nemzeti Tanács összetétele is tükrözi az északi dominanciát, ahogy a kulturális intézményrendszer nagy része is látszólag a kapcsolódó csoportok befolyása alá került (LÉPHAFT Á. – REMÉNYI P. 2014). Az autonómia kérdésében nincs közös álláspont, a 2008-as kampány kivételes esetnek minősül, amikor viszonylag széles szövetség^{xvi} alakult ki a magyar pártok között és a VMSZ koncepciója kisebb változtatásokkal elfogadásra került. A 2008-as választások óta eltelt idő alatt nem volt példa fentihez hasonló közös szereplésre, így az autonómia kérdésében sem történt előrelépés. Pásztor Bálint VMSZ-es parlamenti frakcióvezetője egy közelmúltban adott interjúban azt nyilatkozta, hogy az autonómia ugyan benne maradt a VMSZ programjában, azonban annak kérdése nem aktuális^{xvii}, így úgy tűnik, hogy az autonómiatervezet hosszú időre

Interetnikus kapcsolatok

A kisebbségek helyzetének összefüggéseit a legkézenfekvőbb Brubaker R. *hármás konfiguráció* modelljében (kisebbség–állam–anyaország) értelmezni (BRUBAKER R. 2006). Az egykori Jugoszlávia és az érintett utódállamai is megfelelnek a nemzetiesítő állam brubakeri definíciójának, ahogy a kisebbségek is leírt módon viselkednek, azonban az anyaország szerepének betöltése a magyar példán kívül nem egyértelmű. A Szandzsák esetében a Bosnyák–Horvát Föderáció, vagy sokkal inkább a szarajevói bosnyák politika és a vallási kapcsolatok összessége tölti be az anyaország szerepét, a macedón példában pedig Priština–Tirana váltakozás rajzolódik ki. Az anyaország szerepvállalása vitatott kérdés, de egy 1989 és 2011 közötti időszakot vizsgáló munka szerint a poszt-jugoszláv és poszt-szovjet térség egyes esetein kívül²⁷ inkább moderáló hatása van az elszakadási kísérleteknél (NAGLE, J. 2013). Destabilizáló hatású lehet a diaszpóra szerepvállalása, amely, mind a horvát^{xviii}, mind az koszovói^{xix} példánál egyértelmű. Az anyaországok az új európai térben viszonylag kis mozgástérrel rendelkeznek a határon túli csoportok támogatásában, ennek hátterében az integrációs kényszer, és az azzal járó esetleges forrásmegvonások állnak. Ez az oka többek között a koszovói válságban tanúsított enyhe albán fellépésnek, vagy a macedóniai cselekmények elutasításában is (NAGLE, J. 2013).

Szerbia, az SHS és a későbbi jugoszláv államok fennállása során a szerb vezetés törekedett a nagyszerb területi aspirációk megvalósítására fegyveres, vagy adminisztratív úton, ennek következményeként minden önrendelkezési törekvés, elszakadási kísérlet a (szerb) konzervatív nézőpont alapján Belgrád érdekeit sérti. Mind Macedónia, mind Montenegró része (volt) a nagyszerb törekvéseknek, így a szerb nacionalizmus értelmezhető a térség konfliktusai egyik fő motorjának, ugyanakkor a fent említett utódállamok is képességeikhez mérten nagyon hasonló nacionalista működést mutatnak.

A kisebbségek és az állam viszonyát a két csoport közötti konfliktus mélysége és távolsága alapján határozhatjuk meg. Az előbbi úgy választható fel, hogy volt-e konfliktus, mennyi idő telt el az utolsó esemény óta, és annak milyen volt a kimenetele, vagyis a kisebbség vesztes félként került-e ki ebből. A magyar-szerb viszony a második világháborút követő időszak óta (amely magyar szempontból vereséget jelent) nyugodtnak mondható, sőt a látszólagos szembenállás évei alatt a 90-es években is vártnál jobban alakultak (GULYÁS L. 2007). A szandzsáki bosnyákok, akik

---

²⁷ Ez elsősorban a szerb–bosnyák–horvát háromszögre igaz

úgyszintén vereségként könyvelhetik el a miloševići időszak tisztogatásait, úgy érzik, folyamatosan és széleskörűen diszkriminálják őket^{xx}. A macedóniai albánság is hasonlóan elégedetlen a helyzetével^{xxi}, azonban esetükben a 2011-es fegyveres összecsapást lezáró kompromisszumos megoldás a jogaik nagyarányú bővüléséhez vezetett.

Közigazgatás és fejlettségi különbségek

A szövetségi állam szétesésével a 1990-es évek elején megteremtődtek a jogi alapjai a nyugati típusú önkormányzati rendszer kialakításának mind a *kis Jugoszlávia* (később Szerbia és Montenegró), mind Macedónia esetében, azonban a korábbi viszonylag decentralizált berendezkedést erős centralizáció váltotta. Ennek a folyamatnak egyik fő mozgatórugója az új államépítést volt (PÁLNÉ-KOVÁCS I. – GRÜNHUT Z. 2010), amely adminisztratív úton is biztosítani akarta a többség dominanciáját. A centralizált igazgatási rendszer megtörésére mindkét állam esetében 2001 után történtek előrelépések, de ezeknek okai merőben eltérnek. Míg a macedón közigazgatási reformot az Ohridi keretszerződés kényszerítette ki (REKA, A. 2008), a szerbiai (felszínes) reformok a demokratikus fordulat következményei (ERIKSEN, S. 2005). Félbehagyott folyamatnak tekinthetjük mindkét állam reformkísérleteit, bár a macedón esetben vannak részleges sikerek^{xxii}. Szerbiában a kulcsproblémák fennállnak, a területi felosztás nem változott a 1992-es átszervezés óta, európai viszonylatban nagyok^{xxiii}, nincs középszint²⁸, a szűk jogkörű községi önkormányzatok jelentik a legalacsonyabb egységet, ez pedig kisebbségi szempontból rendkívül hátrányos.

Vajdaság autonóm státuszának a rendezésére két lépcsőben tettek kísérletet, melyet fél sikerként értékelhetünk. 2002-ben elfogadták az Omnibusz-törvényt, amely részben visszaállította az egykori autonóm tartománytól megvont hatóköröket, 2009-ben pedig elfogadásra került a tartomány új statútuma, amely további jogbővülést hozott, azonban 2013-ban hatályon kívül helyezték. A változások, és felemás reformok eredőjeként egy kettős struktúra jött létre, amelyben egyszerre van jelen a tartományi és a központi hatalom, sokszor egymásnak ellenmondó hatáskörrel (KORHETZ T. 2009).

Mindhárom tárgyalt térség távol esik a fejlesztési tervek fő tengelyeitől. A magyar közösség ugyan viszonylag közel van a 10-es korridorhoz, azonban a magterület gyenge integráltsága miatt nem tudja kellőképpen kihasználni annak előnyeit. A városi fejlesztési régiók esetében is alárendelt helyzetről beszélhetünk, hiszen a Tisza-mente jelentős része kívül esik a vonzáskörzeteken (KRUNIC, N. 2012). Viszonylagos előrelépés, hogy a 1990-es évekhez képest legalább a területfejlesztési tervekben tükröződik az igény a Szabadka és a Tisza-menti településcsoport kapcsolatainak javítására^{xxivxxvxxvi}. A politikai realitások tükrében nem várható el a szerb kormányzattól, hogy a magyarok lakta belső tér integrálja a legnagyobb magyar lélekszámmal rendelkező várossal, ugyanakkor a Nagyikindától a magyar határig (Csóka–Törökkanizsa) tervezett folyosó etnicizált döntésnek tűnhet. A többszörös határhelyzetbe került (Szerbia–Montenegró–Koszovó) egykori szandzsáki központ, Novi Pazar (66,527) a két új (szerb) fejlesztési cél, Prijepolje (13,330) és Raška (6,574) közé került. A vonalas infrastruktúra fejlesztése ennek megfelelően több évtizedes hátrányokat kell leküzdjön, de ez nem tükröződik a stratégiákban. Tetovónak, mint központnak ilyen szempontból jobb a helyzete, bár nem az ország

---

²⁸ A középszint gazdasági fontosságáról lásd bővebben: VAILLANCOURT-GRIN 2002

első számú fejlesztési tengelyétén található, közel van a fővároshoz és egy kiemelt országos útvonalon fekszik (Skopje – Ohrid).

Gazdasági fejlettség tekintetében a többségében albánok lakta területek (Koszovó, Dél-Szerbia, Nyugat-Macedónia) és a Szandzsák nagy része is jelentősen elmaradt az országos átlagtól (VGAJ). A szerbiai fejlettségi különbségek európai és régiós viszonylatban is nagyok, ugyanakkor ez nem csak régiós szinten igaz. A helyi szintű különbségek a demokratikus fordulat óta eltelt időszakban is tovább nőttek (MIJAČIĆ, D. – PAUNOVIĆ, B. 2011), tehát esetünkben észak-vajdasági községek zöme a nagyvárosok relatív távolsága miatt sem tudott felzárkózni, amely többek között a diszkriminatív fejlesztési politika következménye. Szerbia bosnyákok lakta területei a legelmaradottabb községeinek számítanak, ugyanez igaz a Szandzsák montenegrói oldalára is. A községek fejlettségi szintjei mindkét oldalon a bosnyák többségű területek kárára lejtének. Plav az egyik déli község alig éri el a montenegrói átlag 20%-át, míg az többi regionális adatok 50-70% moztak a 2009-es statisztikák alapján. A szerbiai Szandzsák legtöbb községe a fejlesztési ügynökség adatai szerint az ország legelmaradottabb községei közé tartozik, melyeket csak a szerb-macedón-bolgár határvidék két községe követ a sor végén.

Vajdaság régiós szinten a 2012-es adatok szerint^{xxvii} a GDP országos átlaga fölé ért vissza (102,6%) a 2008-as mélypont óta (95,2%)^{xxviii}. A tartomány a szocialista időszakban bőven a jugoszláv átlag felett teljesített, minden tekintetben felülmúlva a déli köztársaságok gazdasági fejlettségét (GULYÁS, L. 2007; BELANKA, Cs.–KOVÁCS, H. 2007), azonban a 1990-es évek központosítása, a háborús időszak következményei tönkretették. Míg országos szinten a vajdasági magyar magterület nem elmaradott, a községek többsége átlag feletti indexekkel rendelkezik^{xxix}, történeti perspektívában ez határozott visszaesést jelent. A regionális különbségek Macedóniában is többi utódállamhoz hasonlóan alakulnak, hatalmas különbség mérhető az ország központja és a többi régió között^{xxx}. A legnépesebb és legnagyobb arányú albán közösséggel rendelkező Pologi régió gazdasági teljesítménye, fejlettségi indexei alapján ugyan nem marad el jelentősen a központon kívüli régiók átlagától^{xxxi}, de ez ennek megfelelően rendkívül nehéz gazdasági helyzetet takar.

Összefoglalva, a dezintegráció óta eltelt időszakban mindhárom tárgyalt térség növelte a leszakadását a központi régiókhoz képest, így az elmúlt két évtized nem segítette az önrendelkezési folyamatok ilyen irányú felgyorsítását, vagyis a helyi gazdaságok életképességében alapvetően negatív tendencia tapasztalható. Mindhárom esetben kimutatható a fejlesztési tengelyektől való viszonylag nagy távolság, a városi fejlesztési régiók jelentős területeket nem fednek le, és sok esetben tapasztalhatjuk, hogy az elmúlt 20, 60, 90 év fejlesztési diszkriminációja konzerválta, vagy tovább mélyítette a különbségeket. A legjobb példa erre a vasúti és közúti vonalakkal együtt az új, ellenközpontok kiépítése a szerb Szandzsák területén, így lett a legnagyobb Novi Pazarnál regionálisan fontosabb település mind az északra található Prijepolje, mind a keletre található Raška.

Kulturális tényezők

A már korábban idézet Gurr–Harff modellben (SALAT L. 2001) tényezőként szerepel a csoport-identitás, ami azoknak a közös jegyeknek az összessége, melyek jellemzik a vizsgált csoportot. A magyarok lakta területek a Vajdaságban az anyaországi szállásterületek szerves folytatásaként értelmezhetők, történeti szempontból nem alkotnak különálló egységet. A Délvidékre az utóbbi

kétszáz év folyamán visszatelepedett magyarság küldőterületei rendkívül változatosak, emellett az új, elszakított élethelyzet történeti viszonylatban kevés volt egy egységes Vajdaság-tudat kialakításához. A helyi magyarság identitásában komoly mentális választóvonalat jelent a Tisza, amely bánáti és bácskai, képzeletben fejletlen és fejlett oldalra osztja a teret. A helyzeten nem segít az sem, hogy a vajdaságiság korszakonként mást jelent, melynek alapja elsőként a szerb kiváltságokra épülő autonómia, majd később a széles multi-etnikus háttér lesz, ugyanakkor a regionális identitás kétségkívül erősebb a magyaroknál, mint a többségi nemzet tagjai között (GÁBRITY MOLNÁR I. 2011).

A Szandzsák esetében nagyon fontos alapot ad a történeti-politikai háttér és a muszlim vallás^{xxxii}. A macedóniai albánok esetében nincs igény a regionális identitás felépítésére, az albánság újjászületési időszakában van, az expanzív csoporthoz tartozás pótolhatja a kisebbségi identitásból fakadó problémákat. Az albán-délszláv távolság minden más csoportnál jobban észlelhető, hiszen egy egészen más kulturális szférát alkotnak, melynek a gyökere a vallás, a nyelv és a felek által feltételezett származás²⁹³⁰ és társadalmi rend különbözőségében rejlik.

Minden csoport másként reagált az jugoszláv állam és utódai etnokratikus működésére. A vajdasági magyarság, ahogy a bosnyák és albán csoportok is állami szintű diszkrimináció elszenvedői voltak, aminek a hatása nagyban befolyásolta a tárgyalt csoportok szociális hátterének fejlődését (MIRNICS K. 1998). A vajdasági magyarság átlag felett maradt a mezőgazdaságban vagy emigrált. A macedóniai albánok az emigrációs stratégiát választották, hasonlóan a bosnyákság, de még a vajdasági magyarok³¹ is a jugoszláv átlag felett éltek a nyugati vendégmunka lehetőségeivel. A volt Jugoszlávia albán közösségei, így a macedóniaiak is tömegesen álltak át a hazautalásos gazdasági modellre^{xxxiiixxxiv}, ez azonban a többi kisebbség esetében a kevésbé rossz élethelyzet és a viszonylag kisebb diszkrimináció mértéke miatt nem alakult ki³².

Az autonómia foka

Az autonómia sikerességét a legegyszerűbben az alapján állapíthatjuk meg, hogy milyen szintre jutott el a közösség önrendelkezése. Ha a három tárgyalt autonómia törekvésekben megfogalmazott entitást el szeretnénk helyezni egy skálán (LÉPHAFT Á. 2014), akkor a szerbiai magyar és bosnyák közösségek a kulturális autonómia, az macedóniai albán közösség pedig a funkcionális autonómia szintjét érte el és az adminisztratív irányba halad. A szerbiai példák esetében a 2002-ben elfogadott nemzeti tanácsokról szóló törvény szavatolja a kulturális autonómia lehetőségét, az albán példában pedig az 2001-es Ohridi keretegyezmény biztosítja a helyi autonóm működést. A mindkét fél szempontjából kompromisszumos egyezmény etnikai arányokon nyugvó határ-átstrukturálás, decentralizációt, közigazgatási reformot irányoztak elő, emellett az új területi egységek a kulturális funkciókon túl terület- és gazdaságfejlesztési, pénzügyi, egészségügyi és szociális feladatokat kaptak (PAP N.– REMÉNYI P. – VÉGH A. 2008). A macedóniai politika inkluzív fejlődési irányaitól függetlenül az albán elit a kérdést már nem egyszerűen egy autonóm területi egység megteremtésében látja, a *kiegyezés* óta a törekvések a társnemzeti státusz elérését tűzik ki célul.

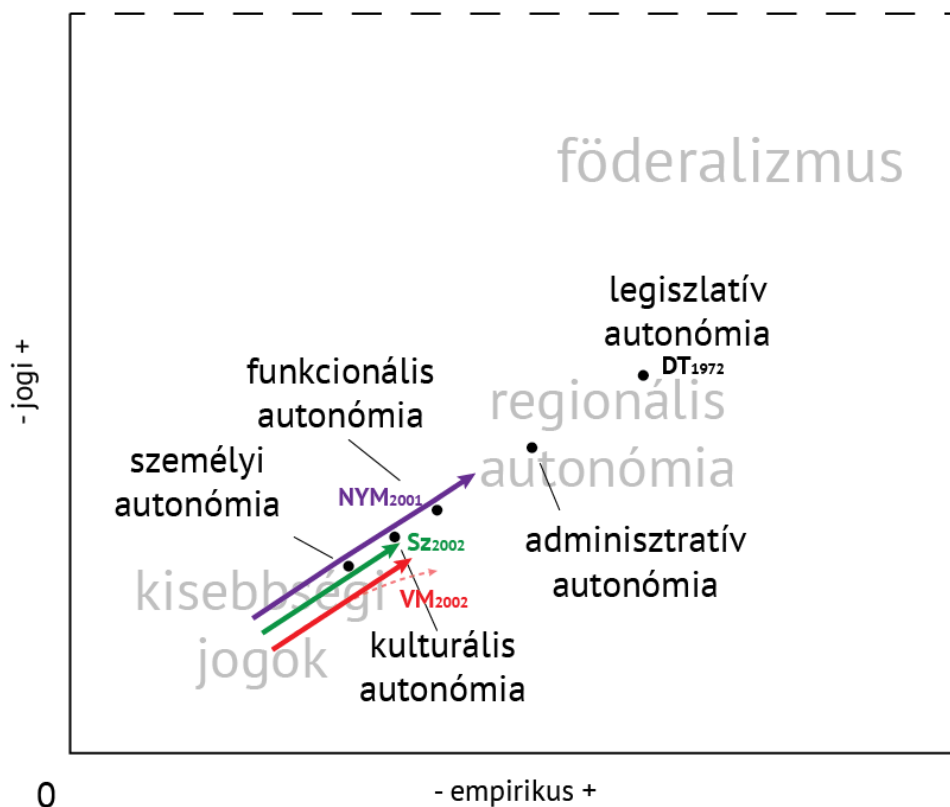
²⁹ Weber, M. véleményét a közös származás mítoszáról lásd: JENKINS, R. 1997.

³⁰ A Balkán genetikai homogenitásáról lásd: BOSCH E. et al. cikkét.

³¹ A vajdasági magyar munkavállalásról bővebben: GÁBRITY MOLNÁR I. 2002 és CSATA ZS. 2001

³² A kivándorlás motivációiról lásd: GÁBRITY MOLNÁR I. 2011.

A fent említett szerbiai törvény lehetőségeket ad a kisebbség közösségek önkormányzatainak, más néven nemzeti tanácsainak felállítására^{xxxv}. A nemzeti tanács feladatai és hatáskörei többek között a kultúra, az oktatás és tájékoztatás területére terjednek ki, alapítói jogokat gyakorolhat és személyi ügyekben véleményezési joggal rendelkezik a kapcsolódó intézményeknél. A nemzeti tanács az elmúlt több mint tíz év alatt a legtöbb területen megvalósította az alapítói jogok átvételét a sajtó- és oktatási intézményeknél. Míg a Magyar Nemzeti Tanács működését komoly intézményrendszeri háttér kiépítése és átalakítása előzte meg a jugoszláv dezintegráció óta, melynek alapjait a titói rendszer kisebbségi kultúrpolitikája teremtette meg, a szerbiai Szandzsák nem volt ilyen szinten felkészülve. Számarányából, gazdasági háttéréből és támogatói kapcsolatai típusából adódóan az oktatási intézményrendszer építése is más utat járt be, de mindenképp sikeresnek tekinthető; ennek egyik fokjelzője a Novi Pazari Egyetem megalapítása 2002-ben. Az Ohridi egyezményt követő időszak az albán intézményrendszer gyors bővülését hozta magával, van önálló egyeteme Tetovóban, négy napilap jelenik meg és államilag finanszírozott tévécsatornák sugároznak az anyanyelvükön (LÉPHAFT Á.– REMÉNYI P. 2014).

4. ábra A tárgyalt autonómatörekvések állapota az elért állomás első időpontja: NYM2001 – Nyugat-Macedónia, Sz2002 – (szerbiai) Szandzsák, VM2002 – Vajdasági Magyar Autonóm Körzet (a szaggatott változat a vajdasági magyar kulturális autonómián túlmutató funkciók megjelenését jelzi), DT1972 – Dél-Tirol/Bolzano Autonóm Megye; (forrás: SEYMOUR 2008 és TKACIK 2008 nyomán saját szerkesztés)

Összegzés

A három összehasonlításra került terület sok ponton eltér egymástól, ugyanakkor érdekes párhuzamok vonhatók közöttük.

- A macedóniai albán közösség a méretéből, arányából és demográfiai potenciáljából adódóan vitathatatlanul jobb alapokkal rendelkezik. Viszonylag jók a magterület földrajzi keretei, az erre épülő saját regionális egységet is magáénak tudhatja, az általa többségében lakott területek gyakorlatilag úgy működnek, mint állam az államban^{xxxvi}. A kulturális intézményrendszer folyamatosan bővül, az albánok száma folyamatosan nő a közigazgatásban és a szakmai szervezetekben.

Ezzel szemben a két szerbiai kisebbség esetében komoly strukturális alapok hiányoznak. A politikai egységen túl a Szandzsák szerb oldala és a vajdasági magyarság is másképp ugyan, de távol áll a területi autonómia elérésétől.

- A teljes szandzsáki régiónak nagyon rosszak a gazdasági kilátásai, többszörös periférián helyezkedik el, stratégiaileg és történetileg is érzékeny térben, a társadalmi háttere nagyban elmarad a többségtől, nincs közvetlen kapcsolata a bosnyák szállásterülettel (emellett nincs független anyaországa sem), ugyanakkor a demográfiai adottságai jók, a kulturális autonómia lehetőségeit a közösség igyekszik kihasználni.
- A magyar közösség, amely úttörő volt a kulturális autonómia kiépítésében néhány lényeges tényező esetében elmarad a déliektől. A zsugorodó tömb a kulturális és igazgatási központjai között fekszik, nincsenek határozott természetföldrajzi keretei, demográfia, iskolázottság, munkaerő tekintetében elmarad a többségi nemzettől, a diszkriminatív fejlesztéspolitikai gazdasági leszakadást eredményezett, ugyanakkor a kulturális intézményrendszere a magterületen folyamatosan fejlődik.

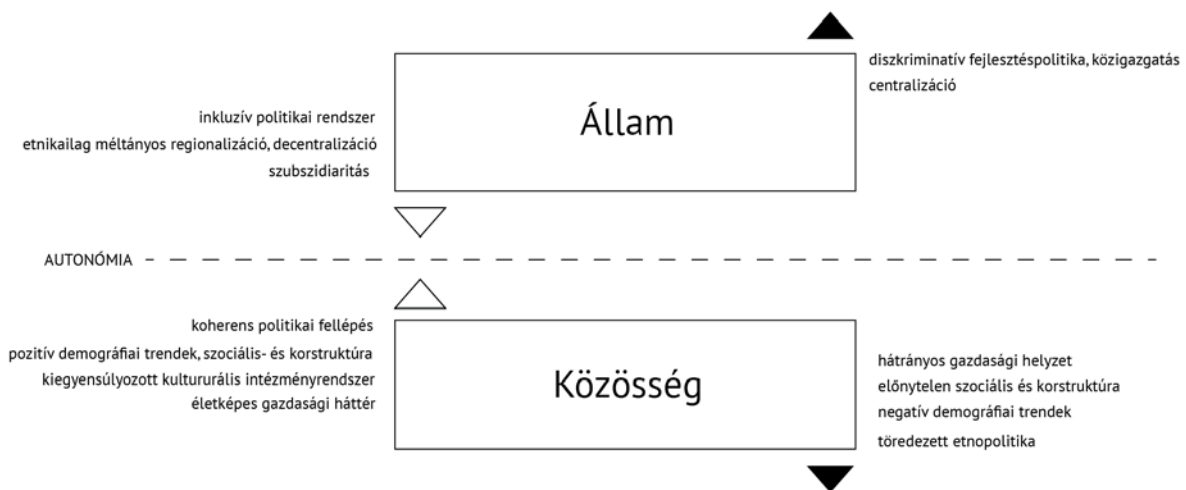
Az etnikai-földrajzi tér esélyei, mint a potenciális regionalizációban felmerülő új egységek mindkét fenti esetben gyengék, de ez alapvetően adminisztratív természetű. A lehetséges reformfolyamatban a cél a magterület és központ összekapcsolása, amely a vajdasági példánál szembeötlő probléma. *A többséggel rendelkező közösségekből szervezett területi minimum* csak a magyar oldalon jelenik meg, amely a macedón példából kiindulva (Pologi régió) eredményes lehet. A szandzsáki történeti célok valóban irreálisnak tűnnek, hiszen az északi szerb többségű községekre is kiterjedő területi elképzelések bármilyen politikai alku esetén is hatalmas hátrányt jelentenének.

A legfontosabb közös pont a politikai koherencia problémája, azonban ez teljesen mást jelent mindhárom közösségnél. Míg az albánok esetében az egyetlen kérdés, hogy milyen módon lehet bővíteni az albánok részvételét az igazgatás minél több szegletében, addig a két szerbiai példánál a komoly támogatottsággal rendelkező pártok programjából az autonómia törekvések lassan eltűnnek. A 2014-es szerbiai parlamenti választások eredményei, a Szerb Haladó Párt döntő győzelme a demokratikus átalakulás pártjainak példa nélküli visszaszorulásával járt, emellett a legtöbb kisebbségi politikai szereplő számára elfogadható partnerré váltak a volt radikálisok. Félő, hogy a következő ciklus kisebbségi szereplői valóban inkább csak a hatalom egy szeletéből részesedő elitekké válnak és az etnoregionalizmus végérvényesen visszaszorul és a kisebbségi politizálás a montenegróihoz hasonló forgatókönyv szerint alakul. Paradoxonnak tűnhet, hogy a

vajdasági magyarság esetében párhuzamosan működik egy etnoregionálisan cselekvő kulturális autonómia (amelynek általánosan kellene hatnia), amely a nyilvánosan elérhető támogatási adatok alapján^{xxxvii} a *körzet magterületét építi*, és egyszerre ugyanennek a politikai erőternek az országos szereplői nyilvánosan visszautasítják az etnoregionalizmust.

A tényezők egymáshoz való viszonya

A vizsgálat egyes tényezőinek érvényesülését úgy is feloszthatjuk, hogy azok az állam vagy a közösség oldalán befolyásolhatók, tehát fentről lefelé és lentől felfelé segíthetik az autonómia elérését (5. ábra). A legtöbb tényező adott, de vannak olyan, viszonylag gyorsan változó elemek, mint pl. a politikai környezet, a centralizáció foka, a közösség és állam közti bizalom, amelyek időben gyorsan változnak. Ha az autonómiát nem csak egy top-down folyamatként értelmezzük, körülhatárolhatók olyan tényezők, amelyeken a közösség tud változtatni és elősegíteni az önrendelkezés alapjainak javulását.

5. ábra Az állam és a közösség oldaláról az autonómiatörekvéseket befolyásolható tényezők felosztása (saját szerkesztés)

A demográfiai adottságok volt jugoszláv viszonylatban teljesen egyértelmű feltételnek tűnnek. Ugyan a Magyar Nemzeti Tanács megfogalmazta a népesedési stratégiáját^{xxxviii}, nehéz lenne elvárni, hogy egy támogatási program keretében megforduljon az évtizedek óta tartó negatív tendencia. A szociális háttér is csak a további intézményfejlesztésekkel javítható, amelyek mögött sokkal nagyobb önállósággal rendelkező helyi gazdaságfejlesztési politikának kellene állnia. Ennek alapvető feltétele az önkormányzatok jogainak lényegi növelése, ami az következő időszakban dőlhet el. Tehát, összességében a közösség ugyan jól megszervezheti önmagát, kialakíthat különböző (alternatív) stratégiákat a helyi szervezeti működtetésére, de végső soron az autonómia mégiscsak központi hatalom erejétől függően alakulhat ki.

Vajdasági kilátások

Az egyetlen, és talán legfontosabb közös nevező a területi autonómiák létrejöttében, hogy a kellő kritikus ponton a központi hatalom meggyengült és lehetőséget adott a kompromisszumra.

Ilyennek tekinthetjük a frankói rendszer felbomlását, többek között az olasz katonai integrációs kényszert, vagy a moldovai fegyveres konfliktus veszélyét is. Utóbbihoz nagyban hasonlít a macedón példára, ahol a kezdődő konfliktus kikényszerítette az Ohridi kompromisszumot. A legnagyobb kérdés a vajdasági magyarság autonómiája, de az egész szerb állam fejlődése szempontjából is, hogy a küszöbön álló uniós csatlakozási folyamat valóban elhozza-e ezt a kritikus pontot, és a politikai elit hajlandó lesz-e olyan kompromisszumokra, amely egy etnikai szempontból is méltányos regionalizációban ér véget?

A konzervatív belgrádi álláspont meghatározó hangjai szerint a vajdasági tartományi autonómia elvesztette értelmét a Szerbiával való egyesülést követően, a kisebbségi jogok szerintük az egyenlőségben nyilvánulnak meg, tehát nem lehetnek többletjogaik, mert az a többség érdekeit sértene^{xxxixxl}.

Az etnikai alapú regionalizáció létjogosultságával^{xli} és az európai példákkal is tisztában van a szerbiai szakmai élet jelentős része^{xlii}, ugyanakkor a tudományos közösség egyes tagjai a regionális egységek stabilitását pontosan abban a szerb szempontból „kiegyensúlyozó” (valójában szerb dominanciát érvényesítő) politikában látja^{xliii}, amely lehetetlenné teszi az etnikai, mint rendezőelv érvényesülését. Paradigmaváltásra a térfelosztáshoz való hozzáállásban egyre nagyobb szükség van, az unitáris szerb állam „lebontása” az európai integráció jelenlegi pontján elkerülhetetlennek tűnik. Az, hogy az újonnan felálló *haladó* kormánya, milyen kompromisszumokat hajlandó elfogadni és lesz-e olyan politikai tényező, aki ezeknek hangot adjon kisebbségi oldalon, megjósolhatatlan.

Mellékletek

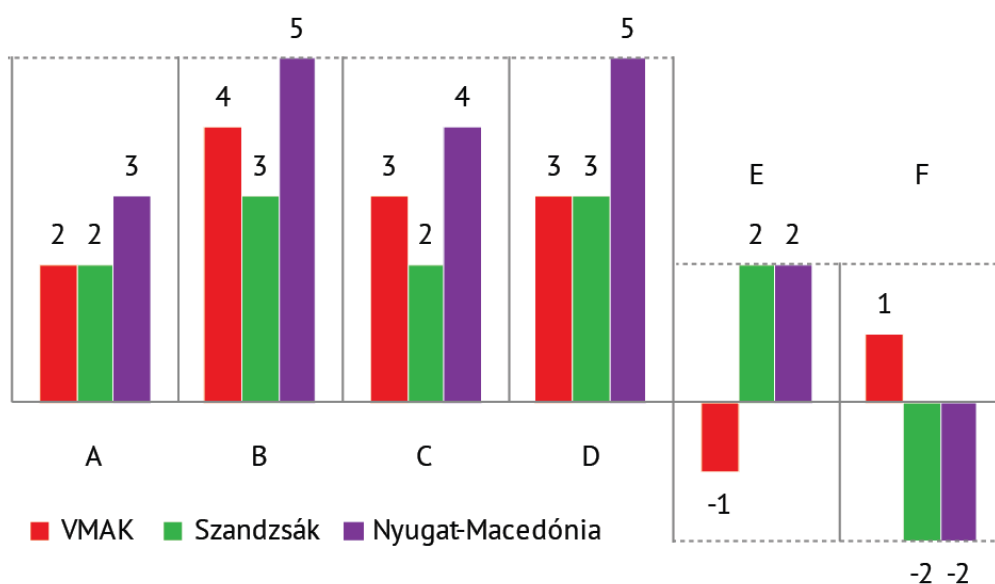
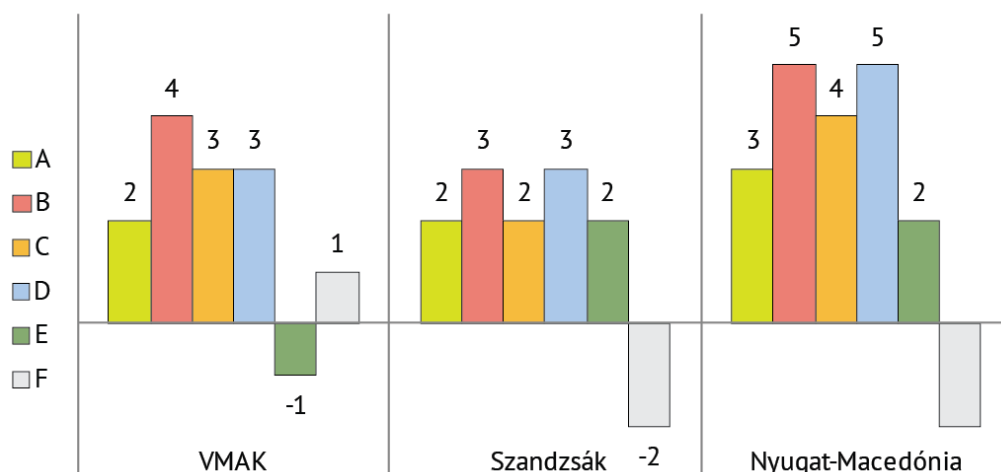
1. melléklet Az autonómia-potenciál releváns elemeinek tipizálása

A Domborzat-határ kapcsolat		
1	Nincs összefüggés a domborzati elemek és a potenciális etnoregionális egység között	-
2	Gyenge összefüggés, vannak megkülönböztethető domborzati elemek, de nem alkotnak táj földrajzi egységet	VMAK ³³ , Szandzsák
3	Közepes összefüggés, az etnoregionális egység magját egy jól körülhatárolható földrajzi egység adja (pl. völgy)	Nyugat-Macedónia
4	Megfelelő egyezés a határok nagy része követ valamilyen határozott domborzati elemet (pl. medence, völgyek rendszere)	Koszovó, Dél-Tirol
5	Tökéletes egyezés - a pot. etnoregionális egység határai egybeesnek a földrajzi keretekkel (pl. sziget)	Aland-szigetek
B Anyaország (vagy rokon/támogató állam) és a potenciális etnoregionális egység kapcsolata		
1	Nincs anyaország vagy rokon/támogató állam	Baszkföld
2	Van, de nincs támogatói kapcsolat	Korzika
3	Van, de nincs földrajzi kapcsolat, gyenge intenzitás	Szandzsák
4	Van, de akadályokba ütköző integrációs törekvések	VMAK
5	Csatlakozó, (formális, vagy informális módon) integrált funkcionális térség	Dél-Tirol, Nyugat-Macedónia

³³ VMAK = Vajdasági Magyar Autonóm Körzet

C A potenciális entitáson belüli közigazgatási tagoltság		
1	A kisebbség által lakott területek úgy oszlanak meg a közigazgatási rendszerben, hogy az arányuk járási, vagy körzet szinten minél alacsonyabb legyen	Lika (HR)
2	Van helyi többség, de a magterület több közigazgatási egységre oszlik és a környező egységekben jelentős az "elcsatolt" települések száma	Szandzsák
3	A magterület közigazgatásilag megosztott, a környező egységekben a kisebbségi csoport többségben van	VMAK
4	A magterület egy közigazgatási egységet alkot, hozzá csatlakoznak az egyéb kisebbségi területek	Nyugat-Macedónia
5	A potenciális etnoregionális entitás egy közigazgatási egységet alkot	Dél-Tirol
D Kisebbségi központ-magterület kapcsolat		
1	Nincs földrajzi kapcsolat a magterület és a központ között	Újvidék (magyar)
2	Gyenge kapcsolat - a magterület perifériáján, többségi térben	Bolzano
3	Közepes kapcsolat - a magterülethez kapcsolódik, összefüggő szállásterületen	Szabadka, Novi Pazar
4	Megfelelő kapcsolat a magterület és a központ között, de nem megfelelő helyen a településhierarchiában	Zenta
5	Tökéletes kapcsolat a magterület és a kisebbségi központ között	Tetovo-Skopje
E Demográfiai eltérés a többségi csoporthoz képest		
-2	nagy eltérés a többség demográfiai trendjeihez képest (negatív irányban)	vajdasági cseh, szlovén
-1	kis eltérés a többség demográfiai trendjeihez képest (negatív irányban)	vajdasági román, magyar
0	a kisebbségi csoport demográfiai helyzete megegyezik a többség átlagával	-
1	kis eltérés a többség demográfiai trendjeihez képest (pozitív irányban)	vajdasági szlovák
2	nagy eltérés a többség demográfiai trendjeihez képest (pozitív irányban)	macedóniai albán, szandzsáki bosnyák
F Gazdasági-fejlettség eltérés a potenciális etnoregionális tér magja és az országos szint között		
-2	Országos szinten elmaradott gazdasági tér	Szandzsák, Nyugat-Macedónia
-1	Kis mértékben különbözik az országos átlagtól (negatív irányban)	Székelyföld
0	Megegyezik az országos átlagos gazdasági szintjével	-
1	Kis mértékben különbözik az országos átlagtól (pozitív irányban)	VMAK
2	Országos szinten kiemelkedő gazdasági tér	Baszkföld, Dél-Tirol

2. melléklet A lehetséges entitások értékei a fenti tipizálási rendszer alapján

Irodalom

ACKRÉN, M. 2009: Conditions for Different Autonomy Regimes in the World. Abo, Abo Akademi University Press, 228 p.

BÉKÉSI L. 2004: A politika földrajza. AULA, Budapest. 208 p.

BELANKA, Cs. – KOVÁCS, H. 2007: Gazdaság, In: NAGY I. (szerk.): A Kárpát-medence Régiói 7, Vajdaság, Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Bp. pp. 284-293.

BRUBAKER R. 2006: Nacionalizmus új keretek közt, L'Harmattan, Budapest. 216 p.

BOSCH, E. et al. 2006: Paternal and maternal lineages in the Balkans show a homogeneous landscape over linguistic barriers, except for the isolated Aromuns, Annals of Human Genetics, No. 70, pp. 459-487.

CASPERSEN, N. 2003: The Thorny Issue of Ethnic Autonomy in Croatia: Serb Leaders and Proposals for Autonomy, Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe No. 3/2003. pp. 1-25.

CEDERMAN, L. – WIMMER, A. – MIN, B. 2010: Why Do Ethnic Groups Rebel? New Data and Analysis. World Politics, Vol. 62, No. 1, pp. 87-119.

- CSATA ZS. 2001: Vendégmunka-vállalás a határon túli magyarok körében, In: DOBOS F. (szerk.): Az autonóm lét kihívásai kisebbségben, BFI-Books in Print-Osiris, Budapest. 392 p.
- DUDA, J. 2011: Islamic Community in Serbia – the Sandžak case, In: GÓRAK-SOSNOWSKA, K. (szerk.): Muslims in Poland and Eastern Europe. Widening the European Discourse on Islam, UoW, Faculty of Oriental Studies, Warszawa. pp. 327-335.
- GÁBRITY MOLNÁR I. 2002: A vajdasági magyarok migrációjának motívumai és hatása a magyarság társadalmi szerkezetére, Kisebbségkutatás 2002/2.
- GÁBRITY MOLNÁR I. 2011: Szociológiai jelenségvizsgálatok a Vajdaságban, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka. 176 p.
- GEREBEN F. 2002: A vajdasági magyarok nemzeti és nyelvi identitása, Kisebbségkutatás No. 2002/2. pp. 449-459.
- GYÓRI SZABÓ R. 2006: Kisebbség, autonómia, regionalizmus, Osiris kiadó, Budapest. 586 p.
- GULYÁS L. 2007: Történeti áttekintés, In: NAGY I. (szerk.): A Kárpát-medence Régiói 7, Vajdaság, Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Bp. pp. 76-148.
- JENKINS, R. 1997: Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations. SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi. 194 p.
- JUHÁSZ J. 1999: Volt egyszer egy Jugoszlávia, Aula, Budapest. pp. 198-199.
- KRUNIĆ, N. 2012: Spatial-Functional Organization of Settlements in Vojvodina, Spatium International Review, No. 28, 2012 December. pp. 23-29
- KOCSIS, K. 2013: Historical predecessors and current geographical possibilities of ethnic based territorial autonomies in the Carpathian Basin. Hungarian Geographic Bulletin Vol. 62, No. 1, pp. 3-46.
- KORHETZ, T. 2009: Otthonteremtőben a szülőföldön, Fórum Könyvkiadó, Újvidék. 161 p.
- LYON, J. 2008: Serbia's Sandžak Under Milošević: Identity, Nationalism and Survival, Human Rights Review, No. 9, pp. 71-92.
- LÉPHAFT Á. 2011: Szerb térnyerés a Vajdaságban, Közép-Európai Közlemények, No. 14-15, pp. 109-118.
- LÉPHAFT Á. 2014: Az autonómia foka: javaslatok összehasonlító autonómiavizsgálatokhoz – kelet-közép- és délkelet-európai szempontok, Mediterrán Balkán Fórum, No. 2014/1. pp. 14-24.
- LÉPHAFT Á. – REMÉNYI P. 2014: A kisebbségi intézményrendszer és politikum földrajzi dimenziói a Vajdaságban, kézirat
- NAGLE, J. 2013: Does having a kin state lessen the likelihood of minorities engaging in secessionist mobilization?: An analysis of the moderating influence of kin states, Nationalism and Ethnic Politics Vol. 19, Issue 3. pp. 287-309.
- NAGY I. – KICOŠEV S. – DÖVÉNYI Z. – LÉPHAFT Á. 2012: Vajdaság, In: DÖVÉNYI Z. (szerk.) A Kárpát-medence földrajza, Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 1167-1169.
- NIKITOVIC, V. 2011: Može li izbeglička populacija u Srbiji značajno uticati na njenu demografsku budućnost? In: PENEV, G. (eds.): Migracije, Krize I Ratni Sukobi na Balkanu s Kraja 20. Veka, Društvo demografa Srbije, Beograd. pp.215-226.
- MIRNICS K. 1998: A magyar kisebbség iskolázottsági szintje a Vajdaságban, In: GÁBRITYNÉ MOLNÁR, I. – MIRNICS, ZS. (szerk.): Vajdasági útkereső, MTT, Szabadka. pp. 33-92.
- MIJACIĆ, D. – PAUNOVIĆ, B. 2011: Regional Disparities in Serbia (Regionalne razlike u Srbiji), Ekonomika Preduzeća, Vol. 59. pp. 379-389.
- MORRISON, K. 2008: Political and religious conflict in the Sandžak, Advanced Research and Assessment Group – Balkan Series 08/13, Defense Academy of the United Kingdom. 23 p.
- PAP N. – REMÉNYI P. – VÉGH A. 2008: Országtanulmány: Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság, Balkán Füzetek – Macedónia különszám, Pécs. pp. 19-41.
- PAP, N. – VÉGH, A. 2011: Das Streben nach Autonomie der ostmazedonischen Albaner und deren ethnisch-geographischer hintergrund. In: GERNER, ZS. – KUPA L. (szerk.): Minderheitendasein in Mittel- und Osteuropa - interdisziplinär betrachtet. Hamburg. pp. 55-65.
- PÁLNÉ KOVÁCS I. – GRÜNHUT Z. 2010: A kormányzati rendszerek sajátosságai, In: HORVÁTH GY. – HAJDÚ Z. (szerk.): Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiban, MTA RKK, Pécs. pp. 315-323.

- PLAVŠA, J. – BUBALO–ŽIVKOVIĆ, M. 2006: Ko je najstariji u Vojvodini? Zbornik Matice srpske za društvene nauke, No. 121. pp. 281-292.
- REKA, A. 2008: The Ohrid Agreement: The Travails of Inter-ethnic Relations in Macedonia, Human Rights Review, No. 9, pp. 55-69.
- REMÉNYI P. 2012: A Vajdaság etnikai homogenizációja 1910 és 1931 között, Mediterrán és Balkán fórum 2013/2 pp. 11-18.
- REMÉNYI P. 2009: Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. Balkán Füzetek Különszám I, pp. 122–129.
- REMÉNYI P. 2011: Borders, Settlement Structure and Regional Issues in the Western Balkans. In: KOBOLKA, I.–PAP, N. (eds.): The Western Balkans. Ministry of the Foreign Affairs of the Republic of Hungary and Scientific Council of the Military Security Office of the Republic of Hungary. Budapest, pp.155–230.
- SALAT L. 2001: Etnopolitika: A konfliktustól a méltányosságig. Mentor Kiadó, Marosvásárhely. pp. 32-33, p. 37
- SEYMOUR, L. J. M. 2008: Self-Determination as Hierarchy: Unbundling Authority in Secessionist Conflicts, kézirat
- SILJANOVSKA DAVKOVA, G. 2006: Makedonske političke partije kroz prizmu ideologije, In: LUTOVAC, Z. (ed.): Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije, Friedrich Ebert Stiftung – Institut društvenih nauka; Beograd. pp. 205-236.
- SZILÁGYI I. 1996: Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban. Napvilág kiadó, Bp. 238 p
- SZILÁGYI I. 2010a: Katalónia az állami önállóság útján. Comitatus 2010/7, p. 23-33.
- SZILÁGYI, I. 2010b: Spain: from the Autonomy Model to Federalism – the Case of Catalonia. Comitatus 2010, pp. 79-90.
- SZILÁGYI, I. 2011: Spain: from the Autonomy Model to the Federalism. The case of Catalonia. In: HORVÁTH, I. – TONK M. (eds.): Minority Politics within the Europe of Regions. Scientia Publishing House, Cluj-Napoca, The Romanian Institute for Research on National Minorities, Cluj-Napoca, pp. 107-123.
- SZILÁGYI I. 2012: Katalán tanulságok a Kárpát-medence számára. Közép-Európai Közlemények 2012/1. pp. 75-86.
- SZILÁGYI I. 2013a: Nemzeti kisebbség és autonómia kérdés a Kárpát-medencében. Közép-Európai Közlemények 2013/1-2.sz. No. 20-21. pp. 49-63.
- SZILÁGYI I. 2013b: Geopolitika. Publikon Kiadó, Pécs, 2013. 254 p.
- TÓTH N. 2007: Az autonóm pártrendszerek, Politikatudományi Szemle, XVI/3. pp. 89-109.
- TKACIK, M. 2008: Characteristic of Forms of Autonomy. International Journal on Minority and Group Rights, No. 15, pp. 369–401.
- VÉGH, A. 2012: Minorities, Mother Countries, Majority on the Western Balkans, Historia Actual Online, No. 27. pp. 83-101.
- VAILLANCOURT, F. – GRIN, F. 2002: Minority Self-Governance in Economic Perspective, In: GÁL, K. (eds.): Minority Governance in Europe, LGI/ECMI Series on Ethnopolitics and Minority Issues, LGI Books – Open Society Institute, Budapest. pp. 75-86.
- ŽULJIĆ, S. 1997: Srpski etnos i velikosrpstvo, Biblioteka Crni dossier, AGM, Zagreb. 313 p.

Egyéb források:

Popis 2011, Stanovništvo – Nacionalna Pripadnost, Republicki Zavod za Statistiku Srbije

<http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>

Stanovništvo prema starosti i nacionalnoj odnosno etničkoj pripadnosti, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine,

<http://monstat.org/userfiles/file/popis2011/Tabela%20CG1.xls>

<http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%281%29.pdf>

<http://www.monstat.org/userfiles/file/klasifikacije/Dokument%20NUTS%20mne%20fin.pdf>

Статистички годишник на Република Македонија, 2013

<http://www.stat.gov.mk/Publikacii/PDFGodisnik2013/03-Naselenie-Population.pdf>

Veliki Geografski Atlas Jugoslavije, 1987, SNL, Zagreb

South-Eastern Europe in Maps, 2007, MTA FKI, Budapest

Regional Development Strategy of the Republic of Serbia 2007-2014, Republic of Serbia, Republic development Bureau, Belgrade

http://glb.bos.rs/development/uploaded/regional_development_strategy.pdf

Strategija Regionalnog Razvoja Crne Gore 2010–2014,

http://www.seeclimateforum.org/upload/document/strategija_regionalnog_razvoja_crne_gore_2010-2014.pdf

Стратегија за Регионален Развој на Република Македонија 2009-2019 година,

[http://www.konkurentnost.mk/StrateskiDokumenti/STRATEGIJA_ZA_REGIONALEN_RAZVOJ_NA_REPUBLIKA_MAKEDONIJA_2009_2019_GODINA_514685852\[1\].pdf](http://www.konkurentnost.mk/StrateskiDokumenti/STRATEGIJA_ZA_REGIONALEN_RAZVOJ_NA_REPUBLIKA_MAKEDONIJA_2009_2019_GODINA_514685852[1].pdf)

MAR Database: <http://www.cidcm.umd.edu/mar>

ⁱ <http://www.zvo.hr/dokumenti/4d907cb1f915a8b.pdf>

ⁱⁱ <http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Sta-pise-u-sporazumu.sr.html>

ⁱⁱⁱ <http://globalsecuritystudies.com/NATO%20and%20the%20KLA%20TWO.pdf>

^{iv} http://www.europeanforum.net/news/701/ethnic_albanian_s_propose_regionalisation_of_pre_saron_evo_valley_region

^v <http://www.balkaninsight.com/en/article/south-serbia-albanians-request-community-of-municipalities>

^{vi} <http://www.crisisgroupblogs.org/across-eurasia/2013/02/01/presevost-grievances-and-the-kosovo-serbia-talks/>

^{vii} http://icpdbeyond2014.org/documents/download.php?f=FINAL_The%20former%20Yugoslav%20Republic%20of%20Macedonia.pdf

^{viii} <http://eprints.ugd.edu.mk/1704/1/R.Makedonija.pdf>

^{ix} http://www.kczr.org/download/okrugli_stolovi/02_kicosev.pdf

^x <http://www.fes.org.mk/pdf/Political%20Parties%20and%20Minority%20Participation.pdf>

^{xi} <http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/Macedonia%201.pdf> : 20. old

^{xii} <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske29.pdf>.

^{xiii} <http://www.balkaninsight.com/en/article/macedonia-closer-to-early-elections>

^{xiv} <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Ugljanin-Izetbegoviceva-izjava-pozitivno-ce-uticati-na-Zukorlica.lt.html>

^{xv} <http://www.sandzaklive.rs/index.php/kategorija-sandzak-politika/3444-ljajic-autonomija-sandzaka-je-cista-budalastina-zukorlic-nema-za-to-podrsku>

^{xvi} <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2008/ProMino08-3-11-Autonomia.pdf>

^{xvii} http://www.b92.net/video/kaziprst.php?yyyy=2014&mm=03&dd=04&nav_id=819205

^{xviii} <http://i.unu.edu/media/unu.edu/publication/2187/1140-diasporasinconflict.pdf>

^{xix} http://www.berghof-conflictresearch.org/documents/publications/transitions8_kosovo.pdf

^{xx} <http://sandzakpress.net/brutalna-diskriminacija-srpske-vlasti>

^{xxi} <http://www.balkaneu.com/discrimination-albanians-domain-culture-fyr-macedonia/>

^{xxii} http://www.palگو.org/files/knjige/MODEL_EBOOK.pdf

^{xxiii} [\[wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/05/16/000333037_20130516101845/Rendered/PDF/768550ESW00P130R0May015020130update.pdf\]\(http://wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/05/16/000333037_20130516101845/Rendered/PDF/768550ESW00P130R0May015020130update.pdf\)](http://www-</p></div><div data-bbox=)

^{xxiv} http://www.rapp.gov.rs:4000/system/files/1050/original/Regionalni_prostorni_plan_AP_Vojvodine.pdf

^{xxv} http://www.rapp.gov.rs:4000/system/files/1052/original/2-1_Ref_karta.jpg

^{xxvi} http://www.rapp.gov.rs:4000/system/files/1051/original/1-1_Ref_karta.jpg

^{xxvii} <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Nacionalni/Radni%20dokument%202012%20srpski.doc>

^{xxviii} http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Nacionalni/Regional_GDP_do_20120619.pdf

^{xxix} <http://www.regpol.rs/sw4i/download/files/article/Socio-economic%20analysis%20-%20final.pdf?id=27>

^{xxx} <http://www.stat.gov.mk/pdf/2013/3.1.13.03.pdf>

^{xxxi} <http://www.cega.org.mk/documents/proekti/Profiliranje%20na%20mak%20opstini%20Finalno.pdf>

^{xxxii} <http://fms.leavenworth.army.mil/Collaboration/universities/Sandzak-King-Savic.pdf>

^{xxxiii} <http://www.seeu.edu.mk/files/research/magchah-report-final.pdf>

^{xxxiv} http://www.berghof-conflictresearch.org/documents/publications/transitions8_kosovo.pdf

^{xxxv} http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/Madjari/Jogszabalyok/torveny_nemzeti_tanacsok.pdf

-
- ^{xxxvi} <http://www.strategic-culture.org/news/2011/03/11/will-macedonia-become-the-third-albanian-state.html>
- ^{xxxvii} <http://www.mnt.org.rs/hirek/12-Palyazatok>
- ^{xxxviii} http://www.mnt.org.rs/container/container_attachments/download/991
- ^{xxxix} <http://www.nemasale.rs/index.php?/kontroverze-oko-statuta-vojvodine/vojvodina-gde-je-to.html>
- ^{xl} <http://www.politika.rs/rubrike/Pogledi-sa-strane/Kome-treba-autonomija.sr.html>
- ^{xli} http://www.palگو.org/files/Agenda5_net.pdf
- ^{xlii} http://politickiforum.org/index.php?vrsta=tribina&kategorija=&tekst=26&naredba=prikaz&br_stranice=
- ^{xliii} <http://www.dgt.uns.ac.rs/zbornik/issue37/04.pdf>
- ^{xliv} http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/stanov/XLI_1-4/d01/show_download?stdlang=ser_cyr

Bali Lóránt:

A horvát-magyar társadalmi-gazdasági kapcsolatok az államszocializmusban és a rendszerváltozást követő első évtizedben

A nemzetközi kapcsolatok ápolása XX. század elejéig kizárólagosan az állami politika feladata volt. Ekkor viszont az információs forradalom, a közlekedési infrastruktúra korszerűsödése a kapcsolatrendszerek ugrásszerű átalakulásához vezetett. A második világháborút követően Európa-szerte megfogalmazódott egy hasonló kataklizma elkerülésének gondolata. A nem KGST tagállamok polgármesterei egymás jobb megismerését tűzték ki célul, melyhez az egyébként természetes folyamatként lejátszódó településközi együttműködések létrejöttét „használták” eszközként.

A testvérvárosi kapcsolatok többsége hazánkban már jelentősebb történelmi előzményekkel bír. A 90-es évek lendülete azonban napjainkra megtört. Az intenzív kapcsolattartás jelentős anyagi, szervezési, diplomáciai erőfeszítéseket kíván, amely korlátok közé szorítja a valóságos együttműködések számát, ezért egyes kapcsolatok leépültek az éves „képviselőtestületi vizitek” szintjére. A „testvérvárosiasodás” folyamata lelassult, előreláthatóan a „holt” partnerségek megszűnnek és a mennyiségi szempontokat a minőségiek váltják fel.

Az államszocializmus időszaka

A második világháborút követő rövid demokratikus időszak rövidnek bizonyult ahhoz, hogy meginduljon a határon átnyúló együttműködés a két állam között. 1949-től fogva a kétoldalú kapcsolatok megromlottak¹, az ötvenes években a 621 km hosszú jugoszláv²-magyar határ átjárhatósága szinte teljesen megszűnt és a nyílt katonai és politikai szembenállás területe lett. 1951 nyarán erősítési munkálatok indultak, egy 430 km hosszú védőövezet alakítottak ki, amelyet aknamezőkkel, drótkerítésekkel és betonerődítményekkel erősítettek meg (HAJDÚ Z. 2008; PAP N. 2010a). Ennek következtében a korábban tervezett szocialista nehézipari fejlesztésekből semmi sem valósult meg a határ menti övezetekben.

Az ötvenes évek végétől enyhülés következett be a szocialista blokk országai és a „külön utas” Jugoszlávia között. Elkezdődött a nyitás Nyugat-Európa felé is. Ez a nyugat felé tekintő nyitás déli szomszédunkat köztes országgént kapcsolta hazánk export-import rendszerébe: sok, hazánk számára közvetlenül nem importálható termék, elsősorban kiskereskedelmi fogyasztási cikk, a jugoszláv magánimporton keresztül került hazánkba (GOLOBICS P. 2001; HAJDÚ, Z. – PAP, N. 2005). A hatvanas évek közepétől tehát újból megélénkültek a határon átnyúló kapcsolatok. Ezeknek két fajtáját különböztetjük meg a két ország viszonylatában, a helyben és központilag szerveződőek. Az együttműködés fejlesztése céljából több központilag szervezett tényfeltáró és javaslattevő kurzusra került sor.

---

¹ A Szovjetunió elutasította a jugoszláv konföderációs törekvéseket a Balkánon. Az ebből adódó feszültségek eredményeként 1948 június 21-én Kominform a Bukarestben meghozott határozatában elítélte Titot, akit már 1949-ben imperialista kémnek nevezett. Az előbbi események hatására Magyarország Jugoszláviával 1949 júniusában felmondta az öt évre szóló gazdasági megállapodásokat.

² 1918 december 1-jén kiállították ki a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot, amely 1929-től fogva a Jugoszláv Királyság nevet viselte. 1946 január 31.-től 1992 április 28.-áig Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság volt.

A komplex javaslattevő munka irányítására alakult meg 1969-ben a Magyar-Jugoszláv Urbanisztikai és Területrendezési Állandó Albizottság, amelynek a feladata a magyar-jugoszláv határ szakasz vizsgálata, fejlesztési koncepcióinak kidolgozása és összehangolása volt. Az albizottság által javasolt feladatok közé tartozott az Őrség-Lendvai Dombság üdülő-idegenforgalmi célzatú regionális fejlesztési tervének kidolgozása közösen a szlovén Környezetvédelmi és Területrendezési bizottsággal és a Ljubljana Egyetem Földrajzi Intézetével. A Duna menti térség fejlesztési koncepciója, valamint a Dráván és a Murán létesülő vízierőművek hatástanulmányainak elkészítése pedig az Eszéki Urbanisztikai Intézettel kooperálva történt (ZALA GY. 1988). A jugoszláv-magyar határszakasz fejlesztésének egyik legfontosabb problémája már a szocializmus időszakában is a Dráva és a Mura közös környezet barát hasznosítása volt. 1978-ban egy államközi egyezmény keretében tettek ajánlásokat e problémák megoldására. Az intézményesült államközi tervezés létrejöttét megelőzően is születtek már konkrét, tárgyasult intézkedések, mint például 1960 áprilisában a Gyékényesi vasúti híd átadása.

Ahogy az előbbieken bemutattam, csak 1960-as években kezdett normalizálódni a jugoszláv-magyar viszony, amely lehetővé tette az alulról építkező, határon átnyúló kapcsolatok kibontakozását. A 70-es években megindult a határ menti megyék és városok között a hivatalos kapcsolatok kiépítése. Jugoszlávia föderatív jellegéből adódóan a közös határ egyes szakaszain különböző jellegű kapcsolatok jöttek létre. A horvát-magyar szakaszon a városok közötti kapcsolatok domináltak, ilyen volt Eszék és Pécs testvérvárosi kapcsolatainak a lefektetése 1973-ban, amely napjainkban is funkcionál. Fokozatosan kiépültek a mezőgazdasági kapcsolatok is. A Mohács környéki termelőszövetkezetek a belső manastir-i, bellyei, és županijai cukorgyárakkal hozták létre nemzetközi cukoripari vertikumot (GULYÁS L. 2005). Az együttműködés a komparatív előnyökön alapult. A magyar nagyüzemek terméshozamuk alapján felülmúlták a jugoszláv partnert, a szomszédos német technológiával felszerelt cukorgyárak pedig cukorkihozatalban bizonyultak eredményesebbnek a magyar feldolgozóknál. Ez az együttműködés azonban a szocialista gazdaság szervezésén alapult: nem a vállalatok létesítettek közvetlen kapcsolatot magyar termelőszövetkezetekkel, hanem államközi szerződésekben szabályozott keretek között folyt az együttműködés. A 60-as évektől megindult kétirányú bevásárló turizmus, amely nálunk néhány településen gyógy-turizmussá fejlődött³. Magyarországon Nagykanizsa, Nagyatád, Kaposvár, Pécs, Horvátországban Čakovec, Koprivnica, Virovitica, Osijek képezték a vásárlók célpontjait. Az egyes évtizedek bevásárló turizmusa inkább oldalon különböző termékkosarakkal⁴ jellemezhető. A magyar állampolgárok számára Jugoszlávia nyitás volt a nyugat felé, ahol számos, a szocialista tábor államaiban elérhetetlen vagy tiltott szolgáltatást kaphattak meg. A nyolcvanas években, az infláció és a gazdasági instabilitás miatt a jugoszláv állampolgárok, főleg a vajdaságiak a magyar bankokban helyezték el pénzüket. A 90-es években ezek a betétek szolgálták a hazánkban alapított szerb és horvát vállalkozások alapjával.

Az 1970-es és a 1980-as évek gazdasági kapcsolatainak fejlődését generálta az új határátkelőhelyek megnyitása. Korábban csak Letenyénél lehetett közúton átlépni a határt, majd megjelent az

---

³ Harkány, Nagyatád, Siklós

⁴ A 70-es és a 80-as években a magyar vásárlók a „nyugati” termékek, főleg ruházati cikkek, valamint az egyes magasabb technikai színvonalat képviselő elektronikai cikkek beszerzése (Gorenje háztartási termékek: hűtőláda) miatt utaztak Jugoszláviába. A 80-as években az egyre erősödő infláció miatt a jugoszláv állampolgárok élelmiszer vásárlás céljából érkeztek hazánkba.

udvari, drávaszabolcsi, barcsi és berzencei átlépési lehetőség, amelyek a korábbi fejlődést bénító kapcsolati hiányt megszüntették. Udvar a Duna tengelyében megteremtette a Budapest-Letenye-Rijeka tengely gyenge ellensúlyát, Drávaszabolcs hatalmas lökést adott a pécsi és a harkányi bevásárló turizmusnak. A barcsi átkelőhely megnyitása pedig új fejlődési lehetőségeket kínált a város számára, amelyeket azóta sem használt ki.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a délszláv háború kitörése előtt egy spontán szerveződött magánkereskedelmen alapuló kishatár menti forgalom jellemezte a két ország határon átnyúló kapcsolatait, amely mellett az államilag szervezett formák is megjelentek elsősorban a mezőgazdasági együttműködés formájában. A mai tapasztalataink alapján az önszerveződés első jeleiként ítéelhetjük meg e kapcsolatokat, amelyek azonban hatékonyságukat tekintve messze elmaradtak a nyugat-európai gyakorlattól. Feltételezhető, hogy amennyiben Jugoszlávia elindult volna a demokratikus fejlődés útján az 1990-es években, úgy a határmenti együttműködés formáit az osztrák eredményekhez lehetne hasonlítani (GOLOBICS P. 2001).

A rendszerváltozást követő rövid évtized

Az együttműködés feltételrendszerében jelentős változás következett be a délszláv polgárháború kirobbanását követően. A déli határszakaszon 1991-től fogva a menekültek fogadása jelentette a legnagyobb kihívást. A nyílt horvát-szerb konfliktus kibontakozása után a magyar-horvát határ szomszédságában háborús cselekményekre is sor került. Horvátország néhány, magyarok által is lakott területe szerb megszállás alá került (Baranya-háromszög, Kelet-Szlavónia, Nyugat-Szerémség). A Horvátországból érkező menekültek céltelepülései a határmenti települések voltak: Mohács, Nagyharsány, Siklós, Harkány. A legnagyobb menekülttábor Nagyatádon működött (HAJDÚ Z. 1998; PAP N. 2013).

A Barcstól keletre eső határszakaszon csaknem teljesen megszűnt a kontaktus. Az addig domináló együttműködési formák a bevásárlóturizmus kivételével megszűntek. Helyüket a fekete- és a szürkegazdaság vette át. Ez magába foglalta az illegális kereskedelem valamennyi formáját beleértve, a fegyver-, valuta-, és embercsempészetet. E tevékenységeket a rendvédelmi szervek mellett jelentősen korlátozta a Dráva, mint határfolyó. A gazdasági együttműködés valamennyi formája csaknem teljesen megszűnt, a volumene pedig nemzetgazdasági szempontból a nullára esett vissza. Ezt még súlyosbította, hogy az 1990-es évek elején a magyar gazdaság jelentős strukturális válsággal küzdött, teljesítménye jelentősen visszaesett. A nyugati kapcsolatokat erősíteni szándékozó külgazdasági orientációt folytató Magyarország számára Horvátország szerepe leértékelődött. Ehhez még hozzájárult a háborús megbízhatatlanság és bizonytalanság, amelyek miatt a magyar befektetők és üzletemberek elkerülték déli szomszédunkat. A két ország korábbi kapcsolatai teljesen megszűntek és gyakorlatilag a magánkereskedelemre korlátozódtak. Magyar részről csak az üzemanyag behozatal volumene volt említésre méltó. A kétoldalú gazdasági kapcsolatokban megmutatózó pangást támasztja alá a határforgalom visszaesése is. Míg 1990-ben 11,9 millió fő volt a teljes utasforgalom, addig 1996-ban már csak 700 ezer főre taksálható (GOLOBICS P. – MERZA P. 2002; PAP N. 2010b).

Az 1998-as választások után egyre jobban érezhetővé vált Horvátország felértékelődése a magyar gazdaságpolitikai elképzelésekben. E folyamat legszembeötlőbb megnyilvánulása a rijekai kikötő felújításába való magyar bekapcsolódási szándék volt. A magyar külkereskedelem számára ugyanis elengedhetetlen egy megbízható adriai kikötő. Ezen elvárásoknak azonban a szlovéniai Koper

több tekintetben is jobban megfelel, és az elmúlt másfél évtizedben jobban megfelelt. Ez abból adódik, hogy Rijeka elérhetősége nehézkes, több szakaszon a vasúti felépítmény nem megfelelő minőségű. Az 1990-es években a leggyakrabban használt és legmegbízhatóbb vasúti tengelyek a következők voltak: Murakeresztúr – Čakovec (Csáktornya) – Zidani Most – Ljubljana – Koperen keresztül; Gyékényes – Koprivnica (Kapronca) – Zagreb-Zidani Most-Koper, Gyékényes – Zagreb (Zágráb) – Rijeka (Fiume). Emellett még a közép-adriai kikötők rendelkeznek nagy, kihasználatlan kapacitással. Ezek megközelítése a Zagreb-Ogulin-Knin vonalon azonban rendkívül körülményes (ERDŐSI F. 2005).

1998. január 15-e után jelentős változás következett be horvát szomszédunk életében. A Baranya-háromszög és Dunamente (POZSÁR V. – VARGA G. – VÉGH A. 2012) felszabadulásával visszanyerte teljes területi integritását. Ez jelentősen segítette a gazdasági kapcsolataink további bővülését. Emellett még fontos momentum volt, hogy Faranjo Tuđman halála után egy nyitási folyamat indult meg a szomszédos országok és az EU irányába. A kétoldalú gazdasági kapcsolatok is ettől az évtől kezdve indultak el egyre meredekebben emelkedő fejlődési pályán.

Konklúziók

A Kárpát-Balkán térségben, illetve a szűkebben vett Kárpát-medencében végbement geopolitikai átrendeződésnek⁵ köszönhető az 1990-es években Horvátország és hazánk kapcsolatai új alapokra helyeződtek. Egy államjogi értelemben teljesen új szomszédal kellett kialakítanunk szomszédspolitikánkat, és a határon átnyúló kapcsolatainkat. Kezdetben főleg az egymás mellett élés, és a békés együttműködés doktrínája dominált magyar oldalról. Ennek legfőbb oka a délszlávválság volt, amely részese volt szomszédunk is. A 355 km-es államhatár szakasz csaknem harmadán teljesen vagy részlegesen szünetelt az átjárás, emellett többször tudatos határsértésre is sor került. Ezeket elsősorban a horvát fél követte el és nem az agresszor Jugoszlávia (Szerbia). Ebben az 1998-ig terjedő időszakban a magyar Horvátország-politika nagyfokú türelemmel és emócióval jellemezhető. Ez kezdetben mindkét oldalon a kormánypártok egy politikai családba tartozásának volt köszönhető. A későbbiekben pedig az újjáépítésben is aktív szerepet vállalt Magyarország, ez vagy emberi erőben vagy csak jelképes anyagi támogatásban nyilvánult meg. Az ezredfordulóra megteremtődött minden feltétele a kapcsolatok további operatív elmélyítésének.

Irodalom

- ERDŐSI F. 2005: Magyarország közlekedési és távközlési földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 504 p.
- GOLOBICS P. 2001: A határmenti térségek/régiók együttműködésének lehetőségei a Dél-Dunántúlon. Közlemények a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Tanszékeiről. Pécs. pp. 28-29, p. 30.
- GOLOBICS P. – MERZA P. 2002: Polarizálódó világgazdaság. Nemzetközi együttműködés. PTE Földrajzi Intézet. Pécs. 207 p.
- GULYÁS L. 2005: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Hn. 233 p.
- HAJDÚ Z. 1998: A magyar-horvát államhatár menti együttműködés lehetőség. In: Balogh A. – Papp G. (szerk.): Magyarország az európai regionális együttműködésben. MTA RKK Magyar Külügyi Intézet. pp. 103-117.
- HAJDÚ Z. 2008: A magyar-jugoszláv kapcsolatok a hidegháború időszakában (1948-1955) In.: A baranyai államhatár a XX. Században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Pécs. pp. 69-77.
- HAJDÚ, Z. – PAP, N. 2005: Potential possibilities of cross-border cooperations across the Hungarian–Croatian border after Hungary's accession to the European Union. Region and Regionalism 7, pp. 117-124.

---

⁵ Az új történelmi korszak geopolitikai jellegzetességeiről lásd: SZILÁGYI I. 2013

- PAP N. 2010a: Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában. Publikon, Pécs. 320 p.
- PAP, N. 2010b: The Geopolitical Organisation of the States of the Western Balkans and their Relationships with Hungary. In: PAP, N. – KOBOLKA, I. (eds): European Perspective and Tradition. The Western Balkans. Ministry of Foreign Affairs, Budapest. pp. 37-80.
- PAP, N. 2013: Hungary, the Balkans and the Mediterranean. Publikon Publisher, Pécs. 210 p.
- POZSÁR V. – VARGA G. – VÉGH A. 2012: Pannon Horvátország. In: DÖVÉNYI Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 1180-1216.
- REMÉNYI P. 2009: A Nyugat-Balkán kapuvárosai. A Pécs–Eszék várospár. In: SZÓNOKY ANCSIN G. (ed.): Magyarok a Kárpát-medencében, pp. 367-376.
- REMÉNYI P. 2010: International institutional co-operations in the border areas of Hungary and Serbia. – Megatrend Review, 7 (1), pp. 119-140.
- PIRISI G.–REMÉNYI P. 2009: Kapufunkciójú kisvárosok a horvát–magyar határ mentén. In: Tóth J.–Császár Zs.–Hasanović-Kolutác A. (ed.): Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérségekben. Pécs. pp. 153-162.
- SZILÁGYI I. 2013: Geopolitika. Publikon Kiadó, Pécs, 2013. 254 p.
- ZALA GY. 1988: A határmenti együttműködés szükségessége, eddigi főbb eredményei és problémái. In.: ERDŐSI F. – TÓTH J. (szerk.) A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái A Ts-2/2 program iroda

Mérei András:

A németiség marginalizálódása a volt jugoszláv térségben: Etnopolitika a XX. század első felében

Bevezetés

A Kárpát-Balkán térség etnikai képéhez a középkor óta hozzátartoznak a különféle germán népcsoportok¹. Több hullámban, más-más társadalmi rétegek érkeztek az évszázadok során: a 10. századtól főleg szerzetesek, lovagok, a 13. századtól a bugumil eretnekek elleni küzdelem érdekében az egyház által küldött misszionáriusok valamint hospesek. Mindközül legjelentősebbek azonban a török megszállás utáni Habsburg és földesúri betelepítések során érkező, zömmel földműves, iparos németek voltak. A Kárpát-Balkán térség németiségének szállásterületét, melynek politikai kereteit a Habsburg Birodalom majd az Osztrák-Magyar Monarchia jelentette, az I. világháborút lezáró békeszerződések – más etnikumokhoz hasonlóan – több állam között osztották fel. Mivel németek javarészt a Kárpát-medence peremterületein, valamint a középső-déli országrészen (az úgynevezett Schwäbische Türkei-ban) éltek, az újonnan létrejött államok mindegyike örökölt németlakta településeket. A marginalizálódás tehát a korábbi domináns Habsburg politikai befolyás megszűnésével, az új, radikális, nacionalista, revizionista stb. eszmék felerősödésével gyorsult fel lényegében az összes államban (leszámítva Ausztriát), melynek oka, hogy ezen új államok politikai elitjei rögtön nemzetállamok megteremtésén fáradoztak, ennek elszenvetői pedig a nemzetiségek voltak. A délszláv államba, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba is jelentős számú, több mint fél milliós németiség jutott. Cikkünkben rávilágítunk a németiség társadalmi jelentőségének visszaszorulására és számbeli megfogyatkozásának okaira és következményeire.

A németiség társadalmi jelentősége a vizsgált területen az első világháborúig

A volt jugoszláviai területen zárt tömbben és szórványban is éltek német eredetű népcsoportok. Egyes területeken a középkor óta évszázadokra meghatározó közösségek alakulhattak ki, melyet a zárt szerkezet tett részben lehetővé. Az egyik legtovább fennmaradt régi eredetű német kolónia a mai Szlovénia déli részén található Kočevje (németül Gottschee, olaszul Cocevie) opstinája, melyet a 14. század első felében a felső-karintiai Ortenburg-házi grófok alapítottak tiroli és karintiai németek betelepítésével. A hegyvidéki területen az erdőgazdálkodás, majd az iparosodással és a vasúti vonal megnyitásával a barnaszénbányászat és a fűrészipar virágzott fel (JANJETOVIĆ, Z. 1991).

Létszámát tekintve a 18. századi III. Károly, Mária Terézia és II. József nevével fémjelzett időszak a betelepítések legfontosabb időszaka. A török megszállás alatt a Délvidék egyes települései megszűntek, vagy elvesztették korábbi magyar lakosságukat, megjelentek a török elől északra vándorló szerbek, valamint a Kárpátokból az Alföld irányába lehúzó, pásztori életet folytató románok. A török kiűzésének befejeztével a 18. század első felében megkezdődött a „harmadik

---

¹ A „német” gyűjtőfogalom, több germán népcsoportot takar, akik többnyire Elzászból, Vesztfáliából, Luxemburgból, Württembergből, Bajorországból, Frankföldről, Szászországból és Sziléziából érkeztek. Használata elterjedt, de valójában pontatlan, hisz nem utal a pontos származásra, lényegében a németajkú lakosságot jelenti. A Duna menti sváb elnevezés pedig csak egy meghatározott korszak népcsoportját fedi, mely szintén kerülendő általános használat esetén.

honalapításnak” is nevezett átrendeződés a Habsburg Birodalomba tagozódott Magyarországon (ÁCS Z. 1987). Főleg az ország középső részére és az említett immár szláv többségű Délvidékre déli és keleti német tartományokból telepítettek át földműves és kézműves lakosságot. Szlavónia, Szerémség, Bácska és különösen a Bánság volt kezdetben a Habsburg udvari majd földesúri német telepítések fő területe. Ezzel a településhálózat is átalakult: az egymást derékszögben metsző, egyenes utcákban a telkek arra merőlegesen helyezkedtek el. Minden porta mérete azonos volt, ugyanis a parcellák és utak kimérését hadmérnökök végezték. Az így kialakult sakktabla alaprajzú települések a Marostól délre, a Bánság területén gyakoriak. A németek a gazdasági életben is változást hoztak: a modern mezőgazdasági, ipari ismereteiket a termelés (háromnyomásos gazdálkodás, vetésforgó, iparágak elterjesztése), kereskedelmi tapasztalataikat az értékesítés, pénzügyi hagyományaikat a tőkefelhalmozás (bankok, takarékszövetkezet) területén kamatoztatták. A polgári rétegek megjelenésével a városok kulturális életében hoztak fordulatot: megjelentek közművelődési intézményeik, színházai, sajtótermékeik, könyvkiadóik, kaszinóik. Valójában a soknemzetiségű területen egy sajátos kultúracsere zajlott, mely a 18–19. században politikamentesen zajlott egymás kölcsönös megismerése céljából (SEEWANN, 1992).

Etnopolitika az első Jugoszláviában

A délszláv államban 1919-es megalakulásakor a németség volt az egyik legjelentősebb nemzeti kisebbség a maga mintegy félmillió lélekszámával. Az állam etnikai és vallási sokszínűsége ugyanakkor kiindulópontja volt az egymásrataltságnak, de már a békeszerződés aláírása előtt megkezdődtek a Délvidék „nacionalizálását”, elszarbesítését célzó intézkedések. 1919 elejétől egyre tömegesebbé vált a nem szerb tisztviselők elbocsátása, amelyet ekkor főként a hűségessé megtagadásával indokoltak.

Nemcsak a vesztes államokkal kötött békeszerződések tartalmaztak kisebbségvédelmi klauzulákat, hanem az újonnan megalakult államokat külön-külön is kötelezték a főhatalmak a kisebbségvédelmi szerződés aláírására. Jugoszlávia, hosszas huzavona után, végül is 1919. december 5-én, az osztrák békeszerződés elfogadása kapcsán deklarálta, hogy minden fenntartás nélkül elfogadja az SZHSZ Királyság és a főhatalmak közötti kisebbségvédelmi szerződést (GALÁNTAI J. 1989). A szerződés a délszláv állam egész területére vonatkozott, kivéve a 9. cikkelyt, amelynek érvénye csak az 1913. január 1. után szerzett területekre terjedt ki, az albánokra és macedónokra nem. Ez a cikkely kötelezte a kormányt, hogy biztosítsa a kisebbségek anyanyelvi oktatását, s előírta, hogy az oktatási, vallási, jótékony célokra fordított állami költségvetésből arányos részt biztosítsanak a faji, vallási és nyelvi kisebbségek ilyen jellegű jogainak gyakorlásához. A kisebbségvédelmi szerződések tartalmazták a kisebbségek optálási jogát is. Ez azt jelentette, hogy az egyén dönthetett arról, fel kívánja-e venni az új állampolgárságot, vagy a régit tartja meg, azaz nem az új államok döntöttek arról, megadják-e az állampolgárságot.

Az 1921. június 28-án megszavazott Szent Vid napi (vidovdani) alkotmány megerősítette a horvátok szembenállását a centrista szerb kormánnyal. Ettől kezdve a szerb-horvát konfliktus meghatározta a belpolitikai fejlődést. Az állam megalapításával egyidőben agrárreformot is hirdettek, aminek célja a kisebbségek földbirtokainak elkobzása volt. A földeket elsősorban a világháborúban harcolt katonáknak és az önkénteseknek (az ún. dobrovoljacoknak) adták. Pribičević oktatási miniszter egy 1922-es rendelete kárpótlás nélkül kisajátította a magán és egyházi iskolákat, az iskolák vagyonát és az egyházak földbirtokát. Azokba a párhuzamos német osztályokba, melyekben az első négy évben a német tantárgy, majd az ötödik évtől az oktatási nyelv lett, folyamodványban legfeljebb harminc diákot írathattak. A családnévelemzés révén azok

a diákok, akiknek a nagyszülői családneve szláv volt, nem járhattak ilyen osztályokba. A tanárok állami iskolában történő alkalmazását pedig az államnyelv ismeretének kötelezővé tételével nehezítették (A. SAJTI E. 2004).

A királyi diktatúra 1929. január 6-i proklamálása jelentős változásokat hozott a kisebbségek jogaiban. A rezsimváltás a választott közép és alsó fokú közigazgatási tisztviselők teljes cseréjét jelentette. Feloszlatták a tartománygyűléseket, a polgármestereket katonai biztosokkal váltották fel, megszüntették a községi választott testületeket, és az egyesülési jog felfüggesztésével lehetetlenné tették a kisebbségi kulturális egyesületek munkáját, az 1931-es alkotmány pedig semmilyen kisebbségi jogot nem garantált.

Az 1930-as években különféle tanulmányok születtek a többnemzetiségű területek elszlávosítására. Közülük az egyik legismertebb a Vladan Jojkić által írt Bácska és Bánság nacionalizálási terv (JOJKIĆ, V. 1931). Jojkić részletesen kifejti a két történelmi terület etnikai átalakulását a török hódoltságtól kezdve, mindezt azonban délszláv (szerb-horvát) szemzőgből és erőteljes nacionalista felfogással. Magyarországgal szemben a közvetlen határ menti területeket tekinti a nacionalizálás céljának, melyet több etapban lát megvalósíthatónak:

1. A magyarság majorizálása és összesen mintegy 95,500 délszláv betelepítése Zenta Zombor, Újkanizsa és Baranya területére a délszláv fölény megteremtésére
2. Az abszolút többség megszerzése után további 50,000 fő délszláv betelepítése a határövezetbe
3. A közép-bácskai magyar tömb (Topolya, Óbecse) nacionalizálása, 56,500 délszláv betelepítése
4. A délnyugat-bácskai német területek nacionalizálása (Kula, Apatin, Hódság, Palánka), 115,000 szerb betelepítése

A végső célja ezen tervnek az volt, hogy a Dráva, a Duna, a Tisza és a Bega-csatorna valamint Szlavónia és a Szerémség közötti területen megteremtse a délszláv többséget. Ezek után a terv a Begától délre lévő bánsági területeken folytatódott volna:

1. A többség megteremtése Nagykikindától Versecig, majd
2. Az Észak-, Közép- és Dél-Bánságban az abszolút délszláv területek összekötése a verseci és pancsovai körzetekkel

1. táblázat: A németség számának változása Jugoszláviában az 1931-es népszámlálás, valamint 1944. októberi becslések alapján

Terület neve	1931	1944. október (becslés)			
		Élő németek 1944 októberében		Elesett katonák és civilek 1941–1944. október között	
		Fő	Különbség 1931-hez képest (%)	Fő	Az 1931-i teljes németség %-a
Bánság	121,000	127,300	+5,2	3.400	2,8
Bácska	173,800	179,000	+3,0	4,000	2,3

Baranya	16,100	14,830	-7,9	270	1,7
Szerémség	68,600	75,400	+9,9	1,700	2,5
Szlavónia/ Horvátország	63,400	71,730	+13,1	2,070	3,3
Bosznia	16,500	20,600	+24,8	400	2,4
Szerbia	5,500	6,065	+10,3	135	2,5
Egyéb	1,100	1,075	-2,3	25	2,3
„Dunai svábok” összesen	466,000	496,000	+6,4	12,000	2,6
Szlovéniai németek összesen	29,000	32,000	+10,4	1,000	3,4
Németek összesen	495,000	528,000	+6,7	13,000	2,6

Forrás: Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien,
Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 1995, p. 897.

2. táblázat: A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság anyanyelv szerinti összetétele (1921)

Anyanyelv	Létszám (1000 fő)	A teljes lakosság %-ában
Szerb-horvát	8911,5	74,4
Szlovén	1120,0	8,5
Cseh	115,5	1,0
Lengyel	14,8	0,1
Orosz	20,6	0,2
Ukrán	25,6	0,2
Német	505,8	4,2
Magyar	467,7	3,9
Román és vlah	137,9	1,0
Olasz	12,6	0,1
Albán	437,7	3,7
Török	150,3	1,3
Egyéb	69,9	0,4
Összesen	11989,9	99

Forrás: Pándi 1999: Köztes-Európa 1756-1997.

A II. világháború: kitelepítés, menekülés, elűzés

Jugoszlávia németségének negatív kimenetelű sorsát több tényező együttesen okozta. A németek kulturális egységét megteremtő Schwäbisch-Deutscher Kulturbund, illetve számos, külföldi

szervezet munkája, anyagi támogatása, valamint az 1930-as évektől a német állam felélenkülő érdeklődése a kelet-közép-európai országok gazdasága és németisége iránt (EILER 2002) hozzájárult a kisebbség önbizalmának megerősödéséhez, politikai szerepének felértékelődéséhez. Mindezt nagyban meghatározta Hitler hatalomra kerülése 1933-ban, a német nép egy államba tömörítésének ideológiája, és az ebből következő tényleges területi csatolások. A német népcsoport egy részének nemzetiszocialista eszmékkel történt megfertőzése magában a németiségben is törésvonalat okozott, mely főleg a többi népcsoporttal való együttélést (magyarok, szerbek, horvátok stb.) nehezítette meg, főleg a megszállt (Szerbia) vagy visszacsatolt (Baranya-háromszög, Bácska stb.) területeken. Utóbbiakban a magyarországi Volksbund der Deutschen in Ungarn is számos hívet szerzett. A II. világháborús események a háború második felében és annak végétével a jövőbeli kapcsolatok alapját, a németiség megítélését is jelentették.

A II. világháború folyamán 35,812 német települt ki – akik közül 15,008 fő gottschee-i német volt – valamint 7%-ukat a partizánok úztek el, illetve mintegy 70,000 német a Wehrmacht-ba történt besorozás során hagyta el a területet. Horvátország területéről 1944 végéig telepítették ki a németeket. Bosznia-Hercegovinából szintén a háború alatt, 1942 októberében települt ki a németek nagy része (HOFFMANN, F. 1982). A bánági, bácskai és Schwäbische Türkei-beli németek tervezett kitelepítését az előrenyomuló szovjet csapatok megghiúsították, korábban a katonai igazgatás nem engedte a kitelepítést (OBERKERSCH, V. 1989). A kaotikus állapotok a pontos létszám meghatározását nem teszik lehetővé, a legtöbb becslés nagyjából 200,000 főre teszi a szovjet katonai igazgatás, illetve jugoszláv partizán fennhatóság alá eső, hátramaradt németek számát. A partizánok (Tito vezetésével) 1944. november 21-én az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) ülésén határoztak a németek elűzéséről és tulajdonuk kisajátításáról. Ezen kívül a németiségen kegyetlen bosszút állt a jugoszláv hatóság: nagy részüket munkatáborba internálták (WÜSCHT, J. 1967). 1944 decembere és 1945 januárja között mintegy 40,000 németet a Szovjetunióba deportáltak, akiknek nagyjából a 16%-a veszett oda. 1948-ban Jugoszlávia területén 56,800 német élt, 1953-ban 61,500-an vallották magukat németnek a népszámlálás során. A németek II. világháborús és háború utáni vérvesztése 121,209 fő, a háború előtti teljes német lakosság 23,1%-a (EBERL, I. 1989).

3. táblázat: Az egyes jugoszláviai területekről kitelepült németek száma a letelepedés helye szerint

Származási terület	Jugoszláviai németek összesen	NSzK és Nyugat-Berlin	NDK és Kelet-Berlin	További európai országok	Európán kívüli területek
Bánáság	77.379	62.002	518	10.538	4.321
Baranya-háromszög	9.146	7.333	721	921	171
Bácska	127.681	107.399	1740	12.169	6.373
Szerémség	39.665	27.761	631	9.399	1.874
További jugoszláv területek	113.477	60.368	1.185	41.616	10.308
Jugoszlávia	367.348	264.863	4.795	74.643	23.047

Forrás: Eberl, I. Die Donauschwaben, 1989. p. 151.

Következmények

A németiség tulajdonképpen eltűnése Jugoszláviából és annak utódállamaiból hozzájárult az 1940-es évek második felétől egy jelentős etnikai homogenizációhoz, mely területenként különböző etnikumok tömeges megjelenését (szerbek, montenegróiak, horvátok stb.), a korábbi

etnikai struktúra felborulását, elszlávosodást idézett elő². A délszláv többség megteremtődése a Baranya-háromszögben, Bácskában, Szerémségben és a Ny-Bánságban a többi kisebbség (leglátványosabban a magyarság) számbeli megfogyatkozását is okozta, az ismert atrocitások mellett.

Irodalom

- A. SAJTI E. 2004: Impériumváltások, revízió, kisebbség: Magyarok a Délvidéken, 1918-1947. Napvilág, Budapest. 416 p.
- ÁCS Z. 1987: A harmadik honalapítás. Kozmosz Könyvek. Budapest. 125 p.
- EBERL, I. (szerk.) 1989: Die Donauschwaben: Deutsche Siedlung in Südosteuropa: Ausstellungskatalog. Innenministerium Baden-Württemberg. 328 p.
- EILER F. 2002: Németország Duna-völgyi politikája 1920-1938. In.: FEDINEC CS. (szerk.): Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest. pp. 37-63.
- GALÁNTAI J. 1989: Trianon és a kisebbségvédelem – Maecenas, Budapest. pp. 94-98.
- HOFFMANN, F. 1982: Das Schicksal der Bosniendeutschen in 100 Jahren von 1878-1978. Hartmann Verl., Sersheim. 71 p.
- JANJETOVIĆ, Z. 1991: The Settlement of the Ethnic-Germans in the Territory of Yugoslavia. Gesellschaft für serbisch-deutsche Zusammenarbeit, pp. 2-39.
- JOJKIĆ, V. 1931: Nacionalizacija Bačke i Banata, etno-politička studija, Novi Sad. 30 p.
- LÉPHAFT Á. 2011: Szerb térnyerés a Vajdaságban, Közép-Európai Közlemények, No. 14-15, pp. 109-118.
- OBERKERSCH, V. 1989: Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa. Donauschwäbische Kulturstiftung, Stuttgart. 566 p.
- PAP N. 2010: Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában. Publikon, Pécs. 320 p.
- PAP, N. 2013: Hungary, the Balkans and the Mediterranean. Publikon Books, Pécs. 212 p.
- REMÉNYI P. 2013: A Vajdaság etnikai homogenizációja 1910 és 1931 között, Mediterrán és Balkán fórum 2013/2 pp. 11-18.
- SEEWANN, G. 1992: A magyarországi németek fejlődése, a nyelv és a tradíciók megőrzésének lehetőségei, Baranyai levéltári füzetek, 0237-2703; 150. Pécs. pp. 411- 425.
- SZILÁGYI I. 2013: Geopolitika. Publikon Kiadó, Pécs, 2013. 254 p.
- WÜSCHT, J. 1967: Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Jugoslawien für den Zeitraum von 1934 bis 1944. 208 p.

---

² A hidegháború korszakának elméleti vizsgálatát lásd: SZILÁGYI I. 2013

Suba János:

A nemzetiségi kérdés és a határmegállapítás a trianoni határ északi szakaszának kijelölésénél 1921-1922 között.

Bevezetés

A magyar-csehszlovák határ kialakulása egy hosszú történelmi folyamat eredménye volt. Ebbe beletartozott a cseh és a szlovák politikusok elképzelése az új állam határaitól, az igényelt területek birtokba vétele, és végül a „békekonferencia” Magyarországra vonatkozó határcikkelyeinek végrehajtása.

A magyarországi nemzetiségek nemzeti tudatra ébredve már a 18. század végétől ki kívántak válni a történelmi magyar állam kötelékéből. A nemzetiségek öntudatát kialakító és formáló csoportok majd minden esetben magyarellenesek voltak. A politikai energiák a nemzeti önmegvalósítási törekvésekre összpontosultak. A győztes államok a Monarchia nemzetközi funkcióját az önálló kisállamokra bízta, ennek feltétele a történelmi Magyarország széttröése lett. Így a térség jövőjét a Habsburgellenes emigráns politikusok befolyásolták. Terveiknek, - amelyet a pillanatnyi erőviszonyok és a rövidlátó politikai érdekek határozták meg -, vagy éppen azok hiányának sorsdöntő szerepük volt Közép- és Kelet-Európa jövőjének alakításában. (SUBA J. 2004)

Ezek az elképzelések térképi formát is öltöttek, hiszen be kellett mutatni a leendő állam elhelyezkedését, területét, határait, azaz földrajzi fekvését az újjárendeződő Közép-európai térségben. A területi követelések alapja, mindig az etnikum szállásterülete. Így a néprajzi térképek elterjedése, propagálása nagymértékben fellendült. A térképek elemzéséből egyértelműen kiderül, hogy az etnográfiai határ csak kiindulási vonalként szerepelt. Nagyon sok térkép készült Magyarország felosztására. 1842 és 1919 között 23 határtervezet készült. A cseh tervezések során Komárom és Nyitra között 8, Alacsony Tátra és Eger között 12 olyan vonalat húztak, ami mind jó lett volna szerintük határnak. Cseh vonatkozásban a Trianoni határt legalább 13 próbálkozás előzte meg (SUBA J. 1994a).

A Bartha-Hodža demarkációs vonal, mint etnikai határ

Az etnikai határa kiváló példa a Bartha-Hodža-demarkációs vonal, amely az alakuló Csehszlovákia és a Magyarország közötti tárgyalások eredményeként Szlovákia „ideglenes” Déli határát jelentette. Ezt 1918. december 6-án létrejött egyezmény jelölte ki. A Szlovák Nemzeti Tanács nevében Milan Hodža következő területek átadását követelte tárgyalópartnerétől, Bartha Albert alezredes honvédelmi minisztertől: Árva, Bars, Liptó, Nyitra, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc és Zólyom vármegye egésze, Pozsony város, Pozsony vármegye a Csallóköz nélkül, Selmechánya, Hont vármegye Hontnadas - Magasmajtény vonalától Északra, Nógrád vármegye Balassagyarmat, Losonc és Salgótarján városával és ezektől Északra, Abauj-Torna vármegye Sepsí - Nagyida - Hernádzsadány vonalától Északra, Kassa, Ung vármegye Kozma - Ungvár vonalától Északra, s onnan az Abaújszina irányába Északra húzódó vonaltól Keletre. Nem tartott igényt Komárom és Esztergom vármegyére és Ipolyságra. Pozsonyt politikai, Salgótarjánt gazdasági (nem etnikai) okokból igényelte. Az igényelt határ Losonctól Keletre sehol sem érte el a trianoni békében később megállapított határokat. Hodža azért kezdett tárgyalásokat, mert a szlovák politikai erők hatalmát a magyar kormánnyal kötött kompromisszummal kívánta megmenteni. Tárgyalások

közben az Antant december 3-i jegyzékében utasította gróf Károlyi Mihály magyar miniszterelnököt Szlovákia kiürítésére, de nem határozta meg Szlovákia határait. E jegyzék hatására a prágai csehszlovák kormány is saját megbízottjának nevezte ki Hodžát. Az 1918. november 28. és december 6. közötti tárgyalások eredményeként létrejött Bartha-Hodža-demarkációs vonal nagyjából az etnikai nyelvhatárt követte. December 23-án azonban érvényét veszítette, amikor az Antant a Pichon-féle demarkációs vonalban kijelölte Szlovákia „történelmi határait”

A Pichon-féle demarkációs vonal: a Felvidék megszállása során kialakított, a csehszlovák és a magyar haderőt elválasztó tűzszüneti sáv, egyben közigazgatási határvonal. 1918. december 24-én Fernand Vix alezredes, az Antant Budapesti katonai missziójának vezetője adta át a Károlyi-kormánynak. A második Vix-jegyzékben Vix alezredes tulajdonképpen közvetítette Franchet d'Esperey tábornok átiratát, amelyben az Antant Keleti Hadseregének parancsnoka meghatározta „...a szlovákia föld történelmi határai[t] ...: 1. Mo. jelenlegi É-i határa. 2. Mo. Ny-i határa a Dunáig. 3. A Duna folyó az Ipoly torkolatáig. 4. Az Ipoly folyó Rimaszombatig. (E város szlovák országé.) 5. Egyenes vonal Rimaszombattól az Ung folyó torkolatáig. 6. Az Ung folytatása az Uzsok-dombig.” A jegyzék egyben követelte a magyar hadsereg visszavonását a 4-6. pontokban meghatározott határoktól Délre.

Az etnográfiai érv, később háttérbe szorult, mert az újabb és újabb követelések mindenütt átnyúltak a magyar etnikumba. Egyre inkább előtérbe kerültek a földrajzi érvek, hiszen Csehszlovákia Magyarország felé eső részeiben sehol sem terjeszkedik a természetes határáig. Az újabb határjavaslatokat a "természetes határok" elérése motiválta. A területi igényeket követték nyomon az újabb néprajzi, és demarkációs vonalak, határkijelölések (SUBA J. 2004).

Trianoni határ északi szakaszának delimitációja

A határmegállapító munka elveit szabályozó dokumentumok

A trianoni békeszerződés

A legfontosabb dokumentum az 1920. június 4-én Trianonban aláírt békeszerződés cikkelyei voltak. Ebből is a 27. cikk határozta meg Magyarország új határvonalát. Ez a határleírás, és az ennek kiegészítéséül szolgáló 1millió méretarányú térkép, amelyet a 28. cikk rögzít, igen nagy általánosságban jelzi a határvonal menetét, még pedig oly módon, hogy a szövegi részben Csehszlovákiával szemben 27 szakaszban állapítja meg a határvonalat. A határszakaszok leírását azzal kezdi vagy fejezi be, hogy a „helyszínen megállapítandó vonal”, vagy a „helyszínen megállapítandó pontig”. A békeszerződés szöveg is utalt arra, hogy a leírt határvonalat a terepen kell megállapítani, kijelölni.

A határvonal részletes megállapítását a békeszerződés 29. cikke a bizottságokra bízta, amelyek a Szövetséges és Társult Hatalmak és az érdekelt államok képviselőiből álltak. Az Ő munkájukat a 42. 46. 50. és 71. cikkelyek szabályozták.

A békeszerződés 30. cikke a vízfolyásokkal megjelölt határvonalat definiálja aszerint, hogy hajózható, vagy nem hajózható vízfolyásról van szó. A 34. cikk pedig azt a fontos rendelkezést tartalmazza, hogy a határköveket egymástól "látótávolságnyira" kell elhelyezni. Ezt a kikötést fontossá teszi az a körülmény, hogy kedvezőtlen terepalakulat esetén sűrűn kellett a határköveket

elhelyezni, ami jelentékenyen megnövelte a határkijelölés és felmérés költségeit. A határmegállapítás költségeit az érdekelt államok - a 29. cikk szerint - közösen viselték. A 35. cikk előírja, hogy a határrendezésre vonatkozó végleges jegyzőkönyveket, térképeket, és egyéb dokumentumokat három eredeti példányban kell kiállítani.

A "Millerand levél "

A magyar kormány számára a legfontosabb dokumentum - amely bizonyos mérvű mozgásszabadságot biztosított -, a Szövetséges és Társult Hatalmak válaszához kísérő levele a magyar békedelegáció elnökéhez, az úgynevezett "Millerand levél "vagy másképpen a "Kísérőlevél", amelyet Alexandre Millerand francia miniszterelnök a békekonferencia elnöki minőségében irt alá. Ez a levél tulajdonképpen a trianoni határok bizonyos mérvű "revízióját " helyezte kilátásba. ..." A helyszínen megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a szerződésben megállapított határt áthelyezzék....ha a határmegállapító bizottságok...úgy vélik, hogy a szerződés intézkedései...valahol igazságtalanok,... módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetségek Tanácsa felajánlhassa jó szolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt, ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol ennek megváltoztatását valamelyik bizottság kívánatosnak mondja." (SUBA J. 1997).

Nyílt utasítások a határmegállapító bizottságok részére

A harmadik dokumentum: a Nagykövetek Tanácsa által kiadott nyílt utasítások a határbizottságok részére, a kísérőlevél értelmében való eljárásra. Ebben általánosság szintjén szabályozták a határmegállapító bizottságok szervezetét, jogkörét, működésének elveit. Az utasítás műszaki részében pedig a határkitűző munkálatok menetét, munkamódszerét, dokumentumait.

Pótutasítások a magyarországi határmegállapító bizottságok részére

Később - a felmerülő problémák megoldására - szükségessé vált egy „Pótutasítások a magyarországi határmegállapító bizottságok részére” című utasítás kiadása is. Ez 1921. június 3-án kelt. A legfontosabb rendelkezései a következők voltak:...Elvileg a határt a helyszínen kell megvonni, úgy amint a békeszerződés megállapította. *„Semmi szín alatt nem szabad ... a határmódosításoknak olyan természetűnek lenniük, hogy lényegében kérdésessé tegyék a szerződésben leírt vonalat.”* Az utasítás szabályozta azt is, mikor és milyen feltételek esetén lehet a Nagykövetek Tanácsához fordulni. Ez az utasítás leszűkítette a bizottságok mozgásterét.

Magyar-csehszlovák határmegállapítás

Szervezeti keret – a Magyar –Csehszlovák határmegállapító Bizottság

A bizottság (a továbbiakban: HMB) feladata 2 részből állt: politikai részből, azaz tárgyalás, javaslatok, ellenjavaslatok útján a bizottságoktól Magyarországra nézve a legkedvezőbb döntéseket kieszközölni, és műszaki részből, a döntés után a szükséges háromszögelésekkel, felmérésekkel kapcsolatban a határvonal kijelölése, kicövekelése, a határkövek, felállítása, és az „Utasítások”-ban előírt térképek és határokmányok elkészítése.(SUBA J. 2010a). A bizottság az "Utasítások" értelmében szavazattöbbséggel hozta meg döntéseit, melyek az érdekelt országokra nézve kötelezőek voltak (SUBA J. 2002).

Politikai határmegállapítás

A magyar kormány álláspontja, javaslatai

A magyar kormány elképzelése, az volt, hogy a határ egész hosszában érvényesíteni akarta a kísérőlevélben Magyarország számára biztosított előnyöket, mivel a trianoni határ néprajzi és gazdasági igazságtalanságokat okozott. Nyomatékosan rámutattak arra, hogy a Nagykövetek Tanácsa által kiadott póttutasítások I. szakasza értelmében a határok megváltoztatása nem teheti kérdéssé a békeszerződés bázisát. Hivatkoztak a II. szakaszra is, miszerint csak egyes helyeken lehet változtatni a „trianoni határon”. Tehát a magyar kormány a határ egész hosszában kívánta a határkiigazítást.

1921. augusztus 2-án a magyar biztos benyújtotta a magyar javaslatot, amely a nemzetiségi elv alapján kérte, hogy csatolják vissza a kizárólag vagy túlnyomó többségben, magyar lakta területeket, és olyan kisebb a nyelvhatáron fekvő területeket, amelyeken a magyar etnikum nem dominál. Ezek a területek vagy gazdaságilag, vagy földrajzilag legszorosabb összefüggésbe vannak a magyarlakta területekkel, és így gazdasági érdekeik kívánták meg a visszacsatolást. Ez a vonal Pozsonytól nyugatra, Modor, Nagyszombat, Galgóc, Aranyosmarót, Zólyom, Herencsvölgy, Dobsina, Murány, Rozsnyótól Északra futó vonal, amely keleti irányba Kassától északra - magyaroknak hagyva Nagymihály és Szobránc vidékét - majd áthalad az Ung megyei Perecsenyen, a Bereg megyei Szolyvától délre haladva érinti Husztot, Máramaros megyében. A magyar javaslat egy gazdaságilag-földrajzilag indokolt nyelvhatár megállapítását kérte, amelyről a küldöttség a kormány utasítására hajlandó lett volna lemondani, abban az esetben, ha a bizottság ezt a vonalat elfogadja (SUBA J. 1996.)

A magyar javaslatra a válasz a legmerevebb álláspontot képviselő csehszlovák elutasítás volt. Ezt az álláspontot fogadta el az augusztus 9-i második plenáris ülésén a HMB. Indoklás az volt, hogy ez a határ Szlovákiából - különösen annak keleti részéből – „lehetetlen országot” (un pays impossible) csinálna. Felkérték a magyar megbízottat, hogy készítsen egy második megfelelő javaslatot. Azt javasolják, hogy olyan területeknek a munkáit vegyék előre, amelyeknél a magyarizálásnak nincs helye, ilyen pl.: a Kassa-Huszt vasútvonaltól délre eső határvonal. A magyar biztos augusztus 20-i jegyzékében - elvileg fenntartja előbbi álláspontját - az elnök kérésének eleget téve új javaslatot nyújt be a Kassától keletre eső területekre. Ez a második vonal Kassától keletre eső területen már csak tiszta magyar, vagy túlnyomó többségében magyarlakta területet ölel fel. Ez a vonal Kassától indulva Csehszlovákiának hagyja Nagymihály, Szobránc, Ungvár vidékét, Bereg megye felvidéki járásait, és Nagyszöllőst érinti Huszt helyett. Megadta a lehetőséget arra, hogy a csehszlovák állam a Kassa-Sátoraljaújhely-Csap-i vasút helyett előnyös feltételek mellett egy másik vonalat építhessen, amivel az új köztársaság a keleti részével való összekötést tudjon biztosítani (SUBA J. 1996).

Az HMB elnökének jegyzéke és a csehszlovák biztos válaszjegyzéke az első magyar javaslatban azt kifogásolta, - és azért találta olyanak, amely „lehetetlen országot” csinál Szlovákiából - hogy az új állam földrajzi alakja már a trianoni határ megtartásával is hosszában kelet felé erősen vékonyodó. A magyar javaslat ezt a nyúlványt még jobban szűkítette. Ezért látszott célszerűnek, hogy a határ keleti részére vonatkozóan az elnök kéréséhez képest, az újabb javaslatok elől ne zárkózzon el a magyar delegáció, fenntartva a már ismertetett álláspontját. A csehszlovák biztos minden alkalommal hangsúlyozta, hogy a cseh kormány szigorúan ragaszkodik a

békeszerződésben körülírt határokhoz. Az ezektől való legkisebb eltéréstől is a legmerevebben elzárkózik, mert - mint ezt több ízben is kijelentette – a csehszlovák állam egész léte, ezeken a pilléreken nyugszik, ezek képezik az egész köztársaság bázisát. A szeptember 23-i harmadik plenáris ülésig tovább folyt a nyilatkozat háború. A jegyzékváltások főleg arra terjedtek ki, hogy a trianoni határ elfogadása a kísérőlevélben a magyar összhatárra (a magyar álláspont), vagy Magyarország négy határszakaszára külön- külön vonatkozzon (az antant államok álláspontja). A HMB elvetette a magyar biztosnak a határkiigazítással kapcsolatos mindkét javaslatát.

A magyar biztos minden alkalommal - az ülések során, az elnökhöz intézett jegyzékben - sürgette, hogy a bizottság a helyszínen győződjön meg a magyar javaslatok és azok adatainak helyességéről. A sok sürgetés eredményeképpen 1921. szeptember végén elhatározták a HMB helyszíni kiszállását. A 4-5 napos helyszíni kiszállás eredménye azt mutatta, hogy a szemle, futólagos és ebből következően felületes volt. Nyilvánvalóvá vált, hogy komoly határkiigazítással nem számíthat a magyar fél. Az Ipoly torkolatától Pelsőcig terjedő szakaszon a bizottság a trianoni határtól nagyobb távolságra, mint 10 km nem akart eltávolodni. Ez azt jelentette, hogy esetleges határkiigazításokat ezen a szakaszon csak szűk sávban lehet elképzelni (SUBA 2010b). A bizottság tagjai behatóan érdeklődtek azon gazdasági képtelenségek iránt, amelyet a trianoni határ létrehozott. Nagyobb gazdasági kérdések megvitatása elől rendszeresen kitértek. Kivételt csak a Salgótarjáni és az Ózdi kérdésekben tettek. A keleti szakasz bejárása a magyar terveknek megfelelően történt meg, de ez a bizottságot nem érdekelte. A határbejárás célja nem az volt, hogy megismerjék a trianoni vonal lehetetlenségét, hanem az hogy, lássák a követelt területeket. A biztosok azt akarták látni, hogy Csehszlovákia állami létének veszélyeztetése nélkül mennyire lehetne kitolni észak felé a határt. A magyar fél taktikája az volt, hogy igyekezett kimutatni: Csehszlovákiának egy hely birtoklása nem életkérdés, míg magyaroknak az. E pontokat úgy választotta meg, hogy e körülmény nagyon kidomborodjék, és valahogy felrobbantsa a Kassa - Nagyszőlősi vonalat. Ismételten felajánlotta a magyar kormány hozzájárulását az esetleg szükségessé váló vasúti vonalak kiépítéséhez. Az ezután következő néhány rövid lélegzetű - tessék-lássék - bejárás csak megerősítette az időközben kialakult véleményt. Ezek után a biztosok hangoztatni kezdték, hogy a néprajzi viszonyok őket nem érdeklik, csak a gazdaságiak és ez a döntő. A magyar kormány számára természetesen a néprajzi viszonyok voltak a legfontosabbak. Az 1921. szeptemberi határbejárás után a HMB kimutatást kért a magyar delegációtól az elszakított városok - gazdasági szempontból való fontossága szerinti - sorrendjéről, valamint arról a kérdéstről, hogy a csehszlovák állam részére gazdaságilag mennyiben helyettesítheti Eperjest és Kassát. Ezek a tények azt a hitet ébreszthették, hogy még szóba jöhet néhány magyar város visszacsatolása. A HMB részletes adatokat kért a Csallóköz gazdasági viszonyaira, valamint a trianoni határ által okozott gazdasági sérelmekről. Joggal gondolhatta magyar delegáció, hogy legalább a helyszínen fogják behatóan tanulmányozni a viszonyokat, és csak azután döntenek erről a kérdéstről. Ugyancsak jegyzékben adott kimerítő felvilágosítást a nemzetiségi viszonyokról, a rutének helyzetéről stb. (SUBA J. 2010b).

A HMB ragaszkodott, egy olyan javaslat előterjesztéséhez a magyar fél részéről, amely a trianoni határt legalább részben elfogadja. Az a szándék vezette őket, hogy a magyar fél önként fogadjon el valamit a trianoni vonalból, s ne nekik kelljen ráerőltetni. A HMB elnöke átiratban közölte a magyar féllel, hogy olyan javaslatot fognak a bizottság elé terjeszteni, amely a határnak csak egyes részeire vonatkozik, mégpedig azon részeire, ahol nincs lehetőség a határvonal megváltoztatására.

Ha a HMB tagjai állapítják meg azon szakaszokat, amelyet el kell fogadnia a magyar félnek, akkor megengedik, hogy a magyar biztos az ülés alatt ellenvéleményét előterjessze. Ennek benyújtására esetleg 2-3 napot adnak.

1921. november 4-én a miniszterelnöknél tartott tanácskozáson a határmegállapításban érdekelt politikai vezetés azt a döntést hozta, hogy a magyar biztos ne terjesszen elő újabb javaslatot és *"semmilyen határszakaszból kifejezetten semmi körülmények között le nem mondunk"*. A magyar kormány ezen elvi kijelentése miatt a tárgyalások azért nem szakadtak meg, mert a határt fontosság szerint több szakaszra osztották: a.) Kassa [Pelsőc-Salgótarján térsége], b.) Salgótarján - Ózd [Nógrád-Gömör vármegyék részei], c.) Ipoly vonal, d.) Csap -Magosliget, e.) Duna vonal.

A magyar vezetés számára életbevágóan fontos volt a Kassa és a Salgótarjáni szakasz. Megítélésük szerint, ha ezeket, a szakaszokat az antant hatalmak elhanyagolnák, akkor a tárgyalások felfüggesztését is fontolóra kell venni, ha a Kasai (a.) és Salgótarján-Ózdi (b.) szakaszon a magyar érdekek „lényeges sérelmet szenvednének, akkor a tárgyalások barátságosan felfüggesztendők”. A többi részeken, azaz a c.) Ipoly vonal és a d.) Csaptól-Magosligetig terjedő szakaszból hallgatólag el is lehet tekinteni. Hasonlóképpen az e.) Duna vonaltól, kivéve a Csallóközt, amelyet szintén elsőrangú érdekek tekintett a magyar kormány (SUBA J. 1996).

HMB döntései

A HMB miután általánosságban elvetette a két magyar javaslatot, a határnak némely kisebb szakaszán - magyar biztos érélyes és a jegyzőkönyvbe vett tiltakozása ellenére - a trianoni vonalat állapította meg határu. A többi szakaszra vonatkozólag a HMB kijelentette, hogy ott csak részletesebb tanulmányozás után fog dönteni. Ezek után a magyar delegáció joggal remélhette, hogy a - HMB kifejezett felszólítására benyújtott felvilágosító adatok tanulmányozása alapján a még meg nem szavazott részekben előnyösebb döntést, vagy legalább is a kérdéseknek a helyszínen való behatóbb tanulmányozását.

Az 1921. december 19-i HMB ülésen nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar delegáció leszállított szerény ígéretei sem teljesülnek. A HMB újabb helyszíni szemle mellőzésével döntött: az Ipoly és a Háromhatár hegy (Somoskőújfalutól északkeletre eső 446 háromszögelési pont), és a Cered és Sajó folyó (Bánréve) és a Jánok és Alsómihályi szakaszokra vonatkozólag, „a határ pontosan a békeszerződés értelmében határozandó meg.” Különösen a Jánok- Alsómihályi szakasz okozott csalódást a magyar félnek, mert a Kassára irányuló magyar reményeket szüntette meg. A szavazás a magyar delegáció nélkül történt meg. A következő ülések mindegyike szűkebb és szűkebb tere szorította vissza a magyar reményeket, a határkiigazítást illetően. A HMB a szavazásra kerülő szakaszok vonatkozásában soha semmilyen sorrendet nem tartott be. A tárgyalásokon a különböző határszakaszokat önkényesen összekapcsolta másutt fekvő községekkel (pl. Helamba [Ipoly-torkolat] és Susa községek [a Sajó bánrévei szakasza]).

1922. január 13-i ülésen minden indoklás nélkül és a megígért helyszíni szemle teljes mellőzésével, - a magyar biztos tiltakozása után - a Duna szakaszon is a trianoni vonalat, azaz a Duna főmedrét állapította meg a HMB végleges határu (SUBA 2003). Itt is az volt a legfontosabb és egyetlen érv, hogy a Dunának, mint határnak a megváltoztatása a „béke alapjába” ütközik (SUBA J. 1994b).

A magyar delegáció tevékenységének súlypontját ezek után: a Salgótarjáni bányavidékre, a Rózsnyói medencére, és a Sátoraljaújhely - Csapi szakaszra helyezte át, ahol még lehetőség nyílt bizonyos engedelményekre.

Salgótarjáni szakasz

A magyar kormány ezután, arra szorított, hogy a határvonal helyi mérvű kijavításával gazdasági szempontból országos érdekű eredményeket igyekezzen elérni. A trianoni béke 27. cikke (határleírás) szerint a helyszínen állapítandó meg az a vonal, amely „*Magyarországnak hagyja Zagyvaróna és Salgó helységeket és a bányákat.*” A határbiztosok véleménye megoszlott. Az Antant-biztosok egy része a salgói szenterület és Somoskő község Magyarországhoz való visszacsatolása mellett volt, a bizottság másik része a magyar delegáció érvelése alapján Somoskőújfalu község és az egész szenterület visszacsatolása mellett szavazott. Az ügy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elé került, a döntés elfogadására a magyar és a csehszlovák kormány előre kötelezte magát. Az 1923. április 23-án hozott határozattal a Tanács egy harmadik, kompromisszumos megoldás mellett döntött. Magyarországnak juttatta vissza Somoskőújfalut és Somoskőt, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. összes elszakított aknáját, telepét és bányajogosítványos területét (összesen 27 km² területen), de megfosztotta Magyarországot olyan területtől, amelyet a határbizottság Magyarországnak javasolt juttatni. A döntés meghozatalánál a Nemzetek Szövetsége Katonai Albizottságának véleménye számított, amely a két községtől északra eső magassági pontokat Csehszlovákiának javasolta odaítélni (SUBA J. 1996).

A HMB részletes helyszíni szemle nélkül, 1922. március 28-i ülésen a trianoni vonalat szavazta meg, azzal az indoklással, hogy a Sátoraljaújhely-Csapi vasútvonalnak Magyarországhoz való csatolása a „békeszerződés alapelvei”-be (Base du Traité) ütköznék. Ekkorra már tisztázódott, mit ért a HMB a "béke alapelvei" alatt: a Dunát, az Ipoly folyót és a Kassa-Csap-Királyháza vasútvonalakat (SUBA J. 1994b).

Az eddig tárgyalt esetekben a HMB általánosságban szavazta meg a trianoni határvonalat és a csehszlovák delegáció nem nyújtott be javaslatot, azt hangoztatván, hogy a trianoni határ bázisán állnak. Tevékenységük csupán a magyar javaslatok elleni védekezésre, és elutasítására szorított. A trianoni határnak bizonyos szakaszokon történt általános megszavazása után a HMB mindkét érdekelt fél delegációjától részletes helyi javaslatot kért. A magyar biztos kényszerhelyzetre való hivatkozással nem tért ki a javaslatok benyújtása elől.

Összegzés

1922 őszéig nagyrészt megtörtént az északi határszakasz delimitációja (politikai elhatárolódása). A köpcsényi szakaszt, Magyarország-Ausztria-Csehszlovákia hármas határpontját a békeszerződés szerint szavazták meg (SUBA 2009). Innen a Dunáig a határ a Batthyányi-Strattmann birtokot vágta ketté. (SUBA 2009). A Duna szabályozott részén, Pozsony - Dunaradvány között a térképezéssel megállapított főmeder középvonala lett az állandó határ, Dunaradvány és az Ipoly torkolata között pedig a mindenkor hajózási főág középvonala mint mozgóhatár. A teljes Ipoly-szakaszt, mint mozgó határt szavazta meg: a határ a folyó esetleges helyzetváltozásaiban is a főág alacsony vízállás melletti középvonalát követi. A magyar delegáció törekvése Helemba visszakerülésére meghiúsult. Ahol a Csata - Ipolyság vasútvonal az Ipolytól D-re halad, a határt Csehszlovákia javára állapította meg. Az Ipolytarnóc - Háromhatár-hegy szakaszon a határt a békeszerződés szerint állapította meg, de egyes kisebb területi kérdéseket nyitva hagyott. A

magyar delegáció hiába törekedett arra, hogy a megszavazott vízválasztó helyett a közelében elhaladó közigazgatási határok alkossák a határvonalat. A Salgó - Bánréve szakaszon is általában így jelölte ki a határvonalat, ettől a szakasz K-i oldalán tért el: Susa község egész határával visszakerült Magyarországhoz. A Bánréve - Jánok szakaszról 1922. szeptember 26-án döntött. A határvonal itt a magyar javaslat alapján részben követi a közigazgatási határokat. Jánoknál a birtokok többsége Magyarországon maradt, miként Bódvavendégi vasútállomás is. A Szilicétől nyugatra a vízválasztó lett a határvonal, a Sajó környéki szakaszon a birtokhatár, a Hernád nyugati szakaszán a trianoni vonal. A Hernádtól keletre Károlyi László erdőbirtokából mintegy 700 holdat sikerült visszakapni a László tanyával együtt, ez lett a trianoni Magyarország legészakibb pontja. A trianoni határtól sokszor eltérő demarkációs vonallal szemben Biste községtől keletre mintegy 350 hold került vissza Magyarországhoz, ezzel szemben Buzitától délkeletre kb. 1800 holdat át kellett adni, amely addig magyar közigazgatás alatt állt. A Sátoraljaújhely - Csap szakaszon az egyedüli eredmény az volt, hogy Sátoraljaújhely vízművét visszacsatolták. A Csaptól a magasligeti hármas határpontig terjedő szakaszon a megszavazott vonal gyakorlatilag megegyezett a demarkációs vonallal, a magyar fél nyeresége csak a Daróc kb. 900 holdas határa, a badalói komp és a Badaló nyugati határa volt (SUBA J. 1997).

A győztes utódállamok céljainak megvalósításánál maximálisan kihasználták a térségben kialakult helyzetet. Azt, hogy a térségben nagyhatalmi vákuum jött létre, a szövetségesek katonailag nem voltak jelen. Magyarország a belgrádi konvenció értelmében leszerelte a hadseregét. A belgrádi konvenciótól a békeszerződés aláírásáig megszállták a kívánt területeket, kialakították az elképzelt határokat, amelyeket kisebb nagyobb módosításokkal végül is Párizsban jóváhagytak.

A kisállamok megnyerése és megerősítése - hogy feladatukat be tudják tölteni -, fontos feladattá vált. Ezért az etnikai és a történelmi elvek mellett támogatták a gazdasági, stratégiai és közlekedési szempontokon alapuló határokat. Az egész békerendszernek az egyik legnagyobb hibája az volt, hogy egy egységes piacot, egy jól működő munkamegosztás természetesen folyamatában kialakult, egymást kiegészítő gazdaságot darabolt szét politikai-hatalmi megfontolások alapján. A káros hatásokat a határ mentén kétoldalú egyezményekkel próbálták csökkenteni (SUBA J. 2005. 1998).

Irodalom:

- SUBA J. 1994a: A szétmarcangolt ország. A trianoni dráma egy felvonása. In: HALMOS F. (szerk.): 100 rejtély a magyar történelemből. Gesta kiadó, Budapest. pp. 164-165.
- SUBA J. 1994b: Trianoni országhatár kitűzésének politikai és technikai kérdései In: ÚJHELYI G. (szerk.) "Háború, Forradalom, Trianon" V. Magyar Rendvédelem-történelmi Konferencia. Budapest, 1993. szeptember 21-23. Rendvédelem-történelmi füzetek IV./5. szám. Budapest. pp. 61-64.
- SUBA J. 1996: "Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921-1925 között. (A határmegállapító bizottságok működése)" I-IV. Doktori értekezés (kézirat) I. kötet, Budapest. 1-1002 p.
- SUBA J. 1997: A magyar- csehszlovák határ helyszíni megállapítása és kitűzése 1921-1925 között In: Limes Komárom-Esztergom megyei Tudományos Szemle X. évf. 28. szám. 1997. 2. szám 29-41. p.
- SUBA J. 1998: Vámutak topográfiaja: határszéli forgalom Magyarország északi határszakaszán 1920-1938 között. In: "Változó világ, átalakuló politikai földrajz" (I. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia, Pécs 1998. 11. 30.-12. 01.), 1999. Pécs. pp. 201-206.
- SUBA J. 2002: Egy határmegállapító bizottság anatómiája: a magyar- csehszlovák határmegállapító bizottság szervezete 1921- 1925. In: Pásztor C. (szerk.) "Ahol a határ elválaszt „Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat – Várpalota. pp. 199-224.

- SUBA J. 2003: A Duna, mint határfolyó In: FRISNYÁK S. – TÓTH J. (szerk.): A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza, Nyíregyháza-Pécs. pp. 305-314.
- SUBA J. 2004: Cseh és szlovák elképzelések Szlovákia déli határáról In: „Honvédő város” Nógrád megye északi határának megvédése Tudományos emlékülés a Nógrádi Történeti Múzeumban. Salgótarján 2004. szept. 23. Discussioes Neogradienses 8. Salgótarján. pp. 54-77.
- SUBA J. 2005: Határmenti forgalom szabályozása Magyarországon a két világháború között. In: PAP N. – VÉGH A. (szerk.): A Kárpát-medence politikai földrajza IV. magyar politikai földrajzi konferencia Pécs 2004. okt.7-8. Pécs. pp. 110-118.
- SUBA J. 2009: A trianoni hármashatárok 1921-1925 In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok IV. évf. 3-4. szám 2009. SZTE Mérnöki Kar. Ökonómiai és Vidékfejlesztési Intézet, Szeged. pp. 276-281.
- SUBA J. 2010a: A „Trianoni határ” határokmányai In: IV. régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferencia 2010. nov. 12. Kaposvár A Virtuális Intézet közép-Európa kutatására közleményei II. évf. 2-3, Kaposvár. pp. 308-321.
- SUBA J. 2010b: A trianoni csehszlovák határmegállapítás egyik mozzanata: a politikai határbejárás In: Közép-Európai Közlemények. III. évf. 3. szám. No. 10. 2010/3. Kaposvár. pp. 80-89.

Brucker Balázs:

Az Európai Parlament Nemzeti Kisebbségügyi Intergroupjának szerepe a kisebbségi érdekek érvényesítésében (2004–2009)

A kisebbségvédelem kapcsán általában nem rögtön az Európai Unió (EU) – vagy annak egyetlen közvetlenül választott intézménye, az Európai Parlament (EP) – jut eszünkbe. Ezért sem meglepő, hogy a kutatók elsősorban a kisebbségpolitika terén tényleges, kézzel fogható eredményeket elérő Európa Tanács tanulmányozását helyezik előtérbe.

Mindazonáltal arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az EP-ben is létezik egy „félformális” csoportosulás, amely a 2004-es bővítést követően a kisebbségi kérdésekről szóló eszmecsere egyik fő fóruma és – szerény eszköztárára ellenére – az európai uniós kisebbségi érdekérvényesítés egyik legmeghatározóbb intézménye lett: a Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup (teljes nevén: Frakcióközi Csoport a Történelmi Nemzeti Kisebbségekért, az Alkotmányos Régiókért és a Regionális Nyelvekért¹).

Az Európai Parlament és a kisebbségvédelem kapcsolata

Egységes európai uniós kisebbségvédelemről vagy egységes európai uniós kisebbségvédelmi rendszerről a mai napig nem beszélhetünk. Ennek az a legfőbb magyarázata, hogy a kisebbségi ügyeket az uniós országok – legtöbbször mind a mai napig – a legszigorúbb belügyüknek tekintik, és ebből kifolyólag nem szeretik közösségi szintre vinni. Mindamelllett egészen a közép-kelet-európai régiót érintő csatlakozási tárgyalások megkezdéséig az Európai Közösség is – a szubszidiaritás elvére hivatkozva – ignorálta a kisebbségi kérdéseket. (CSÁKY A. Zs. 2009.) Ennek feltehetően az az oka, hogy az 1960-as évek elején, a politikai unióra irányuló Fouchet-terv bukása, továbbá a de Gaulle-i időszakot meghatározó „üres székek politikáját”² követően az Közösség valamennyi politikailag kényes kérdést igyekezett kikerülni. Márpedig a kisebbségvédelem kérdése a kisebbségek létét alkotmányos szinten el nem ismerő Franciaország számára ilyen lett volna.

Ezen a területen a minőségi változást a Közép- és Kelet-Európában bekövetkező demokratizálódási folyamat és – ezzel összefüggésben – az érintett országok európai integrációs – különösen az Európai Közösségre irányuló – aspirációja jelentette. Az Európai Tanács 1993-ban, Koppenhágában tartott ülésén meghatározott csatlakozási kritériumok között már szerepelt az emberi és kisebbségi jogok érvényesülése. Mindazonáltal az uniós intézmények csak a csatlakozási tárgyalások végéig foglalkoztak a kisebbségi jogok érvényesülésével, ezt követően pedig legtöbbször továbbra is az adott tagállam belügyének tekintették.

---

¹ Az Intergroup 2009-től Frakcióközi Csoport a Történelmi Nemzeti Kisebbségekért, Nemzeti Közösségekért és Nyelvekért néven folytatta tevékenységét.

² Üres székek politikájának az Európai Gazdasági Közösség történetében azt az időszakot nevezzük, amikor de Gaulle utasítására Franciaország visszahívta minisztereit az Európai Gazdasági Közösség Tanácsának üléseiről. Mindez azért következett be, mert a francia államfő úgy látta, hogy a közösségi döntéshozatal tervezett módosítása – azaz a többségi döntéshozatal bevezetése – veszélyezteti a francia nemzeti érdekek érvényesülését.

A közép-kelet-európai régió európai uniós integrációja, valamint a balkáni régiót érintő bővítés perspektíva hatására az Unió intézményei az elsődleges jogforrások szintjén is megjelenítették a kisebbségi kérdéskört azáltal, hogy a kisebbségi jogokat beemelték a lisszaboni szerződésbe (2009).

Az Európai Parlament – minden bizonnyal azt is szem előtt tartva, hogy ezáltal súlyát és presztízsét is növelheti – a többi uniós intézménynél jóval korábban, már a nyolcvanas évek elején felismerte a kisebbségi kérdések jelentőségét. Ennek keretében – elsőként az uniós szervek közül – már 1981-ben állásfoglalást adott ki a kisebbségekről³, majd egészen a régiókat érintő csatlakozási tárgyalásokig foglalkozott etnikai – elsősorban kisebbségi nyelveket érintő – kérdésekkel.

Az Európai Parlament működési struktúrája számos formális és informális – illetve egyes esetekben e kettő határán álló – fórum számára biztosít lehetőséget a kisebbségi kérdések megvitatására és a közösen kialakított álláspont képviselésére. Az Európai Parlamentben – és az EU-s intézményekben általánosságban – a kisebbségek kérdését az emberi jogokon belül kezelik. Az EP esetében az Állampolgári Jogi, Bel- és Igazságügyi Bizottság foglalkozik az Unió területén élő kisebbségek helyzetével és jogaival, míg a Kulturális Bizottság kifejezetten a kisebbségi nyelvek oktatásának és a kisebbségi kultúra tiszteletben tartásával összefüggő kérdéseket tárgyalja. Emellett a Külügyi Bizottság keretében működő Emberi Jogok Albizottságának kompetenciájába tartoznak a harmadik országokban élő kisebbségekkel összefüggő témák. Ez is jól mutatja, hogy az Európai Unióban nem létezik egy olyan parlamenti bizottság, amely a kisebbségi kérdések valamennyi aspektusával kizárólagosan foglalkozna⁴.

Ebből is adódik, hogy az EP-képviselők egyéb más, a formalitás és az informalitás határán álló struktúrákat hoztak létre az etnikai jellegű problémák megvitatására és orvoslására. Ezek közül a legismertebb a – későbbiekben részletesen ismertetésre kerülő – Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup, valamint a 2004 és 2009 közötti parlamenti ciklusban működő Finnugor Fórum⁵.

---

³ „Regionális Nyelvek és Kultúrák Közösségi Chartájának és az Etnikai Kisebbségek Jogi Chartájának létrehozásáról” szóló jelentés felhívta a Bizottságot és a tagállamokat, hogy tegyenek lépéseket a kisebbségek érdekében. Többek között felkérte a tagállamokat, hogy biztosítsák a kisebbségek számára anyanyelvük használatának jogát a hivatalos szervekkel és a bíróságokkal való kapcsolattartásban, támogassák a regionális nyelveken folytatott oktatást, és biztosítsák a sajtó, helyi média létrehozását.

⁴ Talán ez is magyarázza azt a tényt, hogy a Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup az egyetlen olyan közös munkacsoport, amely minden hónapban ülésezik. Ezzel szemben a rasszizmus-ellenességgel foglalkozó közös munkacsoport sokkal ritkábban – 3-6 havonta – tart megbeszélést, hiszen a rasszizmussal összefüggő kérdések egyetlen európai parlamenti bizottság, az Állampolgári Jogi, Bel- és Igazságügyi Bizottság kompetenciájába tartoznak, így nincs szükség folyamatos konzultációra.

⁵ Finnugor Fórum: Tabajdi Csaba szocialista képviselő kezdeményezésére és elnöklétével alakult meg 2004-ben, és a parlamenti ciklus végéig, 2009-ig működött. Az Európai Parlament Finnugor Fórumának – legalább is elméletileg – tagja volt valamennyi finn, észt, valamint – anyaországi és határon túli – magyar származású EP-képviselő, pártállástól függetlenül. A rendszeres találkozók célja a közös érdekek azonosítása, közös álláspontok kialakítása és érvényre juttatása volt. A csoport legfőbb feladatának az érintett országokban élő kisebbségek érdekeinek érvényre juttatása mellett a „finnugor országokat” érintő gazdasági és társadalmi kérdések megvitatását tekintette. (TABAJDI-KORÁNYI, 2005: 13.)

A dolgozat ezek közül a hazai politikatudomány által mindmáig negligált intergroupokat kívánja elemezni. Mindazonáltal ennek érdekében nem tekinthetünk el a politikai érdekérvényesítés speciális terepeként működő EP bemutatásától.

Az Európai Parlament, mint a politikai érdekérvényesítés speciális terepe

Az Európai Parlament Eljárási Szabályzata 30. cikkének (1) bekezdése kimondja, hogy a „képviselők politikai hovatartozásuknak megfelelően csoportokat alakíthatnak”. Mivel az európai parlamenti választások eredménye nem vezet európai uniós „szuperkormány” létrehozásához, az EP működési gyakorlatához nem kötődik harc. E testületben nincs kormányerő és ellenzék, bázisát a két legnagyobb parlamenti csoport, az Európai Néppárt (Kereszténydemokraták) (EPP-ED) és az Európai Szocialisták (PES) csoportja alkotja. A képviselők szabad mandátummal rendelkeznek, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a politikai csoportokon belül viszonylag jelentős egyéni szabadságuk van. Következésképpen esetükben kevésbé érvényesül a nemzeti parlamentek munkájában oly meghatározó frakciófegyelem. Általánosan elmondható, hogy a legtöbb kérdésben a viták és a szavazás során a képviselők a nemzeti (és/vagy regionális) identitásukat nem – vagy csak ritkán – adják fel⁶. (TUKA Á. 2004.

Az EP-képviselők – a nemzeti parlamentekben tevékenykedő kollégáikhoz hasonlóan – a parlamenti bizottságokban végzik a szakpolitikai munkát. Az adott bizottság tagjai közös bizottsági álláspontot alakítanak ki, amelyet a jelentéstevő beterjeszt a plenáris ülés elé. Mivel a plenáris ülés a legtöbb esetben változtatás nélkül elfogadja a bizottságokban kialakított álláspontot, a közös munkacsoportok általában előszeretettel vonnak be olyan képviselőket a munkájukba, akik állandó vagy pótagként részt vesznek az adott közös munkacsoportok kompetenciájába tartozó kérdéssel foglalkozó parlamenti bizottság tevékenységében.

A nemzeti érdekek hatékony érvényesítését szem előtt tartva az ugyanazon országból megválasztott képviselők legtöbbször állandó, informális együttműködést tartanak fenn egymás között (a magyar képviselők esetében erre a Magyar Képviselők Fóruma szolgál).

A közös munkacsoportok⁷

Navracics Tibor megfogalmazása szerint a közös munkacsoportok „olyan, az informalitás és a formalitás határán álló képviselői csoportosulások, amelyek valamely közös cél elérése érdekében tömörítik az egyébként más-más politikai csoporthoz tartozó képviselőket” (NAVRACICS T. 1998.). E csoportok tevékenysége a civil társadalom valamennyi területére kiterjed(het): így a gazdaságra, a politikára, az intézményi kérdésekre, a regionális együttműködésekre, az alapvető jogokra, az oktatásra, a kultúrára, az egészségügyre, a környezetvédelemre, stb.

---

⁶ A nemzeti identitás feladására és a pártpolitikai érdek előtérbe kerülésére az egyik legjobb példa a második Orbán által kidolgozott médiatörvény európai parlamenti vitája volt, amelynek keretében az EP fideszes és MSZP-s képviselői gyökeresen eltérő álláspontot képviseltek.

⁷ A magyar nyelven publikáló szerzők (elsősorban Navracics Tibor, Tabajdi Csaba, Tuka Ágnes) több különböző elnevezéssel illetik a közös munkacsoportok. Ezek a következők: intergroupok, közös munkacsoportok, csoportközi csoportok, frakcióközi csoportok, pártközi csoportok, képviselőcsoportok közötti csoportosulások. Dolgozatomban az Európai Parlament Eljárási Szabályzatának 32. cikkében szereplő „közös munkacsoportok” kifejezést használom. Ettől csak – a vizsgált közös munkacsoport terminológiájával összhangban – a „Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup” nevének említésekor térek el.

E csoportok tevékenységét az EP Eljárási Szabályzatának 32. cikke, valamint az Elnökök Értekezlete⁸ által 1999. december 16-án elfogadott szabályzat határozza meg. E munkacsoportok létrehozásához szükség van legalább három politikai csoport támogatására. A hivatkozott szabályozások értelmében a képviselők maguk dönthetnek arról, hogy részt kívánnak-e venni valamely közös munkacsoport működésében, és amennyiben igen, melyikében. A csoport tagjai határozzák meg az adott csoport működési mechanizmusát. Új közös munkacsoportot bármikor létre lehet hozni, nem csak az új parlamenti ciklus kezdetén. A közös munkacsoportok működésére jellemző, hogy a tagjai háttérbe szorítják a csoportidentitásukat, és az elérendő szakpolitikai kérdést helyezik előtérbe. E csoportok jelentős teret biztosítanak jelentős terepet biztosítanak a transzeurópai lobbiszervezetek számára (TUKA Á. 2004.).

A csoportok üléseinek gyakorisága eltérő: vannak olyan közös munkacsoportok, amelyek csak évente kétszer, mások félévente, míg megint mások havonta üléseznek. Az munkacsoportok többsége az EP strasbourgi⁹ (ritkább esetben brüsszeli) épületében ülésezik, de e csoportok működésének informális jellegét erősíti, hogy igen gyakran külső helyszíneken (éttermekben, kávézókban stb.) tartják összejöveteleiket. Ez azért is különösen fontos, mert ezek az összejövetelek nem csupán az EP-képviselők jelenlétében zajlanak, hanem azokon igen gyakran részt vesznek különböző lobbiszervezetek, civil szervezetek, egyetemi oktatók és más külső szakértők is.

Különösen fontos kitétel, hogy az átláthatóság biztosítása érdekében e csoportok munkájában részt vevő képviselőknek nyilvánosságra kell hozniuk, hogy mely lobbicsoportokkal tartanak fenn kapcsolatot (Elnökök Értekezlete, 1999).

A Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup

A magyar EP-képviselők közvetlenül hazánk európai uniós csatlakozását követően felismerték, hogy – a saját kisebbségvédelmi rendszerrel nem rendelkező Unióban – az EP struktúrája által biztosított lehetőséggel élve lehetőségük van a kisebbségi érdekek megjelentésére, és ezen belül kiemelten a magyar kisebbségi érdekek védelmére.

Az első, közép-kelet-európai országokat is tömörítő Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup az európai parlamenti választások után néhány hónappal, 2004 decemberében állt fel Tabajdi Csaba szocialista EP-képviselő vezetésével. A csoport elnökének az alapítót, Tabajdi Csabát, míg egyik alelnökének a fideszes Gál Kingát választották.

A Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup elsődleges célja az európai uniós kisebbségi jogi normarendszer megalkotása, valamint az európai kisebbségvédelmi rendszer kiépítése.

Az Intergroup melleleg legelőször 1983-ban jött létre Kisebbségi Nyelvek és Kultúrák Munkacsoport néven, és – az EU akkori összetételének megfelelően – a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítésére – és azon belül is a kisebbségi nyelvek oktatására – helyezte a hangsúlyt. Az Intergroup 1983 óta minden parlamenti ciklus elején újjáalakult.

---

⁸ Elnökök Értekezlete: Az Európai Parlament elnökéből és a képviselőcsoportok elnökeiből áll.

⁹ A közös munkacsoportok többsége előszeretettel ülésezik a strasbourgi plenáris héten. Mindazonáltal az ülések nem eshetnek a szavazások órájára.

Az Intergroup elnevezése a kezdetektől is jelentős mutáción ment keresztül. Mindez nem csupán és nem elsősorban elnevezésbeli, hanem sokkal inkább szemléletmódbeli változás takar. Ez a változás tehát jól illusztrálja az Európai Unió és az Európai Parlament attitűdjének megváltozását a kisebbségi kérdésekben. 1999-től kezdődően – azaz alig 5 évvel a Maastrichti Szerződés által életre hívott Régiók Bizottságának hathatós regionális érdekérvényesítését, valamint a regionalizmus európai reneszánszát követően – a csoport a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Munkacsoport elnevezést vette fel. Mindez melleleg összecseng a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának elfogadásával (1992) is (GÁL K. –HICKS, D. –EPLÉNYI, K. 2011.).

2004-ben a csoport felvette a már fentebb említett Frakcióközi Csoport a Történelmi Nemzeti Kisebbségekért, Alkotmányos Régiókért és Regionális Nyelvekért nevet. Ez a tudatos névváltozás természetesen összecseng a nemzeti-etnikai problémák által sújtott közép-kelet-európai országok csatlakozásával, valamint – részben – a ciprusi görög többség és török kisebbség relációjának problematikájával.

A Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup – a vizsgált EP-ciklusban – 58 képviselőjével a legnagyobbak és a legbefolyásosabbak közé tartozott az Európai Parlamentben (Tabajdi Cs. 2009.). A csoport tagjai a következő 18 – többnyire a kisebbségi kérdések által markánsabban érintett – országból kerültek ki: Ausztria, Belgium, Csehország, Egyesült Királyság, Észtország, Finnország, Franciaország, Hollandia, Írország, Lengyelország, Lettország, Magyarország, Németország, Olaszország, Románia¹⁰, Spanyolország, Szlovákia, Szlovénia.

A vizsgált közös munkacsoport tevékenységében részt vevő képviselők a következő kisebbségi csoportokat képviselték: baszkok, dél-tiroliak, erdélyi magyarok, észak-írek, felvidéki magyarok, finnországi svédok, katalánok, lettországi oroszok, skót gaelek (nyelvi kisebbség), szudéta németek.

A tagság összetétele politikai szempontból legalább olyan színes, mint nemzetiségi szempontból. A munkacsoportban részt vevő tagok között megtaláljuk az Európai Néppárt (Kereszténydemokraták) és az Európai Demokraták Képviselőcsoportjának (EPP-ED), az Európai Szocialisták Képviselőcsoportjának (PES), a Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért Képviselőcsoportjának (ALDE), a Nemzetek Európájáért Unió Képviselőcsoportjának (UEN), a Zöldek/Európai Szabad Szövetség Képviselőcsoportjának (Zöldek/EFA) és az Egységes Európai Baloldal/Északi Zöld Baloldal Képviselőcsoportjának (GUE/NGL) képviselőit.

A munkacsoportnak a 2004 és 2009 közötti ciklusban 8 (anyaországi) magyar tagja volt: Gál Kinga (Fidesz/EPP-ED), Harangozó Gábor (MSZP/PES), Hegyi Gyula (MSZP/PES), Kósáné Kovács Magda (MSZP/PES), Olajos Péter (MDF/EPP-ED), Schöpflin György (Fidesz/EPP-ED), Szent-Iványi István (SZDSZ – ALDE), Tabajdi Csaba (MSZP – PES). Tehát valamennyi – EP-ben tevékenykedő – magyar párt (Fidesz, MSZP, MDF, SZDSZ) képviseltette magát a Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup ülésein.

---

¹⁰ Bár Románia és Bulgária csak 2007. január 1-jétől tagja az Európai Uniónak, Románia több képviselője már 2006-tól részt vett a csoport munkájában.

Emellett azonban határon túli magyar képviselők is részt vettek a Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup tevékenységében: a felvidéki magyarok részről Bauer Edit (Magyar Koalíció Pártja/EPP-ED – az Intergroup egyik alelnöke) és Duka Zólyomi Árpád (Magyar Koalíció Pártja/EPP-ED), míg – 2007. januárjától¹¹ – az erdélyi magyarok részéről Sógor Csaba (Romániai Magyar Demokrata Szövetség/EPP-ED), Winkler Gyula (Romániai Magyar Demokrata Szövetség/EPP-ED) és Tőkés László (független képviselő/Zöldek//EFA). Érdemes megjegyezni, hogy a vizsgát időszakban a többségi nemzetet képviselő szlovákiai és romániai EP-képviselő nem vett részt az Intergroup munkájában¹². Mindez arra engedhet következtetni, hogy a többségi nemzethez tartozó képviselők igyekeznek negligálni a kisebbségi kérdések létezését is.

Tehát az 58 EP-képviselőből 13-at közvetlenül is érintett a magyar kisebbségi kérdés.

Az Intergroup munkájában az EP-képviselők mellett részt vesznek (vehetnek) az egyes kisebbségek képviselői, a többségi társadalom kormányzati képviselői, valamint az akadémiai szektor kisebbségi ügyekkel foglalkozó prominensei.

Az érdekérvényesítés szempontjából kiemelt fontosságú az Intergroup számára a kisebbségi kérdésekkel hangsúlyosan foglalkozó európai intézményekkel való kapcsolattartás (Európai Bizottság, Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése, Európa Tanács Nyelvi Chartájának Titkársága, Európai Népcsoportok Föderális Uniója stb.).

A nemzeti Kisebbségügyi Intergroup a következő négy területen fejti ki tevékenységét:

1. a kisebbségi jogok érvényesítése,
2. regionális és kisebbségi nyelvhasználat,
3. európai autonómiaformákat érintő legjobb gyakorlatok (*best practices*) megismerése és megosztása,
4. kisebbségi felsőoktatás. (TABAJDI Cs. 2009.)

Az Intergroup vitafórum és a politikai nyomásgyakorlás eszköze is egyben. Hivatalos ülésein számos találkozót, egyeztetést tart, programokat szervez kisebbségi témákban. Ennek keretében kisebbségi napilapokat, újságokat hív meg üléseire, regionális kisebbségek vezetőivel folytat egyeztetéseket, találkozókat szervez az kisebbségi ügyekben érintett európai biztos(ok)kal¹³.

Az Intergroup emellett – céljainak a közvéleménnyel és az EP-n kívüli politikai döntéshozókkal való megismertetése érdekében – kisebbségvédelmi konferenciákat szervez, amelynek keretében az résztvevők egy új kisebbségvédelmi politikai alapelemeit vitatják meg.

---

¹¹ Erdélyi magyar képviselők – Kelemen Atila, Kónya-Hamar Sándor és Szabó Károly (Romániai Magyar Demokrata Szövetség/EPP-ED) – már a csatlakozást megelőző évben, 2006-ban is részt vettek a Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup munkájában.

¹² A 2009 és 2014 közötti európai parlamenti ciklusban Renate Weber (ALDE) román képviselő is részt vesz a Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup munkájában.

¹³ Jelenleg elsősorban az oktatásügyért, kultúráért, többnyelvűségért és ifjúságpolitikáért biztossal, azonban Románia és Bulgária EU-s csatlakozása után – 2007. január 1-jétől egészen az új, 2009-es európai parlamenti ciklus kezdetéig – ezt a pozíciót két területre osztották: Jan Figel az oktatásért és a kultúráért volt felelős, míg a újonnan kinevezett román biztos, Leonard Orban a többnyelvűségért.

Az Intergroup tevékenységének szintén részét képezik a helyszíni látogatások és a tényfeltárási missziók (például: 2006-ban a Karintiában élő szlovének helyzetének tanulmányozása).

Bár a hazai szakirodalom hajlamos megfélemleni a Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup létéről és érdekérvényesítő képességéről, e csoport lobbipotenciálja figyelemre méltó. Ezt elsősorban annak köszönheti, hogy széles politikai spektrum befolyásos politikusait tudhatja sorai között, amelyek közül többen már egyéb uniós és nemzetközi szervezetekben szereztek széles körű tapasztalatot a kisebbségi kérdések érvényesítése terén¹⁴. Emellett az is nagyon fontos tényező, hogy az Intergroup több tagja – köztük az elnöki tisztséget betöltő Gál Kinga is – tagja az EP plenáris ülése elé beterjesztett kisebbségügyi jelentéstervezetek kidolgozásáért felelős emberi jogokkal foglalkozó parlamenti bizottságnak.

Az Intergroup tagjai munkájuk során mindenekelőtt – hosszas tárgyalások eredményeképpen, külső szakértőket is meghallgatva – közös álláspontot alakítanak ki egy adott kérdésről és ezt követően az így kialakított álláspontot igyekeznek képviselni mind saját képviselőcsoportjuk ülésén, mind pedig az adott kérdéssel foglalkozó parlamenti bizottság ülésén és igyekeznek meggyőzni a többi képviselőt az Intergroup álláspontjukról.

A közös munkacsoport jellegéből adódóan – azaz mivel az Intergroup munkájában való részvétel „önkéntes” és ezért egy, a kisebbségi kérdésben érdekelt nemzet nem mindegyik képviselőcsoportja vesz részt a Csoport tevékenységében – előállhat olyan helyzet, hogy valamely nemzet képviselői kölcsönös együttműködést alakítanak ki más nemzet képviselőivel is. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a zöldpárti spanyol megkérhetik például szocialista vagy néppárti magyar kollégáikat, hogy saját képviselőcsoportjuk tagjait próbálják meggyőzni a spanyol álláspont fontosságáról. Ez is jól illusztrálja, hogy az Intergroup működésében mekkora jelentősége van a különböző nemzetiségi képviselők közötti együttműködésnek. Természetesen adott esetben a magyar képviselők is joggal számíthatnak spanyol kollégáik támogatására a magyar nemzeti érdekek érvényesítése során.

Az érdekérvényesítés szempontjából kiemelt jelentőségű, hogy a Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup különböző dokumentumokat (közös álláspontok, közös határozatok, beszámolók, politikai elemzések) dolgoz ki és juttat el az Unió intézményeinek, továbbá az illetékes nemzeti kormányok döntéshozóinak. Bár e dokumentumok nem kötelező érvényűek, mégis az érdekérvényesítés szempontjából nem elhanyagolhatóak, hiszen felhívják a politikai döntéshozók (és sok esetben a közvélemény) figyelmét is egy adott kisebbségi problémára. Emellett a kérdés napirenden tartásával mintegy nyomást gyakorolnak a kisebbségi jogokat sértő nemzet döntéshozóira (TABAJDI Cs. 2009.)

Az Intergroup tevékenységének bemutatása nem lenne teljes az Intergroup gyakorlati érdekérvényesítő tevékenységének bemutatása és értékelése nélkül. Azonban a tevékenység mérlegének megvonása könnyű feladat, hiszen az egyik Intergroup-alelnök, Gál Kinga szavaival élve „érzékeny témák lévén, a kisebbségi kérdések esetén a siker mércéje más: a legfontosabb

---

¹⁴ Például a csoport alapítója és elnöke, Tabajdi Csaba 1994 és 1995, valamint 1998 és 2004 között az Európa Tanács képviselőjeként küzdött a határon túli magyarok érdekeinek érvényesítéséért. A csoport magyar alelnöke, Gál Kinga pedig 1997–2000 között a flensburgi székhelyű *European Centre for Minority Issues* (európai kisebbségügyi központ) tanácsadójaként tevékenykedett.

szempont, hogy megfelelő hangsúlyt kapjanak, folyamatosan napirenden legyenek...” (CSÁKY A. ZS. 2009.).

A Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup érdekérvényesítésével kapcsolatos gyakorlati tapasztalatok: a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ügye

A következő részben egy – magyar szempontból – rendkívül fontos ügy bemutatásán keresztül szeretném érzékeltetni a Nemzeti Kisebbségi Intergroup érdekérvényesítő tevékenységének megnyilvánulását.

A volt kolozsvári magyar egyetem 1959 óta Babeş-Bolyai Tudományegyetem néven működik, magyar fakultásokkal. 2005 októberében – főként a magyar oktatók nyomására – az egyetem határozatot hozott a többnyelvű táblák használatára vonatkozóan. Ez azonban csak a határozat szintjén jelent meg, gyakorlati megvalósítása érdekében azonban nem történtek lépések. 2006 őszén az egyetem magyar nemzetiségű oktatói a fakultás több pontján elhelyezték a román feliratok magyar nyelvű változatait, amely miatt a Tudományegyetem szenátusa kizárt két, az ügyben érintett magyar oktatót – Hantz Pétert és Kovács Lehelt – a testületből.

Az események hatására a Kisebbségügyi Intergroup kezdeményezésére az EP magyar néppárti, szocialista és liberális delegációi 2006. november 29-én nyílt levél formájában négy párti közös nyilatkozatot tettek közzé, amelyben felszólították az egyetem szenátusát, hogy „saját, egy éve hatályban lévő rendeletét hajtsa végre; a román nyelvű feliratok mellé a magyar és német feliratokat is függessze ki! Helyezzék vissza állásukba az elbocsátott oktatókat és tegyenek konkrét intézkedéseket annak érdekében, hogy a háromnyelvűség tükröződjön az egyetemi élet mindennapjaiban!” A levél arra is kitért, hogy amennyiben ezek az elvárások egy hónapon belül nem teljesülnek, az EP képviselők valamennyi létező fórumot fel fognak használni a többnyelvűség biztosítására. (TABAJDI Cs. 2009.)

2006. december 5-én az Intergroup három magyar tagja – Tabajdi Csaba szocialista, Gál Kinga néppárti és Szent-Iványi István liberális képviselő – nyílt levelet intézett az Egyetem mellett tüntető diákokhoz és tanárokhoz, amelyben ismét megismételte a korábbi nyílt levélben megfogalmazott követeléseket, valamint támogatásáról biztosította az érintetteket (TABAJDI Cs. 2009.).

Ezt követően Tabajdi Csaba 2007. április 12-én levelet intézett az EP-képviselőkhez, amelyben felhívta a figyelmüket a problémára, rámutatva arra is, hogy "[m]ás EU tagállamokban az erdélyi magyarságnál sokkal kisebb közösségek is rendelkeznek államilag finanszírozott, kisebbségi nyelveken oktató egyetemekkel”. (TABAJDI Cs. 2009.)

Az Intergroup a nyári szünetét követő első ülésén, 2007. szeptember 6-án kiemelten foglalkozott a Babeş-Bolyai Tudományegyetem helyzetével. Tabajdi Csaba az önálló egyetem ügyét jogosnak nevezte, és támogatásáról biztosította a korábban elbocsátott oktatókat.

Emellett az Intergroupban részt vevő képviselők – és különösen az elnök, Tabajdi Csaba – számos alkalommal tettek közzé sajtóközleményt, amelyben felhívták a közvélemény figyelmét a romániai többségi nemzet által elkövetett jogsértésekre.

Végül több éves huzavona után, 2008 januárjára előrelépés történt az ügyben: az egyetem magyar fakultásának tájékoztatása szerint bizonyos karokon már megtörtént a kétnyelvű feliratok elhelyezése.

Bár figyelembe kell vennünk, hogy nem az Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup volt az egyetlen nyomásgyakorló csoport/szervezet, amely fellépett a szóban forgó kérdésben, valamint hogy a vizsgált időszakban az RMDSZ kormányalkotó tényező volt Romániában, e példa is jól mutatja, hogy az Intergroup – korlátozott eszközrendszere ellenére is – a figyelemfelhívás és az adott probléma napirenden tartása révén fontos szerepet tud játszani az etnikai jellegű problémák megoldásának elősegítésében. Éppen ezért fontos, hogy a jövőben kisebbségi kérdésekkel foglalkozó kutatók elemzései kiterjedjenek a Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup tevékenységére is, valamint hogy a magyar döntéshozók a jövőben – a határon túli magyar közösségek érdekeinek előmozdítása során – számoljanak az Intergroup érdekérvényesítő és nyomásgyakorló képességével.

Irodalom:

ABÉLÈS, M. 1992: La vie quotidienne au Parlement européenne, Hachette, Paris. 438 p.

DUTOIT, L. 2001: Les intergroupes au Parlement européen, Europa, Genève. 100 p.

GÁL, K. – HICKS, D. – EPLÉNYI, K. (eds.) 2011: Traditional Minorities, National Communities and Languages. The issues raised in the European Parliament's Intergroup, 2009 –2011, Bussels–Budapest.

NAVRACSICS T. 1998: Európai belpolitika, Korona Kiadó, Budapest. 342 p.

TABAJDI CS. (szerk.) 2009: Pro minoritate Europae. Az európai kisebbségekért. Az Európai parlamentben működő Nemzeti Kisebbségi Intergroup tanulmánykötete, EU-Ground Kft., (a tanulmányban hivatkozott jegyzőkönyveket, állásfoglalásokat tartalmazza) Pilisszentkereszt. 799 p.

TUKA Á. 2004: Európai Parlament. A meg-megújuló intézmény, Dialóg–Campus, Pécs–Budapest. 207 p.

Internetes Források:

A képviselőcsoportok közötti csoportosulások létrehozására vonatkozó szabályok. Az Elnökök Értekezletének 1999. december 16-i határozata (1999): http://www.europarl.europa.eu/pdf/intergroupes/2012_Rules_HU.pdf (utolsó letöltés: 2013. január 11.)

Az Európai Parlament Eljárási Szabályzata (2012): <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+RULES-EP+20121210+TOC+DOC+XML+V0//HU&language=HU> (utolsó letöltés: 2013. január 10.)

CSÁKY A. ZS. (2009): Egy hajóban evezünk? Európai Parlamenti képviselőink: <http://www.mtaki.hu/data/files/93.pdf> (utolsó letöltés: 2013. január 12.)

Erdély Online (2012): A Székely Mikó Kollégium ügye az EP-ben: <http://www.erdon.ro/a-szekely-miko-kollegium-ugye-az-ep-ben/2076637> (utolsó letöltés: 2013. január 14.)

SÓGOR CS. (2012): Állásfoglalás a Mikó-ügyben: http://www.13020.ro/uploads/files/doc/Sogor_Press_Allasfoglalas.pdf (utolsó letöltés: 2013. január 15.)

Tabajdi Csaba-Korányi Dávid (2005): Az uniós nemzeti érdekérvényesítés három modellje. Másfél éves európai parlamenti érdekérvényesítés tapasztalatai: http://www.grotius.hu/doc/pub/ZPMDCR/tabajdi_koranyi-unios_nemzeti_erdekervenyesites.pdf (utolsó letöltés: 2013. január 12.)

Kalmár Zoltán:

Ciprus megosztottságának kérdésköre: Makáriosz enoszisz-kampánya

Minden ország történelmének vannak olyan közéleti alakjai, akiket dicsőséges mítosz övez. Ciprus közelmúltjában az 1950-től 1977-ig tartó, több mint negyed évszázados időszakot III. Makáriosz érsek neve fémjelezte. Ez a tanulmány az egykori ciprusi érsek és köztársasági elnök politikai szerepvállalásának első éveit elemzi, különös tekintettel a görög ciprusiak enoszisz-törekvéseire, vagyis a Görögországhoz történő csatlakozás politikai programjára.

Makáriosz 1948-ban valósággal üstökösként tűnt fel a ciprusi történelem egén. A még az amerikai Massachusetts-beli Bostoni Egyetemen tanuló, 1946-ban pappá szentelt fiatal ciprusi papot 1948-ban távollétében választották meg Kition (Lárnaka) püspökévé. A táviratban érkezett hír meglepte Makárioszt: „Gondolom, ez volt az első alkalom a ciprusi egyház történetében, hogy a nép egy diákot választott püspökké. Erre nem számítottam, és az is igaz, hogy szomorú voltam, hogy tanulmányaim befejezése előtt vissza kell térnem Ciprusra.” (SCHMIDT, K. 1965) A 35 éves egyetemista, aki ekkorra már kiforrott értelmiségi mentalitással, világfelfogással és attitűddel rendelkezett, még néhány hétig Bostonban maradt. Ennek okát nem ismerjük, mindenesetre nem vádolhatjuk meg azzal, hogy olyan ember lett volna, aki mindenáron hivatalt és hatalmat akart, s türelmetlen, feszült várakozással tekintett leendő feladatai elé. A későbbi érsek feltétlen hívének számító Procopias N. Vanezis szerint a borotvált fiatalembernek azért kellett még az Egyesült Államokban időznie, mert szakállat kellett növesztenie, hogy külsőleg is megfeleljen az ortodox püspökökkel szemben támasztott követelményeknek. Ez a magyarázat hihetőnek tűnik, hiszen amikor Bostonban újságírók keresték fel a megválasztott püspököt, az ajtót nyitó fiatal papot a püspök titkárának nézték (MAYES, S. 1981). A Kikkói kolostor neveltje, akinek vezérlő életelve a szolgálat volt, az egyházi hívó szónak engedelmességgel megszakította tanulmányait, visszatért Ciprusra, ahol karrier és hírnév várta. A politikai tevékenységet korábban egyáltalán nem folytató fiatal pap tudta, hogy a magas egyházi hivatal politikai szerepet is ró majd rá, hiszen a szigeten a ciprusi ortodox keresztény egyház a politikai élet meghatározó tényezője. Kition püspökei ráadásul híresek voltak különleges politikai aktivitásukról is. Hívös fontolgatásnak tehát nem volt értelme: ha a sors őt szemelte ki, hogy segítsen a ciprusiakon, akkor vállalnia kellett a feladatot, még akkor is, ha minden hájjal megkent politikai zsenikkel és uralkodáshoz szokott erővel kellett megmérkőznie a brit fennhatóság alatt álló szigeten.

A görög ciprusiaknak ekkor már régi álma volt, hogy lerázzák London igáját. A szigeten 1878-tól érvényesülő brit kormányzás időszakában az enoszisz eszméje egyfajta „ragasztóként” működött a ciprusi görög társadalomban, amely ragasztó az 1940-es években sem vesztette el összetartó erejét. A Ploutisz Szérvasz főtitkár (1941–1945) által vezetett ciprusi kommunisták a II. világháború idején sokak számára meglepő módon nemzeti elkötelezettségükről tettek tanúbizonyságot. Az AKEL (A Dolgozó Nép Haladó Pártja) 1943 elején összeült második kongresszusán a párt egyik fő célkitűzéseként fogadta el az enosziszt¹. A ciprusi nacionalistáknak is ugyanez volt a vezéreszméjük, így a Makáriosz püspök által képviselt politikai törekvés

---

¹ AN, AHMET: *An Overview of the past and present of the Turkish Cypriot left*; AN, AHMET: *Quo Vadis Cyprus*. Istanbul: Everest Publishing House, 2002, 223-231. A görög fordítást Nicosiában, az *Ex Ibarhis* c. ciprusi görög folyóirat 2003-2004/5. számában közölték

megegyezett a görög ciprusiak kívánságával, akik a történelmi hellenizmus integráns részének tekintették magukat.

Az enosziszt azonban minden ciprusi politikai erő a saját elképzelései és taktikai céljai szerint akarta megvalósítani, a versengés ezen a téren már néhány héttel azután megindult, hogy 1949. május 10-én Gambia volt kormányzóját, Sir Andrew Barkworth Wright-ot kinevezték Ciprus új kormányzójává és főparancsnokává. A korabeli nicosiai hírügynökségi jelentések szerint 1949. június 4-én a sziget „jobboldali görög polgármesterei határozatot fogadtak el, amelyben elítélik Nagy-Britanniát, hogy a ciprusi nép akarata ellenére még mindig fenntartja uralmát a szigeten, és ezért felszólítják a brit népet, támogassa a ciprusiak évszázados kívánságát, hogy unióra léphessenek Görögországgal.”² Egy héttel később a ciprusi ortodox egyház vezetői kiáltványt bocsátottak ki, amelyben arra szólították fel a ciprusi görögöket, hogy a sziget brit közigazgatásának fenntartása miatt maradjanak távol a brit uralkodó születésnapján rendezendő ünnepségektől.

A ciprusi kommunisták elhatározták, hogy saját vitorlájukba fogják a riváisaikat segítő uralkodó szelet. Az AKEL tette meg az első kísérletet arra, hogy Ciprus Görögországgal való egyesülésének programját kiemelve a brit–görög–török háromszögből. Miután a fanatikusan antikommunista II. Makáriosz érsek irányítása alatt álló ciprusi ortodox egyház és a nacionalisták 1949. szeptember 30-án levélben deklarálták, hogy nem hajlandók együttműködni az egységfont kialakítására törekvő „kommunista hazaárulókkal”, a ciprusi politikai baloldal magához ragadta a kezdeményezést, hogy nemzetközi szinten, főként a keleti blokkhoz tartozó országok segítségével próbáljon érvényt szerezni az enoszisz-törekvésnek. Paradox módon mindez éppen 1949 őszén történt, amikor a görögországi polgárháborúban a baloldal katasztrofális vereséget szenvedett, ezért a formális logika szabályai szerint a ciprusi kommunistáktól óvatosságot és visszafogottságot várnánk az enoszisz kérdésében.

A ciprusi baloldal 1949. szeptember 27-én nyilvánította abbéli szándékát, hogy minden ciprusi politikai erő támogatásával egy Nemzeti Memorandumot fog kidolgozni. Az ortodox egyház és a nacionalista szervezetek nyomban elutasították az ebben való részvételt, hiszen ezzel átengedték volna az enoszisz-kérdésben hagyományos vezető szerepüket a kommunistáknak, akik ekkor éppen erre vágytak. A jobboldal távolléte ellenére az AKEL és a Nemzeti Felszabadítási Koalíció vezető káderei, a frontszervezetek vezetői és a baloldali polgármesterek 1949. november 21-én elfogadták és aláírták a Nemzeti Memorandumot, amely Ciprus történelmét, az enoszisz melletti érveket és a világ népeihez szóló felhívást tartalmazta. A dokumentum, amelyet Fehér Könyvként hoztak nyilvánosságra, s eljuttatták az ENSZ Biztonsági Tanácsa tagországainak kormányaihoz, továbbá a kommunista pártokhoz és világszervezetekhez, nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a ciprusiakat is megilletik az emberi jogok és alapvető szabadságok, amelyek a brit gyarmati uralom miatt nem érvényesülnek a szigeten: „Követeljük népünk számára az önrendelkezési jogot, vagyis Ciprus egyesülését Görögországgal, az anyaországgal. [...] Megismételjük, hogy az összes görög ciprióta egyhangúlag és teljes szívéből a Görögországhoz való csatlakozást szeretné. Ha bármilyen kétség merülne fel, azt egy szabad népszavazás, amelyet az ENSZ felügyel, el fogja oszlatni.” (RICHTER, H. A. 2006.).

---

² Magyar Távíratí Iroda: *Bizalmas Tájékoztató*. Budapest, 1949. június 4, p. 9.

Az AKEL november végén a Nemzeti Memorandum támogatására aláírásgyűjtési akciót kezdeményezett a szigeten, amelyre 1949. december 4-én, vasárnap került volna sor. Ebben a forrongó belpolitikai káoszban az egyház sem maradhatott tétlen. Az Etnarchia Tanács december 1-jei ülésén Makáriosz kitioni püspök javaslatára az egyházi vezetők úgy döntöttek, hogy az ortodox egyház enosziszt támogató népszavazást fog szervezni. Határozatukat december 2-án hirdették ki, másnap az AKEL visszalépett aláírásgyűjtési tervétől, és a ciprusi baloldal felsorakozott a népszavazás mögé. Ezt természetesen nem azért tette, mert feladta a nemzeti ügy vezető szerepéért zajló belpolitikai küzdelmet. Éppen ellenkezőleg: az AKEL azért buzdított az 1950. január 15-re kitűzött népszavazáson való részvételre, mert úgy vélte, hogy ennek sikere a Nemzeti Memorandumban foglaltakat fogja ismételten alátámasztani. II. Makáriosz érsek szokatlan politikai eleganciával gondoskodott arról, hogy a britek a népszavazás elé ne gördíthessenek akadályt, ugyanakkor a referendumot a legalitás szintjére is emelje: a kormányzónak írott 1949. december 12-i levelében a gyarmati hatóságot kérte meg a népszavazás tulajdonképpeni lebonyolítására. (MICHALOPOULOS, D. 1981-1982; RICHTER, H. A. 2006). Ezt a felkérést a britek nyilvánvalóan nem fogadhatták el. Egy 1949. december 21-i hírügynökségi jelentés szerint a ciprusi brit kormányzó egyértelműen elutasította a ciprusi népszavazási törekvést: „Cyprusnak Görögországgal való egyesülésének kérdése le van zárva – mondotta Sir Andrew Wright ciprusi brit kormányzó abban a válaszában, amelyet II. Makáriosz ciprusi érseknek küldött az érsek ama kérésével kapcsolatban, hogy tartsanak népszavazást ebben a kérdésben. A ciprusi kormányzó válaszlevelét a brit gyarmatügyi hivatal kedden este hozta nyilvánosságra Londonban. Wright kormányzó válaszában hangoztatta, hogy a népszavazás nem volna egyéb, mint fölhívás a nagyközönséghez, hogy aláírások tömeges összegyűjtésével befolyásoljon egy olyan kérdést, amely a gyakorlatban nem létezik. A ciprusi kormányzó válaszában hangoztatta, hogy tömeges petíció megszervezése a néptömegek felizgatása útján lehetővé tenné rendetlenkedő elemeknek a nagyközönség felkavarását és a biztonság megzavarását. A kormány haladéktalanul lépéseket tenne, hogy elejét vegye ilyen fejleményeknek – mondotta Wright.”³ Az egyház vezetőit nem lepte meg a kormányzó válasza, mondhatni erre számítottak, ezért a lebonyolítás előkészületei már folyamatban voltak.

A kampányt vezető Makáriosz püspök a népszavazás előtt egy hónappal, 1949. december 4-én már saját politikusi hangján agitált az enoszisz mellett: „Anglia más barátaitól és ellenlábasaiktól eltérően mi nem hiszünk abban, hogy az enoszisz az angol–görög barátság keretében megvalósul. Az enosziszt nem adják csak úgy; ezt csak folyamatos küzdelem árán lehet elnyerni” (MAYES, S. 1960.). A kitioni püspök attól a naptól kezdve, hogy vállaira helyezték egy sikeres enoszisz melletti népszavazás megszervezését, lélekben háborút viselt a gyarmatosító britek ellen.

Az 1950. január 15. és 22. között megtartott népszavazáson a 18 éven felüli, szavazásra jogosult 224,747 görög ciprusi 95,7 százaléka (215,108) a Görögországhoz (MAYES, S. 1981.) az ekkor mintegy 8 milliós lélekszámú görög nemzethez történő csatlakozás mellett szavazott. A brit gyarmati hatóságok előzetes tiltó intézkedései alapján a ciprusi állami közalkalmazottak és családtagjaik nem nyilváníthattak véleményt a népszavazáson, amelyet formailag úgy bonyolítottak le, hogy az ortodox templomokban kitett íveket írhatták alá a ciprusiak. Ha azt is szem előtt tartjuk, hogy Görögországban a népszavazás előtt néhány hónappal ért véget a több éven át tartó polgárháború – amikor egyértelművé vált, hogy az ország nem lesz a kommunista

---

³ Magyar Távíratok Irodája: *Bizalmas Tájékoztató*. Budapest, 1949. december 22, p. 18.

tömb része, hanem a Nyugat mellett kötelezi el magát –, az enoszisz ilyen mértékű, mindkét nagy politikai tábor általi támogatottsága földcsuszamlásszerű győzelemnek számított.

A valóságos gátszakadásként felfogható történet mégsem hozta meg a felszabadító érzést, a páratlan megkönnyebbülést. A brit uralom alóli megszabadulás még sokáig váratott magára. A Nemzeti Memorandum és a népszavazás „utóélete” világosan megmutatta a világpolitika korlátait. Az ENSZ Alapokmánya nem tette lehetővé, hogy maguk a függetlenségükért küzdő ciprusiak közvetlenül forduljanak az ENSZ-hez. A ciprusi baloldal által megfogalmazott Nemzeti Memorandumot, a ciprusi görögök önrendelkezési akaratát egyetlen ENSZ-tagállam sem méltatta figyelemre, senki nem érezte magáénak a ciprusi görögök ügyét a világszervezetben. Amikor az AKEL új főtitkára, Ezekiasz Papaioánnu eljuttatta a Nemzeti Memorandum egy példányát az Alexandros Diomedes vezette görög kormánynak, a konzervatív görög kormányfő nem is reagált a ciprusi kommunisták kezdeményezésére⁴ (AVEROFF-TOSSIZZA, E. 1949). A népszavazás eredményét II. Makáriosz érsek hivatalosan elküldte a brit kormányzónak, s jelezte, hogy a ciprusi társadalom megfelelő politikai érettséggel rendelkezik, tehát biztosítani kell számára az önrendelkezés jogát. A britek nem vették figyelembe a görög ciprusi népakaratot, 1950. február végén egyértelműen deklarálták, hogy a sziget Nagy-Britanniához tartozik, ezen nem akarnak változtatni, s ezt a kérdést a maguk részéről lezártnak tekintik. Ezért 1950 tavaszán Makáriosz kitioni püspök egyházi (az ő szóhasználata szerint: „nemzeti”), az AKEL pedig baloldali delegációt küldött Görögországba, Nagy-Britanniába, a nyugat-európai és a vasfüggöny mögötti fővárosokba és az Egyesült Államokba, hogy látogatásuk során megismertessék a helyi közvéleményt a Ciprus-problémával (STEFANIDIS, I. 1999.). Az egyházi delegáció vezetésével a kitioni püspök legfőbb riválisát, Kipriánosz keríniai püspököt bízta meg, ami részéről jó választásnak bizonyult, hiszen ez néhány hónappal később, az érseki trónért folytatott küzdelemben az ő malmára hajtotta a vizet. Ciprus ügyében azonban nem történt érdemi elmozdulás, mindkét delegáció kampánya sikertelen maradt.

A 20. század első felében a ciprusi törökök az enoszisz kérdésében meglehetősen közömbösen viselkedtek, de alapvetően ellenezték ezt a törekvést. Kisebbségi népcsoportként a Brit Birodalom keretein belül érezték magukat biztonságban, ezért ők a status quo fenntartásában voltak érdekeltek. Az ortodox egyház által meghirdetett népszavazás előkészületei és lebonyolítása ellenérzést váltott ki a ciprusi törökökben, ezért már a népszavazás előtt, 1949. december 11-én tizenötezer fős tiltakozó nagygyűlést tartottak Nicosiában. „A gyűlésen elfogadtak egy határozati indítványt, amely megállapította, hogy Ciprus sziget védelmét és biztonságát csak Nagy-Britannia oltalmazhatja. A gyűlésen részt vett hatalmas tömegek ezt kiabálták: »Le az Enozisszall!«; »Azt akarjuk, hogy Nagy-Britannia maradjon velünk.« [...] A gyűlés határozatát megtáviratozták az Egyesült Nemzeteknek, Bevin brit külügyminiszternek, Sadak török külügyminiszternek és Sir Andrew Barkworth Wright-nak, Ciprus kormányzójának.”⁵ Ebben a krízishelyzetben a ciprusi törökök egyrészt jelezni akarták annak veszélyét, hogy ha a sziget Görögországa lesz, a ciprusi görög és török közösség között etnikai konfliktusok törhetnek ki, amelyek akár polgárháborús viszonyokba is torkollhatnak, másrészt amellet foglaltak állást, hogy ha Ciprusról a britek lemondanak, a sziget feletti hatalom jogszerűen Törökországot illeti meg. A Török Köztársaság részéről Necmettin Sadık Sadak külügyminiszter nyilatkozata nyugtatta meg a ciprusi törököket:

⁴ Alexandros Diomedes 1949. június 28. és 1950. január 6. között állt a görög kormány élén.

⁵ Magyar Távirati Iroda: *Bizalmas Tájékoztató*. Budapest, 1949. december 12, p. 25.

még decemberben megerősítette, hogy Nagy-Britannia nem fogja más országnak átadni Ciprust, továbbra is a britek maradnak a sziget urai⁶ (CRAWSHAW, N. 1978.).

A szélsőségesen antikommunista nézeteket valló II. Makáriosz érsek nyolcvan éves korában, 1950. június 28-án meghalt. Ahogyan ilyenkor lenni szokott, kimondva-kimondatlanul több potenciális jelöltet is mérhetetlen becsvágy fűtött, akik szívesen látták volna magukat az érseki trónon, de az egyházi hierarchia csúcsán csak egyetlen főpapnak van helye. A Ciprusi Küzdelem Koordinációs Bizottsága (Συντονιστική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνα) azonnal Kition püspökét kiáltotta ki utódnak. A felfelé vezető utat az egyetlen esélyes ellenjelölt előtt – aki az említett egyházi delegáció élén, külföldön tartózkodott és a szóbeszéd szerint az AKEL támogatását élvezte –, a kitioni püspök hívei ügyesen eltorlaszolták. Az érseki jogköröket ideiglenesen birtokló egyházi helytartó (locum tenens) egy enciklikában elrendelte, hogy a papok a kommunistákat húzzák ki a választói névjegyzékről. Hogy ez milyen mértékben történt meg, továbbá mennyire befolyásolta az érsekválasztás eredményét, azt nem tudjuk, hiszen az egyházban az ellenjelölt keríniai püspöknek is voltak hívei. A négy hónapon át tartó, színpad mögötti belső küzdelem végén – amelynek részleteit máig jótékony homály fedi – 1950. október 18-án a higgadt, kiegyensúlyozott, nagy munkabírású, csendesen agyafűrt és népszerű kitioni püspököt emelték Szent Barnabás megüresedett trónjára. A harminchét éves III. Makáriosz a ciprusi történelem legfiatalabb ortodox érseke lett, emellett ő volt az első, akit szinte egyhangúan (97 százalékkal) választottak meg a ciprusi ortodox egyház vezetőjévé és etnarchává⁷ (MAYES, S. 1981.). Kipriánosz keríniai püspök – aki 1950. december 21-én érkezett vissza Nicosiába – és az érsekválasztás előtt mellette lobbizók kénytelenek voltak Makárioszt érsekként elfogadni és politikáját követni. De semmit nem adtak fel, és semmit nem felejtettek. Két évtized alatt sem állt helyre a bizalom a riválisok között, s majd 1972-ben be fog telni a pohár. De ez már egy másik korszak eseménye.

A Ciprus II. világháború utáni viharos történelmének főszereplőjévé előlépett, a szigetlakók életének finom részleteit jól ismerő fiatal érseknek püspökké szentelése óta volt ideje elgondolkodnia a ciprusi sorskérdéseken: kik vagyunk mi ciprusiak, és mit akarunk a világban. A képzett teológus az elmúlt két évben már megtapasztalta, hogy a politika nem valami absztrakt dolog, a politikai élet tekintélyes szereplőjeként eszméket és törekvéseket kell valóságra vonatkoztatnia. Konkrétan: egy bomlóban levő birodalom keretein belül, történelmi lehetőségek és kényszerhelyzetek között lavírozva kell megragadnia egy élhetőbb jövő esélyeit. Az első politikai játszmáit nyerő lapokkal kezdte, viszont még teljesen nyitott volt a kérdés, hogy a politikai hivatás, a kombinálás és a manőverezés mesterévé lép-e elő a fiatal ciprusi főpap, vagy az illúziók finom szálaiba gabalyodik. Mivel ez idő tájt alakult ki Ciprus tágabb földrajzi környezetének (Izrael, Szíria, Libanon, Transzjordánia, Egyiptom) fegyveres konfliktusokkal terhelt állapota, számolni lehetett azzal, hogy a Kelet-Mediterráneum a nemzetközi erőviszonyok egyik fő összemérési területévé válik. 1950-ben még Makáriosz sem sejtette, hogy nemsokára

---

⁶ Necmettin Sadık Sadak 1947. szeptember 10. és 1950. május 22. között töltötte be Törökországban a külügyminiszteri posztot.

⁷ Hasonlóan gyors előmenetel az egyházi ranglétrán nem sokkal korábban Magyarországon történt: Mindszenty Józsefet XII. Piusz pápa 1944. március 4-én veszprémi püspökké, s nem egészen másfél éves püspökség után, 1945. szeptember 8-án esztergomi prímás-érsekké nevezte ki.

éppen Cipruson fog találkozni a „nemzetközi politika csaknem valamennyi hatalmi erővonala” (GÖMÖRI E. 1973.)

1950 körül az alapvetően pacifista szemléletű III. Makáriosz érsek mellett olyan új szereplők jelentek meg a ciprusi politika színpadán, akik a következő évtizedekben jelentős mértékben befolyásolni fogják a sziget életét. Az egyik személyiség Jórgosz Grívasz, akinek harci ösztönei Ciprus neve hallatán azonnal működésbe léptek, a másik Ezekíasz Papaioánnu. Papaioánnu a spanyol polgárháború ciprusi veteránja volt, akit 1949-ben az AKEL 6. kongresszusán választottak a párt harmadik főtitkárává, és 1988-ban bekövetkezett haláláig vezette a pártot. A kommunista politikus éppen akkor került az AKEL élére, amikor Kelet-Európa országaiban az alkotmányos kultúra a törvényhozásban és a kormányzásban is évtizedekre odaveszett. A főtitkári székben történet személycsere jelentős fordulatot hozott a párt életében. „A pártot véglegesen *rebolsevizálták*. De a végrehajtás mérsékelt módon történt. Az AKEL látszólag ortodox kommunista párt lett, amelyet Moszkvából ellenőriztek. De az új erős ember, Ezekíasz Papaioánnu olyan későn került hatalomra, hogy a sztálini hatalmi allúrok nem fejlődtek ki nála. Lehet, hogy nem is akart ilyeneket.”⁸ Tehát szinte egy időben került előtérbe három makacs, büszke, hajthatatlan ciprusi vezéregyéniség, akik egyáltalán nem kötődtek egymáshoz, s közülük mindenki a maga módján akart tenni a sziget jövőjéért. Makáriosz érsek részéről e két személy által képviselt erő féken tartása már önmagában is virtuózmutatvány volt.

A ciprusi nemzeti újjászületés gondolatát képviselő fiatal érsek a népszavazás eredményének brit elutasítása után nem bízott abban, hogy Ciprus ügye kétoldalú (brit–ciprusi) tárgyalások során rendeződni fog. A megoldáshoz szerinte csak egyetlen út vezet: a britek által peremre szorított Ciprus-problémát, a média kínálta lehetőségeket is felhasználva, a világpolitika színpadára kell vinni, a nemzetközi közvélemény elé kell tární. Nem csak világgá kell kürtölni a Ciprus-kérdés megoldásának szükségességét, de meg kell hozzá nyerni a nemzetközi jobb- és baloldali erőket egyaránt. A Ciprus-probléma rendezésének makárioszi koncepciójának formálódásában bizonyára közrejátszott az a korabeli jól ismert tény is, hogy 1947-1948 folyamán az ENSZ égisze alatt valósult meg a cionisták álma, a palesztinai zsidó államalapítás. A romantikus írókért rajongó ifjú Makáriosz romantikus hőshöz méltó módon látott neki a romantikus terv megvalósításához: az érsek elkezdte követelni Görögország kormányától, hogy terjessze az ENSZ elé Ciprus ügyét. Mivel Nagy-Britannia a második világháború utáni években többször is nyilvánvalóvá tette, hogy nem akar véget vetni a sziget gyarmati státuszának, az új érsek bizonyosan nem számított arra, hogy az ajtók sorra nyílnak meg enoszisz-törekvése előtt, és csak be kell lépnie rajtuk. Politikai pályája első évtizedét az eltökélt cél ellenére nagyon sok bizonytalanság és tapogatózás jellemezte. Mindazonáltal küldetésvállalása rendkívül fontos volt, hiszen a külvilágban egyre inkább tudatosítani tudta hazájának gyarmati szolgátságát. Kiállásával egyúttal a reményt is ébren tartotta a görög ciprusiakban.

---

⁸ RICHTER, HEINZ A 1996: 216. Ezekíasz Papaioánnu elődje, Fífisz Joánnu 1945-től töltötte be az AKEL főtitkári tisztségét, 1949. március 8-án mondott le a párt központi bizottságának és politikai irodájának valamennyi tagjával együtt. Ezt követően a kongresszusi választásokig a párt vezetését a szakszervezetek hét tagú tanácsa látta el, a tanács vezetője Ezekíasz Papaioánnu volt.

Irodalom

- AN, A. 2012: An Overview of the past and present of the Turkish Cypriot left. (HOZZÁFÉRÉS: 2012. MÁJUS 13.) AZ EREDETI TÖRÖK NYELVŰ TANULMÁNY TÖRÖKORSZÁGBAN JELENT MEG: AN, AHMET: Quo Vadis Cyprus. Istanbul: Everest Publishing House, 2002, 223-231. A GÖRÖG FORDÍTÁST NICOSIÁBAN, AZ EX IBARCHIS C. CIPRUSI GÖRÖG folyóirat 2003-2004/5. számában közzölték.
- AVEROFF-TOSSIZZA, E. 1986: Lost Opportunities: The Cyprus Question, 1950-1963. New Rochelle: Caratzas. p. 8.
- CRAWSHAW, N. 1978: The Cyprus Revolt: An Account of the Struggle for Union with Greece. Boston: Allen and Unwin. p. 48.
- GÖMÖRI E. 1973: Makariosz. Kossuth, Budapest. p. 14.
- MAYES, S. 1981: MAKARIOS: A BIOGRAPHY. Macmillan, London. p. 28, p. 37, pp. 38-39.
- MAYES, S. 1960: Cyprus and Makarios. Patnam, London. p. 22.
- MICHALOPOULOS, D. 1981-1982: The 1950 plebiscite in Cyprus. In: Hellenic Review of International Relations (Salonica). p. 574.
- RICHTER HEINZ, A. 2006: Geschichte der Insel Zypern. Bd 2. 1950–1959. Mannheim/Möhnesee: Bibliopolis. pp. 16-18, 18-19. p. 21-22.
- RICHTER HEINZ, A. 1996: Die Kommunistische Partei Zyperns 1926-1944. In: Thetis 3. p. 216.
- SCHMIDT, K. 1965: Makarios: Kirchenfürst und Volksführer. Berlin: Union-Verlag. p. 25.
- STEFANIDIS, I. D. 1999: Isle of Discord: Nationalism, Imperialism, and the Making of the Cyprus Problem. New York: New York University Press. p. 11.
- Magyar Távirati Iroda: Bizalmas Tájékoztató. Budapest, 1949. június 4, p. 9.
- Magyar Távirati Iroda: Bizalmas Tájékoztató. Budapest, 1949. december 12, p. 25.
- Magyar Távirati Iroda: Bizalmas Tájékoztató. Budapest, 1949. december 22, p. 18

Posta József:

Írország történeti földrajza a Tudor kolonizációtól a Nagy-Britanniával való unió kimondásáig (1534 – 1801)

Bevezetés: betelepülés és az angol hódítás kezdetei

Az a föld, amelyet ma Ír-sziget néven ismerünk, a jégtakaró visszahúzódása után a folyamatos emberi betelepülés színtere. A mezolitikumiak (kb. Kr.e. 8000–4000) – nomád életmódjuknak köszönhetően – semmilyen természet- és tájatalakító tevékenységet nem folytattak. A neolitikumban érkezők (kb. Kr.e. 4000–2000) viszont annál inkább. Nekik köszönhető a sziget több ezer helyszínén fellelhető megalit kulturális emlék, amelyek közül Newgrange a leghíresebb. A bronzkorszakot (kb. Kr.e. 2000–600) a fejlett fazekasságáról ismert ún. „serleg népe” honosítja meg. Gazdag kultúrájuknak köszönhetően itt halmozódik fel Európa égei-tengeri civilizációján kívüli legnagyobb aranytárgy-együttese.

Írország identitására a legmélyebb nyomot a kelták gyakorolták. Ez tükröződik a mai ír társadalom önmeghatározásában is. A harcias kelták érkezésével veszi kezdetét a vaskorszak a területen. Első fázisában, a pogány kelta korszakban (kb. Kr.e. 600–Kr.u. 5. század) létrejön és megszilárdul egy teljesen új társadalmi-, gazdasági-, politikai struktúra. A kontinentális keltákra jellemző politikai széttagoaltság itt is fennmarad. A 83,000 km²-es szigeten kb. 150 apró királyság osztozik. Ezen politikai szerveződési szint felett találjuk a királyság középső szintjét, amelyben a király már több ilyen apró királyságot fog össze. S ezek fölött áll 1-1 tartomány királya, amelyek száma a történelem során 5–9 között mozgott. Ebből fejlődik ki Írország mai négy tartománya: Leinster, Munster, Connacht, Ulster (1. ábra).

A településrendszer – igazodva a nagyállattartó és földművelő életmódhoz – egyenletesen eloszló, rurális. Csak a királyi központok foghatók fel az urbanizáció csíráinak.

A második kelta korszak a kereszténység 5. századi megérkezésével veszi kezdetét már a Szent Patrick (Írország védőszentje) előtti időkben. Ezzel példátlan változások indulnak el az ország történetében. Véget ér annak történelem előtti korszaka. Ez a legbékésebb térsége a kereszténység felvételének: nincsenek mártírok, a druidákból papok, a hősökből szentek lesznek. Szinte megrázkódtatás nélkül lép be a kelta társadalom az új civilizációba, megtartva korábbi kulturális jellemzőit, kontinuitását.

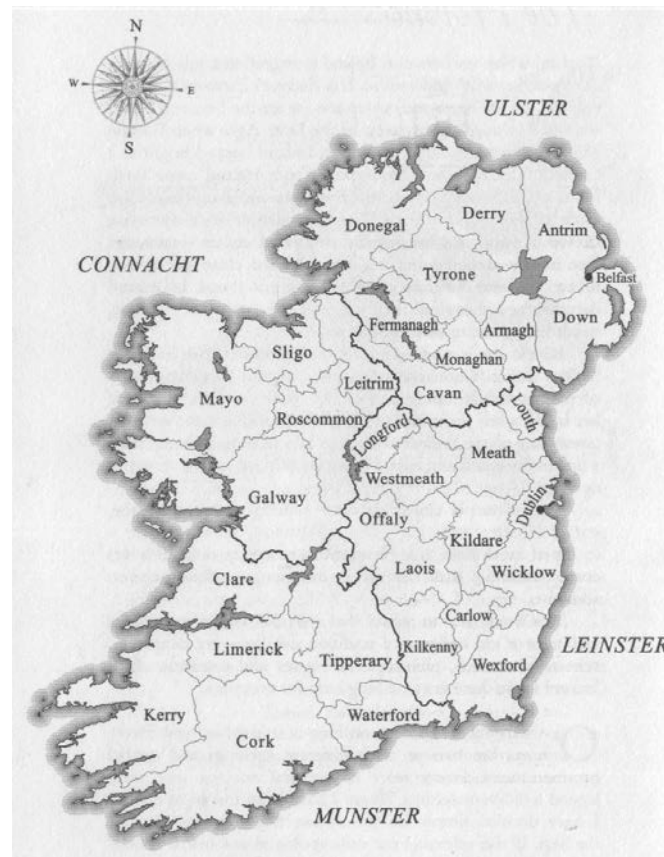
Ír sajátosság lesz a kolostorok rendszerére épülő egyházi struktúra, amely részint biztosít egyfajta proto-városodást az ország számára. Másrészt erre alapozódik az a két évszázados kulturális fölény (7–8. század), amellyel kiemelkedő befolyást gyakorol a korabeli Európára.

Ezt a keresztény aranykort a viking támadások akasztják meg mintegy két évszázadra. Ők alapítják az első városokat is, egyelőre még csak a tengerpartokon. Ezzel megindul a korábbi egyenletesen eloszló népesség partvidék felé való áramlása, eltolódása. Az addigra már nagyrészt asszimilálódott északi népesség hatalmának végső megtörése a 11. század elejére esik az akkorra létrejövő főkirályi hatalomnak köszönhetően. Ezzel megteremtődik egy békés másfél évszázad

lehetősége, amellyel nagyrészt sikeresen él az ország több szempontból is sikeresen megújulva (POSTA J. 2007).

1169-ben viszont pont a főkirályi címért való versengés résztvevőiként – szövetségesként – érkeznek meg az anglo-normannok Írország földjére, s ezzel kezdetét veszi a hét és fél évszázados angol hódítás. A normannok által megindított folyamatokat hatásaiban csak Szent Patrick megérkezéséhez lehet hasonlítani. A társadalmi-, gazdasági-, politikai változások az ország térszerkezetét is jelentősen átalakítják: új piacok, városok jönnek létre, már nemcsak a tengerpartokon, de az ország belső területein is.

1. ábra: Írország megyéi és tartományai
(forrás: WINN, C. 2006)

Viszont csak az értékesebb területekre terjesztik ki autoritásukat: tengerpartokra, folyóvölgyekre, síkságokra. A gael-ír klánfőnökök visszahúzódnak a hegyekbe, mocsarakba, erdőségekbe. Ez a félig meghódítottság és a vele együtt járó szüntelen harc az érintkezési térségekben hosszabb távon meggátolta egy stabil társadalom kialakulását.

Ráadásul a hódítás első másfél évszázada után a virágzó anglo-normann területek is megtorpannak a fejlődésben. Egyrészt urbanizáltságuk következtében az 1348–49-es pestis jobban tizedeli meg őket, másrészt a normannokat is épp olyan sikeresen asszimilálta az ír társadalom, mint korábban a vikingeket. Ahogy a mondás tartja: írebbek lettek az íreknél. A következő két évszázadban a legerősebb ellenfelei is ők lettek az angol koronának, amelynek fennhatósága egy Dublin környéki, Pale-nek (palánk mögötti területnek) nevezett területre zsugorodik. Ez – a

nagyrészt Fitz- előnevű – régi angoloknak nevezett közösség a protestantizmus megjelenése után is (a bennszülött írekhez hasonlóan) megtartja katolikus hitét (POSTA J. 2013).

A Tudorok trónra lépésével viszont megindul politikai hatalmuk erodálódása. Különösen VIII. Henrik lesz az, aki szakít ezekkel a korábban – angol szempontból sikertelen – gyarmatosítási módszerekkel és újakhoz folyamodik. Elindítva Írország tényleges meghódításának folyamatát. Elemzésünk ettől a korszaktól indul.

A Tudor hódítás második szakasza (1534–1603)

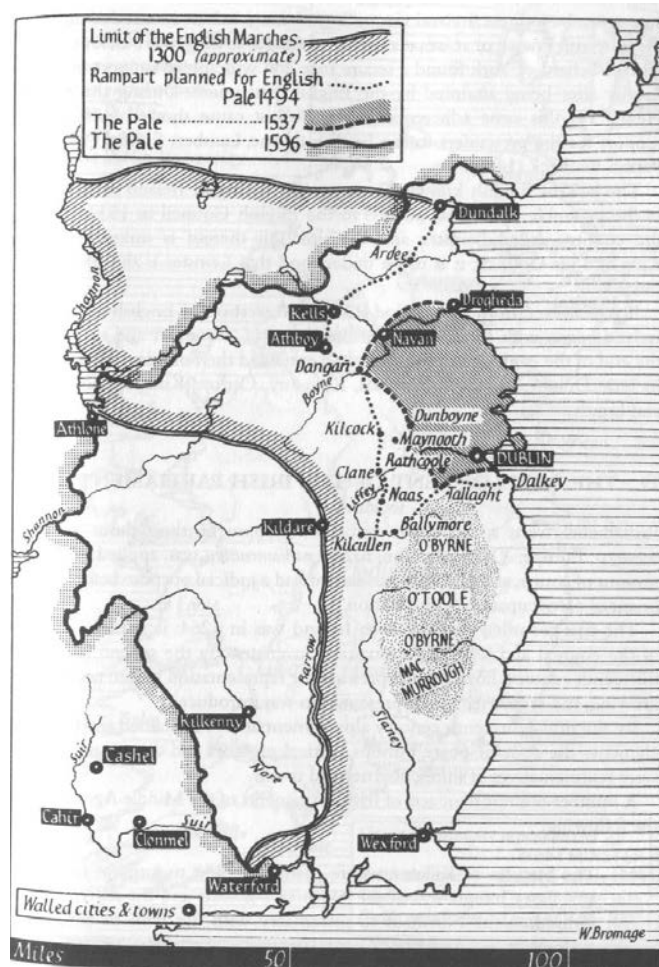
A Tudorok két kimagasló személyiségének – VIII. Henriknek és I. Erzsébetnek – uralkodása korszakhatár tehát Írország gyarmatosításában is. 1534-ben VIII. Henrik hatalma már annyira megszilárdult Angliában, hogy úgy érezte nincs ráutalva az anglo-ír főurakra. Azzal pedig, hogy 1541-ben Írország királya lett, egyértelművé vált az új korszak kezdete az angol imperializmus történetében. A hódítók itt szerezték „tapasztalataikat” az ezt követő észak-amerikai kolonizációt illetően is. Ez a korszak az angol hódoltság idejének nagyjából a felére esik. A Tudorok világosan látták, hogy ha tartósan meg akarják erősíteni hatalmukat Angliában, meg kell hódítaniuk Írországot. Ez uralmuk alatt lett teljessé (HAYES-MCCOY, G. A. 1994.).

Dolguk nem volt egyszerű. 1537-ben még a Pale területe – amely az angol állam erejét szimbolizálta a szigeten – is minimum területére zsugorodott (2. ábra).

Hatalmukat két úton igyekeztek kiterjeszteni. Az egyik politikai-gazdasági, a másik vallási-ideológiai. VIII. Henrik először a régi angolok hatalmát megtestesítő Kildare-ház uralmát törli meg 1534-ben, s ezzel de facto már Írország királya lett, míg az 1541-es törvénnyel, amelyben az ír parlament elismeri királynak, már de jure is. Még amikor csak a Pale-t uralta, már elkobozta a Kildare-ek földjeit. De megengedte az íreknek, hogy bérllőként maradjanak földjeiken. Ezzel azt akarta elérni, hogy az ország többi részén élő gael-ír és anglo-ír főúr is elfogadja fennhatóságát. A legfontosabb 40 főúr elismerte autoritását és elfogadta az angol címeket is. VI. Edward még agresszívebb földpolitikát folytatott, s Mária alatt is folytatódott a betelepítés: uralmuk során nyilvánították Laois-t és Offaly-t a királynő, illetve a király megyéjének. Mintegy 160 család érkezett leginkább Angliából és a Pale területéről, s kaptak birtokot. Erzsébet alatt a független földterületek megszerzése volt a leghatározottabb cél, ami jelentős bizalmatlansághoz és megmozdulásokhoz vezetett. De az elkobzások ellenére, a Tudor kor végére a földek 90 %-a még katolikus kézen volt (EDWARDS, R. D. - HOURICAN, B. 2005).

A reformáció is a Tudorokkal érkezik meg az Ír-szigetre. VIII. Henrik – miután 1534-ben az Angol Egyház feje lett – 1536-ban a (protestáns) Ír Egyház élére kerül. A reformációnak kezdetben kevés sikere volt (kivéve a Pale-t és a városokat), a gael területek passzív ellenállást gyakoroltak. VI. Edward (1547–1553) törekvései erős ellenállásba ütköztek, s míg Mária (1553–1558) elméletben restaurálta a katolicizmust, a gyakorlatban keveset tett érte. Erzsébet (1558–1603) azzal a céllal indította útjára politikáját, hogy kiterjessze a reformációt egész Írországban és egységes protestáns birodalmat hozzon létre. VIII. Henrikkel együtt kb. 400 kolostort koboztak el, s nőttek a kivégzések és bebörtönzések is. 1570–1603 között 76 személyt végeztek ki és 20 fő halt meg a börtönökben: papok, ciszterciek, ferencesek, domonkosok, jezsuiták, laikusok. A század végére mégis a Pale és a városok is nagyrészt katolikusok maradtak, a jezsuiták sikeresen tevékenykedtek és a katolicizmus sikerebb volt, mint generációk óta bármikor. Ráadásul a

protestantizmus erősítette az egységet a gael-írek és a régi angolok között is (EDWARDS, R. D. - HOURICAN, B. 2005).

2. ábra: A Pale pulzálása a 14-16. században
(forrás: EDWARDS-HOURICAN: An Atlas of Irish History)

Az ír tájra mégis a Tudorok tudatos betelepítési politikája nyomta rá elsősorban a bélyeget, amelynek fő célja a kormányzati ellenőrzés kiterjesztése volt.

Ez a katonai és civil betelepítés a 16. században erőteljesen rajta hagyta nyomát az ír tájon. Számos új telep magában foglalt egy erődítményt illetve majorsági házat, bírósági épületet, piacot is. Az Erzsébet-kori adminisztráció lényegében kialakította majdnem az összes mai megyehatárt. Fejlődött a kommunikáció az erdőkön, folyókon keresztül. Növelték a kormányzati ellenőrzési pontokat a Pale határzónájában, valamint Laois és Offaly gyarmati telepeseinek védelmében megerősített helyőrségeket hoztak létre. Munster-ben a Desmond-féle felkelés (1579–1583) elbukása után a gróf 230,000 ha elkobzott földje biztosította az alapot a tartomány betelepítésének stratégiájához, amelyben alapvetően Angliából kívánták idecsábítani a kolonistákat. A hatalom támaszait jelentő idetelepülő földesurak csoportja uradalmanként 5.000 ha-os földterületet kapott azzal a feltétellel, hogy 90 családot telepítenek le uradalmanként, egymáshoz elérhető közelségben. De ez a szisztematikus betelepítés megghiúsult a nyugtalanság és a közbiztonság hiánya miatt (AALEN-WHEALAN-STOUT 1997.). Ulster betelepítése még váratott

magára. Ehhez le kellett győzni az utolsó gael nagyurat – Hugh O’Neill-t – a 9 éves háborúban (1597–1606). Vereségével végleg lezárult a gael Írország történelme.

3. ábra: A Tudor kereskedelem
(forrás: EDWARDS, R. D. – HOURICAN, B. 2005)

Nem mehetünk el egy másik fontos térképző faktor, a kereskedelem mellett. Mivel az angol kormányzat a 16. század közepéig túl gyenge volt, s Írország még a meghódítás előtt állt, a kereskedelem zavartalanul folytatódott a kontinenssel. A keleti kikötők (különösen Dublin és Wexford), Britanniával kereskedtek, bár Dublin fenntartotta kereskedelmi kapcsolatait a francia borvidékekkel is. A keleti kikötők kiterjedt belső kereskedelmi kapcsolatokkal is rendelkeztek. A déli és nyugati kikötők sokkal szélesebb körű külkereskedelmet folytattak. Galway főleg Spanyolországgal (Andalúzia, Katalónia), Flandriával, Izlanddal és Gascogne-nyal folytatott élénk kereskedelmet, illetve város ellenőrizte a part menti kereskedelmet a Shannon torkolatától Donegal-ig. Nagy riválisa Limerick volt, főleg a borkereskedelemben, bár az a 16. század közepétől hanyatlásnak indult. Cork-ot kereskedelmi kapcsolatai Flandriához, Nyugat-Franciaországhoz és az Ibériai-félszigethez fűzték. Waterford kiterjedt belső kereskedelemmel rendelkezett, különösen a Barrow, a Nore és a Suir folyók mentén. Külkapcsolatai Franciaországgal, Portugáliával, Spanyolországgal és Új-Foundlanddal voltak erősek. A 16. század közepéig olyan kisebb kikötők is fontosak voltak, mint New Ross, Dungarvan, Youghal, Kinsale, Dingle (3. ábra).

Az északi kereskedelem fő központja Carrickfergus volt, mellette még Ardglass és Drogheda említhető a főleg Skóciával való kereskedelmi palettán. A belső kereskedelem főleg a part mentén vagy a belső vizeken zajlott. Az exporttermékeket alapvető szükségleti cikkek, nyersanyagok (nyersbőr, ruházat, hal, faanyag), míg az importot iparcikkek és luxuscikkek (bor, olaj fűszerek, só, vasáru) jelentették.

Az Erzsébet-kori politikai zavarok, a Munster-i felkelés, a 9 éves háború és a kormányzat külkereskedelmet korlátozó intézkedései miatt a külkereskedelemben jelentős változások történtek. A nyugati, déli és délkeleti kikötők (amelyek főleg a kontinenssel kereskedtek), hanyatlásnak indultak, míg az északiak (különösen Drogheda, Dundalk, Carlingford, Carrickfergus) felemelkedésnek indultak (EDWARDS, R. D. – HOURICAN, B. 2005).

A Tudorok kihalásával egy korszak véget ért, de tágabb kontextusba helyezve a korszakot semmi sem kezdődött meg vagy ért véget. Az angol gyarmati jelenlét Írországban továbbra is egy ősi identitásra, idegenségre támaszkodva élt (FOSTER, R. F. 1989).

Írország „rövid” 17. századának geográfiai átalakulása (1603–1691)

Írország a 17. század kezdetén kevésbé betelepült, jórészt pásztorkodó és jól erdősült országgént jellemezhető. Ahol viszont a gazdaságot a gyenge urbanizáció, az archaikus technológia, a periférikus országokra jellemző exportáru-összetétel jellemezte. A század végére azon európai országok közé tartozott, ahol a leggyorsabb társadalmi-, gazdasági-, kulturális fejlődés zajlott. Ebben az eredményben két központi jelentőségű folyamatot tudunk kiemelni: egyrészt az integrálódást az angol állami struktúrába, másrészt a kibontakozó észak-atlanti kereskedelmi-gazdasági világba. Nyugat-Európa esős peremvidékéből az Amerika felé vezető út utolsó lépcsőfokává lépett elő. A világgazdasági rendszerrel való találkozások vezettek ahhoz a hirtelen átalakuláshoz, amelyet a gazdaság regionális jellemzőiben, a mezőgazdasági rendben és a tájban magában is tetten érhetünk. A bennszülött elitet jórészt eltörölték, félretolta őket az új protestáns brit földbirtokos osztály, amely a következő két évszázadban is központi szerepet játszott az ország életében (AALEN et al. 1997).

Ebben a folyamatban nagy szerepet játszott az earl-ök szökésének nevezett 1607-es esemény. Ekkor a Hugh O’Neill-féle felkelés leverése miatt, több, mint 90 gael-ír vezető hagyta el Írországot, védtelenül hagyva népét. Ezután átfogóbb tervek születtek a bennszülött írek visszaszorítására. A fő cél egy olyan protestáns közösség létrehozása a betelepítettek által, amely elég jelentős ahhoz, hogy meggyöngítse az írek ellenállását. Ez több fázisban valósult meg. A század elejének jakobita betelepítéseit – amely I. Jakab (1603–1625) és I. Károly (1625–1649) nevéhez fűződik – Cromwell tevékenysége követte, aki gyarmatosítás helyett vagyoni és hatalmi átstrukturálást vitt végbe a protestánsok számára. Átalakította az ír földbirtokos arisztokrácia összetételét (CLARK, A. 1994).

A restauráció első 25 évében II. Károly (1660–1685) alatt a társadalmi feszültségek nőttek, hiszen egyik közösség sem érezte kielégítőnek helyzetét: a katolikusokra a tehetetlenség haragja, illetve szorongása, míg a protestánsokra egyfajta rossz lelkiismeretű felülkerekedés volt jellemző. A korszak azonban kedvezett a gazdasági fejlődésnek. Írország rövid 17. századát a jakobita-orániai háború zárja, amely európai nagyhatalmi, katolikus-protestáns sakkjátszmájának egyik mezője is egyben. Ezt a vesztes háborút döntő csatájának – a Boyne folyó mellett – nemzetközi összetétele

is mutatja: a 25,000 fős ír-francia erővel 36,000 fős angol–holland–dán–német–hugenotta koalíció nézett szembe (SIMMS, J.G. 1994).

A 17. század eleji vereség érzése egész Írországot áthatja. Sokan követik az earl-öket külföldi száműzetésbe vagy csak rövidebb időre tanulási céllal. Számos kontinentális szemináriumon erős az ír jelenlét: Salamanca, Alcalá, Douai, Lovain, Párizs, Róma, St. Izidor stb.

Ez az emigráns ír kultúra belefeledkezett a katolicizmus írországi megújításába. Míg odahaza a korai 17. századot egy lokalista archaizmus erősebben uralta, mint a nemzeti identitás érzése: a gael-ség megélése vonzóbb volt a nemzeti egység ideájánál. Ráadásul a katolikus megújulás (ellenreformáció) ideológiája a század közepére fuzionált a patriotizmussal. A nemzetközi katolicizmus igen eltérő módon viszonyult az ír lokalizmushoz: megerősített egyfajta gael-ír, illetve régi angol megosztottságot (pl. a ferencesek a tradicionális pro-gael értékekhez álltak közel, míg a jezsuiták reprezentálták a kontinentális reformokat és a régi angol értékeket). Viszont a század elején csak a régi angol arisztokrácia volt egyedül otthon található (FOSTER, R. F. 1989).

A protestantizmus a század során mindazonáltal növekedett számban és politikai-, társadalmi ; gazdasági befolyásban egyaránt. Az anglikánok mellett egyéb protestáns felekezetek, irányzatok – összefoglalóan a disszenterek – is markáns jelenlétről tettek tanúbizonyságot az országban.

A francia protestánsok, a hugenották (Kálvin tanainak követői) később alapvetően presbiteriánusok lettek. 1600-ra sokuk Angliába emigrált és csak kis létszámú (nagyrészt sikertelen) letelepedésük történik meg Írországon: Cork és Swords városai emelhetők ki. A Nantes-i ediktum (1598) elfogadása után sokuk visszatért Franciaországba. Viszont felmondása után a 17. században, nagy tömegük emigrált Angliába, Skóciába és Írországra. Utóbbiba az 1620-as évektől 1641-ig történt fő beáramlásuk. Ezt később az 1662-es törvénnyel is bátorították. Számos kolóniájuk jött létre országszerte. Orániai Vilmos (1688–1702) megjelenése után egy újabb hullámuk érte el Írországot: Lisburn, Kilkenny, Dundalk, Lurgan voltak a fő célpontjaik. A könnyen asszimilálódó közösség főleg textilipari szakértelmével tűnt ki. A presbiteriánusok – a disszenterek legnagyobb csoportja – John Knox skót követői, mivel sokat szenvedtek I. és II. Jakab alatt, nagy számban emigráltak tovább Amerikába. Legnagyobb számban a 17. században Ulsterbe érkeztek. A Dublinban és Dél-Írországon letelepedő angol kálvinisták kisebb csoportja is a presbiteriánusokkal egyesült 1696-ban. A kvékerek a 17. század puritán mozgalmainak extrém szektája 1654-től képviselteti magát a szigeten. Lurgan-ból terjedtek szét Ulsterben és Munsterben még a restauráció előtt. Textilipari specializálódásuk mellett a nagykereskedelem és a farmgazdálkodás is jellemző tevékenységi körük volt. A palatinusok kb. 3000 fős német nyelvű üldözött csoportja 1709-ben érkezik a Rajna mellől Dublinba. Majd nagy számban telepednek le szerte Limerick-ben és még néhány megyében. Sokuk később metodista lett. Jöttek még baptisták, kongregacionalisták és independensek is a protektorátus időszakában. Nagy részük Cromwell hadseregéből érkezett, így politikailag igen erősnek számítottak. A restauráció után nagy részük Amerikába emigrált. Az itt maradók viszont sokat szenvedtek az üldöztetéstől, így ennek következtében beolvadtak egyéb egyházakba. A metodisták John Wesley alapította közössége Írországon már a következő korszakban, az 1740-es években jelenik meg. A disszenterek aránya már a 19. században jelentős csökkenést mutat, 1834-re már 9% alá esik arányuk, s a trend később is folytatódik (EDWARDS, R. D.–HOURICAN, B. 2005).

Írország korszakbeli társadalomföldrajzára a betelepítések és a földelkobzások voltak legnagyobb hatással. Ez már a korszak elején I. Jakab betelepítéseivel radikális módon megkezdődik. Az earl-ök 1607-es távozásával lehetőség nyílik földjeik elkobzására. Hat északi megye (Armagh, Coleraine/Londonderry, Donegal, Tyrone, Fermanagh, Cavan) „biztosított” a korona számára 3,8 millió acre földterületet (1 acre = 0,41 ha).

A Jakab és London városa között létrejött egyezmény értelmében a város finanszírozási hiteleket biztosított Coleraine (a későbbi Londonderry) megye betelepítéséhez. Ennek következtében számos angol telepes érkezett az országba.

A telepeseket 3 csoportba osztották: az elsőbe magas rangú skótok és angolok tartoztak, akik 1000, 1500, 2000 acre földterületet kaptak azzal a feltétellel, hogy csak angol vagy skót bérlőt alkalmazhatnak; a másodikat a közigazgatásban tevékenykedők, illetve a katonáskodó férfiak alkották, akik 1000 acre földhöz jutottak és bizonyos esetekben alkalmazhattak ír bérlőket; a harmadikat azok a bennszülött írek alkották, akik 100–300 acre földterülettel alkalmazhattak ír bérlőket.

Mivel 2000 acre minimum 48 angol vagy skót bérlőt követelt meg, ez a betelepítés sikeresnek volt mondható, hiszen 1618-ra már kb. 40,000 skót volt Ulsterben. De a bennszülött írek is maradtak szolgálni az új tulajdonosokat. Az ország többi részén a betelepítési kísérletek meglehetősen limitált eredményt hoztak (EDWARDS, R. D.–HOURICAN, B. 2005).

1650 után a cromwelli parlament úgy tekintett Írországra, mint egy olyan közegre, amivel kifizetheti adósságait. Elsősorban a katonákat és azokat a kalandorokat, akik 1642–46 között pénzzel támogatták a háborút. Erre 22 megyét szemeltek ki, illetve szemrevételeztek.

Az ír népesség is jelentősen visszaesett. Cromwell bosszúszomjas hadserege olyan brutalitással lépett fel, hogy neve a mai napig az egyik legnagyobb istenkáromlás az írek körében. A háború végeztével sok ír katona távozott külföldre szolgálni, s a deportálások száma sem volt csekély: csak a Nyugat-Indiákra kb. 50,000 férfit, asszonyt, gyereket hurcoltak el rabszolgamunkára (O'CALLAGHAN, S. 2001).

Az 1653-as törvények sorozata elrendelte az ír földtulajdonosoknak a nyugati Connacht-ba való áttelepülést. Cromwell tartós protestáns közösséget akart létrehozni a legjobb földterületeken, teljesen elüldözve, illetve szegregálva a bennszülött íreket a sokkal rosszabb életfeltételeket nyújtó tartományba. Innen ered az írek híres mondása: „Connacht-ba vagy a pokolba?”. Több, mint 11 millió acre földterületet koboztak el a másik három tartományban. Eredetileg több, mint 1000 kalandornak és 35,000 katonának akartak földterületet adni, de a legtöbbször azt eladta. Végül kevesebb, mint negyedük telepedett le Írországbán.

A restauráció során II. Károly keveset tett a földhelyzet megváltoztatására. A földtulajdon nagyrészt protestáns kézen maradt. Az 1641-ben már csak 59%-ban katolikus tulajdonban lévő földterület II. Jakab trónra lépésének idejére (1685) 22%-ra zsugorodott (EDWARDS, R. D.–HOURICAN, B. 2005).

A kereskedelem a 17. század elején még mindig erős kontinentális kötődést mutatott, bár az angol-ír kereskedelem egyértelműen növekedőben volt. A délnyugati kikötők erős spanyol és francia kapcsolatokkal rendelkeztek, de az északi kikötők fontossága folyamatos növekedést

mutatott. A század során állandóan nőtt az ország függősége Britanniától. 1621-től az ír marha olyan fontos és sikeres exportcikk lett, hogy az angol parlamentre is erős gazdasági nyomás nehezedett az angol farmerek részéről az ír marhaexport kontrolálása ügyében. De a protekcionizmus eleinte nem volt igazán sikeres, az ír kereskedelem az 1640-es évekig eredményes volt: a gyapjú és a vaj szintén fontos exportcikké váltak.

Ebben a periódusban kezdték igazán kihasználni az ország agroökológiai potenciálját, viszont az európai mezőgazdasági kereslet visszaesése megnehezítette az ágazat sorsát. Az 1641–52-es háborúk, az 1650-es pestis és az 1652-es éhínség azonban mind hozzájárultak az ír gazdasági élet megtorpanásához, valamint a cromwelli földelkobzások is gátolták a mezőgazdaság és a kereskedelem stabilitását. Az évtized végére viszont az alapokat sikerült helyreállítani: az export emelkedett, de az angol piactól való függőség növekedőben volt. A marha- és gyapjúkereslet növekedése folytatódott, előbbi a Nyugat-Indiákon is jó piacot talált. 1663-ban viszont az angol parlament a júliustól decemberig tartó időszakra importkorlátozási törvényeket fogadott el az ír marhára és birkára. Ezt fokozták tovább 1667-ben, megtiltva az ír marha, juh, disznóhús és marhahús importját. Kompenzációnak viszont ott volt a megnövekedett gyapjúkereslet. Mindazonáltal az egész ír kereskedelem egészségtelen állapotban volt az európai mezőgazdasági kereslet-visszaesés és a hajózási törvények (1671–1685). Számos kikötő kezdte katasztrofálisan elveszíteni jelentőségét, ezáltal növelve a kikötői koncentrátságot: Dublin, Cork, Belfast, Kinsale növekedett hatalmas méretűre és fontosságúra. Míg Carrickfergus, Youghal és számos kisebb kikötő veszített fontosságából. A diszkriminációs intézkedések ellenére az 1680-as évek közepéig az export emelkedése folytatódott, különösen az Ulsterben kifejlődött és prosperáló leniparnak köszönhetően. Az 1689-ben kitört jakobita-orániai háborúk viszont újra megakasztották a kereskedelem fejlődését (EDWARDS, R. D.–HOURICAN, B. 2005).

Írország „hosszú” 18. százada (1691–1801)

A jakobita-orániai háborút lezáró Limericki Békeszerződéssel (1691) súlyos csapások sorozata veszi kezdetét Írország katolikusaira nézve. Vallási téren a (protestáns) Ír Egyház primátusa megkérdőjelezhetetlen lett. Kereskedelmi téren a fő cél, hogy Írország ne versenyezessen Angliával. Az erkölcsi indok az volt, hogy míg a kontinensen törpe kisebbségben lévő protestánsokat üldöz a katolikus többség (Spanyolország, Franciaország, Róma), addig itt a Brit-szigeteken ők vannak többségben (WALL M. 1994). A büntető törvényeknek nevezett intézkedéssorozat során – teljes gazdasági és politikai ellehetetlenítésük megvalósításáért – kizárták őket a parlamentből, megtiltották kormánytisztviselését, jogi pályára való lépésüket, tiszti rang elérését a hadseregben és a flottánál. Vállalkozásaikban nem alkalmazhattak 2 főnél több inast; az 5 fontnál értékesebb lovaikat el kellett adniuk; nem küldhették gyerekeiket külföldre tanulni; iskolát nem nyithattak; könyvet és újságot ki nem adhattak; tiltották a vegyes házasságot, stb. Másrészt viszont a 18. századi, György korabeli Írország viszonylagos békéje kedvezett az anyagi gyarapodásnak, amit az egész ország arculatán – különösen Dublin emblemikus épületein – érhetünk tetten (MCDOWELL, R. B. 1994).

A század meghatározó eseményei, folyamatai tehát a 17. század végén kezdődtek. Orániai Vilmos meghívása az angol trónra nem előzmény nélküli Írországban sem, hiszen II. Jakabtól kezdve a korábbi mérsékelt tolerancia, amit a katolikusok „élveztek”, drámaian megváltozott. 1688-ra a katolikusok voltak a dominánsak a hadseregben, a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és a

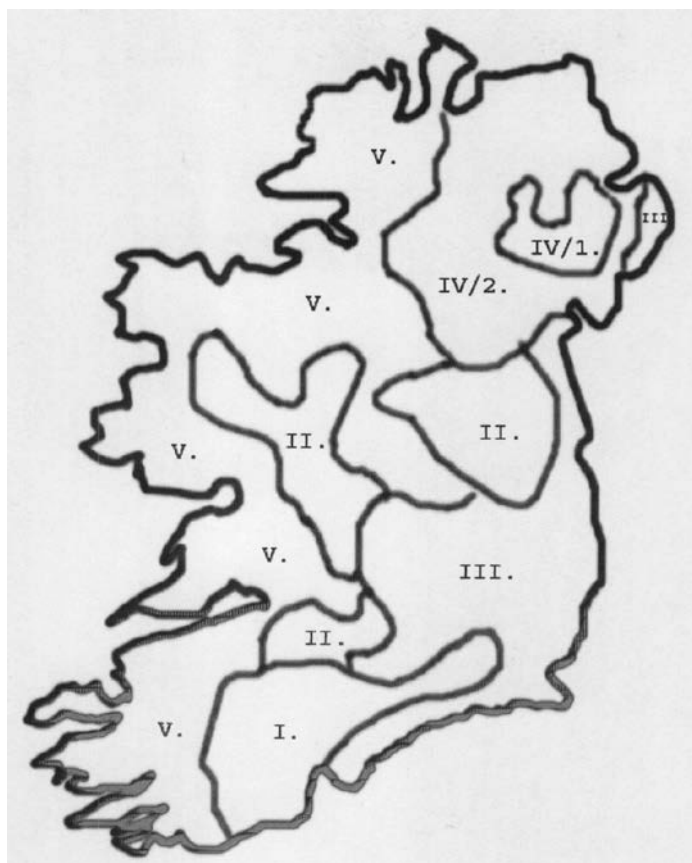
városi testületekben. Az év végére a protestáns hatalom komolyan meggyengült. Vilmos megérkezésekor Jakab Franciaországba menekült, majd Írországból próbálta újraépíteni hatalmát. Ez is az oka a későbbi drákói törvényeknek a katolikusokkal szemben.

A katonai vereség hatalmas kivándorlási hullámot váltott ki a következő évszázadban. Jakobita tisztek és katonák tömegei keltek útra, ők lettek a későbbi legendás „vadlibák”. 1691–1791 között csak a francia hadsereghez legalább félmillió ír csatlakozott. Ezzel a katonai gondolkodás is elhagyta Írországot. Bár a század során azért előfordultak agresszív incidensek és titkos társaságok is alakultak: a legismertebbek és legelterjedtebbek a Whiteboy-ok voltak. Mindegyiket áthatott egy-egy helyi agrárprobléma. A brutalitás és a gyorsaság volt még a másik két jellemzőjük. Protestáns megfélemlítők közül a Peep O’Day Boys csoportjait említhetjük. A katonai aktivitást a francia és spanyol inváziótól való félelem mellett az agrárbűnözés is elősegítette. Számos ún. Önkéntes Erő alakult meg szerte az országban, de különösen Ulsterben. 1780-ra létszámuk elérte a 40,000 főt. Felszerelésükről, ruházatukról, fegyvereikről maguk gondoskodtak. A mai észak-írországi parádék eredete – pl. Orániai Rend – innen eredeztethető. A mozgalom figyelme később a politikai reformok felé fordult, de befolyásuk viszonylag hamar visszaesett. Többek között az említett önkéntesség mozgalma és a francia forradalom hatása arra inspirálta a progresszív protestáns értelmiségiek egy csoportját Theobald Wolfe Tone vezetésével, hogy 1791-ben Belfast-ban megalapítsa az Egyesült Írek Társaságát. Fő céljuk a katolikus emancipáció elérése vallási téren, valamint a választójog radikális kiterjesztése volt.

A háború kitörése Franciaországgal sokakat arra ösztönzött, hogy favorizáljanak egy szövetséget Anglia ellenfelével. A Társaság tagjai már 1795-ben felesküdték a republikánizmusra, de felkelés csak 1798-ban tört ki. Több (elvetélt) francia partraszállás után a megmozdulás elbukott, Wolfe Tone a börtönben öngyilkos lett. A tömeges atrocitásokban így is kb. 30,000-en meghaltak, s az anyagi károk is meghaladták az 1 millió fontot. A politikai következmény viszont az a növekvő nyomás volt Írország és Britannia uniója megvalósítására, ami már korábban is jelen volt a politikai közvéleményben, s amely 1801-ben majd egy évszázaddal Anglia és Skócia 1707-es uniója után valósult meg. A korábbi 300 fős Ír Alsóház feloszlata után már csak 100 főt küldhetett az ország a Westminsterbe (EDWARDS, R. D. – HOURICAN, B. 2005).

Az ország 18. századi történelméből mégis a békés gyarapodás, gazdagodás és modernizáció emelhető ki, annak társadalmi-gazdasági földrajzi következményeivel együtt. Bár a büntető törvényeket 1716 után már alig alkalmazták (WALL M. 1994), jelentősebb engedményt földvásárlás terén a katolikusok csak 1772-től élvezhettek a nem jövedelmező földek vásárlási korlátozásának feloldásával. 1782-től viszont már majdnem a protestánsokhoz hasonlóan lehetett földet vásárolni, bérelni, örökölni a katolikusoknak is.

A modern ír táj is jelentős részben a 18. század békés gazdálkodás és fejlődés eredménye. A század végére 5-féle termelési típust tudunk regionálisan is elkülöníteni (4. ábra).

4. ábra: A gazdálkodás fő régiói a 18. században I. tejgazdálkodás II. marhahíztlalás III. földművelés IV/1. intenzív vászonipar (szövés) IV/2. extenzív vászonipar (fonás) V. kistarm régió (forrás: AALEN, F.H.A. et al. 1997)

a.) Tejgazdálkodás

Dél-Munsterben és különösen Cork gazdag hátsó udvarában volt jellemző. Felfutása a külső keresletnek köszönhető, különösen az 1740–1815 közötti periódus volt élénk. Exporttermékei széles skálán mozogtak a feldolgozatlan elsődleges termékektől a feldolgozott marhahúsig és vajig. Ez utóbbi kereskedelmében Cork hosszú időn át világelső volt.

b.) Marhahíztlalás

A pásztorkodó tradíció Írországbán elsősorban mértékben szarvasmarhára korlátozódott, annak ellenére, hogy lokálisan vagy időszakosan a juh is előtérbe került. A kedvező klíma enyhétsége szükségtelenné tette a téli istállózatást, így a gazdag legelővel megáldott ország sokkal olcsóbban és jobb minőségben termelt marhahúst, mint európai versenytársai. Ráadásul az atlanti gazdaságban ideális hely volt az angol és amerikai piacok között, táplálván azt a sok „extra szájat”, amelyet az iparosodó brit gazdaság generált a még nem önellátó karibi és amerikai kolóniák mellett.

c.) Földművelés

Valójában ez egy vegyes farmergazdálkodás volt egy specializálódott intenzív kereskedelmi földműveléssel. A zóna a 18. század második felében erősen megnövekedett a lisztkereskedelem

dublini teljesítménynövekedésével. Amely aztán a napóleoni háborúkban érte el a tetőfokát. Fontos hatása a földművelés szétterjedésének az erőteljes befektetői kedv generálása volt olyan feldolgozó üzemekbe, mint malmok, malátázó házak, sörfőzők, whiskey desztillálók. Különösen a kisvárosokban, hajózható folyók mentén és a városok kedvező „hinterland”-jaiban. A földművelő mezőgazdaság kommercializálódása együtt járt a munkaerőigény drámai növekedésével is.

d.) Elő-iparosodás

A marhahús és a vaj mellett, a vászon volt a harmadik legfontosabb írországi exporttermék. Az Ulsterben kialakult vászonipar a világszínvonal közé számított, s a 18. század végére már a kialakulóban lévő világgazdasági rendszer részeként funkcionált. A vászontermelés jól illeszkedett a gyengébb talajadottságú térszínhez, lehetővé téve a 19. századi Európa legnagyobb rurális népsűrűségét Armagh megyében (190 fő/mfd²).

e.) Kisfarm-gazdálkodás

A kommercializálódott földművelő területek vagy az elő-iparosodás kontrasztja a kis családi farmgazdálkodó területekkel, különösen az atlanti tengerparti zónában volt megfigyelhető. Ez egy sajátos eredeti ír jelenség volt, amelynek során a népesség 1700–1845 között 3 millióról 8,5 millió főre növekedett a szigeten. Ezt a népességrobbanást és expanziót a korábban lakatlan területek irányába a burgonya azon képessége tette lehetővé, hogy képes volt felvirágoztatni a nedves, vékony tápanyagrégű talajokat is (AALEN et al. 1997).

A kereskedelem a 18. században is fontos térformáló faktor. Már a korszak elején újabb komoly angol kormányzati beavatkozás történt az ír kereskedelemben. Az angol kereskedők riadalma az ír gyapjú versenyképességét illetően oda vezetett, hogy a tiltó vámok gazdaságtalanná tették az Angliába irányuló exportot. De a 18. század elejének általános gazdasági pangása is gátolta a szektor fejlődését, amiben az ír valuta leértékelése is nagy szerepet játszott. Csak a len kereskedelme volt igazán prosperáló: 1730-ra elérte az össz-ír export negyedét. Maga a gazdaság 1730-as évekbeli helyreállítása is így nagyban függött a lenkereslettől, a gyarmatok marhahús- és vajkereslete mellett. De az élelmiszerkereskedelmet embargók sorozata hátráltatta a fejlődésben. Ennek a következménye az lett, hogy ez az ágazat függött leginkább Britanniától. A lenkereskedelemmel is ez volt a helyzet, különösen a vámok 1696-os eltörlése után. A lenexportban Nagy-Britannia 80%-os arányt képviselt a 18. század végén. A gyapjúipar és – kereskedelem is fejlődött a vámok 1739-es eltörlésével. A marhára, marhahúsról és vajra irányuló angliai kereslet szintén kiemelkedővé tette az 1750-es évekig ezeket az exporttermékeket. Az ezt követő exporttilalmak viszont visszavetették.

A kikötők centralizációja a 18. század közepére lett teljes. A borkereskedelem alapján a következő sorrendet tudjuk felállítani: Dublin, Cork, Belfast, Waterford, Dundalk. A lenexportot a keleti és északi kikötők koncentrálták, az élelmiszerkereskedelmet Cork és Waterford.

Mivel az ír hajózás britnek lett besorolva, közvetlenül kereskedhetett Britanniával és a gyarmatokkal. Ennek következtében, míg az ír kereskedelem 17–18. századi története az összehúzódással jellemezhető, addig Írország speciális helyzete a brit piacon jelentős kompenzációt biztosított. Ennek következtében az ír kereskedelem a 18. század végére virágzó állapotban volt. Az ír export értéke 1700–1800 között felment 1,2 millió fontról 7,6 millió fontra,

az import emelkedése még nagyobb ütemű volt: 1,2 millió fontról 11 millió fontra növekedett. A Nagy-Britanniától való kereskedelemfüggőség magasabb volt, mint valaha (EDWARDS, R. D.– HOURICAN, B. 2005).

Összegzés

A tárgyalt korszak Írország szempontjából Janus-arcú. Hiszen egyrészt a gyarmatosítás ekkor válik teljessé – sokak szerint visszafordíthatatlanná – másrészt viszont ebben a bő két és fél évszázadban jelentős modernizáció zajlik a szigeten. Integrálódik a kibontakozó észak-atlanti gazdasági-kereskedelmi rendszerbe. Ebben a folyamatban a bennszülött íreknek legtöbbször az alávetett, jogfosztott, illetve kifosztott szerep jut. Szerencsétlen módon ez a korszak egybeesett az európai katolikus-protestáns nagyhatalmi vetélkedéssel is. A gyarmatosítás brutalitása, az őslakosság „ember számba nem vétele” sokszor ebből a vallási fanatizmusból is táplálkozott. Nem véletlenül említik az írekkel való bánásmódot a későbbi észak-amerikai indiánokéval párhuzamba állítva. A viharos, konfliktusos korszak emléke mélyen beleivódott az ír köztudatba. A 19. század hosszú és nem kevésbé konfliktusos, illetve szenvedésekkel teli parlamenti-, gazdasági-, kulturális harcai fogják aztán majd megteremteni – már az első világháború után – a független Írország lehetőségét.

Irodalom:

- AALLEN, F. H. A. – WHELAN, K. – STOUT, M. 1997: Atlas of the Irish Rural Landscape. Cork University Press, Cork. 432 p.
- CLARKE A. 1994: Ulster gyarmatosítása és az 1641-es lázadás (1603-1660) In: MOODY, T. W.– MARTIN, F. X. (szerk.): Írország története. Corvina, Budapest. 329 p.
- EDWARDS, R. D. – HOURICAN, B. 2005: An Atlas of Irish History. Routledge, London–New York . 299 p.
- Foster, R. F. 1989: Modern Ireland 1600-1972. Penguin Books, London. 688 p.
- HAYES-MCCOY G. A. 1994: A Tudor-hódítás (1534-1603) In: MOODY, T. W.–MARTIN F. X. (szerk.): Írország története. Corvina, Budapest. 329 p.
- MCDOWELL R. B. 1994: A protestáns Írország (1775-1800) In: MOODY, T. W. – MARTIN F. X. (szerk.): Írország története. Corvina, Budapest. 329 p.
- O'CALLGHAN 2001: To Hell or Barbados. Brandon, Dingle. 285 p.
- POSTA J. 2007: Írország történeti földrajza a kezdetektől az anglo-normann hódításig. In: Földrajzi tanulmányok a Pécsi Doktoriskolából. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs.
- POSTA J. 2013: Írország történeti földrajza az anglo-normann hódítástól a Tudor kolonizációig (1169 – 1534) In: Földrajzi tanulmányok a Pécsi Doktoriskolából. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs.
- PAP, N. 1999: Regional issues of Western-Europe. In: HAJDÚ Z. - TÓTH J. – PAP N. (eds.): Regional Issues of Contemporary Europe. JPTE TTK, pp. 119-141.
- PAP N. 2002: Nyugat-Európa politikai földrajza. In: PAP N. – TÓTH J. (szerk.): Európa politikai földrajza. Alexandra Kiadó, Pécs. 241 p.
- SIMMS J. G. 1994: A restauráció és a jakobita háborúk (1660-1691) In: MOODY, T. W.–MARTIN F. X. (szerk.): Írország története. Corvina, Budapest. 329 p.
- WALL M. 1994: A büntető törvények kora (1691-1778) In: MOODY, T. W.–MARTIN F. X. (szerk.): Írország története. Corvina, Budapest. 329 p.
- WINN, C. 2006: I Never Knew That About Ireland. Ebury Press, London. 320 p.

Békési László:

Zeusz-fejek a Dunántúlon – A kelta pénzverés keresztútján a Balkán és Britannia között

A következőkre keressük a választ ebben a cikkben:

- Az ókori makedónok miért csak egy jól elkülöníthető irányban hódítottak?
- Gyakoroltak-e valamilyen más hatást más irányokba, ami esetleg rejtve maradt, de kiegyenlíti ezt az eddig egyensúlytalannak tekintett egyirányú terjeszkedést?

Két olimpiai győzelem és egy világot megváltoztató országimázs

II. Philipposz neve görögül a lovak barátját jelenti. II. Philipposz (Nagy Sándor apja) és elődei folyamatosan törekedtek arra, hogy a makedónokat a görög törzsek, városállamok egyenrangúnak tekintsék.

Ahogy ma egy ENSZ tagság a legbiztosabb jele egy állam elismerésének, akkoriban az olimpiai játékokra való meghívás számított a hellén közösségbe tartozás szimbólumának. I. Sándor, egy korábbi makedón király már ie. 504 táján tett kísérleteket arra, hogy az olimpián elfogadják a makedónokat, még pereskedett is a jogért, azonban a részvételre bizonyosan csak II. Philipposz idején került sor. II. Philipposz lova ie. 356-ban nyerte meg a lóversenyt, majd a makedónok 352-ben a fogathajtásban is diadalmaskodtak.

1. kép. Szalacscai verde: Kelta Zeusz és pálmaágot vivő olimpiai győztes lovas

A győzelmek jelentős lépések voltak a makedónok számára, hogy a korábbi barbár megítéléstől megszabaduljanak a görögök körében. II. Philipposz ezt egy korai országimázs terv keretében a lehető legszélesebb körben szeretne volna propagálni a hellén világban, ezért az általa veretett

arany *staterek* egyik oldalára Apollót, hátoldalára a verseny/harci szekeret és a fogatolt paripákat, ezüst *tetradrachmáira* pedig Zeust, illetve a győztes lovat és a győzelmet szimbolizáló pálmaágat tartó ifjút vésette. (356-ban született fia, a későbbi Nagy Sándor is és ebben az évben aratott győzelmet az illírek felett is, de érmein csak az olimpiai sikert tartotta fontosnak megörökíteni). Ezek az aranyak és ezüstök minden korábbi pénznél nagyobb, évszázadokig tartó, egész Európára kiterjedő karriert futottak be.

Britanniában háromszáz évvel később – a rómaiak ie. 43-as inváziója előestéjén – ie. 50 körül absztrakt Apolló-fejes és stilizáltan kerékkal ábrázolt lovaskocsis arany statereket és pálcika orrú Zeusz-fejes, valamint darabjaira, csontjaira hullott, vagy ízeire szedett lovas (un. disjointed horse) ezüstpénzeket vertek. Ugyanekkor, ie. 50 körül Szalacskavölgyben, Somogy és Baranya határában Zeusz-fejet és lovast ábrázoló ezüst drachmák és tetradrachmák készültek (1. kép). Britanniában és a Kapos környékén lakók ebben az időben sem a hellén kultúráról, mitológiáról, sem az olimpiai játékokról nem hallottak. Akkor hogyan vették át ezeket a kultúrájukon kívülről jött súlymértékeket (mind az arany, mind az ezüstpénzek a görög eredetiekkel megegyező súlyegységekben készültek), a szimbólumokat, formavilágot, pénzügyi rendszereket, fémművességet?

Diffúzió kutatási gondolatok I.

NEMES NAGY J. (1998.) szerint a terjedések vizsgálata az utóbbi évtizedekben a regionális tudomány egyik legdinamikusabban fejlődő kutatási irányzatává vált. Ennek speciális része az innovációk terjedésének kutatása pl. DÖRY T. (2004).

Feltételezhetjük, hogy a központból (Makedónia) egy megerősödő állam a magterület körül koncentrikus körökben terjed, hódít, ha minden irányban azonos az ellenállás (ellenségek és a földrajzi nehézségek összessége). Ez a legtöbb birodalom esetében megfigyelhető. Talán leginkább szemléletes példa erre Japán, mely az erős mongol–szovjet ellenállás által érintett terület kivételével nagyjából Japán köré rajzolható koncentrikus körökben terjeszkedett Indiáig, Ausztrália partjaiig, vagy a csendes-óceáni szigetvilágig a második világháború során (BÉKÉSI L. 2004).

Tehát, ha középpontjából, magterületéről csak egy irányba terjeszkedik egy birodalom, annak egy valószínű magyarázata lehet, hogy a másik irányból letörhetetlen, áthidalhatatlan földrajzi, vagy fegyveres ellenállás korlátozza terjedését. Ezt számtalan esetben megfigyelhetjük, például a Habsburg Birodalom Balkán felé törése a Német Birodalomból való kimaradás következménye. Mivel a makedón állam kisebb balkáni területfoglalás után folyamatosan csak dél-kelet irányában hódított, feltételezhető, hogy északnyugatról valamilyen ellenállásba ütköztek. Ezek az ellenállók az ekkoriban ideérkező harcias, kegyetlen kelta törzsek voltak.

Kelták a térben

Mind a furcsa, aszimmetrikus makedón terjeszkedés, mind a görög érmék európai elterjedésének hátterében a kelta törzsek állnak.

A keltákat a Brit szigetekre „tennék”, azonban a rómaiak előtti időkben Európa-szerte jelen voltak. (pl. DEMBSKY, G. 1998, SZABÓ M. 2005). A Boii törzs Bohémia névadójává vált, az Illírek mai horvát területen éltek, az Ibériai-félszigetet a keltibérek, vagy ibero-kelták lakták, a

nórikumiak hazánktól nyugatra éltek stb.. A Gellérthegy, a tihanyi Óvár, a szentendrei Kő hegy, a szalacsikai település, Százhalombatta, Balatonföldvár, Esztergom, Bükk-szentlászló, Pécs-Makárhegy, Velemszentvid, Szanda-Várhegy mind egy-egy rómaiak előtti kelta oppidum, azaz erődszerű, gall fallal erősített, kultikus központtal rendelkező városias település volt, mely az ellenséges betörések ellen rendszerint magaslati helyen létesült, akár korábbi népek adott földvárainak kibővítésével (SZABÓ M. 1976).

Egyes kelta törzsek Kisázsiaiban telepedtek le, De Egyiptomban (SZABÓ M. 1976.) és az ókori zsidó államban is megtalálhatjuk őket munkavállalóként. Ugyanaz a 400 kelta testőr vigyázott Kleopátrára, akik egy munkaügyi vita után néhány hónappal később már Heródes zsidó király őrségét alkották. Mindez szokatlan nyugatról keletre vándorlást jelent. Harciasságuk nem csak hódításra predesztinálta őket, hanem – saját érdekeiket szem előtt tartva – zsoldosként is elszegődtek. Így kerültek a makedónok oldalára először valószínűleg i.e. 367-ben egy Théba elleni hadjáratban. Innentől fogva különleges kapcsolat alakult ki a kelták és a makedónok között. Mindkét csoport korának híres-rettegett harcosaiból állt. A kapcsolat nem nevezhető idillinek, inkább egyfajta patthelyzetnek, melyben egyik csoport sem tudott a másik fölé kerekedni. A kelták ügyesen használták ki a patthelyzeteket, hatalmi vákuumokat és könnyen váltottak megbízót, szövetségest. Előfordult, hogy úgy egyeztek meg, hogy csak az a harcosuk kap zsoldot, aki elbír egy pajzsot, majd a megbízókat túszul ejtve minden gyerek és asszony után is „beszedték a jogos munkabérüket”.

Ugyanígy a terjedést a kelták szemszögéből vizsgálva elmondhatjuk, hogy a makedón területek eléréséig nagyjából korlátlanul terjeszkedhettek, ez volt az első alkalom, hogy velük megegyezően harcias, kegyetlen, erős, csoporttal találkoztak, akiket nem tudtak legyőzni, így a kooperációt választották. A Nagy Sándor utáni korban a meggyengült makedónokon is rajtaütnek, s egészen Delphoiig törtek be görög területekre, de néhány hónapon belül visszaverték őket, tehát ez is egy patthelyzet (i.e. 280–279, SZABÓ M. 1976).

A kelta pénzek

A kelta pénzek típusai

A kelták a hellén kultúrával való megismerkedésük előtt ún. proto pénzeket használtak, azaz pénz funkcióval felruházott tárgyakat: nyílhegyeket, réz súlyokat, csengőket. Következő lépésként a gyűrűpénzek terjedtek el. Ezek egyszerű, különböző átmérőjű gyűrűk, majd egyre komplexebb, fogaskerék, vagy csapágszerű gyűrűk voltak (2. kép). A pénz funkció és a rituális szerep egyszerre volt jelen ezeknél a tárgyaknál.

2. kép Hellén kor előtti kelta proto pénz, gyűrűpénz

Miután a kelták gyakran szegődtek a makedónok szolgálatába, zsoldjukat a II. Philipposz-féle fogatverseny-, illetve lóverseny-győzelem emlékére vert ezüst drachmákban és tetradrachmákban és arany staterekben kapták. Az érméket hamar megszerették, majd maguk is másolni kezdték (lásd néhány európai változatot a 3. és 4. képen), hiszen a makedón pénz utánpótlása, amit a háborúk, a portyázások biztosítottak volna nem volt folyamatos. Egy ilyen saját pénzverdével is rendelkező oppidumot találtak hazánkban, a Szalacska-völgyben.

3. kép Kelta lovak Európa különböző régióiból

Maga a verde leletegyüttese, többek között a verőtő is a Nemzeti Múzeum ostrom alatt találatot kapott épületében semmisült meg, de az itt készült ún. kaposi típusú Zeusz-fejes és győztes lovast ábrázoló tetradrachma és drachma érmek máig tömegesen kerülnek elő Dunaszekcső, Kaposvár, Nagyberki-Szalacskahegy környékéről.

4. kép Zeusz fejek különböző kelta pénzekén

A kereskedelmi kapcsolatokra utalhat, hogy Erdélyben, a volt Jugoszlávia területén, Ausztriában és Németországban is találtak ezekből a típusokból. Az itt élő kelták elődei a belga (szintén kelta törzs neve is) területekről, a Marne vidékéről és a Rajna mellől érkezhettek s részt vehettek balkáni hadjáratokban is (SZABÓ M. 1976.). A kelták Nagy Sándor Héraklést és trónon ülő Zeust ábrázoló, illetve a makedón partoknál lévő bortermelő Thászosz sziget szőlőfürtös Dionüszoszt és Héraklést ábrázoló tetradrachmáit is másolták (5. kép), majd az előretörő rómaiak különböző pénzeit is elkezdték kisipari módszerekkel előállítani Ibériától Szlovákiáig (DEMBSKY, G. 1998, KOSTIAL, M. 2003, LANG L. és LANG J. 2006, SAYLES, W. J. 1999, Szerző nélkül 2008.).

5. kép Thászosz szigeti tetrachma kelta másolata szöveg-imitációval

Hamisítványok? Másolatok?

Az érméket nem nevezhetjük hamisítványnak, hiszen nem vezette a készítőket az a cél, hogy az eredetiekkel összetéveszthető darabokat készítsenek. E mellett az érme nemesfém-tartalma, súlya sem kisebb, mint a görögök által készített, mintául szolgált példányoké. A kelta ezüst tetrachmák súlya pl. a thászosi tetrachmák esetében ugyanúgy 14–16 gramm, mint a görög változatoknál. A keltákat tehát nem vezette a csalás, mint motiváció. A kész érméket a későbbiekben is ellenőrizték, előfordulnak ellenjegyes darabok (egy kis jelet ütöttek be, jelezve, hogy valamilyen hivatalos szerv, uralkodó, stb. ellenőrizte a súlyát, ezüsttartalmát), illetve egyszerűen vésővel sugárirányban a ráütöttek a pénzre és az ütés következtében az érme peremétől közepéig keletkezett bevágáson keresztül láthatóvá vált, hogy belül homogén-e az érme anyaga, vagy egy nem nemesfém mag van az ezüstfelület alatt. (DEMBSKI, G. 1998 és KOSTIAL, M. 2003)

A másolatnak nevezés sem helytálló. Kezdetben valószínűleg saját lehetőségeikhez képest törekedtek arra, hogy az eredetivel megegyezzen az érme képe. Időben és térben távolodva a hellén területektől azonban egyre nagyobb eltérések mutatkoztak. Az írástudás hiánya miatt a betűkből irkafirkák, pálcikák, geometriai jelek lettek, a rajzok teljesen átalakultak. A görögöktől legtávolabbi területeken pl. a harci szekérből csak egy kerék maradt meg a ló alatt (ami ugyanúgy makedón, mint kelta szimbólum), Zeus eltűnt és koszorúja csak egy búzakalásszá változott stb. Egy osztrák és talán szlovén területen készült változaton Zeus oldalprofil helyett szembefordult a nézővel, babérkoszorúja szinte delfinek tömegévé válik, ez a szembefordult „Zeus” egy ősi kelta harcos fejévé alakult, ami több száz éve jelenik meg kelta motívumként szobrokon, háztartási eszközökön, fegyvereken. A gall és brit területeken pedig teljesen absztrakt, vad, erőszakos formák jelentek meg, a ló darabjaira, csontjaira hullott, az istenfej felismerhetetlenné torzult. Elmondhatjuk, hogy ezek a vad, szurreális érme a lélek tükröként, önálló művészeti alkotásként is értelmezhetők.

Az érme sajátos szerepére utal a kelta kultúrában, hogy a görög világ pénzfunkcióját sajátosan kiszélesítették, többlettartalommal egészítették ki. LAING L. és LAING J. (2006) és SZABÓ M. (1976) is utal arra, hogy a kereskedelem mellett ezek a tárgyak kultikus szerepet is betölthettek, temetkezések, áldozatbemutatók részévé válhattak (előfordult, hogy több tízezer darabot ástak el), talizmánként szolgálhattak, ajándékozásra, kapcsolatépítésre is alkalmasak voltak. A brit

szigeteki rómaiak elleni küzdelem alatt pedig tragikomikus módon visszakapták pontosan háromszáz évvel korábbi funkciójukat. Hajdan a keltáknak fizettek a makedónok katonai szolgálatukért, most a kelták fizettek zsoldot a rómaiak ellen harcoló szövetségeseiknek, Apollót és Zeuszt, lóversenyt és kocsihajtást szimbolizáló, elnagyolt mintákkal vert pénzekben.

6. kép. Pálcikaorrú Apolló és szétrobbantott-ízekre tépett göndör ló vagy bárány egy angliai vereten ie. 1. század

Helyi szimbólumok megjelenése az érméken

Térben távolodva és akár két-háromszáz évvel II. Philipposz és Nagy Sándor után az érmék képe jelentős változásokon ment keresztül. Ez magyarázható azzal, hogy a készítő mesterek már nem is találkozhattak az eredeti, mintául szolgált görög darabokkal. Ők csak a másolatok másolatainak másolatait másolták tovább. Leegyszerűsítéssel, motívumok cserélődésével, sőt új, helyi, törzsi, éghajlatra, hiedelemvilágra jellemző motívumok megjelenésével is találkozhatunk.

Gall területeken megjelent a lovon egy kakas. A brit szigeteken előfordult, hogy a ló helyett acsarkodó farkast ábrázoltak, vagy a ló bárányszerű göndör szőrt kapott (6. kép). Szlovákia területén egy olyan törzs telepedett le, mely minden pénzén BIATEK felirattal látta el a ló alatti helyet (pl. KOSTIAL, M. 2003), ám nem tudni, hogy ez a Boii törzsre, vagy egy vezérre utal, netán egy görög, vagy köztársaság-kori római érme feliratából került átvételre, vagy egyszerűen csak betűket másoltak át valamilyen érméről jelentés nélkül. Ez az érme jelent meg a függetlenné váló Szlovákia 5 koronásán 1993-tól, mint valamiféle nemzeti identitás előzménye (7. kép). A hispániai érméken a ló bikává vált (8. kép), a kocsikerék pedig holddá változott. Tehát a rómaiak előtt megjelentek az éremművészekben a helyi, törzsekre esetenként máig jellemző szimbólumok, mint a gall kakas.

7. kép Szlovák identitáskeresés: kelta érme az új szlovák 5 koronáson 1993

Furcsa keveredés mindez, hiszen a kelta művészet, fémművesség teljesen önállóan fejlődött, majd egy külső hatásra idegen görög, majd kora római motívumok épültek be a rendszerbe önálló életre kelve, kelta stílus szerint továbbformálódva, megteremtve egy sajátos miniatűr fémművészetet, az éremművészetet.

Konklúziók, diffúzió kutatási gondolatok II.

Az apró érmék történetét kutatva számos területi vonatkozású következtetést vonhatunk le:

Mivel a kelták hol szövetségesek, hol korlátozó tényező voltak, a makedónok nem terjeszkedhettek katonai értelemben Közép- és Nyugat-Európa irányába. Ugyanakkor a kelta törzsek valamiféle hátszágot, védelmet biztosítottak a makedónoknak, tehát tovább erősítették, predesztinálták a délkeletre irányuló hódítási törekvéseket. A kelták átvették a makedón pénzek rendszerét, ezért mégiscsak beszélhetünk egy olyan hódításról, ami a klasszikus terjedési modellhez áll közel, azaz a délkeleti katonai terjeszkedés egy északnyugati pénzügyi-országimázs-esztétikai terjeszkedéssel párosult. A két terjedés/hatás összeadódott, s a két vektor középpontja Makedónia. A makedónok tehát mindkét irányba közel ugyanolyan kiterjedéssel, de eltérő innovációkat honosítottak meg.

Nagy Sándor birodalma az általunk hódításnak tekintett/ismert délkeleti irányba terjeszkedés mellett egy hasonló méretű területen ellenkező irányba is hódított, hatást gyakorolt. Ez nem katonai, területellenőrzési, hanem egyrészt pénzügyi jellegű volt, hiszen Ibériától a Brit szigetekig, Galliától Bohémián át Erdélyig egy hasonló monetáris rendszert hozott létre (azonos, összemérhető súlyegységek és értékmérők, drachmák, tetradrachmák, azonos gyökerekből eredő érmekép mind az elő- mind a hátlapon). Másrészt mindezzel valamilyen kulturális hatást gyakorolt, divatot diktált. A kulturális hódítás, a civilizációk közötti ilyen mértékű kölcsönhatás egyik első példája mindez.

A hellén kultúra, mitológia és konkrét eseménytörténet, sőt sporttörténet, illetve az olimpiák eszméje sajátos és titokzatos módon bejárta egész Európát úgy, hogy az érmék kelta használói mit sem tudtak arról, hogy a tarsolyukban lévő érméken Zeusz, Apolló, Dionüszosz, Héraklész, Thászosz szigetének szőlőfürtjei (VASSILIKOS, V. 2014.), II. Philipposz olimpiai kocsiversenyének

részlete, Zeusz trónja, vagy egy olimpiai lóverseny győztese látható a pálmaággal (pl. DEMBSKI, G. 1998).

A különböző eltéréseket produkáló érmék segítettek az egyes törzsek szállásterületeinek, gazdasági kapcsolatainak a feltérképezésében. A kelta törzsekről nagyon keveset tudunk, nyelvük jobbára ismeretlen, vezéreiket, törzseiket csak a görög, vagy római történetírók által használt elnevezésekből ismerjük, hazai településeik eredeti neve sem maradt fenn, tárgykultúrájuk csak szórványosan ismert, még a ruházatukról is keveset tudunk, hiszen legtöbbször ellenfeleiket testfestéseikkel sokkolva meztelenül támadtak. Így az érmeleletek alapján tudjuk legbizonyosabban azonosítani a törzseket, kapcsolathálójukat, kereskedelmi partnereiket. SZABÓ M. (2005) szerint az ókori történetírók művei mellett a pénz volt a kelták egyedül hitelesen azonosítható tárgy típusa. A kereskedelem mellett az érmék kultúrában betöltött szerepére utal, hogy a kereskedelmen túl saját hitviláguk részévé is vált.

8. kép. Ibero-kelta lóból és szekérkerékből átalakult bika holddal

A kelták annak ellenére, hogy központi hatalom nélküli, szétszórt, őskori, bronzkori és vaskori jellegzetességeket egyaránt mutató kezdetleges társadalommal, gazdasággal rendelkeztek, a perzsáknál is félelmetesebb katonai szereplőnek mutatkoztak a makedónok számára és azon más fejlettebb társadalmak számára (Egyiptom, Izrael), akik zsoldosként alkalmazták őket. Tehát ameddig harcművészetük és vas fegyvereik szuperhatalmi vezető státusszal ruházták fel őket, egyéb módokon igen kezdetleges (a görögökhöz mérten barbár) csoportokról beszélhetünk.

Ameddig az ókorban sok száz éven át a makedónoknak kellett bizonygatniuk, hogy ők bizony görögök, addig ma a görögök folytatnak nagyon erős kampányt annak elismertetésére, hogy Makedónia görög.

Nem utolsó sorban megállapíthatjuk, hogy volt egy olyan korszak a rómaiak előtti Európában, amikor egy lazán szervezett, egymástól független törzsekből álló népcsoportot egy hellén kultúra egyesített, egységes pénzügyi rendszert – s ezzel a kereskedelmet – teremtve. Ebben a korban a maival ellentétes módon görög területekről határozták meg, vitték előre Európa, s így Nyugat-Európa pénzügyi rendszerét.

Irodalom:

- BÉKÉSI L. 2004: A politika földrajza. AULA, Budapest. 208 p.
- DEMBSKI, G. 1998: Münzen der Kelten. Kunsthistorisches Museum, Wien-Skira Editore Milano. 250 p.
- DÓRY T. 2004: Regionális innováció-politika. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs. 262 p.
- LAING L. – LAING J. 2006: Kelta művészet. Glória Kiadó, Budapest. 216 p.
- KOSTIAL, M. 2003: Kelten Im Osten. Gold und Silber der Kelten in Mittel- und Osteuropa. Sammlung Lanz. Staatliche Münzsammlung, München. 196 p.
- NEMES NAGY J. 1998: A tér a társadalomkutatásban. Hirschler Dezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest. 264 p.
- SAYLES, W. J. 1999: Ancient Coin Collecting. Vol. VI. Krause, Iola. 200 p.
- SZABÓ M. 1976: A kelták nyomában Magyarországon. Corvina, Budapest. 138 p.
- SZABÓ M. 2005: A keleti kelták. a késő vaskor a Kárpát-medencében. L'Harmattan, Budapest. 212 p.
- VASSILIKOS, V. 2014: Thászos. in A. F. Magazine 2014/1 pp. 88-106.
- Szerző nélkül 2008: Keltische Münzen und weitere Antike Münzen Sammlung Erich Karl. UBS AG, Zürich. 132 p

Négyesi József:

Szíria vallási, etnikai összetétele, szerepük a jelenlegi szíriai folyamatokban

Szíria történelme során mindig is a kívülről ható erők kereszteződésében helyezkedett el, évezredek óta itt ütköztek a különböző dinasztiák, birodalmak, szomszédok hatalmi és kulturális igényei, amelyek többnyire fegyveres, erőszakos formában öltöttek testet. Szíriát évezredek óta politikai és kulturális értelemben is hatalmas térségek fölött rendelkező birodalmak uralták meghatározva fejlődésének irányait. A térség több ezer éves történelméből adódóan lakosságának nemzetiségi, etnikai, vallási összetétele meglehetősen színes. Hódítók jöttek-mentek, pusztítottak és újat alkottak. Keveredtek a különböző népcsoportok, eltűntek olyan ismert kultúrák és birodalmak, mint a sumér, de jöttek helyette újak, mint a babiloni, melynek legismertebb alakja Hammurápi után „a világtörténelem első törvénykönyve egy fekete bazaltszlopon maradt fenn” (BENKE J. 2001.).

Szíria korai történelmi területein megfordultak a hettiták¹, a tengeri népek, az akkád és arameus² törzsek, az asszírok, a föníciaiak, a zsidók, az arámiak és a perzsák, a görögök, a rómaiak, a bizánciak³, az arabok, a mongolok, a mamelukok, stb, mielőtt Oszmán török megszállás alá került volna. Birodalmak, kalifátusok, dinasztiák váltották egymást, s velük együtt változott a térség, illetve Szíria lakosságának összetétele is. A különböző birodalmak létrejötte, összeomlása évezredekken keresztül „friss arab vért lökött” a félsziget belsejéből a termékeny félhold térségébe, biztosítva ezzel az arabhoz közel álló szemita nyelvek fennmaradását.

A Közel-Kelethez kötődik az ún. három ábrahámi vallás kialakulása, létrejötte, amely máig is megkülönböztetett figyelmet kölcsonöz a térség országainak, népeinek. A zsidó vallás (izraelita vagy judaizmus) időben is megelőzte a másik két monotheista vallás létrejöttét. A bibliai történet szerint e vallás kialakulása Ábrahám, Izsák és Jákob történetéig nyúlik vissza. Eszerint Jákob fiai Egyiptomban telepedtek le, majd a szolgasorba került leszármazottai Egyiptomból menekülve⁴ Kánaán földjére jutottak, ahol néhány száz évvel később Jeruzsálemben megépítették a Szentélyt, a zsidó vallás legszentebb helyét, amelyet először a babiloniak (i.e. 586-ban), majd a rómaiak (i.e. 70-ben) romboltak le. Ezen eseménnyel kezdődött a zsidó nép kétezer éves száműzetése, amely a térséget tekintve máig is megoldatlan problémák özönének kiindulópontja (Palesztina–Izrael).

A kereszténység, megjelenését követően gyorsan terjedt, főként az arameusok alsóbb néprétegei körében (Antiochiában, Edesszában és más városokban). A Szentföld érinthető közelsége miatt őskeresztény közösségek jöttek létre, az egyházi szertartás is szír lett. Theodosius római császár

---

¹ Kisázsiaiban, a hegyvidékeken élő és indoeurópai nyelvet beszélő hettiták i.e. XVII. században egységes királysággá szerveződtek és i.e. 1400 körül Egyiptomig törtek előre. 1277-ben a hettita király és II. Ramszesz szövetségi szerződést köt, osztozva Szíria területén.

² Az Arab-félszigetről, annak folyamatos kiszáradása miatt arameus törzsek tömege nyomult előre egyre nagyobb ritkán lakott területeket foglalva el. Befolyásuk i.e. XI. századtól folyamatosan nőtt, majd később Damaszkusz lett a fővárosuk.

³ Szíria jelentős szerepet játszott a kereszténység történetében (Antiochia) Később innen indult el kísérelővel Pál apostol mindhárom missziós útjára, amelyek során bejárta a Római birodalom tartományait, Jeruzsálemtől Rómáig terjesztve a kereszténységet. Damaszkuszban már 379–395-ben háromhajós keresztény bazilika épült.

⁴ Ennek idejét a vallástörténészek i.e. XIII. századra, II. Ramszesz fáraó uralkodásának idejére teszik.

(379–395) halálakor Szíria a Kelet-Római Birodalom részévé vált. Az V. században a Bizánc fennhatósága alá tartozó Szíriában jelentős szerepet játszottak a dogmatikus egyházszakadások. Az országban teret hódítottak a Krisztus egyetlen isteni természetét valló monofizita/miafizita tanok, amely dogmás felfogást az egyház a khalkedóni zsinaton (451) elutasított, azonban a szíriai püspökök nem voltak hajlandóak elfogadni ezt a döntést. A monofizita/miafizita vallásfelfogás a viták ellenére tovább erősödött az országban⁵. A Kelet-Római Birodalomban, amelynek jogrendje római, vallása keresztény, nyelve pedig görög volt, Szíria meglehetősen fontos szerepet játszott. Az ország történelmében viszonylag békésnek tekinthető IV–V. században az ország a keresztény kultúra központja lett. A vidéki lakosság jelentős része arab volt, akik az új vallás követőivé váltak, miközben egy részük még az ősi szemita isteneknek hódolt.

Az ország etnikai, vallási összetételét tekintve az iszlám vallás kialakulása és elterjedése a térség és Szíria életében máig ható, alapvető változásokat eredményezett. Mohamed (571–632) halálát követő arab hódítások, benne az Omajjád Kalifátus⁶ (661–749) tevőleges szerepe elvitathatatlan sikert hozott a termékeny félhold, illetve ezen belül Szíria iszlamizálódásában, elarabosodásában. Mindkettőhöz jelentős mértékben hozzájárult az is, hogy mind az Omajjád, mind pedig a későbbi Abbászida Kalifátusban (750–1258) az arab lett a főhatalom, mi több e hatalom helyileg is itt székel (Damaszkusz, Bagdad), biztosítva az iszlámot valló arab lakosság kialakulását, stabilizálódását, az iszlám, mint vallás beépülését a társadalom életébe. Létrejött egy olyan vallás, az iszlám, amely egyben vallás és civilizáció, illetve keletkezését követően létrehozott egy birodalmat, amely először az Omajjád dinasztia uralkodása idején arab, az Abbászida uralom alatt muzulmánna vált (ROSTOVÁNYI ZS. 2011), azaz az arab csak egyike lett a birodalmat alkotó etnikumoknak.

Hogy a térség elarabosodása, illetve iszlamizálódása egy igen hosszú folyamat eredménye volt (a fentiek szerint is több mint 600 évről beszélünk), azt a következők is alátámasztják. A Szíriát elfoglaló arab hadsereg létszáma 25 ezer főt számlált. Az arab muzulmánok száma 684-ben a homsi és hozzátartozó területek jegyzéke szerint 20 000 fő, míg 715 körül Damaszkuszban és a hozzá tartozó területeken, benne a Föníciai partszakasz is nagyjából 45 000 fő muszlimot regisztráltak. Ezek alapján a szíriai muzulmánok száma a hódítások utáni első század végén nem lehetett több 200 000 főnél az akkor becsült 3. 500 000 lakosból. Libanon lakosságának zöme ez időben „elarabiasodott föníciaiak” voltak (HITTI, P. K. 1957).

Szíria lakosságának nemzetiségi, etnikai összetétele

Az arab világ, az arab egység gondolata az arab identitás szerves része. Az arab világ anélkül tartozik egységbe, hogy maguk az arabok teljesen egyformák lennének. Állam és nemzet kérdésköre hasonló kérdéseket vet fel, az állam identitása összefügg az állampolgárai identitásával, illetve az államot alkotó közösségnek, mint egésznek az identitásával. Ennek elemét képezi a történelmi múlt, az államterület, a közösség, illetve az állam önmagáról alkotott képe, stb. A közel-keleti államok évezredek hagyományokkal rendelkeznek (ókori Egyiptom, a mezopotámiai városállamok) az évezredek alatt kialakult államigazgatási struktúrák, az ehhez kapcsolódó fejlett

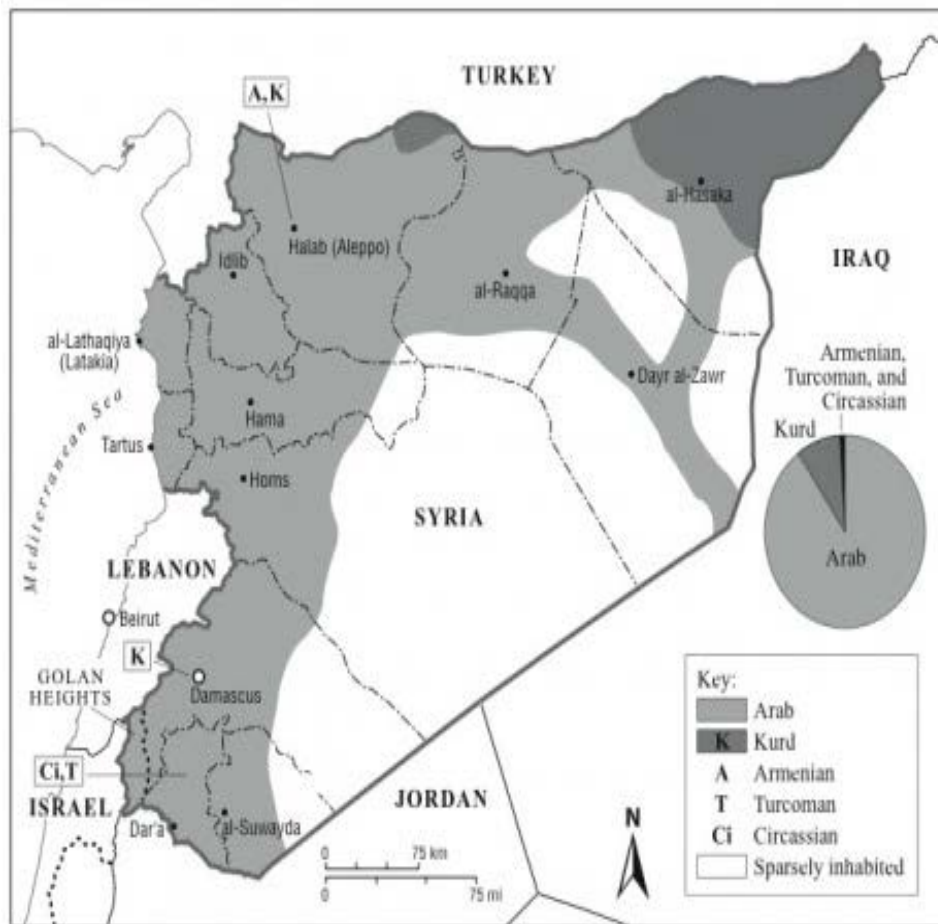
---

⁵ A szíriai jakobiták ma is a monofizita vallási irányzat elkötelezettje.

⁶ Az Omajjád dinasztia örökletes monarchiát hozott létre és uralkodásuk alatt 14 kalifát adott az iszlám arab birodalom damaszkuszi trónjára. Uralkodásuk alatt Szíria fénykorát élte.

bürokráciai gyakorlat, ezek hagyományai, amelyek napjainkig fennmaradtak, beépültek a társadalom mindennapjaiba. Állam és nemzet viszonya, a területi határok függvényében is sajátos. A közel-keleti államoknak, közöttük Szíriának történelmük jelentős részében nem voltak jól definiálható határai, ezek kijelölésének módja egyben a határokhoz való kezdeti viszonyt is meghatározta, hiszen kijelölésükbe az ott élőknek beleszólása nem volt. Ebből adódóan az e térségben létrejött országokban az identitás és az állami szuverenitás között jóval lazább az összefüggés, mivel az állam és a ”nemzet” határai szinte soha sem estek egybe.

1. ábra: Szíria lakosságának etnikai összetétele

Forrás: www.fragilestates.org/2012/02/29/syrias-ethnic-and-religious-divides

A több mint 21 millió főt számláló ország lakosságának 90%-a arab, 6%-a kurd, 2%-a örmény a fennmaradó rész pedig a türk, cserkesz, illetve más etnikumhoz tartozók között oszlik meg. Hivatalos és legszélesebb rétegek által beszélt nyelv az arab. Az arab nemzetiségűeket egészítik ki a közel 500 000 palesztin, illetve 1 millió iraki menekült. A tanult szírek közül sokan beszélnek angolul vagy franciául, ám ettől szélesebb körben értik az angolt. A lakosság 6%-át kitevő kurdok, a kurd nyelvet is beszélők jelentős része Szíria északkeleti részén (Szíria–Irak–Törökország hármashatár térsége) él. Létezik egy jelentős számú arabul is beszélő kurd közösség, amely főként Szíria nagyobb városaiban telepedett meg. A számában jelentősnek nem tekinthető örmény és török kisebbség használja az örmény és török nyelvet.

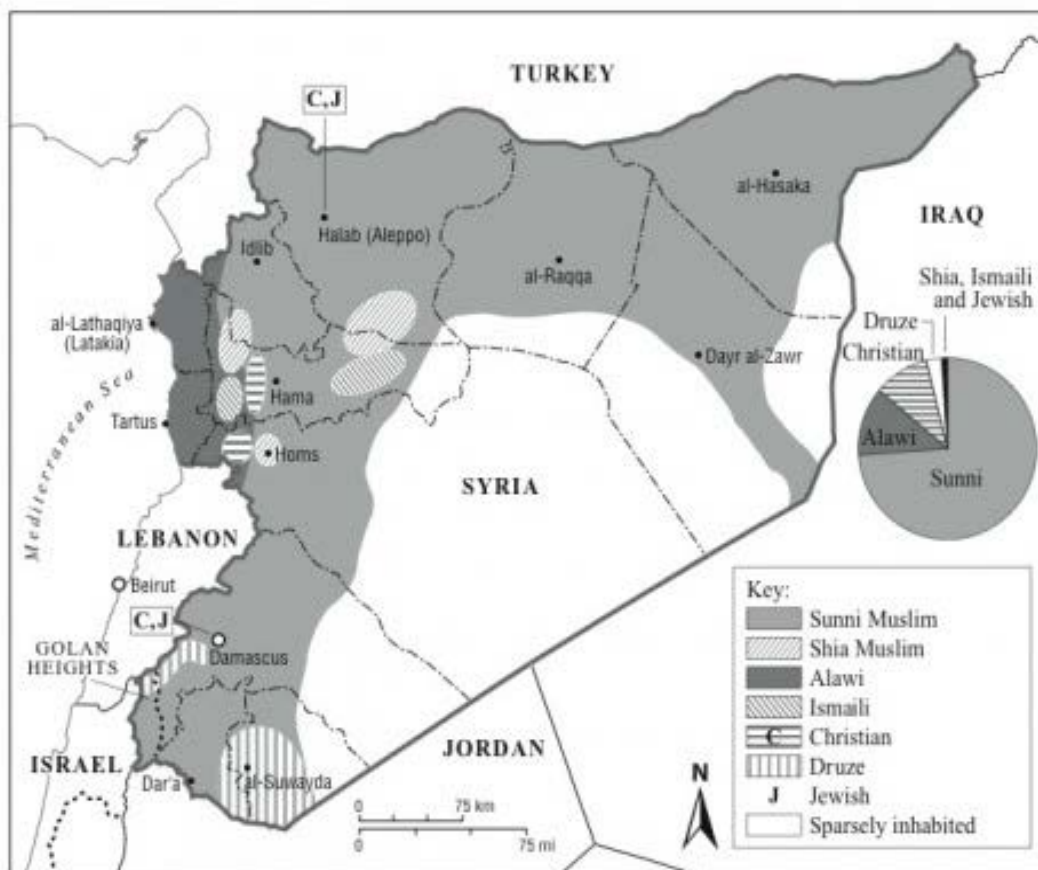
Az ország lakosságának vallási összetétele:

Állam és vallás Közel-Keleten kialakult kapcsolatának megítélése, már abból adódóan is, hogy itt alakult ki a három monoteista vallás, merőben eltér a világ más részein ismert felfogástól. Egy európai gondolkodás szerint a világ népekből, nemzetekből, államokból áll, amelyeken belül különböző vallási közösségek léteznek. Muzulmán elgondolás szerint a világ lakossága vallás szerint csoportosítható, majd egyes vallásokon belül bontható tovább népekre, nemzetekre, államokra⁷. Mára a Közel-Keleten, illetve az ott létrejött országokban, így Szíriában is bekövetkezett egy bizonyos fokú szekularizáció. A vallás megszűnt egyetlen és egyetemes összetartó erőnek, hivatkozási alapnak lenni. Az ország lakosságának 74%-a arab szunnita, 12%-a alavita, 3%-a drúz, 10%-a keresztény a fennmaradó rész pedig a más vallási felekezetekhez tartozók között oszlik meg. Ezen egyébként sem egyszerű képet csak tovább bonyolítja az egyes vallásokhoz tartozó népcsoportok egy adott valláson belüli különböző felekezetekhez történő tartozása. Libanont kivéve nincs még egy olyan közel-keleti ország, ahol a szunnita muzulmánok, a keresztények, az alaviták, a drúzok és az iszmáiliták a vallások és etnikai hovatartozások ilyen sokaságában tudnának együtt létezni. Az alaviták, akik létszáma 2 400 000 fő, alkotják Szíria legnagyobb muszlim vallási kisebbségét. Leginkább Latakia tartomány tengerparti részén laknak, ahol a vidéki lakosság több mint 40%-át teszik ki, miközben a tartomány fővárosa, Latakia lakosságának legnagyobb része szunnita muzulmán. A drúz közösség az ország harmadik legnagyobb muszlim vallási közössége. Túlnyomó többségük a Szíria délnyugati részén lévő szabadtal heggyvidéken található Jabal al Arab térségében él.

A második legnagyobb vallási kisebbséget a keresztények képezik, akik a lakosság 10%-át adják. Az örmények kivételével a legtöbb szíriai keresztény egyben arab. A keresztények leginkább városiak, a legtöbben Damaszkuszban, illetve körülötte, Aleppóban, Hamában, és Latakiaiban élnek. Sokkal városiasodottabbak mint a muzulmánok és a magasabb életszínvonalú társadalmi rétegek közé tartoznak. A keresztények 11 különböző felekezethez tartoznak. Közöttük a görög ortodox (55–60%), az Antiochiai Ortodox Egyház (15–20%), továbbá a maronita, a káldeus, az örmény és katolikus egyház dominál. A szunnita arabok vallási hite a legistenfélőbbtől a már világinak tekinthető felfogásig terjed, amely alapvetően függ az egyén lakhelyétől (városi, vagy vidéki), amely általában meghatározza politikai lojalitását is. Az erős megosztottság nem is annyira vallási, vagy netán etnikai alapú, mint inkább ideológiai, egzisztenciális jellegű. A különböző csoportok közül a kurdok és a szunnita iszlámhoz tartozók azok, akik a leginkább fenyegetést jelentenek a jelenlegi szíriai politikai berendezkedésre, illetve vezetésre, mivel politikai mozgalmuk megfelelő összetartozást, szükséges elgondolást, külső támogatást és kellő sértettséget éreznek ahhoz, hogy eljussanak a központi kormányzat leváltásának gondolatához. Természetesen Szíriában is található egy igen kis létszámot számláló, arabul beszélő zsidó közösség, akik Jazirahban és Aleppóban élnek.

---

⁷ Az izraeli identitásban vallás és etnikum, illetve az ezek létét garantáló állam szorosan összefonódik: "Izrael zsidó állam".

2. ábra: Szíria lakosságának vallási megoszlása

Forrás: www.fragilestates.org/2012/02/29/syrias-ethnic-and-religious-divides

Kisebbségek szerepe a jelenlegi folyamatokban:

A jelenlegi szíriai folyamatok, a változásokkal szembeni elkötelezettség leginkább az el-Aszad családhoz, illetve az őt és a jelenlegi nomenklatúrát támogató alavitákhoz kapcsolódik. Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a jelenlegi szíriai folyamatok megértéséhez, illetve a kisebbségek, közöttük az alaviták ebben betöltött szerepéhez kicsit vissza kell mennünk a történelembe.

Az I. Világháború végéhez közeledve a szövetségesek 1918 szeptemberében Saronánál vereséget mértek a török erőkre és Huszein csapatai fia Fejszál herceg vezetésével bevonultak Damaszkuszba (1918). Ezt megelőzően az 1916-os Sykes-Picot szerződés⁸ befolyási övezetekre osztotta a térséget. 1920 márciusában a Damszkuszban összeült Szír Nemzeti Kongresszus kikiáltotta Nagy-Szíria függetlenségét, Libanonnal, mint autonóm területtel, viszont ezzel szemben 1920 májusában a Nemzetek Ligája Legfelsőbb Tanácsa Szíriát két francia (Libanon és Szíria), valamint egy brit mandátumterületre (Palesztina) osztotta, Irakot pedig meghagyta brit mandátum alatt. A britek Palesztina Jordán folyótól keletre eső „Jordánon túli” részének adminisztratív vezetését felajánlották Fejszál emír testvérének, aki Mekkából törzsi csapatai élén a

⁸ E szerint a legnagyobb területet magába foglaló A és B zónában egy „független arab állam, vagy államszövetség jön létre, amelynek az A zónához tartozó része francia, a B zónához tartozó része pedig brit befolyás alatt marad. A kék és vörös zónák közvetlen francia és brit ellenőrzés alá kerülnek. A barna övezetben, amely magában foglalta Jeruzsálemet és környékét, vagyis Palesztina egy részét, nemzetközi igazgatás létesült volna.

franciák ellen indult Szíriába. Ezen átmenetinek szánt brit lépés végül is véglegessé vált létrehozva az e területen megalakuló és ma is létező Jordánia Hesemita Királyságot.⁹ A mód, ahogy a nemzetközi közösség eljár, illetve a franciák arroganciája és érzéketlensége felszította a szír nemzeti érzést, az arab nemzettudatot, valamint az arab egység érzését. Az egység létrejöttének megakadályozása és a megosztottság kialakítása céljából négy részre osztották az országot. 1920 szeptemberében kialakították Damaszkusz és Aleppó Államokat, majd 1922 márciusában Damaszkuszról leválasztották Dzsebel Drúzt, majd júliusban Aleppó államról a tengerparti Dzsebel Alait autonóm területet¹⁰. A mandátumterületre osztás során az „önálló” államok lakosságának többségét egy-egy felekezethez tartozók adták. Az északkeleti Dzsebel Alait-ban (Latakia központtal) a síita iszlám egyik ágát képező alaviták, délen Dzsebel Drúz-ban (a Drúz hegység körzetében) a drúzok, a harmadik körzetben (Szíria többi része) túlnyomóan szunniták (Damaszkusz központtal) képezték a többséget. Nagy-Libanon létrehozásával (1920) a franciák célja az volt, hogy megerősítsék az itt élő maronita keresztények pozícióit, illetve, hogy az itt élő muszlimokkal sakkban tartsák őket. Szíriában 1925-ben igen komoly fegyveres felkelés robbant ki a drúz területeken, amelyet a franciák csak 1927-ben tudtak megfékezni. Ezt követően jött létre Szíriában a Nemzeti Blokk elnevezésű politikai szervezet, amely Nagy- Szíria¹¹ függetlensége és területi integritása mellett tör lándzsát¹². Ebben az időszakban alakult ki a közösségi identitások három nagy köre, a regionális/nemzeti, a pánarab és a pániszlám. Egyik igen jellegzetes példája, máig is nagy befolyással bíró „Muszlim Testvérek” szervezetének megalakulása¹³.

Az alavita entitás modern kori gyökerei is sok tekintetben az első világháborút követő francia mandátumkorszakig nyúlnak vissza. Az „oszd meg és uralkodj” elv alapján történt területi felosztásnak politikai okai voltak. Miután a szunnita társadalmi bázisú Fejzál-féle államot megsemmisítették a két „legharcosabb” kisebbséget, az alavitákat és a drúzokat igyekeztek részben kielégíteni saját territórium feletti ellenőrzési jog megadásával, részben pedig leválasztani a régió szunnita többségi területeiről. Amikor a franciák 1936-ban egyesítették a szíriai mandátum-területeket és létrejött a mai Szíria elődje az alavita lakosság kétféle módon viszonyult a damaszkuszi kormányhoz. A tengerparti városok kereskedői gazdasági érdekeiknek megfelelően alapvetően a szíriai állam egysége mellett foglaltak állást és hasonló állásponton volt az ekkor még igen csekély létszámú értelmiség is. Ugyanakkor a hegyvidéki rendkívül elmaradott körülmények között élő alavita családok elutasították azt. Az egyesítés egyik következmény volt, hogy a szunnita többség számára elfogadhatóvá kellett tenni az alavitákkal való együttélést. Ennek érdekében mind a szunnita mind az alavita vallásjogtudósok *fatvákat* adtak ki, amelyekben megerősítették, hogy az alaviták is muszlimok. Ez az oszmán kor örökségéből adódóan nem tudatosodott a társadalomban. A másik következmény volt, hogy a mélyszegénységben élő alavita

---

⁹ Palesztina, Szíria, Libanon és Irak mandátumokat a Nemzetek Ligájának Tanácsa 1922 júliusában jóváhagyta, ténylegesen a mandátumok 1923 szeptemberében léptek életbe. Transzjordániát Palesztina brit mandátumhoz csatolták, elzárva e területet a zsidók elől.

¹⁰ A Nagy-Libanonban élő maronita keresztények ebben az időben a lakosság alig harmadát képezték a többségi szunnitákkal szemben. A maroniták a franciák támogatására szorultak, míg a szunniták inkább Szíria irányába mozdultak.

¹¹ Történelmileg Szíria a Földközi-tengertől keletre elterülő egész térséget jelenti, amelyet északon a Taurus-hegység, keleten a Szíriai sivatag, délen pedig a Sínai-félsziget határol.

¹² 1924-ben a damaszkuszi és aleppói „államalakulatok” egyesülésével létrejön Szíria, de az alavita és drúz „államok” még további 12 évig működnek tovább.

¹³ A Muszlim Testvérek szervezetét 1928-ban az egyiptomi Iszmáiliban tanító Ahmed Haszan al-Banna hívta életre.

közösség társadalmi felemelkedését elősegítendő a franciák megnyitották és ösztönözték a katonai pályákat az alavita fiatalok előtt, amelynek a későbbiekben az ország életét meghatározó következményei lesznek.

1941-től a Szabad Franciaország vette át a Szíria és Libanon feletti ellenőrzést és továbbra is a mandátumi adminisztráció visszaállítása mellett törtek lándzsát. A francia álláspont a libanoniak többségének, ezen belül a maronita keresztények túlnyomó részének a függetlenség melletti kiállását hozta magával. 1945. május 8-át követően ismét tüntetések robbantak ki Szíriában és Libanonban, amelyre a franciák katonai fellépéssel válaszoltak, ám angol ráhatásra, belátván a helyzet tarthatatlanságát engedtek álláspontjukból és Libanon, illetve Szíria 1946-ban független államként az ENSZ tagjai lettek. A Libanoni Nemzeti Paktum alapján libanoni keresztények elvetették Franciaország protektori szerepéhez történő ragaszkodásukat, míg a muszlimok, elfogadva Libanon önállóságát lemondtak a Szíriával történő unióról. Libanon önálló entitásként került meghatározásra, amely elosztotta a keresztények nagy iszlám-arab államban történő asszimilálódásának veszélyével kapcsolatos félelmeit. Megnyugtató volt ez a muszlimok számára is, mivel meghatározásra került Libanon arab beágyazódása, illetve a tény, hogy az arab világ szerves része. A keresztények elfogadták Libanon arab jellegét, a muszlimok pedig önálló állami mivoltát.

Szíria az 1946-ban elnyert valós függetlenségével megörökölte a gyarmatosítók által elültetett, a társadalom különböző szféráit érintő valamennyi ellentétet. Az 1950-es években tíz különböző kabinet létezett négy különböző alkotmánnyal. A rövid életű Aszad előtti rezsimben leginkább a szunniták domináltak és nem voltak képesek számottevő védelmet nyújtani a drúzoknak, keresztényeknek, síitáknak, zsidóknak és alavitáknak. A kisebbségek tiltakoztak a jogsértések ellen és 1950-ben sikeresen akadályozták meg a szunnita muzulmán elnököt abbéli törekvésében, hogy az iszlámot Szíria hivatalos állami vallásaként deklarálja. Szíriában a párizsi mandátummal rendelkező adminisztráció a bejrútihoz hasonlóan határozta meg a parlamenti képviselő rendszerét, azaz bizonyos számú helyeket határozott meg a szunniták, keresztények, kurdok, alaviták, cserkeszek, törökök és zsidók számára, ami a 142 fős parlamenti mandátum 25%-át jelentette. A különböző erőfeszítések ellenére Szíria függetlenség utáni történelme tele volt a kisebbségek és a központi kormány közötti konfliktusokkal.

Az ötvenes, hatvanas években igen jelentős szerepet játszottak a katonai puccsok az ország életében. A hadsereg az említett időszakban összesen nyolc katonai puccsot hajtott végre. A különböző vallási felekezetek és csoportok (különösen Damaszkuszban, Aleppóban, Homszban, Hamaban, Sweidában és Latakiában) jelentek meg, hogy magukhoz ragadják a hatalmat jogaik védelme érdekében. Az aleppói szunniták versenybe szálltak a damaszkuszi szunnitákkal a gazdasági és politikai életben történő elsőbbség megszerzésért. A drúzok a drúzok iránt, a kurdok pedig a kurdokkal mutattak lojalitást, míg a törzsi vezetők a törzsi intézmények mellett tették le a voksukat. Az alaviták, mint a legnagyobb vallási kisebbség fellázkodtak a szunnita muszlimok vezető szerepével, irányítási és ellenőrzési törekvéseivel szemben.

1961-ben szíriai tisztek egy csoportja ismét államcsínyt hajtott végre elvezetve az országot az államszövetségből¹⁴ történő kilépéshez, illetve a Szíriai Arab Köztársaság megalakulásához (1961.

---

¹⁴ A Nasszer elnök vezette Egyiptom és Szíria szövetségével 1958-ban hozzák létre az Egyesült Arab Köztársaságot.

október 5.). Az ezt követő instabilitás 1963-ig, a baathista hatalomátvételig tartott, amelyet követően jelentős tisztogatásokat hajtottak végre az állami adminisztrációban és a hadsereg vezetésében is¹⁵. Az államcsínyt végrehajtók zömében alavita katonatisztek közül kerültek ki, amely egyben az alaviták Szírián belüli vezető szerepének kezdetét is jelentette. A Baath¹⁶ által hozott intézkedések (államosítások) komoly elégedetlenséghez vezettek az ország egész területén. A katonák többségét a kisebbségek, főként az alaviták adták, mely egyben a Baath fő erejét is jelentette. Az instabil belpolitikai helyzet, a folytonos politikai csatározások, a közel-keleti marginális kül- és biztonságpolitikai helyzet eredményeként Hafez el-Aszad¹⁷ az ország eddigi történetének utolsó katonai hatalomátvételével magához ragadta a hatalmat és kiépítette azt az autokrata uralmi rendszert, amelynek háttérbázisát az alavita kisebbség biztosította. Aszad, hogy megvédje felekezetét úgy politizált és törvénykezett, hogy megvédje a kisebbségeket minden többségi valláson alapuló ideológiától. A többségi ideológiai szerep elleni politika az 1982-es véres mézárásban csúcsosodott ki, melynek célja a Muzulmán Testvériség fenyegetésének elhárítása volt, amely mozgalom határozottan ellenezte az Aszad féle radikális világi és szocialista rendszert.

Hafez el-Aszad 2000 júniusában bekövetkező halálát követően fia, Baszar el-Aszad került hatalomra. Sokan úgy gondolták új szakasz kezdődik az ország életében, a klánok felbomlanak, a szunniták átveszik a hatalmat és véget ér az alaviták ország vezetésében meglévő túlreprezentáltsága. Több mint 10 év, illetve az arab tavasznak nevezett, több arab országot érintő politikai megmozdulások kellettek ahhoz, hogy az ország életében szükséges változások igénye a felszínre törjön. 2011. március 15-én több szíriai nagyvárosban (Damaszkuszban, Deraa-ban, Homszban, és a keleti országrészben is) megmozdulásokra került sor, amelynek résztvevői túlnyomórészt szunniták voltak, de hasonló eseményekre került sor a török határ mentén fekvő vegyes populációjú, az alaviták, keresztények és szunniták által lakott Latakiában, a zömében kurd lakosságú Hasakában is. A válságra a kisebbségek eltérő módon reagáltak. Az alaviták mellett a hatalom fő támogatói a keresztény közösségek, akiknek a veszélyérzete az utóbbi időben jelentősen nőtt. A kurdok jelentős része, az időközben létrehozott Kurd Nemzeti Tanács vezetésével az ellenzékhez csatlakoztak, ugyanakkor érdekeltek a megkezdett reformfolyamatok folytatásában is. A drúz közösség tagjai támogatásukról biztosították Aszadot, bár nem zárható ki az sem, hogy mindez csak kivárás, mivel a hatalmi harcok még közel sem fejeződtek be.

A Latakiában és Damaszkuszban élő alaviták, eltekintve a szíriai hadseregben kulcsfontosságú pozíciókban lévő alavitáktól fontos szereplői lehetnének egy szíriai változásnak. Azonban az alaviták, de általában a vallási és etnikai kisebbségekhez tartozók is biztosítékot szeretnének kapni arra, hogy közösségük akkor is biztonságban lesz, ha együttműködnek az Aszad rezsimmel szemben álló szunnita muzulmán ellenzéki erővel és ennek eredményeként egy szunnita vezetésű ország jön létre. Az ellenzéki szunnita vezetők és a már több ország által is elismert Szír Nemzeti Tanács is igyekszik a kisebbségeket megnyugtató nyilatkozatokat tenni, ugyanakkor a Mubarak leváltását követő egyiptomi események, a Muzulmán Testvériség ebben játszott szerepe egy olyan jövőkép lehetőségét vetíti előre a szír kisebbségeket illetően, amelyek bennük a

---

¹⁵ A pártok egy jelentős részének eltűnését követően a Baath, a nasszerista erők, a Muzulmán Testvérek és a kommunisták maradtak felszínen. A Muzulmán Testvérek mereven szemben álltak a Baath erőivel és az általuk képviselt elgondolásokkal.

¹⁶ Az Arab Újjászületés Pártja (létezett egy iraki és egy szíriai szárnya is).

¹⁷ Hafez el-Aszad 1928-ban a Latakia környéki Kardaha faluban egy szegény alavita család gyermekeként született.

változással szembeni félelmeket erősítik. Ha a szunnita többség képes lesz megnyugtatni az alavitákat és más kisebbségeket, hogy az Aszad utáni időszakban sem kell számolniuk bosszúhadjárattal, akkor részvételükkel közelebb hozható a várt politikai és társadalmi változás és megelőzhető egy esetleges véres, vallási-etnikai háborút.

Irodalom:

- BENKE J. 1997: Az arab országok története - Alexandra kiadó, Pécs. p. 281.
- Csiki T. – Gazdik Gy. 2012: Stratégiai törekvések a szíriai válság kapcsán I. - NKE Stratégiai Védelmi Kutató Központ – Elemzések – 2012/17., Budapest. 20 p.
- DALLOS A. – PROBÁLD F. 1979: Szíria - Panoráma, Budapest. 319 p.
- GAZDIK GY. 2012: A szíriai válság kialakulása és elmélyülése Kül-Világ – a nemzetközi kapcsolatok folyóirata IX. évfolyam 2012/1-2. szám pp. 1-26.
- HITTI, P. K. 1957: History of Syria – Macmillan, London - Second Edition. 591 p.
- KALMÁR Z. 2009: Nincs béke a Közel-Keleten - Áron kiadó, Budapest. 339 p.
- N. RÓZSA E. – TÜSKE L. – NAGY V. R. 2005: Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában - Teleki László Alapítvány, Budapest. 349 p.
- ROSTOVÁNYI ZS. 2011: A Közel-Kelet története - Kossuth kiadó, Budapest. 268 p.
- SCHEFFLER, T. 1990: Ethnizität und gesellschaft - Ethnisch-religiöse Konflikte und gesellschaftliche integration im Vorderen und Mittleren Orient, Berlin Verl. Das Arab Buch – 2. unveränderte Aufl. 251 p.
- PAP N. 2010: Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában. Publikon, Pécs. 320 p.
- PAP N. 2013: Hungary, the Balkans and the Mediterranean. Publikon, Pécs. 210 p.

Internetes források:

- CIA World Factbook: <https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/geos/sy.html>
- <http://www.haaretz.com/news/features/the-geopolitical-poker-game-that-will-define-the-new-mideast-1.472966>
- <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/09/2011912135213927196.html>
- <http://www.fragilestates.org/2012/02/20/syrias-ethnic-and-religious-divides/>
- <http://geocurrents.info/geopolitics/syrias-ethno-religious-complexity-and-potential-turmoil>
- <http://www.joshuaproject.net/countries.php?rog3=SY>
- <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3580.htm>

Oppe Orsolya: Kettős identitás Dél-Tirolban

Bevezetés

Az „etnicitás” fogalmának meghatározására és leírására számos tudományos terminológia született. 1972-ben az Oxford English Dictionary próbálta meg a fogalmat körbeírni, definiálni. A kifejezés megalkotását David Riesmann amerikai szociológusnak tulajdonítják. Nem véletlen, hogy pontosan a 70-es évek végétől kezdett a kifejezés egyre inkább teret nyerni, hiszen a már évszázadok óta létező történelmi nemzetállamokon belül olyan új törésvonalak jelentek meg, amelyek sok esetben a korábban homogén nemzet fogalmát kétségbe vonták vagy éppen ellenkezőleg tagadták azt (STACHEL, P. 2007).

Az antropológiai, néprajzi, szociológiai szakirodalom két fő irányzatot határoz meg a fogalom magyarázatához. Az egyik irányzat az „etnicitást” egy állandóan változó dinamikus jelenségként értelmezi, melynek lényege a másiktól való eltérés társadalmi gyökereinek kimutatása. Ez az irányzat az etnikai identitást csak egy jól behatárolható történelmi időszakra jellemző társadalmi konstrukciónak tekinti. A kulturális különbségek tehát társadalmilag szerveződnek és az identitás egy folytonos áramlás termékének tekinthető (BARTH, F. 1996). Békési László a nemzethez tartozásnál a közös jövőképet emeli ki, ami az olaszok esetében szintén megkérdőjelezhető (BÉKÉSI L. 2004).

A másik irányzat az etnikai hovatartozást objektív kategóriaként értelmezi. Az etnikai hovatartozás az individuum, az egyén lényegi, társadalmi és történelmi meghatározottságon kívül álló jegye (attribútuma). Ez az irányzat nem a kulturális különbségek eredetére, hanem a mástól való eltérés megfogalmazása, hangsúlyozása, az „etnicitás” mindennapi lényegére hívja fel a figyelmet (KEMÉNYFI R. 2002). Az etnicitás fogalmának tisztázásakor tehát az egyes szakemberek, kutatók a fogalom és jelentésének széles spektrumát használják. Az etnikai identitás ezért igen eltérő és változó aspektusokból vizsgálható.

Az alábbi tanulmány célja, hogy az etnikai identitás egyik sajátos megjelenési formáját a „kettős identitást”, egy a gyakorlatban is létező modellen keresztül mutassa be Dél-Tirolban, ahol olaszok és németajkúak élnek együtt egymás önrendelkezési jogait elismerve.

Az autonómiamodell Dél-Tirolban

Az identitás és etnicitás témakörének bemutatására és leírására természetesen a tanulmány keretei nem elengedőek, ezért csak néhány kulcsfogalom megadása és azok magyarázata lehetséges. A kettős identitás megfogalmazásánál elsősorban azokra a határmenti régiókra kell gondolni Európában, melyek nagyrészt a két világháború békeszerződése nyomán keletkeztek. Ennek köszönhetően sok esetben a politikai és etnikai határok nem esnek egybe. Az identitás mindenekelőtt egy személyes választás eredménye. A döntés lényege abban áll, hogy mennyiben vagyunk képesek elfogadni és „befogadni” az adott nemzetállam kultúráját és ezzel egyidejűleg képesek vagyunk-e mindezt a saját etnikumunk történelmi és kulturális hagyományával összekötni és felvállalni (ÖRKÉNY A. – SZÉKELYI M. 2013).

Dél-Tirol 1919-ben került Olaszországhoz az első világháborút lezáró saint-germaini békeszerződés következtében. Ennek eredményeképpen egy tisztán németajkú terület került Olaszországhoz, ahol a lakosságnak csak mindössze 2,9 % vallotta magát németajkúnak. Dél-Tirol esetében így az etnikai, kulturális, társadalmi és politikai kérdések rendezése egy igen hosszú és konfliktusokkal terhelt folyamat eredménye volt, ami nem nélkülözötte alkalmanként az erőszakos merényleteket sem (NAGY I. 2009).

Ahhoz, hogy megértsük, mit jelent a kettős identitás az Ausztriától elszakított németajkúak életében és hogyan képesek mindezt megélni az olasz hétköznapokban, a történelmi múlt és a jelenlegi politikai események bemutatásán túl, néhány gyakorlati példával szeretném szemléltetni a jelenséget.

Dél-Tirol esetében a kettős identitás felvállalásában és elfogadásában meghatározó szerepe volt a több évtizeden át tartó olasz–osztrák diplomáciai egyeztetéseknek. A térség autonóm igazgatási jogait először az 1946-os olasz–osztrák, Gruber–De Gasperi-egyezmény (első autonómia-statútum) ismerte el, azonban az olasz kormány figyelmen kívül hagyta a szerződést, így a jogok tényleges megvalósulása évtizedekig váratott magára. Az osztrák diplomácia hathatós nyomására 1972. január 20-án lépett hatályba a „Paket”, mellyel megszületett a térségre érvényes második autonómia-statútum (PALLAVER G. 2000). Dél-Tirolt hivatalosan Trentino-Alto Adige autonóm régióknak nevezik, és két provincia alkotja: Trento és Bolzano.

A jogi szabályozás értelmében háromszintű autonómiajogokat állapítottak meg: úgymint teljes (elsőrendű) illetékesség, rész- (másodrendű) illetékesség és kiegészítő (harmadrendű) illetékesség. Az első esetben az autonóm hatáskört csak az alkotmány, az olasz jogrend alapelvei, nemzetközi kötelezettségek és a nemzeti érdekek korlátozzák. A második esetben az eddigieken túlmenően állami törvények szabják meg a határt, míg a harmadik esetben az állami törvényeket tartományi törvények egészíthetik ki.

Az 1972-es autonómia-statútum a provincia számára számos olyan igazgatási és törvényhozási funkciót biztosított, amit korábban az olasz állam gyakorolt. A sikeres törvényi szabályozás lehetővé tette a kétnyelvűséget, a német és ladín kisebbségek¹ önrendelkezési jogainak elismerését.

Az autonómiamodell gyakorlati megvalósulásának jól mérhető eredménye a sikeresen működő nyelvi modell. Ez lehetővé tette, hogy a németek és olaszok egymás nyelvét hivatalosnak ismerjék el és ezáltal vállalható legyen a kettős identitás e sajátos formája.

A statútum kimondja, hogy a régióban minden nyelvcsoporthoz (német, olasz, ladín) tagjai jogegyenlőséget élveznek és kulturális sajátosságaik védelemben részesülnek.

A nyelvi kultúra megőrzése és az etnikai identitás kérdése elsősorban a közigazgatás, a bíróság, és az oktatás területén jelenik meg.

A németajkúak identitásának megőrzésében jelentős részt vállalt fel az SVP, (Dél-Tiroli Néppárt), amely 1945-ben alakult és azóta is hegemon szerepet tölt be a politikai életben. Az SVP, az egyik legnagyobb regionális párt, amely egyszerre tekinti magát a dél-tiroli németek és ladínok egyedüli

---

¹ A 30 ezer főt számláló ladín népcsoport még a római birodalom idején latinizálódott, és nyelvi rokonságban vannak a svájci réto-románokkal, valamint a katalánokkal.

politikai képviselőjének, valamint markáns konzervatív-kereszténydemokrata, jobboldali néppártnak (PAN C. 2004).

Az etnikai arányosság elve

A békés egymás mellett élés jogilag szabályozott formája azonban nem jelenti automatikusan a kettős identitás választását. A helyi németek erősödő nemzeti öntudata mára egyre inkább megosztottá teszi a régiót. A legkritikusabb pont az anyanyelv tanításának kérdése. Az iskolarendszer biztosítja a nyelvi kisebbség számára az anyanyelv megtartását, annak fejlesztését, emellett garantálja a másik tartományi nyelv elsajátítását is. Ennek következtében az olaszok egyre inkább a kéttannyelvű iskolák bevezetését szorgalmazzák, mert úgy érzik, sérül az olasz nyelv presztízse, miközben a német kisebbség szilárdan ragaszkodik a meglévő oktatási rendszerhez. (GULYÁS L. 2007.)

A törvényi keretek közé zárt etnikai alapú felosztás azonban nem minden esetben szolgálja a stabilitást. A nemzetiségi identitás megőrzése és annak tudatos ápolása, sok esetben kisebb-nagyobb konfliktusokat eredményez. A nyelvcsoportonként történő felosztás és önmeghatározás tudatos alkalmazása mellett megjelennek olyan ellentétes irányba mutató tényezők is melyek veszélyeztetik a kollektív identitást.

A térségben számos feszültséget generál, hogy a kisebbséghez való tartozás vagy annak felvállalása eltérő megítéléssel jár. Az etnikai elv érvényesülésének ambivalens hatásai jól kimutathatók az alábbi területeken:

- az állami és vegyes közhivatalokban a köztisztviselői helyek arányát a népszámlálási adatoknak megfelelően kell kialakítani és elnyerésükhöz nyelvvizsga bizonyítvány szükséges. Sokan sérelmezik, hogy ezzel sérül az állampolgári egyenlőség alkotmányos elve. A közigazgatásban tehát csak olyan emberek dolgozhatnak, akik legalább a két nagy nyelvet (német, olasz) beszélik.
- Motivációként bevezették a kétnyelvűek pótlékát, amely megfelelő nyelvi szint esetében 10 százalékos pluszjövendelmet jelent. Sokan ezt pozitív diszkriminációnak tartják.
- Sokáig a magasan kvalifikált álláshelyek betöltésekor is előtérbe kerültek a dél-tiroli németek, míg az alacsonyabb presztízssű munkahelyeken dél-tiroli olaszok dolgoztak.
- Szintén az etnikai arányosság elve érvényesül a szociális bérlakások, illetve a lakásépítési támogatások odaítélésekor, amit az egyes településeken élő népcsoportok arányában osztanak el, de hasonló elv dominál például az ösztöndíjak odaítélésekor is.
- A szigorú etnikai szabályozás révén például a vegyes házasságokból született gyermekek nem lehetnek kettős identitásúak, hanem valamelyik identitáshoz tartozónak kell vallani magukat (PALLAVER G. 2000).

Identitás lényege: „választás vagy kényszer?”

A modell további sikeres működtetéséhez nélkülözhetetlen a régió újbóli önmeghatározása az olasz nemzetállammal való viszonyában. *Pius Leitner*, a dél-tiroli Szabadságpárt elnöke szerint: „Dél-Tirol jövőjét illető kihívások közül legfontosabb az önállóság igénye. Ezt az önállóságot természetesen az európai fejlődés keretei közt kell érteni, hiszen ma már nem annyira Rómától, mint inkább Brüsszeltől függünk². A régióban aktívan tevékenykedő jobboldali radikális pártok,

²<http://sentierinterrotti.wordpress.com/2011/06/24/unidentita-geo-politica-rischiosa/>

melyek az SVP- től jobbra helyezkednek el (Die Freiheitlichen, Süd-Tiroler Freiheit), nem támogatják a németek és olaszok együttélését, emellett az Ausztriával való szorosabb függést szorgalmazzák. Nyugat-Európában a reneszánszunkat élő szeparatista pártok hatása tehát itt is jól kimutatható.

A nyelvi csoportok manapság a kulturális elkülönülés és szeparáció mellett sokszor politikai önállóságra is törekszenek. A csoportidentitás megtartása és fenntartása mindhárom (német, olasz, ladin) közösség számára elsőrendű. Az ellentmondások jól kimutathatók az olasz kormány és a régió, illetve a régió és az anyaállam (Ausztria) kapcsolatában. Nagy dilemma, hogy az idáig szigorú etnikai arányosság elvén alapuló közösség tud-e ismét hidat alkotni németek és olaszok között, illetve miként változhat meg a térség sorsa az olasz nemzetállammal való viszonyban?

Az identitás tehát egyrészt lehet egy tudatos választás eredménye, amit befolyásolhat a származás vagy családi kötelék, de lehet olyan mesterségesen felvállalt „létforma” is, amely csak átmenetileg képes biztosítani az etnikai arányosság elvét.

Az etnikai identitás kérdése Dél-Tirolban tehát egy állandóan változó és többtényezős folyamat eredménye.

Amennyiben valaki úgy dönt, hogy előnyöket szeretne kovácsolni az eltérő etnicitások és kultúrák ötvözetéből, akkor felvállalja a kettős identitást, ami által saját maga és családja is plusz előnyökre tehet szert. Azonban az identitás megválasztása nemcsak gazdasági és társadalmi elfogadottság, hanem sorsunk és a magunkkal hozott örökségünk része is. Azok a németajkúak, akik továbbra sem kívánnak az olasz identitás hordozójává válni, nem vállalják fel a kettős identitást.

Az elmúlt időszakban szociológusok, történészek, politikusok, újságírók keresik arra a választ, hogy valóban létezik-e olasz identitás és az olasz nemzeti identitás tényleges valóság tartalmát kutatják. Andreides Gábor szerint például „Sokan és sokféleképpen vélekednek Olaszország polgárainak identitásáról. Azok, akik úgy gondolják, hogy olasz nemzet, mint olyan tulajdonképpen nem létezik, hajlamosak az olaszok – kétségtelenül meglévő – individualizmusára hivatkozni, azokra a kulturális, nyelvi, társadalmi különbségekre, amelyek inkább megosztják, mint összekötik az Appenini-félsziget lakóit.” (ANDREIDES G. 2008)

Annak megválaszolása, hogy létezik-e egységes olasz nemzeti identitás jelen tanulmányban nem kívánok állást foglalni, azonban tény, hogy a soknemzetiségű olasz állam számára nagy kihívásnak bizonyul a jövőben az egyes önálló etnicitással rendelkező régiók autonóm törekvéseinek visszaszorítása. Az általam leírt és felvázolt problémakör azonban nem olasz és nem egyedi.

Összegzés

A jobboldali radikális pártok növekvő száma arra utal, hogy az egyes csoportok identitástudata felerősödött az elmúlt 10 évben, aminek okai között kulturális, politikai, gazdasági tényezők húzódnak meg, de leginkább az eurózóna válsága.

Jelenleg az Európai Unió tagállamaiban hasonló jelenségeknek lehetünk tanúi a nemzetállamtól eltérő identitással rendelkező katalánok, baszkok, skótok, vallonok, sziléziaiak stb. esetében. Az Unió számára is kérdéses, hogyan lesz képes kezelni a nagyobb fokú autonómiáért küzdő vagy éppen önállósulni szándékozó autonóm régiók helyzetét.

Talán az elkövetkező években választ kaphatunk arra, hogy a különböző etnicitással rendelkező csoportok milyen utat választanak az önrendelkezési jogok biztosítására, illetve ezek nagyobb fokú kiterjesztésére.

Irodalom

- ANDREIDES G. 2008: Nemzeti identitás és a külpolitika az újkori Olaszországban, Grotius.
(http://www.grotius.hu/doc/pub/KBHKJM/58%20andreidesz%20g%C3%A1bor_nemzeti%20identit%C3%A1s%20%C3%A9s%20k%C3%BClpolitika.pdf)
- BARTH F. 1996: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. Regio és Kisebbség, politika, társadalom 7. Évf. 1. sz. pp.3-25.
- BÉKÉSI L. 2004: A politika földrajza. AULA, Budapest. 208 p.
- GULYÁS L. 2007: A kisebbségi kérdés megoldásának egy pozitív példája: Dél-Tirol esete II.-korunk, 18. évf. 1. sz. pp. 77-82.
- KEMÉNYFI R. 2002: Az "eticitás" fogalma és helye az etnikai térszerkezeti kutatásokban.- Kisebbségkutatás, 2 szám pp. 376-384.
- ÖRKÉNY A. – Székelyi M. 2013: Származás, identitásörzés, asszimiláció.- Pro Minoritate, tavasz, pp-44-59.
- PALERMO, F. 1999: Die zwei Dimensionen des Zusammenlebens in Südtirol. - Europa Ethnica, 56. Jg, No. 1-2.. pp. 9-21.
- PALLAVER G. 2000: dél-tirol multikulturális tartomány?. – educatio 9/2. pp. 313-324.
- PAN C. 2004: Dél-tirol autonómia – sikermodell?.- Korunk, 15. évf. 1. sz. pp.95-100.
- STACHEL, P. 2007: Identitás; A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise. - Regio 18. évf. 4. sz. pp.3-31.
- TRONCONI, F. 2009: I partiti etnoregionalisti: La politica dell'identità territoriale in Europa occidentale .- „Mulino/Ricerca",Milano, pp.224.

Internetes források

<http://sentierinterrotti.wordpress.com/2011/06/24/unidentita-geo-politica-rischiosa/> (letöltés. 2014. 01.06.)

Vörös Zoltán:

Hszincsiang-Ujgur tartomány helye és szerepe a 21. századi Kínában¹

Hszincsiang-Ujgur Autonóm terület²

Hszincsiang-Ujgur [Xinjiang] tartomány viszonylag későn lett Kína integráns része, a megszálló kínai csapatok 1759-ben hatoltak be a Tarim-medencébe, de a térség a korábbi évszázadokban is a Kínai Birodalom árnyékában, sok esetben protektorátusaként létezett. Számos lázadás, függetlenedési kísérlet és csata után végül 1949. augusztus 27-én annektálták végleg a területet. Hszincsiang 1955-ben kapott négy másik tartományhoz hasonlóan autonóm státuszt, de ujgur nemzetiségű lakosságát ez sem elégítette ki, az utóbbi két évtizedben újból felerősödtek kisebbségi törekvéseik, minek jegyében az elmúlt évek során létrehoztak több emberi jogokért küzdő vagy nagyobb autonómiára törekvő szervezetet, néhány szeparatista célokat kitűző szerveződés és terrorista csoportosulás mellett. A legnagyobb probléma az autonóm státusszal ugyanis annak nem európai demokratikus értelemben vett működése volt. A különleges helyzet ugyanis nem az emberi, kulturális és nyelvi jogok biztosítása, sokkal inkább a még nagyobb ellenőrzés érdekében jött létre: alapelv ugyanis, hogy az autonóm területek elnökei mindenképpen a kisebbségek közül kerülnek ki, s biztosított a lehetőség saját kulturális, vallási és nyelvi jogaik gyakorlására, de a tartományi kormányt valójában egy pártközpontú tartományi bizottság, élén egy han nemzetiségű titkárral vezeti. Sok híresztelés ellenére a titkár az első ember a tartomány élén, őt követi a tartományi kormány élén álló elnök (a többi tartománytól eltérően itt nem kormányzóznak nevezik a tartomány élén álló politikust). A sajátos kínai autonómiának tehát komoly kritikát jelent, hogy a végső döntést *minden esetben* a párt, a Kínai Kommunista Párt hozza meg, így lényegében a pártszervezet, s a fő döntéshozó szerv, az Állandó Bizottság hagyja jóvá a tartományi folyamatokat, így a gyakorlatban kevésbé rendelkeznek autonómiával e régiók (CHOU, G 2012; SMITH, W. 2004).

Ujgur tartomány Tibet, a szomszédos, szintén hasonló autonóm státusszal bíró tartomány kapcsán, s leginkább terror-cselekmények folyamán került be a nemzetközi köztudatba, noha kellő információ hiányában sem a kínai, sem a világsajtóban nem szerepelnek súlyuknak megfelelő arányban az itt zajló belpolitikai események. A 2008-as Olimpia idején tapasztalható nagyobb média-jelenlét csupán időszakos figyelmet tudott generálni a tibeti problémáknak és a Nyári Játékok idején, illetve azt megelőzően elkövetett atrocitásoknak. Ujgur tartomány pedig nem is ekkor, inkább egy évvel később, 2009 nyarán kapott figyelmet (CHOU, G. 2012), amikor összecsapások robbantak ki a helyi ujgur és han népcsoportok között. A zavargás 2009. július 5-én kezdődött Ürümcsiben [Urumqi], miután Dél-Kínában han támadók megöltek két ujgur férfit, akikről azt feltételezték, megerőszakoltak egy han nemzetiségű nőt. A nemzetközi médiában is nagy port kavaráó eseményeknek 197 halálos áldozata volt, a zavargók több száz üzletet és járművet gyújtottak fel, illetve rongáltak meg. A központi hatalom a katonaság bevetésével és a média

---

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² A tanulmányban Kína az 1949-ben alakult Kínai Népköztársaságot jelöli.

kitiltásával válaszolt az egyre súlyosbodó eseményekre, miközben a letartóztatottakat pedig látványos szigorral büntette. 2009 év végéig legkevesebb 26 halálos ítéletet mondtak ki és hajtottak végre.

1. ábra: A tartomány elhelyezkedése (forrás: wikimedia.org)

A tartomány jelentősége és a civil törekvések Ujgur tartományban

Hszincsiang az ország legnagyobb tartománya, 1 600 000 m²-es, Kína 17 százalékát kitevő területével, melynek ugyanakkor csupán 4,3 százaléka lakható, s mindössze 22 millió ember lakja, a pontos adatok azonban vitatottak. Jelentősége tehát nem kifejezetten lakossága, sokkal inkább a nemrégiben feltárt nyersanyag-erőforrások kitermelése³ és keletre szállítása miatt nőtt meg, ráadásul a tartományon keresztül tud Kína bejutni az olajban szintén gazdag Közép-Ázsiába. Az ellentétek az ujgur kisebbség és a központi kormányzat között azonban sokrétűek, melyek instabil belpolitikai eseményekkel jártak és járnak. Beszélhetünk egyrészt egyfajta etnikai, vallási ellentétről a muszlim ujugrok és a han kínaiak között, melyet a demográfiai viták és a pekingi lépések tovább mélyítenek. A következőkben kitérünk Kína a tartományt integrálni igyekvő politikájára, ezért egyelőre csupán a vitatott statisztikai adatokat tekintjük át. A hivatalos adatok szerint a lakosság 45 százaléka ujgur, 41 százaléka pedig han kínai,⁴ az ujugrok azonban mind saját létszámukat, mind a kínaiak részarányát vitatják: szerintük a 8–9 milliós számuk helyett valójában 2 millió ujgur él a tartományban, miközben a központi politika következtében a hanok aránya már meghaladja az 50 százalékot. Ez utóbbi adat egyébként akár valós is lehet, figyelembe véve, hogy 1949-ben még mindössze 10 százalékot tettek ki a lakosságon belül. Mindemellett megfigyelhető egy gazdasági, politikai ellentét is: az alapvetően fejletlen, mezőgazdaságra épülő tartomány a nyersanyagok kitermelése következtében fejlődésnek indult, az új munkahelyeket azonban

³ „Hszincsiangban 122 féle ásványkincs található [...], közülük az olaj, a földgáz, a szén, az ólom, a cink és az arany a legjelentősebb. Hszincsiangban hat jelentősebb olajmezőt tártak fel, [...] megfelelő kiaknázás mellett egy mezőből évi 1-1,5 millió tonna olajat lehet majd kitermelni” (Bernát, 2008: 32).

⁴ Tovább: kazah hat, hui öt százalék. Forrás: CIA World Factbook.

többnyire a han kínaiak szerezték és szerzik meg, elnyomva az ujgurokat a kicsiny munkaerőpiacon.

Mindezek következtében magas a különböző, nagyobb autonómiát vagy akár kiválást elérni igyekvő szervezetek száma, melyek egy része terror-cselekmények elkövetésétől sem riadt vissza⁵ – ki kell ugyanakkor térni arra, hogy a legtöbb szervezet pusztán nagyobb önállóságot, s jogaik szabad gyakorlását kívánja elérni, a pekingi politika ugyanakkor nem tesz különbséget a robbantást elkövető és a csupán békés figyelemfelkeltő akciókat szervező csoportosulások között. „Hszincsiangban a Kínával szembeni fegyveres ellenállásnak és elszakadási törekvéseknek [...] komoly hagyománya alakult ki. [...] 1979 és 1989 között sok ujgur önkéntes harcolt az afgán háborúban a mudzsahedinek oldalán, akiknek egy része 1989 után hazatért Hszincsiangba, új radikálisabb iszlám tanokat hozva magával, ami összhangban volt a Szovjetunió bomlásával párhuzamosan Közép-Ázsiában meginduló iszlám újjászületéssel. A közép-ázsiai országok függetlenné válása csak tovább serkentette ezt a folyamatot. Hszincsiangban egyre több ujgur szervezet alakult nemzeti célkitűzésekkel, ám különböző programokkal” (BERNÁT P. 2008).

Kína több irányból is igyekezett saját javára fordítani a tartományi történéseket és meggátolni az elszakadást célzó törekvéseket. Egyrészt nemzetközi folyamatok révén nagyjából sikerült nemzetközileg elszeparálnia a különböző szervezeteket, ráadásul olyan belpolitikai stratégiákat alkottak, melyek a tartomány integrálását, s a tartományi tüntetések, megmozdulások elfojtását voltak hivatottak elérni.

A törekvések elszeparálása

Közép-Ázsia irányába a kínai kapcsolatok nem voltak sokrétűek, a Szovjetuniótól való függetlenedésükig nem is nagyon létezett politikai vagy kereskedelmi kapcsolat a felek között. Az öt, iszlamista többségű társadalommal rendelkező állam, Kazahsztán, Türkmenisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán és Kirgizisztán, instabil politikai helyzetű országokként ráadásul kockázati tényezőkként hatottak Kína területi egységére, főként Hszincsiang tartomány vonatkozásában. Az ujgur szeparatista törekvések ezen államoktól nemcsak ideológiai, hanem politikai támogatást is kaptak céljaik eléréséhez, ráadásul a saját függetlenségükben több-kevesebb szerephez jutó különböző csoportosulások beszivárgását is segítették. Kína nyersanyag iránti, kielégíthetetlennek tűnő éhsége azonban prioritássá emelte az ásványi erőforrásokban gazdag közép-ázsiai országokkal való együttműködést, miképpen Hszincsiang-Ujgur tartomány integrálását is, nem utolsósorban az ott feltárt különféle lelőhelyek termelésbe vonása miatt. Kína sikeresen reagált a helyzetre, a befektetőkre és gazdasági partnerekre vágyó „isztán-államok” örömmel írtak alá kereskedelmi egyezményeket, majd a Sanghaji Együttműködési Szervezet létrehozásával párhuzamosan, Kína határainak elismerésével az ujgur szeparatista törekvések elvesztették közvetlen politikai támogatóikat is (VÖRÖS Z. 2013). „Míg a 90-es években úgy tűnt, Közép-Ázsia az Egyesült Államok és Oroszország közti növekvő verseny helyszíne lesz, addig ma már egyre valószínűbb az a scenárió, amely – az előbbi két hatalom háttérbe szorításával – Kína befolyásának további erősödésével számol. [...] A kínai–közép-ázsiai gazdasági kapcsolatok gyors növekedése számos stratégián nyugszik. Először is, Kína mindent megtesz a térségben szerzett politikai befolyás erősítése érdekében, oly módon, hogy szép lassan megjelenik minden döntő

---

⁵ Az Ujgurisztán Felszabadítási Front „[...] 12 év alatt körülbelül 800 fegyveres akciót hajtott végre. Főleg rendőrörsöket támadtak, de 1997-ben Pekingben is követték el robbantásos merényletet” (Uo.: 34).

jelentőségű szektorban. Másodszor pártolja, segíti a regionális fejlesztést és a nyitást, hogy a politikai és társadalmi destabilizáció elkerülhetővé váljon, ez ugyanis negatívan hatna a xinjiangi állapotokra, és lassíthatná a kínai gazdasági fejlődést is. Végül pedig nem elhanyagolható szempont az sem, hogy Közép-Ázsia új piacot kínál a kínai termékek számára. [...]Autópályák, vasutak építése, elektromos hálózatok és hidroelektromos források bővítése, értékes ásványi anyagok kitermelése, és természetesen a kereskedelem fejlesztése jelzik a kínai jelenlétet az utóbbi másfél évtizedben” (FEHÉR T. – SZUNOMÁR Á. 2008).

Szintén nemzetközi folyamatokhoz kötődő, de belpolitikai lépés a 2001. szeptember 11-i terrortámadást követően vált lehetővé: a terrorizmus elleni nemzetközi összefogás pozitív fordulatot hozott Kína számára. A 2002-ben kezdődött afganisztáni NATO-megszállás és az al-Kaida kiképzőtáborok felszámolásakor a nemzetközi erők ugyanis számtalan ujgur szeparatistát elfogtak – ütőkártyát adva Peking kezébe. Élve a helyzet adta lehetőségekkel Kína, kijátszva az antiterrorista kártyát, komoly csapást mért az ujgur szervezetekre, még azokra is, melyeknek nem volt köze kiképzőtáborokhoz – s tegyük hozzá, tette mindezt részleges nemzetközi támogatással a háta mögött (BERNÁT P. 2008).

Ujgur tartomány a lépésekkel tehát elvesztette közvetlen politikai támogatóit, ráadásul a nemzetközi közösség szemében is presztízs-vesztést okozott a terroristák kiképzése, de Washington például kritizálta Peking egyoldalú, minden szervezetet elítélő politikáját.

Napjaink folyamatai – a belpolitikai stratégiák

Peking egyik fő belpolitikai lépése a *Nyitás Nyugatra* nevet viselő, a térség infrastruktúráját és gazdasági versenyképességét fejlesztő politika volt, mely a tartomány geostratégiai szerepének növekedésével párhuzamosan vált elengedhetlenné az ország számára. A különböző kínai dokumentumok, s sok esetben nyugati kutatók az infrastruktúra fejlesztését (vasútépítések, autópálya-építések, repülőtér-fejlesztések), a gazdaság fellendítését (bányák, gyárak és kőolajvezetékek megépítését) Ujgur tartomány, s az ujgur kisebbség érdekében tett lépéseknek titulálják. A valóságban azonban integráló, az ország magterületeihez közelebb csatoló, s egy esetleges függetlenedést lehetetlenné tevő politika szemtanúi lehetünk, mely elsősorban Peking érdekeit célozza: kitermelni a tartomány nyersanyagait, hogy azzal is táplálják a keleti területek nyersanyag-éhségét, ráadásul így biztosítani tudják a Közép-Ázsiából érkező nyersanyagok és kőolaj-vezetékek biztonságát. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az új munkahelyeket többnyire a han nemzetiségűek kapják – akiknek a létszáma a különböző beszámolók alapján évről-évre nő (HOWELL, A. –FAN, C.C. 2011). A kínai politika, a betelepítés nem csupán Ujgur, hanem Tibet és Belső-Mongólia autonóm tartományokban is megfigyelhető, a betelepítéseknek köszönhetően ugyanis felhígul az etnikai arány, így a konfliktusok, szerveződések kialakulására is kisebb lesz az esély, ráadásul a kisebbségek számarányának csökkenésével politikai képviselőket, s az autonómiát célzó törekvéseket is alááshatják.

Másrészt megfigyelhető a kínai hadsereg és rendfenntartó erők létszámának megsokszorozódása az utóbbi években, főleg a problémás, kisebbségi törekvések által érintett térségekben. Hu Csin-tao [Hu Jintao] és Ven Csia-pao [Wen Jiabao] belbiztonsági stratégiája ugyanis a karhatalom létszámának növelését, s a konfliktus kirobbanásának megelőzését célozta. Ennek következtében Ujgur tartományban jelentős a rendőri jelenlét, az utcai csoportosulásokat nem engedélyezik, folyamatosak a kivégzések és a fegyveres összecsapások. A stratégia jegyében a rendfenntartó

erők „létszáma az elmúlt húsz évben lassuló ütemben ugyan, de folyamatosan nőtt, az 1983-as 600 ezer körüli létszám 2005-re megháromszorozódott” (VÁMOS P. 2008).

Összegzés

A közeljövőben várhatóan további problémákat fog okozni az ujjur nacionalizmus, noha az utóbbi évek erőszakos kínai fellépései valamint nagyszámú rendfenntartó egység jelenléte kellő elrettentő erővel bírt a különböző civil törekvések kapcsán. A tartomány fejlesztését célzó stratégiák egyre jobban integrálják a keleti országrészhez a tartományt, ráadásul a betelepítési politika következtében az etnikai arányok felborulása sem kedvező folyamat az ország egyik legnagyobb kisebbsége számára. A szervezeteket sikeresen vágják el nemzetközi partnereiktől, támogatóiktól is, ennek ellenére az egyre inkább szerveződő emigráció békés ellenállása komoly nemzetközi támogatókra, szimpatizánsokra is találhat, melyet „bizonyít, hogy [2007-ben] egyik prominens tagját, Rebíja Kádír asszonyt jelölték a Nobel-békedíjra és George Bush is hivatalosan fogadta” őt a Fehér Házban (BERNÁT P. 2008).

Az emberi jogok tartós elnyomására, a készütség állandó fenntartására ugyanakkor nem alapozhatnak a kínai hatóságok, kezelniük kell az ujjur kérdést, különben hosszú évekre, évtizedekre konfliktusponttá, a gazdasági fejlődést is befolyásoló problémává válhat a tartomány helyzete. Mint Vámos Péter kiemeli, a Kínai Kommunista Párt „fő erénye [ugyan] a változásra és változtatásra való képessége” (VÁMOS P. 2008), azonban az autoriter berendezkedés és gondolkodás egyelőre kevés figyelmet szentel a kisebbségek jogainak tiszteletben tartására, s az emberi jogok védelmére. Ameddig nem történik változás e téren, nem várható a tartomány és a kisebbség helyzetének, státuszának megváltozása sem.

Irodalom

- BERNÁT P. 2008: Az ujjur kérdés és ami mögötte van. *Nemzet és Biztonság*, Vol. 1., No. 4., pp. 30–37.
- CHOU, G. 2012: Autonomy in Xinjiang. Institutional Dilemmas and the Rise of Uighur Ethno-Nationalism. *The Josef Korbel Journal of Advanced International Studies*, Vol. 4., No. Summer. pp. 154–178.
- FEHÉR T. – SZUNOMÁR Á. 2008: Kína és Közép-Ázsia, a sanghaji együttműködés értékelése, különös tekintettel az energiakérdésre. Elérés:
<http://www.chinanetwork.hu/portal/downloads/MAGYAR/publikacio/2008%20tanulmanyok/2-09-Feher-Szunomar.pdf>
- HOWELL, A. – FAN, C. C. 2011: Migration and Inequality in Xinjiang: A Survey of Han and Uyghur Migrants in Urumqi. *Eurasian Geography and Economics*, 2011, Vol. 52., No. 1., pp. 119–139.
- SMITH, W. 2004: China’s Policy on Tibetan Autonomy. Working Papers No 2., East-West Center. Elérés:
<http://www.eastwestcenter.org/sites/default/files/private/EWCWwp002.pdf>
- VÁMOS P. 2008: A társadalmi, etnikai, vallási feszültségek és a korrupció kezelése Kínában. China Network. Elérés:
<http://www.chinanetwork.hu/portal/downloads/MAGYAR/publikacio/2008%20tanulmanyok/1-05-Vmos.pdf>
- VÖRÖS Z. 2013: Kína, a regionális nagyhatalom: Multipoláris világrend az unipoláris világrend intézményi struktúráinak megtartásával? In: GRÜNHUT Z. – VÖRÖS Z. (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Pécs, Publikon Kiadó. pp. 205–229.
- ZHOU, Y. 2009: Legal predicament of combining “regional” and “national” autonomy: A group rights perspective. *International Journal of Minority and Group Rights*, Vol. 16., No. 3. pp. 329–349

Sipos Anna Magdolna:

A kisebbségi kérdés a tudomány- és a bibliometria mérlegén

A *tudomány- és a bibliometriai* kérdésekkel kapcsolatos vélemények, állásfoglalások két véglet között mozognak: az egyik pólus elutasítja a tudományos eredmények kvantálhatóságát, a másik véglet pedig abszolutizálja annak módszereit és eredményeit. Mindemellett gyakori jelenség, hogy a tudományos körökben, a tudománypolitikában érdekelt hatóságok és szervezetek képviselőinek nincs pontos tudása erről a problémakörrel, és nagyon sűrűn találkozhatunk az ismeretek hiányán alapuló felszínes, felületes megnyilvánulásokkal is. (BRAUN T. 2011) Nyilvánvaló, hogy – mint oly sok hasonló esetben – az igazság valahol most is a két végletes vélemény között van. E helyen nem áll módunkban a tudományos problémakör részletes bemutatása, mint ahogyan nem tudjuk bemutatni a téma körül az évtizedek során újra és újra fellángoló vitákat sem, így kénytelenek vagyunk megelégedni pusztán annak a valós világtendenciának a felidézésével, amelyek szerint a tudományos produktumok, a tudományos publikációk kvantálása nemhogy visszaszorulni látszana, hanem egyre inkább meghatározó és kiterjesztett jelentőséget kap. Ma már nem csupán a hagyományos, a korábbi tudományos közlési csatornákon megjelenő közlemények esetében, hanem az elektronizáció hozta, új kommunikációs fórumokon történő megnyilvánulások mérése is elkezdődött; új fogalmakat hozva a lassan már mindenki számára ismerősként csengő *scientometrics, bibliometrics, impact faktor, citációs index* stb. terminológiai rendszerébe. Az új terminus technikusok önmagukért beszélnek: *informetrics, cybermetrics, webometrics*. Magunk azon a véleményen vagyunk, hogy a tudományos tevékenység kvantálhatósága nem mindenható, de arra kétségkívül igen alkalmas, hogy a számadatok alapján megmutathassa az egyes diszciplínák, szakterületek, vagy akár egyetlen témakör kutatási jellemzőit, így a téma aktuális tudományos kérdéseit, állapotát, és az adott témában keletkezett publikációk tartalmi elemzése alapján tudományos tendenciákat rajzoljon meg.

E tapasztalatok motiválták a VIII. Politikai Földrajzi Konferencia tematikájához – Kulturális sokszínűség, kisebbségek geopolitikája – kapcsolódó, a tudománymetria és a bibliometria alapjain álló, annak módszereivel dolgozó empirikus kutatásunk megvalósítását. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a konferencia gyűpontjában lévő tematika mennyiben és hogyan jelenik meg a világ szakirodalmának termésében. E vizsgálat megvalósításához – magától értetődően – a világ szakirodalmi termésének viszonylagos teljessége bemutatására, feldolgozására és referálására vállalkozó, a tudományos publikációk mérésére, elemzésére kiválóan alkalmas szakirodalmi adatbázisokra támaszkodtunk, gyűjtésünk és elemzésünk ezeken alapul. A szakirodalmi adatbázisok meglévő bőséges kínálata miatt azonban nem vállalkozhattunk minden egyes adatbázis egyenkénti vizsgálatára, hanem azok között a vizsgált téma relevanciája mentén előzetes szelekciót végeztünk. Így a vizsgálatba összesen a világ három legmeghatározóbb és a gyűjtőkörét az általunk vizsgált témakörre is kiterjesztő szakirodalmi adatbázisát a *Web of Science*-t, *Scopus*-t, *SpringerLink*-et, valamint egy világméretű periodika nyilvántartó rendszert, az *Ulrich's Web Global Serials Directory*-t vontuk be. A szakirodalmi adatbázisokban tárolt bibliográfiai tételek nagyságrendje meggyőző abban a tekintetben, hogy azok feltétlenül reprezentálják a világ tudományos dokumentumtermését: gyűjteményüket az 1970-es közepétől fejlesztik, a bennük szereplő tételek száma pedig többmillió, illetve esetenként a több tízmillió nagyságrendet mutatja. Az olvasóban persze felmerülhet a kérdés: nem válik-e túlságosan mechanikussá a

problémakör szakirodalmának számokkal történő leírása? Erre a kérdésre a tudományometriai és bibliometriai paradigmák értelmében csupán nemleges választ adhatunk, megengedve, hogy a számok mögött húzódó összefüggések gyakran csak nagyobb elmélyüléssel értelmezhetők. Ám, amennyiben rászánjuk az időnket, kétségkívül érdekes és értékes elemeket fedezhetünk fel az adatok összefüggésrendszerében.

A nemzetiségi kisebbségek kérdésének szakirodalma a Web of Science adatbázisban

Az 1960-as évek elejétől működő Institute for Scientific Information tudományos információszolgáltató vállalat által először csupán a természet- és alkalmazott tudományok területén nyomtatott és mágneses adathordozón közreadott Science Citation Index adatbázis mára már az egyik legtekintélyesebb s talán a legnagyobb presztízzsel és ismertséggel rendelkező online információs forrássá vált. A WOS adatbázis szolgáltatás több mint 12 ezer folyóiratot, közöttük számos Open Access folyóiratot és mintegy 150 ezer konferencia-kiadványt figyel és dolgoz fel. (EISZ 2012) A WOS tudományos szakirodalmi szolgáltatása ma már nem csupán a természet- és alkalmazott tudományok területén jelent elsődleges információs forrást (Science Citation Index Expanded & SciSearch=SCI Expanded), hanem mind a művészetek, mind a bölcsészeti tudományi (Arts & Humanities Citation Index=AHCI), mind pedig a társadalomtudományi (Social Sciences Citation Index & Social SciSearch=SSCI) szakirodalmi tájékozódás legfontosabb adatbázisa. A WOS ismertségét és elismertségét elsősorban a *citációs index* meghonosítása és elterjedése, továbbá az adatbázis révén ismertté vált folyóirat *impact factor* szolgáltatások alapozták meg. Ez a két terület ma is kiemelten fejlesztendő részét képezi az adatbázis szolgáltatásainak. Ezt bizonyítja, hogy az utóbbi években mind a hivatkozásoknak, mind pedig a hatástényező számításoknak számos új módszerét alkalmazzák; mint például a *Hirsch-index*, az *Eigenfactor* (BERHIDI A. – SZLUKA P. – VASAS L. 2009).

Az *Elektronikus Információszolgáltatás* hazai programja révén hozzáférhető *Web of Science* adatbázisban a nemzetiségi kisebbségek kérdései szakirodalmának keresése nyomán az 1975 és 2011 közötti időtartamra 112.455 találatot kaptunk, ami meglehetősen nagy szám, és éppen ezért alkalmas arra, hogy ezt a nagy találati halmazt részletekbe menően elemezzük. Az elsődleges elemzési szempontok lényegében alig tartalmaznak új momentumot az egyéb témák hasonló analíziseinél már korábban is tapasztalt, a témában jártasak számára a közismeret szintjén lévő adatokat, arányokat. A releváns szakirodalom meghatározó mennyisége, mintegy 60 százaléka az Egyesült Államokban, további 10 százaléka Angliában, 96 százaléka pedig angol nyelven jelent meg, és a többi találaton osztozik a világ többi országa és többi nyelve. Ám amennyiben az adatok további részletezéséhez kezdünk, azonnal láthatjuk azokat a sajátos összefüggéseket, amelyek számunkra is meglepetésül szolgáltak. Az etnikai kérdés szakirodalmának meghatározó része, mintegy 40 százaléka nem azokról a szakterületekről származik, amit az európai közfelfogás az etnikai kérdésekkel hoz összefüggésbe, hanem a tág értelemben vett orvostudományhoz és egészségügyhöz, továbbá a pszichológiához. Az európai és különösen a közép-, illetve kelet-európai paradigmában az etnikai kérdések elsősorban a történeti, a szociológiai, földrajzi, demográfiai és jogi, továbbá az ezekkel szoros kapcsolatban lévő részterületek, témakörök kontextusában jelennek meg. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy az európai kontinensen kívül e kérdések taglalása nem elsődleges, amikor az etnikai kérdéseket tudományos szempontból tárgyalják. E régiókban sokkal dominánsabb az etnikai kérdések orvosi, genetikai, pszichológiai stb. tematikájú megközelítése. Amennyiben a releváns írásokat faggatjuk arról, hogy a tengeren

túli tudományos gondolkodásmód vajon miért ennyire eltérő az európai kultúrkörétől, úgy sajátos összefüggést találunk az etnikai és az orvosi, gyógyítási kérdések között. Az amott nagyon elterjedt, mondhatni népbetegségeknek – mint például a cukorbetegség, a daganatos betegségek, a szívbetegségek, az érrendszeri megbetegedések, a stroke, továbbá a mentális betegségek gyógyítása, illetve megelőzése – a különböző népeknél, rasszoknál, etnikai csoportoknál nyoma sincs. Ezért az orvosi, klinikai kutatások egyik legígéretesebb területe ezek okainak tudományos vizsgálata és a vizsgálati eredmények lehetséges adaptálása a gyógyításban. Ehhez járulnak még a migrációt kísérő nemkívánatos jelenségek elleni védekezéséért a járványügyi kérdések. Ezeket az összefüggéseket tükrözi az is, hogy a tudományos publikációknak fórumot adó folyóiratok első tíz helyezettje között mindössze egyetlen etnikai kérdéseket taglaló magfolyóirat, az *Ethnic and Racial Studies* található. Jóllehet e folyóirat a publikációk mennyiségében feltétlenül meghatározó, ám a többi az orvosi, egészségtudományi magfolyóiratok közül került ki. Ugyanakkor az etnikai kérdések magfolyóiratai közül több be sem került az első tíz közé. E jelenség dominanciájára utal az is, hogy az etnikai kérdések taglalásának helyet adó folyóiratok hatástényezőjének vizsgálatai szerint (Eigenfactor/Article Influence): az orvosi, egészségtudományi tematikájú folyóiratok jóval nagyobb értékeket mutatnak, mint az etnikai magfolyóiratok.

1. táblázat: A nemzetiségi kisebbségi kérdések tudományos publikációinak helyet adó folyóiratok és azok hatástényezői (az adatok forrása: Web of Science szakirodalmi adatbázis és Eigenfactor/Article Influence adatbázis; a szerző gyűjtése.)

A feldolgozott források szerint			Eigenfactor/Article Influence mutató	
1.	Ethnic and Racial Studies	1037	0,004885	0,9913
2.	American Journal of Epidemiology	675	0,068267	2,4403
3.	American Journal of Public Health	663	0,051692	1,8686
4.	Social Science and Medicine	582	0,053289	1,1769
5.	Circulation	531	0,363900	5,3106
6.	Pediatrics	519	0,144223	1,9667
7.	Journal of the National Medical Association	477	0,007975	0,4870
8.	Diabetes Care	476	0,113624	2,3242
9.	Ethnic Disease	455	0,006335	0,4208
10.	Gerontologist	430	0,008618	1,0074
12.	International Migration Review	415	0,003979	1,2356
19.	Journal of American Ethnic History	342	n. a.	n. a.
27.	Journal of Ethnic and Migration Studies	283	0,042640	0,6464

A fentebb vázolt szakirodalmi összefüggések ismeretében a konferencia tematikájához még inkább közelebb álló kisebbségi kérdések geopolitikai vonatkozásainak szakirodalmát vizsgáltuk,

vagyis szűkítettük a keresési feltételeket a geopolitikai szempont beemelésével. Találati halmazunk így 151 tételre csökkent, ami az előző találati halmaz 0,13 százaléka. Ez újabb beszédes adat arra vonatkozóan, hogy a vizsgált témában az európai szemléletmódot erőteljesen befolyásoló politikai, geográfiai, geopolitikai, demográfiai stb. szempont a világ tudományos publikációs tömegében egyáltalán nem jellemző. Mindazonáltal kétségtelenül igaz, hogy ezek a szempontok is megtalálhatók a szakirodalmi termésben, és az is igaz, hogy e találati halmazban már sokkal inkább jellemzőek azok a komponensek, amelyek az európai kultúrkör kutatóinak gondolkodásában szignifikánsak. A témánkban releváns 151 tételes jegyzékben három ország – Egyesül Államok (61), Kanada (11), Anglia (11) – szakirodalmának termése dominál; összesen 83 tétel tartozik hozzájuk és a maradék 68 tétel más országok között – Oroszország, Franciaország, Singapur, Taiwan, Észtország, Izrael, Olaszország – oszlik meg. A találati halmaz 88 százaléka angol nyelvű szakirodalom, a maradék 12 százalékon osztoznak a világ egyéb, meghatározóan európai nyelvei: francia 7, német 3, kínai 2, orosz 2, cseh 1, litván 1, szlovén 1, spanyol 1. Amennyiben a releváns szakirodalom további szakterületenkénti megoszlását vizsgáljuk, úgy azt láthatjuk, hogy az előző találati halmaz szakterületi megoszlásával szemben, itt az európai szemléletmód dominál. A 151 találatból négy szempont a meghatározó: földrajzi tárgyalásmódú 40 publikáció, kormányzati, jogi aspektusú 30 közlemény, területi szempontot vizsgál 22, továbbá szociológiai megközelítési módot alkalmaz 21 tanulmány. A szakterületi megoszlásban szerepet kapott még a nemzetközi kapcsolatok (14), a történelem (13), az antropológia (9) és még egyéb, meg nem nevezett társadalomtudományok is. E jelenségekkel szorosan összefügg, hogy a tudományos közleményeknek helyet adó kiadványok is a fentebb felsorolt szakterületek magfolyóirataiban láttak napvilágot.

2. táblázat: A nemzetiségi kisebbségek geopolitikai aspektusait tárgyaló tudományos publikációknak helyet adó folyóiratok (az adatok forrása: Web of Science szakirodalmi adatbázis; a szerző gyűjtése.)

A feldolgozott források szerint		
1.	Eurasian Geography and Economics	11
2.	Political Geography	6
3.	Geopolitics	4
4.	Annals the Association of American Geographers	3
5.	Journal of Historical Geography	3
6.	American Journal of Sociology	2
7.	Bulletin of the Institute of History and Philology Academia Sinica	2
8.	Canadian Geographer-Geographe Canadien	2
9.	Caspian Sea a Quest for Environmental Security	2
10.	Communist and Postcommunist Studies	2

A nemzetiségi kisebbségek kérdésének szakirodalma a Scopus adatbázisban

A hazánkban szintén az Elektronikus Információszolgáltatás keretében használható *Scopus* szakirodalmi adatbázis 2004 novemberében indult az Elsevier Kiadó gondozásában. Az azóta eltelt közel egy évtized alatt a lektorált szakirodalom legnagyobb absztrakt és citátum adatbázisává nőtte ki magát. Az adatbázis több mint ötezer nemzetközi kiadó mintegy 19 ezer folyóiratát, közöttük 1800 Open Access periodikát, és közel ötmillió konferencia kiadványt dolgoz fel a tudományos teljességre törekedve. Az adatbázis jelenlegi adatállománya mintegy 47 millió referált bibliográfiai rekord. (EISZ, 2012)

A Scopus szakirodalmi adatbázisban 1908 és 2011 közötti szakirodalmi termésben végeztük a nemzetiségi kérdés szakirodalmára vonatkozó empirikus vizsgálatunkat. Az adatbázisban szereplő 47 millió bibliográfiai tétel között 128.703 találat foglalkozik e témával, nagyságrendileg alig több, mint a WOS vonatkozó adata. A találati halmaz részletező analízise sok szempontból nagyon hasonlít a másik adatbázisból származó adatokhoz. Annak ellenére, hogy a szakmai közfelfogás szerint az Elsevier sokkal inkább európai központú szemléletmódot mutat, mint az ISI, mégis itt is nagyon domináns az Egyesült Államokból (53899), valamint az Egyesült Királyságból (11767) származó szakirodalom, ám itt a két ország részesedése csupán mintegy 50 százalékot mutat. A találati halmaz többi országai között, ugyan jóval kisebb részesedéssel, de megtalálhatjuk Kanadát (4471), Ausztráliát (3718), Kínát (3044), Japánt (2898), Franciaországot (2670), Németországot (2631), Izraelt (2414), valamint Indiát (2291). Itt szeretnénk a figyelmet felhívni arra, hogy az európai országok csak igen kis mértékben részesülnek e tételekből: Spanyolország (1491), Svédország (1407), Svájc (894), Lengyelország (392) Ausztria (341), Oroszország (301), Magyarország (276), Csehország (172), Horvátország (174), Szlovénia (114), Románia (99). A releváns találatok nyelvi megoszlásában hasonló arányokat fedezhetünk fel, mint a WOS-ban: a találati halmaz mintegy 93 százaléka (120034) angol nyelvű, míg a maradék hét százalékon osztozik a világ többi nyelve. Mint például a francia (2639), a német (1241), az orosz (918), a spanyol (910). Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy a magyar nyelvű publikációk száma mindössze 91, a cseh 117, a lengyel 95, a szlovák 45, a román 28, és hasonló nagyságrendet mutatnak a többi európai nyelvek is.

A releváns tudományos publikációk további vizsgálata itt is hasonló arányokat mutat, mint az előző adatbázis eredményei. A 128 ezer tétel döntő mennyisége orvosi, illetve annak határtudományai és rokonterületei felől közelít a nemzetiségi kérdés témájához. Itt is ugyanazt igazolják a publikációk forrásdokumentumainak vizsgálatai, mint a WOS esetében: a publikációk zöme nem az etnikai kisebbségek kérdéseivel foglalkozó magfolyóiratokban, hanem olyan orvosi és egészségtudományi periodikákban jelennek meg, amelyek hatástényezője többszöröse az etnikai kérdések magfolyóiratainak.

3. táblázat: A nemzetiségi kisebbségek kérdések tudományos publikációinak helyet adó folyóiratok és azok hatástényezői (az adatok forrása: Scopus szakirodalmi adatbázis és a SCImago Journal Rank adatbázis; a szerző gyűjtése.)

A feldolgozott források szerint			SCImago Journal Rank mutató
1.	Social Science and Medicine	1188	1,443
2.	American Journal of Public Health	1157	1,653
3.	American Journal of Physical Anthropology	956	1,083
4.	South African Medical Journal	907	0,355
5.	American Journal of Epidemiology	833	2,488
6.	Journal of the National Medical Association	718	0,466
7.	Pediatrics	666	2,568
8.	New Zealand Medical Journal	664	0,268
9.	PLoS One	663	1,764
10.	Diabetes Care	658	3,667
12.	Ethnicity and Disease	614	0,310
23.	Ethnic and Racial Studies	460	0,871

Amennyiben – hasonló eljárással, mint az előző adatbázis esetében – a nemzetiségi kisebbségek szakirodalmi termését pontosítjuk a geopolitikai faktor érvényesítésével, úgy azt láthatjuk, hogy a 145 bibliográfiai tételben a Scopus esetében is előtérbe kerülnek az európai közfelfogásban élő, elsődleges etnikai szempontok: megerősödik a társadalomtudományi és a földtudományi aspektusú kutatási szemléletmódról árulkodó publikációs hajlandóság. Ezt a jelenséget erősítik a publikációs források rangsorában beállt változások is.

4. táblázat: A nemzetiségi kisebbségek geopolitikai aspektusait tárgyaló tudományos publikációknak helyet adó folyóiratok (az adatok forrása: Scopus szakirodalmi adatbázis és a SCImago Journal Rank adatbázis; a szerző gyűjtése.)

A feldolgozott források szerint			SCImago Journal Rank mutató
1.	Geopolitics	7	0,691
2.	Nationalities Papers	6	0,405
3.	Central Asian Survey	5	n. a.
4.	Eurasian Geography and Economics	4	0,861
5.	Europe-Asia Studies	4	0,624
6.	Mediterranean Quarterly	4	0,167
7.	Nationalism and Ethnic Politics	4	0,245

A VIII. Politikai Földrajzi Konferencia tematikáját felhasználva hasonló szempontú vizsgálódást végeztünk a *SpringerLink* szakirodalmi adatbázisban is. Az eredmények és az arányok itt is ugyanazt mutatták, mint az előző két adatbázisban, ám terjedelmi korlátok miatt annak részletes bemutatásától eltekintünk. Feltétlenül fontosnak tartjuk azonban a világ periodika-termését meghatározóan reprezentáló Ulrich's Web adatbázis hasonló szempontú vizsgálati eredményeinek bemutatását.

A nemzetiségi kisebbségekkel foglalkozó folyóiratok az Ulrich's Web Global Serials Directory adatbázisban

Az 1932 óta nyomtatott formában megjelenő és mindig megbízható, pontos *Ulrich's Periodicals Directory*, továbbá az 1993 óta elektronikus formában, majd 1999 óta online változatban megújított adatbázis mára az időszaki kiadványok között történő tájékozódásnak, a folyóirat értékelési és a folyóirat-ellátottsági vizsgálatoknak az egyik legfontosabb mérőeszközévé vált. Az adatbázis jelenleg mintegy háromszázezer időszaki kiadvány adatait tartalmazza, gyűjtőköre kiterjed a világ teljességére és valamennyi diszciplína folyóirataiból állítja össze kollekciónak. (PROQUEST COMPANY 2012) A nemzetiségi kisebbségek témaköre az aktív státuszú kiadványok közül 3858 időszaki kiadványt jellemez az adatbázisban. Ennek további bontását az alábbi táblázatok részletezik. Az országok szerinti megoszlásban fontosnak tartottuk bemutatni, hogy szűkebb régióink, a kelet-közép-európai országok milyen részesedéssel vannak jelen az adatbázisban, ezért azokat helyezési sorrendjük megjelölése nélkül közöljük.

5. táblázat: A nemzetiségi kisebbségek témáját tartalmazó időszaki kiadványok megoszlása (az adatok forrása: Ulrich's Web Global Serials Directory adatbázis; a szerző gyűjtése.)

Országok szerinti megoszlás			Nyelvek szerinti megoszlás			Szakterületek szerinti megoszlás		
1.	USA	2371	1.	angol	2997	1.	Ethnológia, életmód	3615
2.	Egyesült Királyság	241	2.	spanyol	261	2.	Szociológia, lélektan	821
3.	Németország	106	3.	francia	175	3.	Filozófia, vallás	540
4.	Hollandia	67	4.	német	147	4.	Jog, közigazgatás	409
5.	Finnország	59	5.	kínai	93	5.	Művészeti, irodalom	313
6.	Svédország	42	6.	orosz	59	6.	Gazdaság	193
7.	Dánia	25	7.	olasz	46	7.	Képzés, nevelés	169
...			8.	ukrán	27	8.	Orvosi, egészségügyi	84
...			9.	magyar	12	9.	Sport, hobby	42
...			10.	román	6	Nincs több szakterület		
	Lengyelország	20	Nincs több nyelv					
	Oroszország	13						
	Horvátország	12						
	Csehország	11						
	Románia	11						
	Bulgária	8						
	Magyarország	7						
	Szlovénia	6						
	Szlovákia	2						
	Litvánia	2						
	Ukrajna	1						
	Albánia	0						
	Lettország	0						
	Jugoszlávia	0						

Az Ulrich's Web adatai, illetve az adatok arányai jelentősen eltérnek a korábban bemutatott adatbázisok eredményeitől. Ennél az adatbázisnál a témában megtalálható időszaki kiadványok meghatározóan társadalomtudományi szempontból közelítenek vizsgált területünkhöz. Ugyanakkor azonosak az arányok az országok, valamint a nyelvi megoszlás tekintetében: itt is az USA és az Egyesült Királyság, illetve az angol nyelvű kiadványok elsöprő dominanciája figyelhető meg.

Összegzés

A vizsgálatunk alapjául választott szakirodalmi adatbázisok nemzetiségi kisebbségekre vonatkozó termésének analízise összességében és egyenként is azt mutatja, hogy egyrészt a tudományos szakirodalomban a téma művelése igen népszerű, másrészt viszont felhívja a figyelmet arra is, hogy az Európán kívüli területek etnikai kutatásainak szemléletmódja meglehetősen különbözik kontinensünk szakembereinek és tudósainak felfogásától. Ezek jórészt a történelmi, etnikai, demográfiai, kulturális stb. eltérő fejlődési tendenciákból, valamint mindenekelőtt a téma eltérő tudományos értelmezéséből vezethetők le, de megtalálhatók benne a napjaink migrációs folyamataival magyarázható jelenségek is. Mindenesetre azoknak a kutatóknak, szakembereknek, akik akár kontinensünkön, akár azon kívül vizsgált témánk művelésével foglalkoznak, esetenként

értelmes hasonló gyűjtésekbe, elemzésekbe, értelmezésekbe kezdeni annak érdekében, hogy szakterületük kutatásaira világszerte szétláthassanak.

Irodalom

BRAUN, T. 2011: Get experts on board. – Nature 465. 17 June 2010. pp. 870-972.

BERHIDI A. – SZLUKA P. – VASAS L. 2009: Tudományometriai újdonságok – Vége az impakt faktor egyeduralmának? – Magyar Onkológia, 53. 2. pp. 115-125. <http://huon.hu/2009/53/2/0115/0115a.pdf> (2013. 01. 05.)

Elektronikus Információs szolgáltatás 2012: Web of Science
http://www.eisz.hu/hu/licenszek/osszes/Web_of_Science/licenz.html (2013. 01. 25.)

Elektronikus Információs szolgáltatás 2012: Scopus. –<http://www.eisz.hu/hu/licenszek/osszes/Scopus/licenz.html>
(2013. 01. 26.)

ProQuest Company 2012: Ulrich's Periodicals Directory. - <http://ulrichsweb.serialssolutions.com/> (2013. 01. 29.)

Dobos Balázs:

Roma etnikai pártok és választói támogatottság Magyarországon¹

A nemzeti és etnikai kisebbségeknek a közéletben való hatékony részvétele az ezredfordulótól kezdve a nemzetközi kisebbségvédelem népszerű megközelítése, illetve a kisebbségi közéleti részvétel különböző lehetséges formáinak, módozatainak akár összehasonlító célzatú vizsgálata felívelő kutatási témának számít a szakirodalomban. A kérdés kapcsán aligha megkerülhető a kisebbségek politikai mobilizációját kivitelezni, érdekeiknek összegzését és azokat képviselni hivatott etnikai pártok szerepének alaposabb elemzése. A rendszerváltás utáni, etnikai szempontból meglehetősen homogén Magyarországon az illetékes bíróságok 2010-ig nemzetközi összehasonlításban is magas, közel 30, magát részben vagy egészben etnikai alapon definiáló pártot jegyeztek be. Azonban ezek az etnikai alapú pártszerveződések más alternatív önszerveződési és képviseleti formákhoz (civil szervezetek, kisebbségi önkormányzatok) képest nem váltak a hazai kisebbségi közösségeket tartósan megszervezni képes, illetőleg a politikai versenyt és a pártrendszert meghatározó erőkké, mi több, komoly viták kísérték magát a létjogosultságukat is. Köztudomású, hogy országgyűlési képviselői mandátumot egyikük sem tudott szerezni. Az 1998-ban horvát, német és szlovák kisebbségi vezetők részvételével létrejött Nemzetiségi Fórum kivételével – amely lényegében a kisebbségek parlamenti képviselőtét pártúton megteremteni szándékozó választási párt volt (EGRY G. 2006) – mind a legnagyobb lélekszámú kisebbséghez, a cigánysághoz köthetők. Számuk és egyéb jellemzőik sok tekintetben hasonlóságot mutatnak a környező kelet-közép-, és délkelet-európai országok roma pártjaival és pártszerveződési folyamataival, mindenekelőtt Csehország, Szlovákia, Románia, Szerbia, Bulgária, Koszovó és Macedónia hasonló pártjaival.

Figyelemreméltó azonban, hogy a magyarországi roma pártok iránt jóval inkább a nemzetközi szakirodalom mutat érdeklődést², magyar nyelvű elemzés róluk még alig született (KISGYŐRI R. 2007; VERES E. 2005). Ezt aligha indokolhatja a választási sikertelenségük, és az az adódó következtetés, hogy a Magyarországon létező, tudatos, és tartós csoportképző etnikai törésvonal bár bizonyos szervezeti kifejeződéseket nyer, a sok esetben laza és bizonytalan etnikai kötődés és a választói preferenciák nemigen feleltethetők meg egymásnak (GRAFSTEIN 1995). A jogi-intézményi környezet az etnikai pártok számára ugyanakkor semlegesnek mondható: az etnikai pártokat a magyar jog nem kezeli külön entitásként, kedvezményekben nem részesíti őket, de a kisebbségi önkormányzati választásokon sem a kisebbségi választói névjegyzékek 2005-ös bevezetése előtt, sem pedig utána sem indulhattak pártok, hanem napjainkban kizárólag csak az elismert nemzetiségek képviselőtét ellátó, bejegyzett társadalmi szervezetek állíthatnak jelölteket. A fentiek alapján a tanulmány célja, hogy a magyarországi roma pártok főbb jellemzőin túl bemutassa és elemezze az országgyűlési választási szereplésüket, különösen annak területi, választási földrajzi vonatkozásait, jelen keretek között nem kitérve tehát a számukra lehetséges egyéb, helyhatósági és Európai parlamenti választási megmérettetések értékelésére.

---

¹ A tanulmány megírását a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

² Lásd BARANY 2002; KLÍMOVÁ 2002; MCGARRY 2010; VERMEERSCH 2005

A roma etnikai pártok főbb jellemzői

Az elemzés – a már jelzett Nemzetiségi Fórum külön esetét is beszámítva – arra a 29, hivatalosan nyilvántartásba vett pártra összpontosít, amelynek – támaszkodva az Ishiyama-Breuning szerzőpáros meghatározására – a) a kulcsfontosságú névválasztása a kisebbségi jellegre, konkrét közösségre, vagy a kisebbségi léthelyzettel szorosan összefüggő fogalomra utal; b) a kisebbségi érdekképviselő szándéka megjelenik az alapszabályzatában; illetve c) vélhetően a vezetőik és támogatóik többsége is nem domináns etnikai csoportból kerül ki (ISHIYAMA, J. – BREUNING, M. 2011). Az ilyenként azonosítható pártokat és azok főbb adatait az alábbi táblázat foglalja össze – hozzátéve, hogy a vonatkozó sajtóanyag alapján létezettek nem bejegyzett, vagy a bírósági nyilvántartásokban mindezidáig nem fellelhető politikai szervezetek is, a pártok tényleges száma ez utóbbiakkal együtt tehát valamivel magasabb is lehet.

1. táblázat: A bejegyzett etnikai pártok Magyarországon, 1989-2010³

Párt	Vezető(k)	Székhely	Működési idő
<i>Cigány Demokrata Unió</i>	Tóth István György	Miskolc	2003-2010
<i>Cigányok Igazság és Élet Pártja</i>	Hankó Vidor	Hejőkeresztúr	1994-2003
Cigányok Kereszténydemokrata Pártja	Lakatos Attila	Miskolc	2008-
<i>Cigányok Szolidaritási Pártja</i>	Osztóján Béla	Budapest	1994-2003
Demokratikus Roma Párt	Kertész Lóránt, Oláh József	Dunakeszi	2000-
<i>Egység a Jövőért Integrációs Párt</i>	Bogdán Béla	Kállósemjén	2004-2010
Együtt a Magyarországi Romákért Párt	Almási János	Budapest	2009-
<i>Hódmezővásárhelyi Etnikai Kisebbségek és Szimpatizánsaik Pártja</i>	Sztojka László	Hódmezővásárhely	2001-2007
<i>Kelet-Magyarországi Romák Szövetségi Párt</i>	Nagy Szilárd	Hajdúszovát	1995-2003
Liberális Roma Unió Párt	Balogh Csaba	Érd	2002-
<i>Magyar Cigányok Béke Pártja</i>	Horváth Albert	Budapest	1993-2003
<i>Magyar Cigányok Demokrata Pártja</i>	Mozsár István	Szolnok	1997-2006
<i>Magyar Cigányok Pártjának Egyesülete → Magyarországi Cigányok Pártja</i>	Horváth Albert, Jóni Sándor, Molnár Sándor	Budapest	1990-1994
<i>Magyar Keresztény Roma Párt</i>	Farkas Sándor	Mátészalka	2001-2011
<i>Magyarországi Cigánypárt</i>	Gáli Mihály, Horváth Aladár	Túrkeve	1992-1993
<i>Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja</i>	Ruva-Farkas Pál	Budapest	1989-1992
Magyarországi Kisebbségek Pártja	Száva Vince	Budapest	2005-

³ A táblázatban dőlt betűvel szerepelnek azok a pártok, amelyeket a bíróságok akár már társadalmi szervezetként is töröltek. Vastaggal vannak jelölve azok a pártok, amelyek legalább egy egyéni képviselő jelöltet állítottak az 1990-2010 közötti országgyűlési választások legalább egyikén. Az utolsó oszlop a pártok működési idejét igyekszik feltüntetni, amelynek kezdő időpontja az (első) alakuló ülés éve, a befejező időpontja pedig a pártnak a nyilvántartásból való törlését elrendelő bírósági végzés hatálybalépését jelzi, ami nem feltétlenül azonos a párt által ténylegesen kifejtett érdemi tevékenység időtartamával.

<i>Magyarországi Roma Párt</i>	Bihari Endre	Bátaszék	1997-2006
<i>Magyarországi Roma Összefogás Párt</i> → <i>Megújult Magyarországi Roma Összefogás Párt</i>	Szajkó Béla	Budapest	2001-2007
		Budapest	2007-
<i>Magyarországi Roma Unió Néppárt Egyesült Vidékfejlesztő, Város és Faluszépítő Hagyományőrző Párt</i>	Tóth Antal	Gádoros	2003-2009
<i>Magyarországi Romák Demokratikus Pártja</i>	Fávor József	Poroszló	2001-2007
Magyarországi Szolidaritás Párt	Hankó Vidor	Budapest	2007-
MCF Roma Összefogás Párt	Kolompár Orbán	Kiskunmajsa	2006-
Nemzetiségi Fórum	Kerner Lőrinc	Budapest	1998-
<i>Összefogás Esélyegyenlőségért Párt</i>	Kozák János	Pápa	2005-2011
<i>Roma Egység Párt</i> →	Ruva-Farkas Pál	Budapest	1998-2001
<i>Roma Egység Párt</i>		Taksony	2006-2011
<i>Újmagyarok Igazság Pártja</i> → <i>Magyar Cigányok Igazság Pártja</i>	Horváth Albert	Budapest	1989-1990

Névválasztásuk, az alapszabályaikban deklarált céljaik, valamint a megnyilatkozásaik alapján – még ha ezek nem is feltétlenül konzisztensek egymással – a pártok többsége a romákra, mint elsősorban nemzeti-etnikai kisebbségre tekint Magyarországon. Az elnevezéseikben egyaránt jelen van a cigány és roma kifejezések használata, illetve az utóbbi már inkább a 2000-es évek pártjaihoz kötődik. A pártnevek jelentős része egységesítő-integráló törekvéseket jelenít meg, mindenekelőtt az unió, az egység, az összefogás szavak, vagy a magyarországi jelző szerepeltetésével. Az alapszabályokban foglalt célok tekintetében a pártok többségénél egyszerre vannak jelen a kisebbségi képviseleti szándék, az etnikai-kulturális jellegű ügyek, valamint a társadalmi-gazdasági integrációt szolgáló, szociális jellegű kérdések. Látható, hogy az etnikai pártalapítási szándékok már 1989-ben megfogalmazódtak, és létrejöttek az elkövetkező két évtizedben viszonylag egyenletesnek tekinthető. Az a körülmény viszont, hogy a vizsgált 29 pártszerveződésből 20-at vagy az országgyűlési választások évében, vagy az azt megelőző évben alapítottak, joggal engedi feltételezni, hogy többségében választási jellegű, pozícióorientált, és kevésbé programorientált szervezetekről van szó. A formális működési idejüket, és az a tényt figyelembe véve, hogy a hivatalosan bejegyzett pártok összesített száma a 2000-es években nagyjából évi 140-200 között alakult Magyarországon, elmondható, hogy egyes időszakokban a nyilvántartásokban szereplő pártoknak akár 10%-a is etnikai alapú lehetett. Többségük pártként való hivatalos működésének azért kellett vége szakadnia, mert a párttörvény vonatkozó rendelkezése értelmében „a bíróság az ügyészség indítványára – a párt egyesületként való további működésének érintetlenül hagyásával – megállapítja a párt működésének megszűnését, ha a párt egymást követő két általános országgyűlési képviselői választáson nem állít jelöltet.”⁴

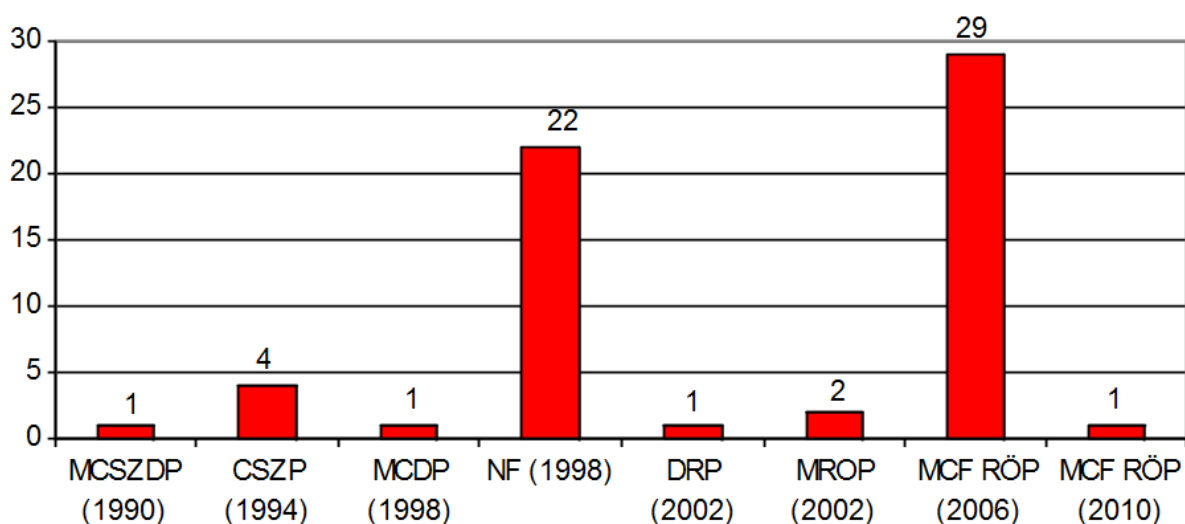
Az egy kivétellel roma etnikai pártokat a székhelyük szerint vizsgálva megállapítható, hogy az országon belüli eloszlásuk korántsem feleltethető meg maradéktalanul a roma népességnek a népszámlálásokon kimutatott területi elhelyezkedésének és arányainak. Szembeötlő, hogy a roma

⁴ 1989. évi XXXIII. törvény a pártok működéséről és gazdálkodásáról. 3. § (3).

pártok felét (14) a fővárosban és Pest megyében jegyezték be, amely egyfajta centralizáltságot, a politikai-közéleti szereplők jelentős fővárosi jelenlétét jelzi. Budapest és Pest megye felülreprezentáltságához képest a dél-dunántúli régió háttérbe szorul: Baranyában és Somogyban egyetlen pártot sem alapítottak, illetve a Tolnában bejegyzett egy párt tevékenysége sem ehhez a megyéhez kapcsolódott.

A roma etnikai pártok választási szereplése

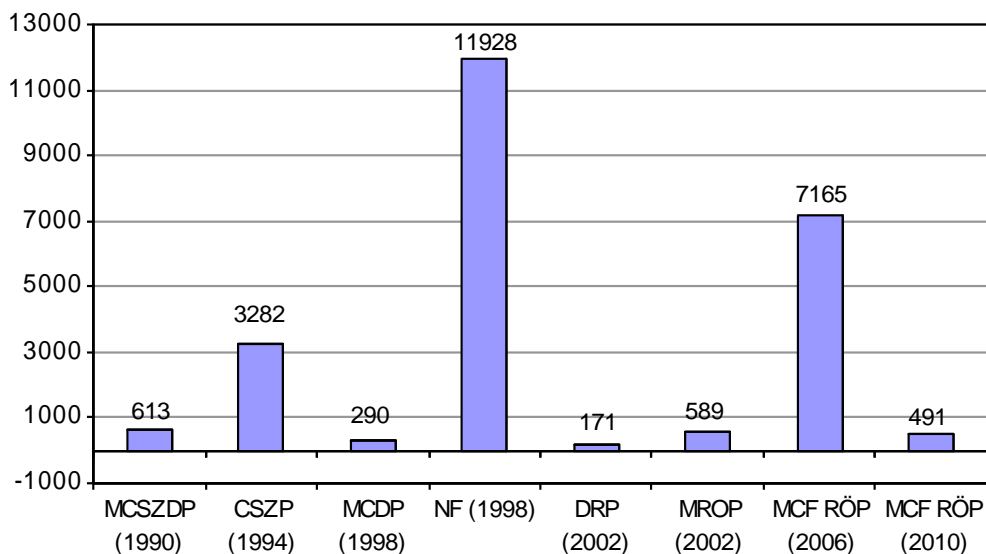
A parlamenti választásokon indulni szándékozó etnikai pártoknak – kedvezmények híján – a választási rendszer több szelekciós mechanizmusával kellett számolniuk a vizsgált időszakban: az 1990-ben még 4, majd 1994-től 5%-os országos listás, az egyéni jelölt-, illetve területi és országos listaállítási küszöbökkel. Jelentős részük számára már az egyéni jelöltállításához szükséges legkevesebb 750 ajánlás összegyűjtése is komoly kihívásnak bizonyult: a Nemzetiségi Fórumot is beleszámítva, 1990-2010 között mindössze hét párt volt képes az országgyűlési választások legalább egyikén, legalább egy egyéni képviselőjelöltet önállóan indítani⁵, de ugyanakkor minden választás alkalmával indult önállóan, etnikai párt színeiben legalább egy jelölt. Az MCF Roma Összefogás Párt (MCF RÖP) 2006-ban induló kiugróan magas számú, 29 jelöltje mellett azonban a fennmaradó öt roma párt legfeljebb négy jelöltet volt képes állítani (1. ábra).

1. ábra: Az országgyűlési egyéni képviselőjelöltek száma pártonként (első forduló, 1990-2010)

Az önállóan indulni tudó, azaz legalább 750 ajánlást összegyűjtő egyéni jelöltek döntő többsége – a Cigányok Szolidaritási Pártja (CSZP) két jelöltjének kivételével – a voksoláskor már 750-nél kevesebb érvényes szavazatot kapott (2. ábra). A második fordulóra csak a Magyar Cigányok Demokrata Pártjának (MCDP) egy jelöltje került, minimális szavazatot szerezve. Két egymást követő választáson is csupán az MCF RÖP tudott egy egyéni jelölttel indulni. A roma pártok közül csak a Magyarországi Roma Párt volt képes egy, az MCF RÖP pedig nyolc területi listát állítani 2002-ben, illetve 2006-ban: ezek kettő kivételével ugyancsak nem kaptak 750 szavazatot.

⁵ Ezekről részletesebben lásd VIDA I. 2011.

2. ábra: Az országgyűlési egyéni képviselő-jelöltekre leadott érvényes szavazatok száma (első forduló, 1990-2010)

A roma egyéni képviselő-jelöltek indulási helyeit és a pártok székhelyeit összehasonlítva elmondható, hogy az előbbieket területi megoszlása jóval kiegyenlítettebb a bejegyzési székhelyekhez képest. A parlamenti választásokon egyikük sem tudott a fővárosban jelöltet állítani, olyan választókerületekben viszont igen, amelyek akár meglehetősen távol esnek a székhelyüktől, amely rávilágít a szervezeti és választói bázis meglehetősen képlékenységre. Egy-egy választókerületben viszonylag tudatosabb, etnikai pártra szavazni hajlandó és mozgósítható választói tábor kialakulásának nem kedvezett az sem, hogy 2010-ig mindössze négy kerületben indult két, ha nem is egymást követő választáson roma etnikai párt, amelyek közül Kolompár Orbán (MCF RÖP) 2010-es őszi szereplésének kivételével a második voksolásra már csökkentek a megszerzett érvényes szavazatok.

A fentiek alapján, 1990 és 2010 között, az elemzés alapját képező mintegy 1045 települési szintű választási eredmény áll rendelkezésre olyan választókerületekből, amelyekben értelemszerűen legalább egy alkalommal lehetséges volt etnikai párt jelöltjére szavazni, így a választási adatokhoz tartozó települések között lehet időbeli átfedés. A roma pártok jelöltjeire leadott szavazatoknak az egyéni választókerületekben való eloszlása meglehetősen egyenetlen képet mutat. Az 1045 eredmény többségében, 727 esetben az etnikai pártjelölt legalább egy érvényes szavazatot kapott, viszont számos esetben a jelölt lokális támogatottsága jóval meghaladta az egyéni választókerületi szereplésének átlagát. Az induló etnikai pártok jelöltjei ugyanis ezek közül 97 településen szereztek meg a helyben leadott érvényes szavazatok legalább 5%-át, hat településen pedig a támogatottságuk a 20%-ot is meghaladta.⁶ Az előbbieket sorában 12 olyan település volt, ahol abszolút számokban is legalább 100 érvényes szavazatot kaptak, miközben ilyen településből összesen csak 27 volt a vizsgált időszakban. A legjelentősebb támogatottságot e vonatkozásban is

⁶ Cserdi (22,30%, MCF RÖP, 2006, Baranya 7. Egyéni választókerület), Tiszavid (28,88%, CSZP, 1994, Szabolcs-Szatmár-Bereg 8. EVK), Versend (30,11%, MCF RÖP, 2006, Baranya 5. EVK), Rinyabesenyő (35,00%, CSZP, 1994, Somogy 6. EVK), Szőke (40,51%, MCF RÖP, 2006, Baranya 3. EVK), Tiszabura (41,39%, MCF RÖP, 2006, Jász-Nagykun-Szolnok 8. EVK).

a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tiszabura jelentette, ahol 2006-ban 519 érvényes szavazatot szerzett az MCF RÖP jelöltje.

A pártok gyenge szervezeti, mobilizációs kapacitására, valamint a kellő erőforrások, kommunikációs eszközök, és stratégiák hiányára, másfelől ugyanakkor a szűkebb lokális, települési szintű kapcsolatok és hálózatok erősségére világít rá az a körülmény, hogy a jelöltek mintegy 80%-a esetében a rájuk leadott érvényes szavazatok az adott egyéni választókerület legfeljebb három településére koncentráálódtak. 12 jelölnél a szavazatok még inkább, többségükben egyetlen településre összpontosultak, 2 esetben – a már említett Tiszaburán és az MCDP egyetlen, Pest megyei abonyi indulójánál – pedig a leadott szavazatok legkevesebb 80%-a származott egy településről. A szavazatok területi koncentrációjára általában jellemző, hogy a szavazatokat egymáshoz közel fekvő, gyakorta szomszédos településekről sikerült begyűjteni, illetve egy-egy városból, elvétve nagyobb, megyei jogú városból és annak vonzáskörzetéből. A Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártjának egyetlen nógrádi jelöltje 1990-ben Pásztón, Bátorterenyén és a környező falvakban gyűjtötte be a szavazatainak többségét. Az egyik legjelentősebb országos civil szervezet, a Phralipe bázisán létrejövő választási párt, a CSZP például nem véletlenül Szerencs környékén, a Taktaközben, illetve a Tisza túlsópartján, már szabolcsi választókerületben szerzett zömmel támogató szavazatokat 1994-ben, ahol a civil szervezet is erős volt. A már említetteken kívül hasonló szavazatkoncentráció figyelhető meg a későbbi választásokon a következő városokban és a környező falvakban: Ózdon, Mátészalkán, Balmazújvárosban, Salgótarjánban, Jászberényben, Kiskunfélegyházán, Kalocsán, Baján, Sárbogárdon, Pakson, Dombóváron, Nagykanizsán, illetve Pécs és Mohács környékén.

A pártoknak az országgyűlési választásokon való lokális támogatottságát egy bővebb elemzés keretében érdemes összehasonlítani a bár jóval kisebb számú pártlistákra leadott szavazatokkal, valamint az önkormányzati választásokon induló pártok eredményeivel. Jelen keretek között azonban csupán a kisebbségi önkormányzati választásokkal való összevetésre szorítkozunk, ami ugyancsak számos módszertani kérdést vet fel. Egyfelől, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény értelmében a kisebbségek identitásának megőrzésére és lehetséges továbbfejlesztésére, a kisebbségi kulturális autonómia megjelenítőjeként létrejövő kisebbségi önkormányzati rendszer értelemszerűen csak az első választásától, 1994-től kínál adatokat. Másrészt a kisebbségi szervezetek korabeli nagyfokú elutasítása következtében nem lehetett érvényesíteni az alkotmány és a kisebbségi törvény azon rendelkezéseit, amelyek szerint a kisebbséghez tartozók joga kisebbségi önkormányzatokat létrehozni, illetve azt sem, hogy a kisebbségi jogok alanyai Magyarországon kizárólag a kisebbségi kötődésű magyar állampolgárok lehettek. A helyhatósági választásokkal azonos napon és azonos szavazóköri körben, a szükséges kezdeményezés nyomán megtartott kisebbségi önkormányzati választásokon így 2006 előtt az országban lakóhellyel rendelkező minden nagykorú magyar állampolgár választó és választható volt, illetve adott esetben gyakorlatilag szavazhattak a kisebbségi önkormányzatokra az Európai Unió más tagállamainak magyarországi lakóhellyel rendelkező állampolgárai, illetve a menekültként, bevándoroltként és letelepedettként elismert nagykorú személyek is. A kisebbségi közügyekben nem jártas ún. „szimpátiaszavazatokon”, és a vélhetően vagy akár deklaráltnan nem az adott közösséghez tartozók megválasztásán („etnobiznisz”) kívül a kisebbségi önkormányzati választásokat a szabályok nem ismeretéből fakadóan az érvénytelen szavazatok rendkívül nagy száma is jellemezte. Számos településen ezek többszörösen meghaladták az érvényes szavazatok

számát, amelyek így meglehetősen korlátozott összehasonlítási lehetőséget kínálnak. A kisebbségi joganyag 2005-ös átfogó módosítását követően, a kisebbségi választói névjegyzékek bevezetésével 2006 és 2010 között viszont már pontos számok állnak rendelkezésre esetünkben a cigány kisebbségi önkormányzati választásokra regisztráló szavazókról.

A fentiek alapján összesen 507 olyan települési adat került az elemzés fókuszába, amelyek esetében 1994 és 2010 között, a választási évben lehetőség nyílt a tavaszi parlamenti választásokon etnikai párt egyéni jelöltjére, valamint ősszel cigány kisebbségi önkormányzatra voksolni. A kisebbségi önkormányzatok adta képviseleti keretek nagyobb népszerűségére, így az etnikai pártok korlátozott mobilizációs képességeire, illetve a potenciális választói csoport sajátosságaira, ti. a kisebbségi kötődés és a választói preferenciák eltéréseire, a választásokon való távolmaradásra, a kiábrándultságra, a politikai részvétel alacsony mutathat rá az, hogy mindössze 20 településen szavaztak többen a párt jelöltjére, mint a kisebbségi önkormányzatra vagy regisztráltak kevesebben kisebbségi szavazóként ott, ahol az utóbbiak sorában legalább egy fő volt. Ahol a párt jelöltjére leadott érvényes szavazat jóval magasabb, de a kisebbségi önkormányzatok esetében már csak a nulla érték szerepel, azok döntően még azok az 1994-es települések voltak a CSZP jelöltjeihez köthetően, amelyekben még bizonyosan nem választottak cigány kisebbségi önkormányzatokat az első ciklusban.

Összegzés

Napjainkra széles körű egyetértés mutatkozik a tekintetben, hogy Magyarország legnagyobb létszámú kisebbségi közösségének, a romák társadalmi-gazdasági integrációjának megteremtése az ország előtt álló, egyik legfontosabb kihívás, rendkívüli erőforrásokat igénylő feladat, amely korántsem lehet független maguknak az érintetteknek a bevonásától, aktív közreműködésétől. Más, térségbeli országhoz hasonlóan miközben statisztikailag és demográfiaileg releváns politikai erőt képezhetnének, a roma népesség kétségkívül alulreprezentált a főbb politikai döntéshozó testületekben, amelynek okai egyaránt összefüggnek külső, intézményi tényezőkkel, a csoport belső sajátosságaival, politikai mobilizációjával, illetve a létrejövő érdekképviselői szervezetek, köztük a roma pártok jellemzőivel. Az őket érintő döntéshozatali folyamatokba való bevonás azonban az elmúlt bő két évtizedben aligha az etnikai pártok révén valósult meg, amelyek a rendszerváltás óta megmaradtak mind a politikai és a pártrendszer, mind pedig a közösség marginális szereplőiként, és amelyek képtelenek voltak hitelesen, tartósan és tömegesen megszólítani és mobilizálni a potenciális választóikat, akiknek a meghatározó érdekei sem feltétlenül egyeznek ezen szerveződések céljaival. Nem véletlen, hogy a hazai nemzetiségek egyik legfőbb politikai-közjogi követelése, a kedvezményes parlamenti képviselő kialakítása kapcsán az 1990 után megszülető különböző javaslatok egyike sem a pártokra, hanem a civil egyesületekre vagy a kisebbségi önkormányzatokra kívánt támaszkodni. Hasonlóan, a parlamenti erők is jóval inkább az utóbbiakkal keresték a kapcsolatokat, velük kötöttek megállapodásokat, és az ő vezetőiket igyekeztek saját színeikben országgyűlési mandátumhoz juttatni. Mindazonáltal demokratikus politikai rendszerben és versengő pártrendszer keretei között az etnikai alapú pártpolitizálás, etnikai törésvonal ilyenfajta politikai megjelenítése legitim cél lehet, amelyre – ahogy a fentiekben látható volt – kisebb társadalmi-választói igény mutatkozik is. A parlamenti választásokon ugyanakkor a legsikeresebb pártok is inkább azok voltak, mint a 1994-ben a CSZP vagy 2006-ban az MCF RÖP, amelyek rendelkeztek már civil szervezeti és/vagy kisebbségi önkormányzati háttérrel, valamint országos, ismert politikussal.

Irodalom

- BARANY, Z. 2002: Ethnic Mobilization Without Prerequisites. The East European Gypsies. *World Politics*, April. pp. 277-307.
- EGRY G. 2006: A nemzeti és etnikai kötődés szerepe a választói magatartás alakulásában Magyarországon a 20. században. *Múltunk*, 1. pp. 170-197.
- GRAFSTEIN, R. 1995: Group Identity, Rationality and Electoral Mobilization. *Journal of Theoretical Politics*, 2. pp. 181-200.
- ISHIYAMA, J. – BREUNING, M. 2011: What's in a name? Ethnic party identity and democratic development in post-communist politics. *Party Politics*, 2. pp. 223-241.
- KISGYÓRI R. 2007: Kis pártok a hatalom vonzásában. – In. SÁNDOR P. – VASS L. – TOLNAI Á. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2007. II. Demokrácia* Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapest. pp. 1105-1126.
- KLÍMOVÁ, I. 2002: Romani Political Representation in Central Europe. An Historical Survey. *Romani Studies*, 2. pp. 103-147.
- MCGARRY, A. 2010: *Who Speaks for Roma? Political Representation of a Transnational Community.* - Continuum, New York. 202 p.
- VERES E. 2005: Roma etnopolitika Magyarországon. – In. LÁ CZAY M. – KISS A. (szerk.): *Inventárium.* Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kara, Nyíregyháza, pp. 254-259.
- VERMEERSCH, P. 2005: Marginality, Advocacy, and the Ambiguities of Multiculturalism: Notes on Romani Activism in Central Europe. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 12. pp. 451-478.
- VIDA I. (főszerk.) – IZSÁK L. et al. (szerk.) 2011: *Magyarországi politikai pártok lexikona (1846-2010).* I. kötet. Parlamenti választásokon jelöltet állító pártok. Gondolat Kiadó – MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoport, Budapest. 536 p.

Balla Ágnes:

Kisebbségi közösségek szerepe az európai regionális politikában – Horvátország–Magyarország

Jelen elemzés a kisebbségi közösségek szerepét kívánja vizsgálni az európai regionális politikai fejlesztésekben. Szűkebb területként Horvátország és Magyarország határmenti együttműködésének keretét választottam. Az elemzés első részében kerül sor a hipotézis megfogalmazására, a második rész bemutatja a kisebbségi közösségek szerepét a gyakorlatban. Sor kerül azon evidenciák megfogalmazására, amelyeket ildomos időnként tudatosítani a kisebbségi együttműködések vizsgálatakor. A harmadik részben az adottságaink kihasználása kerül bemutatásra, majd az összegzés átfogó képet ad az eddigi eredményekről illetve a lehetséges irányokat fogalmazza meg.

Bevezetés

Az Európai Unió regionális politikájának egyik fő célkitűzése a területi különbségek kiegyenlítése, mérséklése, az elmaradott területek felzárkóztatása a meglévő adottságok és a helyben lévő humán erőforrás optimális bevonásával. Közép-Kelet-Európában a határ mentén különböző kisebbségi közösségek élnek, akik fontos szerepet játszhatnak a regionális politika alkalmazásának megkönnyítésében. A hipotézisem szerint a kisebbségi közösségeknek kiemelt szerepe van a regionális politikában, mivel híd szerepet tölthetnek be abban. A kétnyelvűségük, mint kommunikációt segítő lehetőség, erőforrásként fogalmazódhat meg. Véleményem szerint a kisebbségi közösségek segítenek a két szomszédos ország határ menti területeinek fejlesztésében. Egyfelől jelentős szerepet játszanak az anyaország és a befogadó ország közötti kapcsolat erősítésében, másfelől a határ elválasztó szerepét csökkentik. A határ menti területek fejlesztése mindig is marginálisabb volt az országok többi területeinek fejlesztéséhez képest. Ennek egyik eredményeként alakultak ki például Magyarországon a leghátrányosabb helyzetű kategóriába sorolt területek. Jellemző a városiasodás alacsony foka, valamint az aprófalvas településszerkezet. A helyi lakosság, a humán erőforrás, pedig elöregedő, és a fiatalok elvándorlása a térségből erősödő tendenciát mutat. Ha pedig a projektek, programok humán erőforrás része hiányzik, az egész program megvalósítása kerül lehetetlen helyzetbe. Nem kerül kihasználásra sem a kétnyelvűség, sem a helyi közösségek tudása, a történelmi tapasztalatok felhasználása főleg azokra a periódusokra vonatkoztatva, amikor a határok mentén élénk gazdasági folyamatok zajlottak, illetve a kulturális sokszínűség, mint érték, alkalmazásának lehetősége veszik el. Hiszen nem mindig volt a határ ugyanott, vagy átjárhatatlan, gazdaságilag működő egységeket vágott szét.

Annak felismerése, hogy a kisebbségi közösségek fontos szerepet játszhatnak, már az EU vonatkozó regionális fejlesztési dokumentumában is megfogalmazódott. Az emberek közötti kapcsolatok tekintetében a kisebbségi közösségek jelenléte nagyon fontos. Ők kapcsolják össze a határ két oldalát. (*Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együttműködési Program*).

Kisebbségi közösségek szerepe és evidenciák megfogalmazása

Magyarország és Horvátország számos bilaterális egyezményt kötött többek között a kisebbségi közösségek védelmében. A magyar és horvát kormány 1992. december 16-án aláírta a két ország közötti baráti kapcsolatokról és együttműködésről szóló szerződést. A dokumentum rögzíti a két ország együttműködési kérdéseit. A híd szerep már ebben a dokumentumban megfogalmazásra

került a 2. cikk (4)-es pontjában „A Szerződő Felek a nemzeti kisebbségeket a népeket összekötő természetes hídnak tekintik, és meg vannak győződve arról, hogy azok értékesen hozzájárulnak társadalmuk életéhez.” Az általánosan megfogalmazott emberi jogi és kisebbségi dokumentumok figyelembevételén túl részletezi a két ország kisebbségpolitikájának területét a 17-es cikk (2)-es pont: „A Horvát Köztársaságban élő magyar nemzetiségnek és a Magyar Köztársaságban élő horvát nemzetiségnek joga van ahhoz, hogy egyénileg vagy közösségük más tagjaival szabadon kifejezésükre juttassák, megőrizték és továbbfejlesszék etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásukat anélkül, hogy őket bárki akarata ellenére asszimilációra kényszerítené. Joguk van ahhoz, hogy anyanyelvüket a magánéletben és a nyilvánosság előtt szabadon használják, anyanyelvükön információkat terjesszenek és cseréljenek, és azokhoz hozzáférjenek. Joguk van ahhoz, hogy emberi jogokat és alapvető szabadságjogaikat teljes mértékben és hatékonyan mindenfajta diszkriminációtól mentesen és a törvény előtt teljes egyenlőségben gyakorolják”

A két kormány vegyes bizottságokat hozott létre az együttműködés különböző területein Az együttműködés megkötéséről szóló kormányhatározat 1995-ben került megalkotásra és kihirdetésre. Az együttműködési dokumentum szerint a két ország célja a partnerségi viszony a „Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát nemzeti kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar nemzeti kisebbség, valamint a kisebbséghez tartozó személyek jogainak biztosításáról szóló egyezmény létrehozásával”. Az együttműködés eredményeként megállapította a két ország, hogy a magyar és horvát kisebbségi közösségek védelme és helyzetének javítása megfelelő keretek közt folynak. A két ország területén a nemzeti identitás megőrzése és szabad kinyilvánításának lehetősége biztosított. Ez tovább erősíti az 1992-ben aláírt szerződést. A vegyes bizottságok működési rendjét a 2175/2005. (VIII.26.) Korm. Határozat mutatja be.

A kulturális sokszínűség fontosságának egyik mérföldköve volt az Arcusfest Nemzetiségi Színházi Fesztivál életre hívása amely fórumot teremtett a hazai nemzetiségi színházak bemutatkozására a magyar közönség előtt. Olyannyira fontos eseménynek bizonyult a fesztivál, hogy a nemzetiségi közösségek nagykövetei rendre részt vettek az eseményen. A kulturális fesztiválok célja a művészeti élmény létrehozásán túl kötetlen alkalmat biztosít a diplomáciai események, párbeszédok lefolytatásához is. Az interkulturális párbeszédok másik fontos mérföldkövei az oktatási intézmények. Mindkét országban működnek nemzetiségi iskolák alsó-, közép- és felsőfokon, az országok oktatási programjában szerepel a nemzetiségi ismeretek átadása a diákok részére. Emellett a kutatóközpontok munkája segíti a kétoldalú kapcsolatok megerősítését. Természetesen nem mehetünk el mellett szó nélkül, hogy a közoktatási intézmények és a kutatóintézetek anyagi háttere nem biztosítja kellőképpen a feladatok ellátását.

Vessünk egy pillantást a kétnyelvűség kérdésére. Az idegen nyelv tudása nem csak a szókinés ismeretét jelenti, hanem a nyelv logikájának ismeretét is. A nyelv logikája tükrözi egy adott nép gondolkodásmódját is. Ha csak az európai uniós jogi szövegeket tartalmazó adatbázisban (Eurlex) lapozgatunk, és bármelyik általunk ismert nyelvű fordítást összevetjük a magyar szövegezéssel, ezen gondolatmenet világossá válik. A különböző népek más logikai-képi világban helyezik el magukat. Ha ezt a sajátosságot megértjük, könnyebbé válik az együttműködés.

További evidenciaként megvizsgálhatjuk a nemzetiségi közösségek gyengülésének, illetve az asszimilációnak a hatását. Az asszimiláció káros folyamat gazdasági, kulturális, társadalmi téren. Nincs ösztönző hatással a nemzetiségi sajátosságok megtartására, gyengíti a kulturális sokszínűséget (amelyet az Európai Unió is értéknek fogalmaz meg), felgyorsítja az identitásuk

megőrzését fontosnak tartó emberek elvándorlását anyanyelvi környezetbe. Gazdasági téren, ha a nemzetiségi közösségek és a kétnyelvűség szerepe csökken, akkor a határon átnyúló vállalkozások alapításának lehetősége is csökken. Könnyebb egy hazai vállalatnak leányvállalatot alapítani ott, ahol talál olyan munkaerőt, amely ismeri a helyi nyelvet, a hazai vállalkozás nyelvét, valamint a két nép gondolkodásmódját. Az asszimilációt csökkentik és a nemzetiségi identitást növelik a kulturális együttműködések (könyvtárak, levéltárak, színházak, oktatási intézmények). A társadalmi párbeszéd és a gazdasági együttműködés társadalmi felzárkózáshoz vezet. A helyben lévő természeti és infrastrukturális erőforrások felhasználásához szükséges a helyi lakosok helyben maradásának körülményeit javítani és vállalkozásösztönző programok megvalósítására felhasználni a rendelkezésre álló regionális politikai finanszírozási forrásokat. Ennek felismerését fogalmazza meg az Egyezmény a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről az alábbi két cikkben:

1. cikk Ennek érdekében a kétoldali gazdasági együttműködés, a regionális fejlesztés, a kisebbségi képviselet, az oktatás, a kultúra, a tömegtájékoztatás, a kiadói és tudományos-kutatási tevékenység, a jogalkotás, valamint a közművelődés egyéb területein olyan megfelelő intézkedéseket és mechanizmusokat hoznak létre és valósítanak meg, amelyek elősegítik a kisebbségek sokoldalú fejlődését.

9. Cikk

A Szerződő Felek, összhangban országaik belső jogrendjével, biztosítják:

- a kisebbségek megfelelő részvételét a kisebbségek jogaira és helyzetére vonatkozó helyi, regionális és országos szintű döntések esetén

Jelenlegi helyzet

A nemzetiségek jogaival, helyzetükkel kapcsolatban megalkotott törvények főként kulturális, oktatási vonatkozású prioritásokra szorítkoznak. Megfogalmazzák a politikai érdekképviseletet, amely helyi, megyei (területi) és országos szinten alakul meg. Ezek az érdekképviseletek fontos szerepet töltenek be az adott nemzetiség kulturájának védelmében, anyagi források biztosításában. A politikai érdekképviseletek inkább a kulturális, nyelvi identitás megőrzésében képesek hatékony szerepet vállalni. Horvátországban több párt is megalakult a magyar nemzetiségi érdekek képviseletére, de sajnálatos módon a közös fellépést gyengítik a szavazatokért folyó harcok, amelyek sajátos belközösségi törésvonal kialakulásához vezettek. A politikai érdekképviselettel szemben a gazdasági és EU-s források lehívásában nem jelenik meg érzékelhetően a „kisebbségi/nemzetiségi lobb”.

A pályázati lehetőségek vizsgálata megmutatja, hogy főleg oktatási és kulturális területre irányulnak a kiírások. Jellemző a rendkívül alacsony költségvetési keret valamint a közpénz, mint befektetési szemlélet hiányzik. A pályázati források egy-egy tábor megrendezésére is szűken elegendőek, vagy egy-egy zárandoklatot tudnak a közösségek lebonyolítani. Forrást kaphatnak még sajtótermékek megjelenítésére, egyéb kisebb programok megvalósítására, de teljes mértékben hiányzik az a szemlélet, hogy miért is jár haszonnal a nemzetiségi közösségek támogatása. A támogatások szemlélete és nagyságrendje nincs összhangban a várható haszonnal. A nemzetiségi politikában nem jelenik meg az a fajta jövőkép, amely tudatos támogatási politikát eredményezne. Regionális politikai helyzetre alkalmazva a nemzetiségek megmaradásának támogatása a határmenti térségek lakosságának megmaradását illetve a fiatalok elvándorlásának megállítását eredményezi amely ösztönző hatással bír a helyi vállalkozások alakulására (természetesen az oktatás többi szegmensének fejlesztésével összhangban).

Összegzés

A hipotézis vizsgálata során láthattuk, hogy egyfelől létezik a kisebbségi/nemzetiségi közösségek szerepét fontosnak, hangsúlyosnak megítélő politikai környezet, de ez korántsem ismeri fel a helyzet kihasználásában rejlő adottságokat. Nemzetiségi konferenciákon előszeretettel történik hivatkozás a nyugat-európai működő regionális politikákra, ahol egy-egy adott nemzetiségi közösség játszik fontos szerepet (Dánia-Németország), de esetünkben az ilyenfajta hivatkozás azért sem teljesen megfelelő, mert egyrészt a nyugat-európai rendszer más politikai kultúra mentén alakult ki, másrészt a nemzetiségi ellentétek inkább jellemzőek Közép-Kelet Európa térségére úgy, hogy annak komoly gazdasági következményei is legyenek (a vallon-flamand szembenállás miatt kialakult parlamenti „válság” nem okozott olyan károkat, mint a térségben meglévő nemzetiségi politika, mert a gazdasági működőképesség mint minimum, megfogalmazása megtörtént). A Közép-Kelet Európa térség a szocializmus gazdaságpolitikájának következményeit nyögi, a politikai elit gondolkodásmódja eltér a nyugati elitétől. Általánosságban jellemző a vállalkozási bátorság hiánya, illetve a kormányzati ösztönzést, ha van, a bürokratikus eljárások sokasága megfojtja. A támogatott vállalkozások a támogatási időszak letelte után részben bizonyulnak életképesnek, és ez nem csak a permanens gazdasági válság hatása, hanem jobbra az eltérő vállalkozási filozófia következménye. A nyugati országok amerikai támogatással és módszerekkel épültek újjá, válság esetén inkább jellemző a gyors váltás, alkalmazkodás a változásokhoz. Közép-Kelet Európa térségében ezzel szemben a profitkivonás, és a hazai vállalkozások egy részének tanácstalansága figyelhető meg. A jövő a bizonytalanság forrásaként is interpretálható, szemben a nyugati gondolkodással, amely a jövőt az új lehetőségek terepeként tekinti. Ez nem jelent tökéletes gazdasági működést, de növeli az életképességet a jövőbe vetett hit.

Véleményem szerint a hazai és a horvátországi nemzetiségi közösségek képviselőinek együttes fórumot érdemes létrehozni bevonva a gazdasági szereplőket. A helyi fiataloknak élni kell az Európai Unió adta lehetőségekkel, minél szélesebb ismeretekre és minél sokrétűbb gondolkodásmódra szert téve. Igazi kitörést a körforgásból az innovatív gondolkodás adhat, amely a rendelkezésre álló források és lehetőségek újraértelmezésén alapul azzal a gondolkodásmóddal szemben, amely a hiányra fókuszál. A kétnyelvűség és nemzetiségi identitás szerepét hangsúlyosabban kell megjeleníteni a regionális fejlesztési kérdésekben. A jelenlegi (pályázati úton) támogatott célok gazdasági együttműködési elemmé konvertálása szintén meghatározó a sikeres működés kialakításában. Érdemes a nyugati hasonló regionális fejlesztéseket a helyszínen végigkövetni, illetve kettős identitással rendelkező politikusokat, gazdasági szakembereket hívni a magyar–horvát fejlesztési programokba.

Helyi gazdaság megerősítése érdeke az adott országnak is, illetve a befektetni kívánó külföldi vállalatoknak is. A gazdasági megújulás előtti időszak, vagy negatív értelmezésben a gazdasági válság, jobb esetben új utakra készíti a politikai és gazdasági szereplőket. Ha nagyon rövid, vázlatos értékelést készítünk, vállalkozásokat fenntartani, munkaerőt alkalmazni (aki adót fizet), valamint a tapasztalatokat és az anyagi források egy részét innovációra valamint kapcsolatok kiépítésére, tapasztalatcserére fordítani rentábilis folyamat. Ezzel szemben vállalkozásokat alapítani, leányvállalatokat létrehozni, a válság hatására felszámolni, később újra létrehozni meglehetősen költséges folyamat. A kisebbségi közösségek ebben az innovatív folyamatban a két ország ismeretével valamint a kétnyelvűségükkel és a már működő hasonló regionális politikai

programok megértésével és helyi viszonyokra történő adaptálásával jelentősen növelhetik a politikai és gazdasági életben betöltött szerepüket.

Irodalom

2011. évi CLXXIX. Törvény a nemzetiségek jogairól,
<http://www.kormanyhivatal.hu/download/2/de/20000/5%20NJTV.pdf>
- 2175/2005. (VIII.26.) Korm. Határozat, <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/014.pdf>
- Horvátországi Magyarország, <http://www.huncro.hr/kiadvanyok/horvatorszagi-magyarorszag>
- Kisebbség helyett regionális közösség, Szarka László interjú, Magyar Szó, 2012. március 11.,
http://www.magyarso.com/hu/2012_03_11/kozelet/17659/
- KLATT, M. 2010: National minorities as a model for cross-border integration. <http://www.euroinstitut.org>
- LÓRINCZNÉ BENCZE E. 2009: Az európai uniós bővítések elmélete és gyakorlata a horvát csatlakozás tükrében, doktori értekezés, Aposztróf Kiadó, Budapest. 261 p.
- Magyarország-Horvátország IPA Határon Átnyúló Együtműködési Program, összefoglaló, VÁTI, 2007. december 3., <http://www.vati.hu/files/articleUploads/11253/magyarorszag-horvatorszag.pdf>
- Szerződés a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a baráti kapcsolatokról és együttműködésről,
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=9210>
- Tanulmányok a határ menti régiók gazdasági és munkaerő-piaci helyzetéről es lehetőségeiről, a foglalkoztatást segítő támogatásokról, Kopint-Tárki, 2010. június, <http://www.kopint-tarki.hu/tan10.html>

M. Császár Zsuzsa - Szalai Gábor: Baranyai reformátusság a 21. század első évtizedeiben

A baranyai reformátusság az egyik legrégebb református közösség Magyarországon. Számos történelmi sorsforduló alakította életüket, életterüket. Napjainkban a vallástalanok és a megye többségi vallását követők, a katolikusok körében vannak jelen mint vallási kisebbség. Tanulmányunkban a térségben élő reformátusság életének történeti áttekintését követően a 2011-es census református felekezetre vonatkozó országos és baranyai adatait elemezzük.

Az alkalmazott módszerekben a levéltári források feldolgozása mellett, a 20. és 21. századi népszámlálások során magukat reformátusnak vallók felekezeti megoszlására illetve azok térbeli struktúrájára vonatkozó adatait vizsgáljuk meg. Ezen túl a KSH legutóbbi népszámlálási adatbázisából sikerült a nem publikált adatok egy részét is feldolgoznunk egy másik vallásföldrajzi kutatás¹ számára, amelyből a tanulmányunkhoz kapcsolódó baranyai adatokat elemezzük. Ezzel azon településeken élő, református felekezethez tartozók társadalmi adataiba nyerünk betekintést, és elemezzük korcsoportonkénti megoszlás, családi állapot, legmagasabb befejezett iskolai végzettség és gazdasági aktivitás szerint, amelyeken református gyülekezetek által fenntartott oktatási intézmények működnek.

A baranyai reformátusság története

A mohácsi csata (1526), majd Budavár elfoglalása (1541) után Magyarország középső része – vele együtt a Dráva menti Baranya – török uralom alá került. Sokan menekültek el az idegen elnyomás elől, elsősorban a birtokosok, illetve a papság. A keresztyén templomokat felgyújtották, kifosztották. Ebben az időszakban tért vissza Nyugat-Európából szülőföldjére Sztárai Mihály, volt ferences szerzetes, aki hozta magával a vallási reformáció eszméit is. 1544 és 1553 között Laskón prédikátorként tevékenykedett és ebben az időben mintegy százhusz újhitű gyülekezetet alapított a Dráva két partján, alapjait teremtve meg ezzel a reformátori tanításnak. Sztárai Mihály után, 1554-ben Szegedi Kis István reformátor vette át a laskói gyülekezet vezetését.

1576. augusztus 16-17-én, Hercegszőlősön tartott zsinaton megalakult az Alsódunamelléki Református Egyházkerület és megalkották a hercegszőlősi kánonokat, amelyek a baranyai kánonoknak átmeneti jellegük mellőzésével egészen református szelleművé átdolgozásából keletkeztek. A református falvak mind arra törekedtek, hogy saját templomuk, papjuk és iskolájuk legyen. Ezek a törekvések az ellenreformáció után II. József türelmi rendeletével (1790) válhattak valóra. Engedélyt kaptak a reformátusok is tornyos kőtemplomok építésére. A XIX. század első felében épült meg csaknem száz templomuk, elsősorban az Ormánságban és a régi Belső-Somogyban, Szigetvár környékén.

Az 1900-as évek elejéig a pécsi katolikus püspökség területén lévő kis falvak lakossága szín magyar és református volt (200-300 lakosú települések). Majd több okból fogyni kezdett ezen falvak református magyarsága, ezt követően pedig sokan a városokba költöztek. A falvak

---

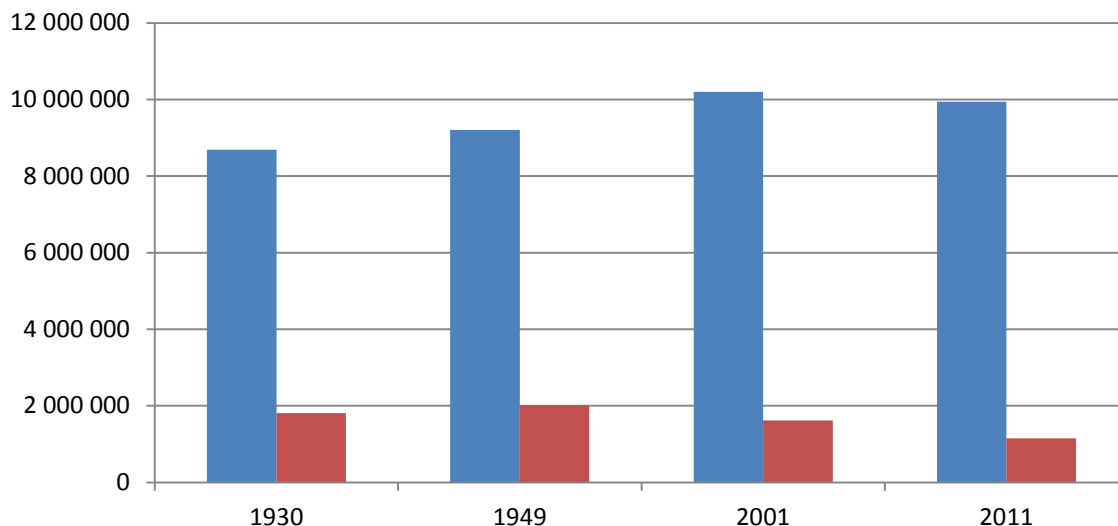
¹ A Református Zsinat támogatásával vallás-és oktatásföldrajzi kutatást végzünk, többek között azokra településekre (149) fókuszálva, ahol református oktatási intézmény működik. A kutatás eredményeit várhatóan 2014 őszén publikáljuk.

szórványhelyzetbe kerülve sorra adták fel anyaegyházközség jellegüket úgy, hogy közben épületeik megmaradtak (BERECZKY I. 2004). A kezdetben még gyarapodó gyülekezeteket pedig először az „egyke” elharapódzása sodorta rohamos csökkenésbe. A baranyai reformátusok száma a XX. század harmincas éveiben a Szabolcs megyéből áttelepített sokgyermekes református családok (ONCSA-telepítés, Magyarbóly, Kistótfalu), majd a negyvenes években a sváb falvakba telepített felvidéki magyarok és bukovinai székelyek által gyarapodhatott ismét. Ekkor több új egyházközség alakul (Bóly, Dunaszekcső, Hidas, Újpetre, Véménd stb.) Az ötvenes években az önfenntartó kis gyülekezetek földjeit államosították, s ezzel rohamosan ellehetetlenült a reformátusság helyzete (az eredmény: nyomorgó papok, romba dőlő templomok és elfogyó gyülekezetek). Valamelyest növelte a városokban élő reformátusság számát a szocialista ipar központjaiba – Komló, Pécs – érkező, itt munkát és megélhetést találó kelet- és észak-magyarországi református munkaerő, de a vallást gyakorlók száma az ideológiai korlátok miatt nem emelkedett. A rendszerváltás után azonban fellélegezhetett ez a történelmi egyház is, a több renovált és újonnan épített templom, valamint a Pécsi Református Kollégium és a siklósi Sztárai Mihály Általános Iskola mutatják jövőépítő reménységét a megyében élő mintegy 25 ezer baranyai reformátusnak

Reformátusok aránya országosan és Baranya megyében

A Trianon utáni Magyarország népszámlálási adatait vizsgálva megállapítható, hogy 1930 és 1949 között a magukat reformátusnak vallók száma egyenes arányban a lakosság számának emelkedésével, növekedett. Ugyanakkor 1949 óta fokozatos csökkenés tapasztalható. Negyven éven keresztül, az egyes népszámlálások alkalmából nem került sor vallási adatok felvételére, de azok feltételezhetőleg folyamatos csökkenést igazolnák. Az első szabad választást követő census (2001) során, a magukat a református felekezethez tartozónak vallók száma 1.622.796 fő (aránya 15,9%). Ez a szám és arány egy évtized elteltével drasztikusan csökkent. 2011-ben már csak 1.153.454 fő vallotta magát reformátusnak. Az évtizedben Magyarország összlakosságát tekintve mintegy 260.000 fős népességcsökkenést is szem előtt kell tartanunk, ám ezt figyelembe véve is a református felekezethez tartozók aránya az összlakossághoz viszonyítva 11,6%-ra csökkent. A magukat felekezethez tartozónak vallók statisztikai csökkenésének hátterében többszörös gazdasági-társadalmi és politikai okok húzódnak. A 2011. évi népszámlálás előtt szakmai viták keretében állt a census vallási kérdése, sokáig bizonytalan volt egyáltalán az is, hogy a kérdés szerepelni fog-e az adatlapokon. Ez is hozzájárulhatott a sikertelenséghez. Ezen kívül olyan mély társadalmi folyamatok is szerepet játszhattak a számok csökkenésében, mint például a még inkább nyugatisodó, individualizáció által fűtött társadalmi berendezkedés, és a társadalmi változások dinamikája, amelyek igényeit az inkább statikus és hagyományos berendezkedésre specializálódott egyházak már nem vagy csak részben tudják kielégíteni (MÁTÉ-TÓTH A. – NAGY G. D. 2013). Érdeemes felhívni a figyelmet az 1. ábrán bemutatott diagramra, amelyen érzékelhető, hogy míg 1949-ban a népesség 21,88%-a volt református vallású, addig 2011-re ez az arány közel a felére, 11,6%-ra csökkent (1. ábra).

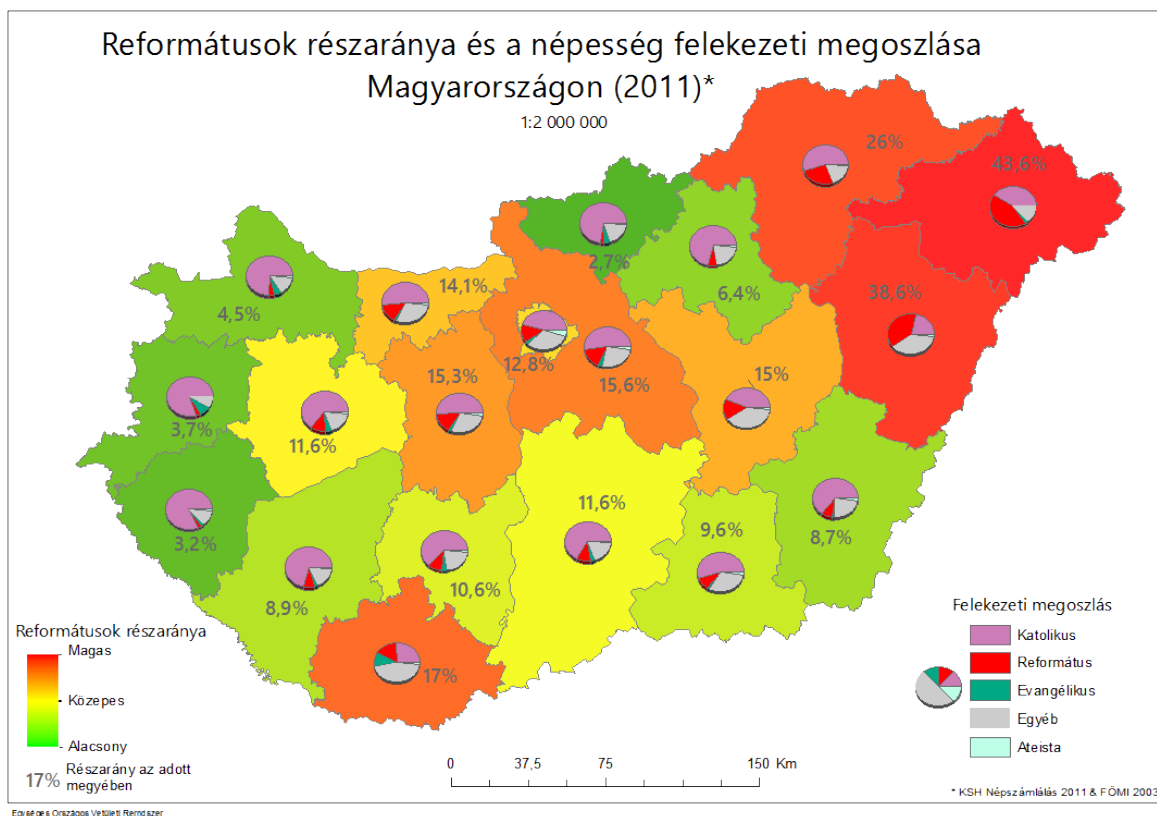

1. ábra: Magyarország össznépességének és a református vallású népesség számának változása 1930-tól napjainkig. (kék: össznépesség, piros: református vallású népesség)

Forrás: KSH – Népszámlálás 2011 alapján szerkesztették a szerzők

A reformátusság térbeli struktúráját a 2011-es census adatai alapján röviden elemezve, megállapíthatjuk, hogy a felekezethez tartozók területi eloszlása egyenlőtlen Magyarország területén belül. Kiemelkedő számban vannak jelen Budapesten és Pest megyében, valamint az ország északkeleti megyéiben: Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben. A reformátusság arányait tekintve a Dunántúl megyéi közül Baranya érdemel említést. Meg kell jegyeznünk, a magas számbeli jelenlét a nagyobb lakosság szám miatt egyes térségekben alacsonyabb arányokkal párosulnak, így Budapest, és Pest megye esetében.

Tanulmányunkban szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a területi adatok vizsgálata azt mutatja, hogy a református felekezethez tartozók jelentős része az ország legelmaradottabb kistérségeiben él. Az ország 33 leghátrányosabb helyzetű kistérség közül 20 Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Baranya megyében található. Ezen kistérségek közös jellemzője, hogy aprófalvas, illetve alföldies típusú. Térszerkezeti szempontból periférián helyezkednek el és gyenge vonzási képességű központokkal jellemezhetők. Azokon a rurális térségeken, ahol az ellenreformáció későn, és relatíve kisebb hatékonysággal működött, a református középparasztságnak alakultak ki jelentős bázisai. Az elmúlt évszázadban azonban ezeknek a református közösségeknek a társadalmi szövete fellazult, illetve a létalapjukat képező mezőgazdaságnak a népességeltartó képessége csökkent. Leszármazottaik tömegesen költöztek be a városokba, életformájuk urbánussá vált. A kiürülő területre egyre nagyobb mértékben költöztek be a főként a roma kisebbséghez tartozó szociálisan periférikus helyzetű csoportok. A helyi elitcsoportok azonban még döntően a korábbi társadalmi struktúrát képviselők közül kerülnek ki. Vallási közösségeik megtartóereje nagy mértékben csökkent, de értékeikben, életvitelükben, társadalomszervezési mintáikban sokat megőriztek az ősök örökségéből (PAP N. 2010).

2. ábra: A reformátusok részaránya és a népesség felekezeti megoszlása Magyarországon 2011-es census alapján.

Forrás: 2011-es népszámlálás alapján szerkesztette Halmai Ákos

A baranyai református egyházmegye térképét is átrajzolta az idő, a református magyarság létszáma ugyan összességében nem lett sokkal kevesebb, de más elrendezésben él, mint a múltban. Mindezt, ha a statisztikai adatok tükrében is megnézzük a három népszámlálás adatait egymás mellé téve, akkor azt láthatjuk, hogy a reformátusok száma Baranya megyében is csökkent az 1930-as és 1949-es adatokhoz képest (*1. táblázat*)

1. táblázat. Reformátusok száma és aránya Magyarországon, illetve Baranya megyében

1930-AS NÉPSZÁMLÁLÁS		1949-ES NÉPSZÁMLÁLÁS		2011-ES NÉPSZÁMLÁLÁS	
Magyaro. (fő)	Baranya (fő)	Magyaro. (fő)	Baranya (fő)	Magyaro. (fő)	Baranya (fő)
1 803 144	37 600	2 014 718	40 000	1 153 454	24 774
20,88%	11,16%	21,89%	12,97%	11,6 %	6,41%

Forrás: A KSH adatai alapján a szerzők saját szerk.

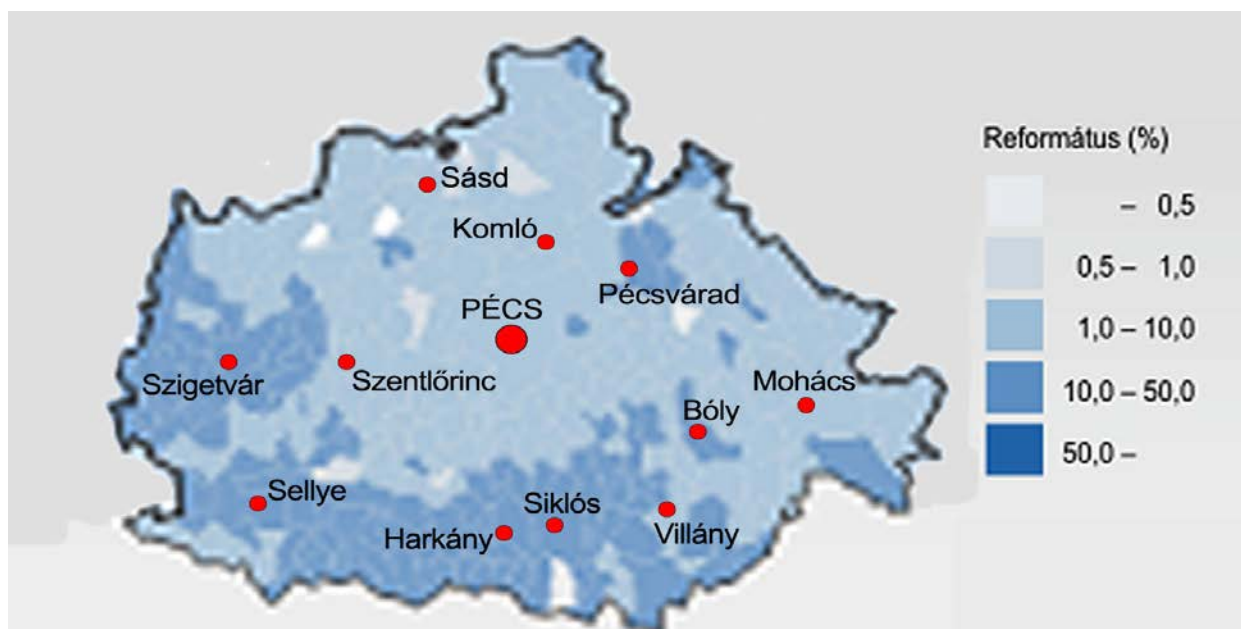
Ahogy fentebb jelztük, a rendszerváltás utáni első, a 2001-es, a vallási felekezeti hovatartozást is számon tartó census adatait is figyelembe véve, megállapítható, hogy folyamatosan csökken a magukat reformátusnak vallók száma. Baranyában az 1949-es kb. 40 ezerrel szemben 2001-ben 35.436 fő vallotta magát reformátusnak, majd napjainkra már csak 24 774 fő. Ebből 8 142 fő él

Pécsett, 6 511 fő a kisvárosokban és 10 121 fő falvakban. Az adatok azt jelzik, hogy az egyházmegyében vannak területek, ahol korábban anya-, és társegyházközségek működtek (templom, iskola, parókia stb.), de mostanra elnéptelenedtek (Ormánság), ezért átrendezésük elodázhatatlan. Ugyanakkor vannak olyan területek, ahol új gyülekezetek szervezésére, ingatlanok vételére van szükség (falvakban és városokban egyaránt). Ha a megyében élő reformátusok területi megoszlását vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk (nem meglepő módon), hogy arányaiban a legtöbb református az Ormánság területén illetve az azt lefedő vagy ahhoz kapcsolódó kistérségek (Sellyei, Siklósi és Szigetvári kistérség) területén él (2. táblázat illetve 3. ábra).

2. táblázat. Reformátusok területi megoszlása kistérségenként Baranya megyében 2011

Járások	Népességszám	Reformátusok száma
Komló	37 934	1 256
Mohácsi	47 963	2 272
Pécsi	185 348	9 512
Pécsváradi	12 389	1 082
Sásdi	13 798	349
Sellyei	13 080	2 137
Siklósi	35 929	4 978
Szigetvári	25 304	2 549
Szentlőrinci	14 696	639

Forrás: 2011-es népszámlálás adatai alapján a szerzők saját szerk.

3. ábra. A baranyai reformátusok területi megoszlása

Forrás: A 2011-es népszámlálási adatok (KSH 2013) alapján szerk. a szerzők

Egyes baranyai települések református népességének társadalmi jellemzői a 2011-es népszámlálási adatok tükrében

Vizsgálatunkat, ahogy fentebb is jeleztük azokra a településekre vonatkozóan végeztük el, ahol a református gyülekezetek által fenntartott iskola működik². Baranya megye négy településén található a református közoktatás részét képező oktatási intézmény: Drávafokon, Nagyharsányban, Pécssett és Siklóson. A négy település közül kettő községi, kettő pedig városi ranggal rendelkezik. Összesen 9 631 fő református felekezeti él a fenti településeken.

A négy településen élő reformátusok korstruktúráját tekintve Pécssett a 15-39 és a 60 éven felüli korosztály kimagasló arányt képvisel a település református lakosságán belül, míg a másik három település, Drávafok, Nagyharsány esetében a 40-59 éves korosztályok jobban dominálnak. Míg Pécssett a 60 éve feletti református hívők háromszor többen vannak, mint a 14 év alattiak, addig ez a két falusi település esetében már csak 1,3-szerese a 60 feletti jelenléte.

Családi állapot tekintetében a házasok aránya Drávafokon a legalacsonyabb, csupán 34,7%-os, nyilván ez összefüggésben van a korstruktúrával. A legmagasabb válási arányok a városi jogállású településeken, Pécssett és Siklóson fordulnak elő. Legmagasabb befejezett iskolai végzettség tekintetében a városi települések értékrendje és oktatási szerepköre nyilvánvalóvá válik, hiszen míg Drávafokon és Nagyharsányban a reformátusok körében az általános iskolai végzettség és a szakmai képzés meglehetősen alacsony, ugyanakkor az érettségivel, ill. egyetemi/főiskolai diplomával rendelkezők aránya viszont alacsony. Pécssett és Siklóson fordított a helyzet: Pécssett az érettségivel rendelkező reformátusok aránya 30,08% a többi, kutatásban részt vevő 149 településen mért 26,74%-kal szemben, valamint az egyetemi/főiskolai oklevéllel rendelkezők aránya is kimagasló 22,78%, az átlag 18,38%-kal szemben. A megye általános gazdasági helyzetére való tekintettel nem meglepő, hogy a református népesség foglalkoztatottsági rátája még az elemzett 149 település átlagát (36,1%) sem éri el, még Pécssett esetében sem. Egyetlen kivétel ez alól Siklós, ami 37,78% -os foglalkoztatottsági rátájával némileg meghaladja a 149 elemzett település átlagértékét. A legalacsonyabb foglalkoztatást Drávafokon jegyezték, a reformátusok mindössze 29,75%-a rendelkezett munkaviszonnyal, itt is torzíthatja a képet a 14 alattiak nagyon hányada, de figyelmeztető a 40 feletti körében jelenlévő magas munkanélküliség. Pécssett jegyezték a legtöbb inaktív keresőt, az ott élő reformátusok 39,47%-a tartozik ebbe a kategóriába. Ennek okai közé sorolható, hogy a megyei települések között Pécssett a legmagasabb a 60 éven felüli reformátusok aránya.

Irodalom

Az 1930. évi népszámlálás – Stephaneum Nyomda-Részvénytársaság, Budapest, 1932.

Az 1949. évi népszámlálás – Statisztikai Kiadó, Budapest, 1952.

A 2001. évi népszámlálás – KSH, Budapest, 2002.

BERECZKY I. 2004. Misszió a szórványban In: Nemzetközi (Kárpát-medence) Presbiteri Konferencia, 2004. június 24-27, Nagyvárad

MÁTÉ-TÓTH A. – NAGY G. D. 2013: A 2011-es népszámlálás vallási adatairól

<http://www.egyhazestarsadalom.hu/a-szemhataron-innen/egyeb-irasok/mate-toth-andras-nagy-gabor-daniel-a-2011-es-nepszamlalas-vallasi-adatairol/> (2014. 02. 08.)

---

² Az adott település református lakosságára vonatkozó adatok elemzésekor a szóban forgó 149 település társadalmi mutatóinak értékeit vettük viszonyítási alapul.

- M CSÁSZÁR ZS. – SZALAI G. 2010: A baranyai reformátusság életmódja a XXI. század elején In: M CSÁSZÁR ZS. – SZALAI G. (szerk.): Kálvin - Magyarország - Európa: Nemzetközi multidiszciplináris konferencia: 2009. november 6-7.. 282 p. Konferencia helye, ideje: Pécs, Magyarország, 2009.11.06-2009.11.07. Pécs: Publikon, 2010. pp. 97-109.
- PAP N. 2010: A helyi kultúra szerepe az LHH kistérségek fejlesztésében – a Reformátusság jelentősége. In: M. CSÁSZÁR ZS. – SZALAI G. (2010): Kálvin–Magyarország–Európa. Nemzetközi multidiszciplináris konferencia. Pécs, 2009. november 6-7.
- PETE J. 2009: A vallási aktivitás földrajzi mintázata a rendszerváltás után Magyarországon. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem. p.72.
- http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/phd/phdkoord/nv/disszert/disszertacio_pete_nv.pdf (2014.02.08.)

Ács Marianna:

A protestánsok megjelenése Pécsen (1806–1910)

Az első evangélikusok Pécsen (1806–1850)

Pécs népességének összetételét a XVIII. században a II. József-féle rendeletekig meghatározta az az eskü, amelyet 1686-ban az ottomán megszállás alól felszabadult város polgáraival a harcias hitvédő Radanay Mátyás püspök tetetett le, s amely így szólt:

„...ígérjük és fogadjuk...a mi pécsi városunkban, annak hostattyában és határiban, ...semminémű Luther(ánus)t, Calvinistat, meg hasonlott schismaticust, Arianust, zsidót, pogányt és akár minémű néven nevezendő Római Apostoli szent hit ellen törekedőt és ellenkezőt állandó képpen közöttünk be nem veszünk, és nem tartunk, és semmiképpen el nem szenvedjük. Fogadjuk és azt is ígérjük a mindenható Istennek, hogy fiainkat és leányainkat Eretnekhez házasságra ...nem engedjük, és nem adjuk... hogyha pedig szolgálatunkon lévő cselédünk találkozik lenni, hogyha két hónap alatt az Igaz Romai Catholika hitre meg nem térnek, Városunkbul, és annak minden határibul és hozzátartozandó jószágibul ki tiltjuk és ki vetjük.”¹

Ezt az esküt megerősítette az 1780-ban Mária Terézia által a városnak adományozott „szabad királyi” privilégiumlevelének 13. pontja is:

„Amit eddig minden igaz hithez tartozó ember a városban való letelepedéstől és polgárjog szerzéstől ki volt zárva, úgy a jövőben is érvényben marad a másvallásúaknak ez a kizárása.”²

II. József türelmi rendelete után vált csak lehetségessé – a Helytartótanács engedélyével – hogy nem katolikus polgár is letelepedjen a városban. 1806-ban kancelláriai engedélyt kapott letelepedésre a város első evangélikus lakosa, a 24 éves késmárki (Szepesség) születésű gyógyszerész, Nendtvich Tamás. A fiatal gyógyszerész feleségül vette Aidinger pécsi patricius leányát, s megvásárolta a Fő utcai Arany Sas patikát házzal és kerttel együtt. Ő lett a megalapítója a pécsi evangélikus gyülekezetnek is.

A XIX. századi népszámlálások alapján (MÓRÓ M. 1995) a város férfilekosságának a vallási hovatartozását a következő táblázat mutatja.

1. táblázat: Pécs város férfilekosságának vallási hovatartozása a népszámlálások alapján

	1816	%	1842	%	1843	%
katolikus	4492	99,29	5977	98,68	5762	98,33
evangélikus	10	0,22	9	0,15	6	0,10
református	3	0,07	3	0,05	-	0,00
görögkeleti	5	0,11	2	0,03	3	0,05
izraelita	14	0,31	66	1,09	89	1,52
összesen	4524	100	6058	100	5860	100

Szerkesztette: ÁCS, forrás: MÓRÓ M. 1995.

¹ Pécs ezer éve. Pécs Története Alapítvány, 1996. p. 109.

² Pécs ezer éve. Pécs Története Alapítvány, 1996. p. 140.

1822-ben az egyházi összeírás szerint a 10000 fős városban 35 evangélikus élt. Ekkor ez a néhány család Kismányokra, Majosra, Bonyhádra zarándokolt, hogy vallását gyakorolja. Az 1840-es években a növekvő létszámú evangélikus hívek lelki gondozását a bonyhádi lelkész végezte, aki évente kétszer tartott istentiszteletet Pécsen, Nendtvich Tamás házában.³ (SZTRÓKAY E. 1999). 1846-tól temetővel is rendelkeztek már a pécsi evangélikusok.

A pécsi evangélikus gyülekezetéről 1846. november 1-jétől beszélhetünk, mikor is a pécsi a magyarbólyi anyagyülekezet leánygyülekezetévé vált. A pécsiek Rojkó Károly magyarbólyi lelkészt hívták meg szolgálatra. A német nyelvű meghívólevélben a pécsiek meghatározták, hogy áldozócsütörtökön és mindenszentekkor úrvacsorai istentiszteletet kell tartania, és részt kell vennie az ez alkalmakat követő gyűléseken. Feladatahoz tartozott: a temetés, esketés, keresztelés, konfirmálás és a házi úrvacsora kiszolgálása. A leánygyülekezet világi felügyelője: Nendtvich Tamás lett. 1848-ban megvásárolták a Nepomuk utca 41. számú házat, melyben imatermet és iskolát működtettek.

A dualizmus idején

2. táblázat Pécs lakosságának megoszlása felekezeti hovatartozás szerint (1850–1910)

	Lakosság száma				% -os megoszlása			
	1848	1869	1890	1910	1848	1869	1890	1910
Római katolikus	15527	21635	29377	42053	97,27	90,66	86,23	84,41
Görög katolikus	-	5	58	98	-	0,02	0,17	0,20
Református	52	171	617	2173	0,33	0,72	1,81	4,36
Evangélikus	79	340	809	1173	0,49	1,43	2,38	2,35
Unitárius	-	-	8	30	-	-	0,02	0,06
Görög keleti	35	89	73	234	0,22	0,37	0,22	0,47
Izraelita	269	1623	3124	4026	1,69	6,8	9,17	8,08
Egyéb	-	-	1	35	-	-	-	0,07
Összesen	15962	23863	34067	49822	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KATUS L. 1995. Pécs város társadalmi a dualizmus időszakában.

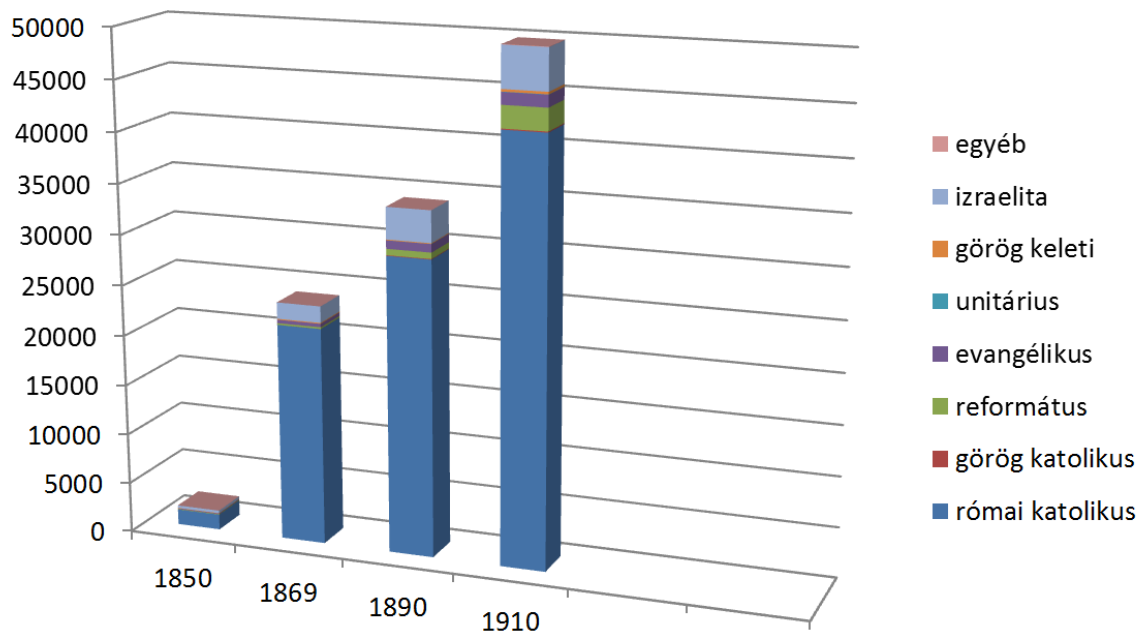
A protestánsok számának növekedése Pécsen összefüggött a város lakosságának gyarapodásával. A belső bevándorlók elsősorban Baranya megye falvaiból és Tolna, Somogy, Zala, Bács-Bodrog valamint a horvátországi megyékből érkeztek Pécsre. A külső bevándorlás a Monarchia részeiből jövő, főként a szénbányászatban és a nagyiparban elhelyezkedőket jelentette. A pécsi evangélikus gyülekezet alapítói – szinte kizárólag a modern iparágak képviselőiként – az 1860-as években Németország különböző vidékeiről telepedtek át: Württembergből, Bajorországból, Pfalzból, Hannoverből, Hessenből, Poroszországból. Megtalálhatunk ekkor a gyülekezet tagjai között kevés számú magyar iparost is. A későbbi években nagy létszámban költöztek be Pécsre Tolna és Baranya evangélikus falvaiból, a Felvidék megyéiből, Észak – és Nyugat-Dunántúlról és az erdélyi szász részekből. Ritkábban ugyan, de az alföldi evangélikus gyülekezetekből, Békéscsabáról, Szarvasról származó híveket is találunk az evangélikusok között.⁴ Az 1860-as években – a gyülekezet kiépülésekor – az alapítók még szinte teljes egészében német ajkúak voltak, addig

³ Egyházlátogatási jegyzőkönyv. 1868. 261-262.p. EOL

⁴ Halotti anyakönyv 1869-1888 és Halotti anyakönyv 1889-1956. EGYF Forrás: SZTRÓKAY 1999.

1900-ban a magyar anyanyelvűek száma az 1049 evangélikusból már 569 fő, 1910-ben az 1173 főből már 797 fő volt.⁵

1. ábra A felekezeti megoszlás alakulása Pécsen (1850-1910)

Szerk.: ÁCS 2014, forrás: KATUS L. 1995.

A pécsi evangélikus gyülekezet kiépülése

Az 1860-as években az anyagyülekezetté válás volt a legfőbb törekvése a pécsi evangélikusoknak. 1867. február 27-i közgyűlés határozatban mondta ki, hogy tegyék meg a szükséges lépéseket az anyaegyházzá szerveződéshez. Alapvető feltétel volt, hogy a közösség önállóan biztosítsa a lelkész és a tanító fizetését. 114 egyháztag aláírásával önként ajánlotta ehhez a hozzájárulását. 1868. június 17-én az egyházmegyei közgyűlés elfogadta a leánygyülekezet anyagyülekezetté alakulását, melyet az egyházkerületi közgyűlés is jóváhagyott. Pécs önálló gyülekezetté vált. Első rendes lelkésze Jeskó Lajos lett. A meghívólevelében meghatározták a gyülekezet tagjai, hogy az istentiszteletek nyelve a német legyen, minden negyedik vasárnap szóljon magyarul az ígehirdetés. A templom 1875 szeptemberére készült el, s 1875. április 18-án Karsay Sándor szuperintendens avatta fel.

Evangélikusok a dualizmus korabeli Pécs életében

A dualizmus idején a pécsi evangélikusok elenyésző kisebbséget alkottak, ám ennek ellenére aktív résztvevői voltak Pécs gazdasági és kulturális életének. Az evangélikus gyülekezet tagjai közül került ki:

- Pécs város első vasgyárának alapítója: Madarász Endre.
- Pécsen megjelenő első magyar nyelvű újság kiadója: ifj. Madarász Endre.
- a legelső munkásegylet megalapítói: ifj. Madarász Endre és Taizs Mihály.
- a város első könyvkereskedésének létrehozója: Valentin Károly.

⁵ Népszámlálás, 1900: 352. Forrás: u.o.

- Pécs első bányajogásza: Maléter Rudolf
- Pécs első protestáns polgármestere: Nendtvich Andor

Az evangélikusok jelentős szerepet töltek be a fémiparban és a gépgyártás terén (Madarász, Rupprecht és Haberényi), a nyomda és lapkiadás terén (Pécsi Lapok, Pécsi Hírlap, Pécsi Figyelő) is.

A gyülekezet nem tartott fenn intézményeket (népiskolája 1868-tól községi fenntartásba került, vendégháza csak az 1930-as évektől üzemelt, és szeretetotthonát az 1920-as években alapította Baldauf Gusztáv lelkész (MÁRFI F. 1995) és egyesületeket sem szerveztek felekezeti alapon, de a gyülekezeti tagok közül sokan vettek részt egyletek alapításában, működtetésében is:

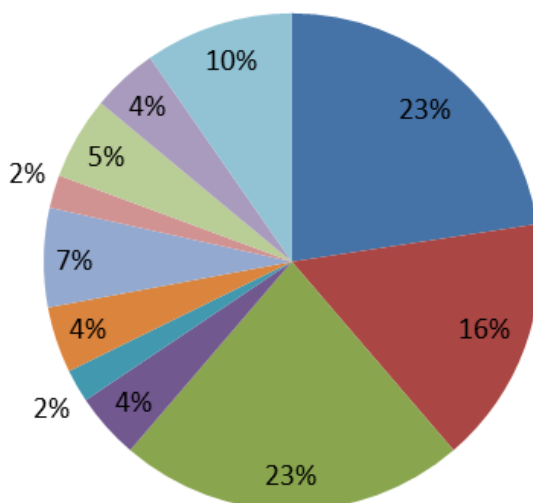
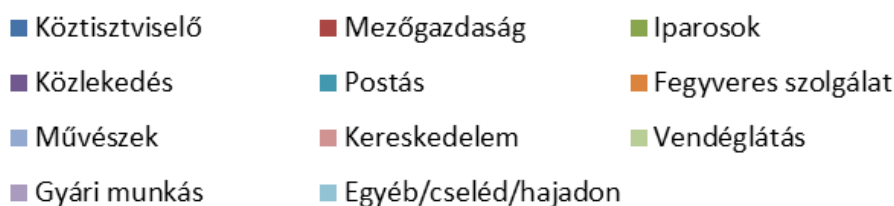
- Nendtvich Vilmos és Sándor - Pécs-Kárászi-Kert- és Szőlészeti Egylet (1862),
- Ifj. Madarász Endre – Honvédségélyező Egylet pénztárnoka, Széchenyi Egylet elnöke (1861), a nemzeti Casino vezetője, a Pécsi Dalárda tagja (1866),
- Madarász Emil – Torna- és Tűzoltó Egyletnek is alapítója (1870),
- Valentin Károly – Pécsi Dalárda alapítója,
- Taizs Mihály – Nyomdászegylet (1869),
- Taizs József – Pécsi Casino alapítója (1877),
- Maléter Rudolf – alapítója volt a Pécsi Szőlősgazdák Egyesületének, tagja volt a Nemzeti Casinonak, 1871-től tagja és ügyvédje lett az első Torna és Tűzoltóegyletnek, 1891-től pedig a Mecsek Egyesületnek is.
- Obetkó Zsigmond – 1879-től tagja volt a Baranyai Általános Kereskedő- és Ipartársulatnak.

Az első reformátusok Pécsen

Az első reformátusok számáról Haas Mihály 1845-ben a város népességének összetételét jellemezve így ír: „Vallásra nézve találtatott Pécsen az említett összeírás alkalmával 14244 kath. 65 ágost. 65 helvet és 55 nem egyesült görög vallású lélek, zsidó pedig 187 számított.” (HAAS M. 1845). Az 1850. és 1857. évi népszámlálás során 1857-ben Pécsen 124 lutheránus és 51 reformátust számláltak.⁶

A városba települt első reformátusokat az evangélikus gyülekezetben találjuk meg „A XIX. század közepe óta a Pécsre visszatérő reformátusok is az evangélikus egyház szárnyai alatt erősödnek.” – írja Geyer Zoltán (GEYER Z. 1933). Itt keresztelkedtek, kötöttek házasságot, temetkeztek erről tanúskodnak az evangélikus gyülekezet keresztelkedési és házassági anyakönyvei. Ennek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy akik 1869-től 1892-ig magukat helvét reformátusoknak vallották az kb. 200 fő volt. A reformátusok magyar anyanyelvűek voltak.

⁶ Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1993. p. 206.

2. ábra Az első pécsi reformátusok foglalkozás szerinti megoszlása (1869-1892)⁷

Szerk.: ÁCS 2014. forrás: Kereszteltek anyakönyve I. kötet 1869-től 1891.

Pécsi Evangélikus Egyházközség irattára.⁸

A gyülekezetté szerveződés állomásai

A reformátusok gyülekezetté szerveződésének első állomása – a fellelhető források alapján – 1876. Ekkor a református hívek Galamb Gyula Baranya megye főpénztárosa vezetésével megfogalmazták igényüket az evangélikus egyházzal való egyesülésre. A pécsi református híveket „Földváry Ákos, Körtvélyesi József, Dienes Pongrácz, Szecsődy József, Rásky Mihály, Begedi Péter, Máthis Ferencz, Galamb Gyula” képviselte. Az administrationális unió a reformátusok számára biztosította volna a gyülekezeti életből fakadó jogokat (szavazási és határozati joggal ruházta fel őket, egyháztanácsba való beválaszthatóság), a normál-, reál- és gimnázista növendékek vallástanítását, a kir. ügyészség felügyelete alatt álló fegyencek, a közkórházi, irgalmasrendi, valamint a katonakórházi betegek körüli gondozást, és a szórványban élő református hívek lelki vezetését. Cserébe a református híveket kötelezik arra, hogy hozzájáruljanak a jogokból álló kötelek által megnövekedett költségek fedezésére.⁹ E változatot 1876. május 21-én megvitatták a reformátusok, de nem fogadták el. Erre az evangélikusok újabb tárgyalást kívántak velük a „Szívén hordozván református testvéreinek egyházi és nevelési céljait...”.¹⁰ Mivel a Pécssett lakó református hívek és az ágostai hitvallású Egyház között egyesülés

⁷ A hozzátartozókat az apa foglalkozásához sorolta a szerző.

⁸ A reformátusok összeírásakor a szerző - az 1868. évi LIII. tc. figyelembe véve - a vegyes házasságokból született gyermekek közül a fiúgyermeket az apja utáni vallásának, a leánygyermeket az anyja utáni vallásának számítja.

⁹ A pécsi ágostai hitv. Evangélikus Egyház gyűléseinek jegyzőkönyvei. 1876. április 22.

¹⁰ u.o.

ekkor nem jött létre, a Felsőbaranyai Református Egyházmegye közgyűlésén indítványozták a Pécssett szórványosan élő református hívők leányegyházzá szerveződését, mely meg is történt 1878-ban.¹¹ A pécsi leányegyház az 1881. évi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvének 9. sz. alapján a szavai református egyházhoz affiliáltatták.¹² 1884-ben fiókegyházzá alakultak. Főgondnokul Galamb Gyulát választották. Négy presbitert választottak: Rásky Mihályt, Irinyi Sándort, Vécsey Istvánt és Dr Kereky Mihályt. 1885-ben ismét kezdeményezték az evangélikus egyházzal való adminisztrációs uniót, melyet meg is kötöttek.

A pécsi leányegyház 1876-ban a Tolnai Református Egyházmegyéből a Felsőbaranyai Református Egyházmegyébe került, s egészen 1885-ig ide is tartozott. 1885-ben azonban visszakerült a tolnaiakhoz.¹³ 1896-ban a pécsi egyház presbitériuma kérte, hogy ismét a Felsőbaranyához tartozzék, melyet el is fogadtak.¹⁴ Ettől fogva ide tartozott.

A pécsi református gyülekezet életében az önállósodás útján a következő állomást a missziós egyházzá válás jelentette. Cseresznyés Sándor királyi táblai tanácselnök, mint a gyülekezet világi gondnoka Szász Károly Dunamelléki Református Egyház püspökéhez fordult anyagi segítségért, amit 1891-ben az egyházkerületi közgyűlés meg is ítelt. E missziós segéllyel lehetővé vált egy helyettes lelkész alkalmazása, imaház és lelkészlakás bérlése. 1892. január 1-én a pécsi egyházközség missziói egyházközséggé alakult. 12 presbiter – Szikasz János, Cziglányi Béla, Váry Gyula, Dr Tolnai Antal, Rásky Mihály, Boross Kálmán, Maksay Zsigmond, Szász Gyula, Gyenes Klétus, Imre Sándor, Csukás Zoltán, Vágó János – Bus Lajos, pécsváradi lelkész előtt tette le az esküt. 1892 tavaszától önálló imaházat béreltek. Az első helyettes lelkésze a gyülekezetnek Pap Zsigmond lett. A helyettes lelkészek személye gyakran változott: Pap Zsigmondot Szabó Károly követte, az ő helyét Máthé Elek vette át, őt pedig Horváth Antal, Megyericsy Béla, és végül Nyáry Pál követte.

1902-ben a Felsőbaranyai Református Egyházmegye kérésére a Dunamelléki Református Egyházkerület a pécsi gyülekezetet anyaegyházzá nevezte ki, melynek 1903-tól Nyáry Pál lett az önálló lelkésze. Nyáry Pál szolgálata idején¹⁵ épült fel a templom 1907-ben és szerveződött erőteljes, népes gyülekezetté a református hívek közössége.

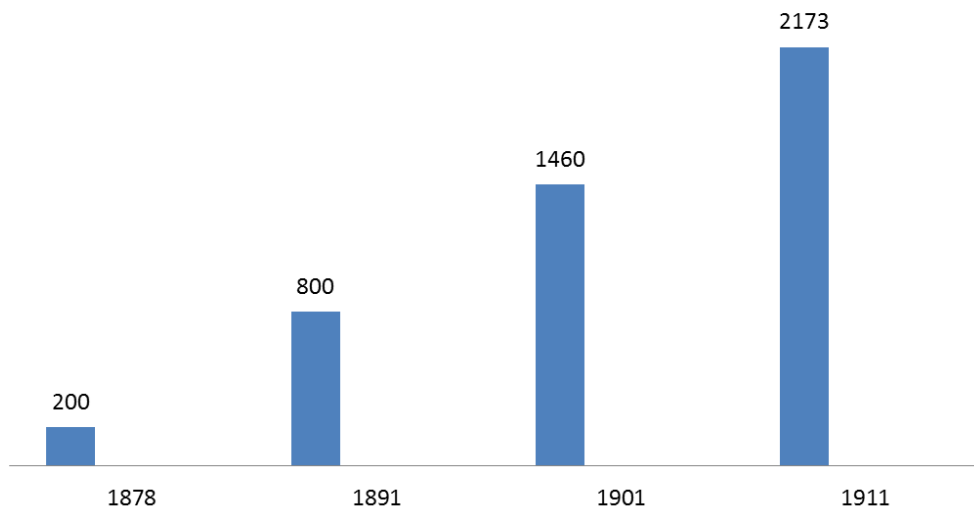
¹¹ A felsőbaranyai helvét hitvallású egyházmegye Harkányban 1879. április. 2.3 4. 5. tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta: Bajó Károly, egyházmegyei főjegyző. Budapest, Franklin-Társulat Nyomdája. 1878. p. 13.

¹² A felsőbaranyai helvét hitvallású egyházmegye Siklóson 1882. április. 25. 26. 27. tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta: Bajó Károly, egyházmegyei főjegyző. Pécssett, Taizs Mihály könyvnyomdájában, 1882.54. pont, p. 35.

¹³ Tolnai Ev. Ref. egyházmegye Szekszárdon 1885-ik évi ápril 8. és 9-ik napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Kecskemét, 1885. 41. pont. 25. oldal.

¹⁴ Tolnai Ev. Ref. egyházmegye Szekszárdon 1896-ik évi augusztus 25-ik napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Szekszárd, 1896., 20. pont. 26. oldal.

¹⁵ 1903–1953

3. ábra A reformátusok száma Pécsen (1878-1911)
Szerk.: ÁCS, 2014. forrás: NYÁRY P. 1942.

Az 1850-től 1910-ig tartó időszak a pécsi protestánsok életében a honfoglalás, azaz a letelepedés, a gyökeret eresztés időszaka. Ekkor szerveződnek önálló gyülekezetté. Mind az evangélikus, mind a református hívek száma erőteljesen gyarapszik ez időszak alatt. E kisebbségben élő protestánsok elfoglalták helyüket a város életében, és egyre inkább a pécsi gazdasági és közélet megkerülhetetlen szereplőivé váltak.

Irodalom

- BALDAUF G. 1926: A pécsi ág. hitv. ev. egyházközség története keletkezéstől 1917-ig. Pécs. 51 p.
- BANA G. 1998: A Pécsi Református Egyház története 1892-1997. Pécs, Pécs-belvárosi Egyházközség. 136 p.
- BUCSAY M. 1985: A protestantizmus története Magyarországon. Gondolat, Budapest. 293 p.
- GEYER Z. 1934: A pécsi evangélikus egyház története. In: KOLTAI L. (szerk.) Pécs–Baranyai Értesítő, Pécs. p. 11.
- HAAS M. 1845: Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben. Pécs, Pannónia Könyvek. Reprint. p. 300.
- KATUS L. 2010: Pécs népessége 1848 és 1920 között. In: Források Pécs Város polgárosodásáról (1867-1921). BML, pp. 37-94.
- MÓRÓ M. A. 2010: Pécs népessége a török alóli felszabadulástól 1848-ig. In: Források Pécs Város polgárosodásáról (1867-1921). BML, pp. 27-36.
- NAGY I. G. 2010: Pécs város társadalma a dualizmus korában. In: Források Pécs Város polgárosodásáról (1867-1921). BML, pp. 13-19.
- NYÁRY P. 1908: A Pécsi Református Egyház története. Pécsi Református Egyház, Pécs. 92 p.
- NYÁRY P. 1942: Az ötven éves Pécsi Református Egyház. Pécsi Református Egyház, Pécs. 45 p.
- MÁRFI A. (főszerk.) – NAGY I. G. – KÖVECS F. (szerk.) 1996: Pécs ezer éve: szemelvények és források a város történetéből (1009-1962). Pécs Története Azapítvány, Pécs. 378 p.
- SZTRÓKAY E. 1999: Jeles evangélikusok a pécsi közéletben 1867-1908. JPTE. Modernkori Történeti Tanszék, Szakdolgozat.

Szeifert Nóra: Keleti eredetű vallások

Bevezetés

A vallás abban különbözik a filozófiától, hogy míg az utóbbi a lét alapvető kérdéseire keresi a választ, addig az előbbi az emberi lét és a természetfeletti között keres kapcsolatot, rendező elvet, világot teremtő hatalmat. Alapvetően megkülönböztetünk keleti és nyugati vallásokat, bár ezek nem földrajzi értelemben, hanem belső tartalmukat tekintve alkotnak két csoportot. A számunkra fontos keleti vallásokra jellemző, hogy történelmi személyek alapították, a megváltást saját belső megtisztulásuktól remélik, az „örök világtörvény” hatalmában hisznek, valamint jellemző rájuk a többistenhit és a ciklikusság, az öröktől való és örökké tartó létben való hit. Közös bennük az is, hogy Ázsia területén alakultak ki. (BÁRDI L. 1999)¹

Pécs kapcsán közölük kettőnek van relevanciája: a buddhizmusnak és a vaisnavizmusnak. A Krisna-tudatú hívők csoportja is jelen volt a városban egészen 2010 tavaszáig, azóta azonban nem élnek itt. Mindemellett fontos tudni, hogy jelenleg csupán a buddhista egyházat sorolják Magyarországon a bejegyzett egyházak közé.

Buddhizmus

A vallást a nepáli Lumbiniben született Sziddhártha Buddháról² nevezték el; követői a buddhisták. Az ind vallások közé sorolható, a kilenc világvallás egyike. A vallás alapítója Kr.e. 563 körül született. Nagyjából 30 évvel később, Kr.e. 528-ban jutott el arra a tudatállapotr, melyet ő maga is megvilágosodásnak nevezett. Innentől kezdve tanította az embereket a megvilágosodás elérésének módszereire. Ez a vallás elsősorban keleten terjedt el, viszont a 19. század elejétől kezdődően folyamatosan teret hódít magának nyugaton is. Három fő vonala terjedt el, a hínájána³, a mahájána⁴ és a vadzsrajána⁵. (BELLINGER, G. J. 1990)

Magyarország legrégebbi buddhista egyháza a Buddhista Misszió, mely 1956-ban csatlakozott a Láma Anagarika Govinda által alapított nyugati buddhista rendhez, az Árya Maitreya Mandalához.⁶ A rend és a misszió közösen hozták létre – szintén ebben az évben – a Kőrösi Csoma Sándor Buddhológiai Intézetet, mely nemzetközi kapcsolatokat is kiépített.⁷

Pécsen közösség megjelenését 1994-re datálhatjuk. Dietrich Rowek buddhista tanító tartott itt előadást, melynek hatására egy kisebb társaság kezdte el a meditációkat, eleinte nagyjából 4-5 személy volt jelen. A csoport létszáma folyamatosan nőtt, majd amikor 1995-ben a városba látogatott Láma Ole Nydhal, elismerte a közösséget és a „Buddha aktivitás óceánja” nevet adta nekik. Innentől beszélhetünk hivatalosan is a pécsi közösségről. A Gyémánt Út Buddhista

---

¹ A nyugati vallásokra ezek ellenkezője jellemző: isteni kinyilatkoztatás az alapjuk, mely közvetítőkön (prófétákon) keresztül történik, egyistenhívő vallások, az eredendő bűnösségben hisznek, melyből a megváltás isteni kegyelemmel történik, valamint a lélek örökkévalóságát hirdetik.

² buddha=megvilágosodott (szanszkrit)

³ Hínájána= „keskeny út”, a legkonzervatívabb, a hívők kisebbik része.

⁴ Mahájána= „széles út”, kevésbé szigorú az előírások betartását illetően.

⁵ Vadzsrajána= „gyémánt út”, az ún. buddhaállapottal való közvetlen azonosulás.

⁶ <http://www.dharma.hu/content/az-arya-maitreya-mandala-egy-nyugati-buddhista-rend>

⁷ <http://terebess.hu/keletkulinfo/karpaty.html>

Közösség a Tibeti Buddhizmus Karma Kagyü vonalát gyakorolja, melynek vezetője a 17. Karmapa, aki Indiában él.⁸

A közösséghez nagyjából 40-en tartoznak, akik rendszeres vallásgyakorlók. Ők állandó magnak számítnak, bár hosszabb távon ez a csoport is képlékeny, mellettük pedig vannak kevésbé aktív tagok is. A közösség tagjai átlagéletkor szempontjából a 30-40-es korosztályt képviselik, de 18 éves kortól egészen 70 éves korig vannak jelen hívők. A fiatalok számában az utóbbi időben növekedés figyelhető meg, mióta a belvárosba költöztek, egyre több egyetemista jelent meg körükben.⁹ *„Nem olyan dolgokról van szó, amiket el kell binni; vagy belefér a gondolkodásodba és megérted, vagy nem. Elbinni nem tudod.” (31 éves, férfi)*

Rendszeres fórumaiknak tekinthetők a meditációk, melyekre minden este sor kerül. Ezek nyilvánosak és közösségi programként funkcionálnak, emellett pedig mindenkinek van saját gyakorlata is, melyet szabad idejében végez. Együttműködnek a közeli buddhista csoportokkal, pl. Szekszárd, Kaposvár, Paks és Mohács közösségeivel, valamint országos szinten is részt vesznek a közösségi munkákban.¹⁰ Az EKF éve alatt a programjaik nem valósultak meg, viszont a megelőző 2009-es évben, mely a vallás éve volt több, programot is szerveztek, maguk is erős évként tartják számon. Hozzájuk kapcsolódik a Tibet-Európa Alapítvány, amely 1994-ben jött létre. Legfőbb céljának a tibeti buddhista kultúra közvetítését, bemutatását tartja, sokszínű tevékenység keretében.

Kommunikációs felületek

Azok a hagyományos telekommunikációs felületek, mint a televízió és a rádió a buddhista közösség életében egyáltalán nem jelennek meg.¹¹ *„TV-ben és rádióban sem jelenik meg a közösség, nincs ezekre kezdeményezés, nem illik bele a profilunkba.” (30 éves, nő)*

Viszont az internetet szívesen használják kapcsolattartás, információmegosztás céljából.¹²

A www.buddhizmusma.hu weboldalon rengeteg információ áll rendelkezésünkre – ez az az országos portál, mely összefogja az egész közösséget. Az internet segítségével jött létre az a kezdeményezés is, mely nemzetközi szinten működik. A közösség rendelkezik egy ún. stream-oldallal, ahol a világban utazó lámájuk előadásait élőben közvetítik, és tolmácsok segítségével különféle nyelveket hozzárendelve tudják a különböző nemzetiségű hívők egyszerre látni és hallgatni a tanításait.

Van továbbá egy ún. Magyar Szanga levelezőlistájuk is, országos bloggal rendelkeznek, valamint az egyes centrumoknak is van saját internetes naplójuk. Megtalálhatóak a Facebookon is, országos szintű telefonflottával rendelkeznek, valamint különböző munkacsoportok használják a Skype programot, például konferenciabeszélgetések céljából. Emellett rendszeresen terjesztik a

---

⁸ Ez a vonal a meditációra helyezi a hangsúlyt. (<http://www.buddhizmusma.hu/buddhizmus/a-karmapak-vonala.html>)

⁹ Jelenlegi központjuk az Aradi Vértanúk útján található.

¹⁰ <http://www.buddhizmusma.hu/kozpontok/pecs.html>

¹¹ Ugyanakkor mindkét kommunikációs csatornán szerepelt az 1%-os adózással kapcsolatos „spotjuk”.

¹² A Google keresőjében ők az első közösség, amely megjelenik. A legnagyobb magyarországi buddhista közösség az övék, az 1%-os adózás listáján 9.-ek voltak 2011-ben.

Buddhizmus Ma című ingyenes kiadványukat, valamint ugyanezzel a névvel évente kétszer megjelentetnek egy nagyobb hangvételű folyóiratot is. „Kevesen vagyunk, de nagyon szerveztük!”

Identitás, asszimiláció, jövőkép

A közösség tagjai alapvetően segítőkésznek bizonyultak a felméréssel kapcsolatban. A kérdőív válaszaiból kiderült, hogy jellemzően több a férfi hívő ebben a közösségben, valamint, hogy főként közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező emberekről van szó, akik elsősorban barátokon, ismerősökön keresztül ismerkedtek meg ezzel a vallással. A hívők mindannyian felnőttén választották a buddhizmus tanításának követését, nagyjából 50%-uk az, aki más vallásról tért át. Mindannyian magyar állampolgárok. A buddhizmussal kapcsolatos tudásuk bővítését jellemzően a közösségben, közösségi előadásokon, illetve egyéni módon bővítik, ugyanakkor az általános érvényű teológiai tudás bővítését nem tartották fontosnak.

Az utóbbi években világszinten jellemző a tendencia, miszerint a buddhizmus híveinek száma jelentősen nőtt, napjainkban már több mint 600 centrumról beszélhetünk. A lámák instrukcióiból is az derül ki, hogy elértek egy olyan számot, amikor már nem a külvilág felé való működésen van a hangsúly, hanem a belső aktivitáson. Vezetőjük szerint sosem lesznek tömegvallás, és már a jelenleginél sem lesz sokkal nagyobb a számuk.¹³

A pécsi közösség tagjai alapvetően pozitívan látják a jövőjüket. Abban biztosak, hogy megmarad a csoportjuk. Az asszimiláció felvetését egyhangúan elutasították, szerintük vagy van, vagy nincs a közösség, de van annyira szilárd alapjuk, hogy ameddig létezik, addig elkülönülten működik egyéb vallási csoportoktól. „Olyan lehetséges, hogy máshova mennek az emberek és sokkal kevesebb gyakorló marad, de a gyakorlók hozzáállása nem változik.”

Vaisnavizmus

A keleti vallások közé sorolhatjuk az India területéről származó hindu vallást, mely a Kr.e. 2. évezredből származó brahmanizmusból alakult ki. Hitrendszere a szent könyveken, az ún. Védákon alapul (ezért nevezik védikus vallásnak is) (BÁRDI L. 1999). Ennek egyik irányzata maga a vaisnavizmus, mely szintén több ágra bontható, ahány tanítómester, annyi irányzatról beszélhetünk. Az irányzat követőit vaisnaváknak, visnuitáknak nevezik, mert Visnut tisztelik istenként – valamint az ő reinkarnációit. Homlokukra Visnu lábnyomának megjelenéseként úgynevezett tirunámát festenek, mely két függőleges, fehér vonal, közte egy piros vagy fekete vonallal. Hitük forrása elsősorban szent könyvük, a Bhagavad-gítá (BELLINGER, G. J. 1990).

Magyarországon először az 1970-es évek végén jelent meg a visnuizmus irányzata – Nandafalván (Balástya) 1979-től gyakorolják vallásukat a közösség tagjai. A rendszerváltás után a csoport létszáma megnőtt, új templomuk építését 2000-ben fejezték be. A közösség a Hindu Vaisnava Egyház és a Magyar Vaisnava Hindu Egyesület közhasznú szervezet keretein belül folytatja tevékenységét.

---

¹³ 2010-ben a buddhista hívők száma világszinten 350 millió fő volt. (http://www.3-evezred.hu/UserFiles/Image/201007/78_8110%20vallas.pdf)

A pécsi vaisnava közösség, a Szádhana Ásram a Magyar Vaisnava Hindu Misszió egyházához tartozik. Kezdetben hárman voltak a tagjai: egyikük Abhaj Narajan, aki az egyetemen oktatott a filozófia tanszék vendégelőadójaként, és a közösség egyik jelenlegi tagjával találkozott, akit érdekelt a hindu tradíció. 1992 őszén alakult meg a jelenlegi ásram elődjének tekinthető közösség, melyhez csatlakozott Szeged mellől Narajan egyik tanítványa is. Az évek során folyamatosan bővült a létszámuk, azonban ma sem beszélhetünk nagy tömegekről, 20 fő körülire tehető a hívők száma, ők viszont rendszeres résztvevői a heti találkozónak. Maga az ásram nem csupán szakrális térként szolgál. Növendékek laknak ott, akik amint családalapításra adják a fejüket, elköltöznek onnan. Így hol kisebb, hol nagyobb létszámmal működik. Jelenleg ketten laknak a pécsi ásramban¹⁴; a legtöbben 10-12-en laktak itt egyszerre. A közösség tagjai rendszeresen találkoznak, minden pénteken van egy stabil összejövételük, de naponta találkoznak egymással, ki-ki idejétől függően eltölt valamennyi időt a többiekkel az ásramban, mely templomként (is) funkcionál.

Ugyan nem vaisnava tradíció, de a kultúrához hozzátartozik a szanszkrit nyelv tanulása, mely szanszkrit nyelvi órák formájában megjelenik a közösség szellemi életében. Ezekon felül különböző alkalmak kapcsán találkoznak az ünnepeiken, valamint ismeretterjesztő előadásokat is tartanak rendszeresen. Az egyik ilyen kezdeményezés a Fűkunyó Akadémia, illetve az ún. Disputea. Ez utóbbi keretében olyan két résztvevős beszélgetős esték kerülnek megrendezésre, ahol az egyik résztvevő közösségi tag, a másik viszont nem tartozik a vallási csoporthoz. Kérdésekkel, hozzászólásokkal fűszerezett vitaestek alakulnak ki ezekből a beszélgetésekből. Rendszeresen tartanak nagyobb rendezvényeket is, ilyen például a Test és Lélek Napja. *„Gyakorlatilag az adományozásból tartjuk el magunkat – a hívek összeadják, amijük van: ki pénzbeli adománnyal, ki munkával segít.” (45 éves, férfi)*

Néha pályáznak a város által kiírt pályázatokra, ezzel egy hozzáértő személy foglalkozik a közösségen belül. Alapítványuk a Hindu-Magyar Kulturális Alapítvány, amely 1991-ben jött létre azzal a céllal, hogy bemutatva a keleti kultúrkör hagyományos, művészeti és tudományos értékeit, azokkal színesítse a magyar kulturális életet.¹⁵

Kommunikációs felületek

A Kagylókört folyóiratban végeznek közreműködő munkát, ellenben semmilyen egyéb, saját kiadványuk nincs. Korábban volt egy weblapjuk, mely elavult, viszont nemrég újraindították (<http://vaisnava.org/sadhana>). Emellett az egyik közösségi tag blogján fordításokat, gondolatokat és verseket tesz közzé. Tv- és rádióműsoruk nekik sincs, nem is tervezik, hogy legyen. Ők is a buddhista közösséghez hasonlóan vélekednek erről: *„Nem célunk, hogy sokan legyünk, nem akarunk nagyok lenni. Ez idegen a szellemiségtől is, a hinduizmus nem térítő vallás.”*

Identitás, asszimiláció, jövőkép

A kis létszámú közösség előnye, hogy a kitöltött kérdőívek eredményei mindenképpen releváns képet adnak. Ezekből megtudtuk, hogy jellemzően 40 év feletti tartoznak a hívek közé, túlnyomórészt pedig nők, illetve közép- és felsőfokú végzettségűek. Általánosságban megállapítható az a korábban is feltételezett tény, hogy a tanultabb emberek nyitottabbak az

¹⁴ A pécsi ásram a Perczel utcában, a belvárosban található.

¹⁵ <http://india.wyw.hu/detail.php?id=148>

újszerű dolgok, eszmék iránt, könnyebben váltanak akár életmódot is. A buddhizmus követőiehez hasonlóan ők is felnőtten választották ezt a vallást, és szintén a barátaiktól, ismerőseiktől hallottak róla elsősorban. Közöttük többen vannak, akik találkoztak elutasítással – főként az életmódváltás és a felvett hit elvei miatt. Néhány esetben jelezték, hogy a munkavállalásukat is befolyásolta új vallásuk. Az általuk tekintett „anyaországgal”, Indiával van egy bizonyos szintű kapcsolat, bár ez inkább egyéni. Többen zárandokolnak oda, ki többször, ki kevesebbszer. Viszont a Magyarország környéki országokban lévő közösségekkel jó kapcsolat alakult ki, főleg Horvátországgal, Szlovéniával, valamint Ausztriával. Különösen jó a viszony a bolgárokkal, tanítómesterüknek hazánkban is vannak tanítványai, valamint a magyar közösség tagjai is többször utaznak Bulgáriába. Az 1990-es években nagyobb szellemi pezsgés volt jellemző, viszont akik most jelen vannak, azok komoly hívők, nincs bennük aggodalom a jövőt illetően. Országos szinten a többi közösséggel együttműködve szeretnék rendszeresen, évente legalább egy könyvet kiadni, valamint hosszú távú céljaik között szerepel egy film megalkotása a korábban már említett bolgár közösség tagjaival együttműködve. Arra a kérdésre pedig, hogy a közösség egyik tagja szerint milyen jövő vár rájuk, a következő határozott választ kaptam: „*Fényes!*”

Krisna-tudatú hívők

A Krisna-követő hívők, a visnuiták közül kerülnek ki. Ezt a vallást 1969-ben alapították és Krisnát tartják az egyedüli istennek. (Bárdi L. 1999) A vaisnava hit a hinduizmus világvallás része, legnagyobb létszámban Indiában vannak jelen. Hitüknek négy fő iskolája van, ezek közül az egyik a Krisna-hit.¹⁶ Magyarországon a Krisna-hit 1976-ban jelent meg, majd egy évvel később már az első magyar nyelvű könyvek is forgalomba kerültek – többek között hitük fő szentírása, a Bhagavad-gítá. A Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közösségét (MKTHK) hivatalosan 1989-ben jegyezték be. Vezető lelkészük Sivaráma Szvámi, aki 2009-ben a magyar államtól Arany Érdemkereszt kitüntetést kapott. Főiskolájukat, a Bhaktivedanta Hittudományi Főiskolát 2004-ben akkreditálták, mely a vaisnava filozófiát és kultúrát oktatja az érdeklődő diákoknak, akik vaisnava teológus és jogamester szakon tanulhatnak, nappali és levelező tagozaton, emellett pedig különböző tanfolyamokon is részt vehetnek. Közösségük tagjai legnagyobb számban Somogyvámoson, a Krisna-völgyben élnek, ahol külső szakemberekkel kidolgozott Öko-völgy Programot, fenntartható és környezettudatos életmódot gyakorolnak.

A pécsi közösség 2010 tavasza óta nem működik, a szerzetesek Krisna-völgybe költöztek. A városban egyedül a Zrínyi utcában jelennek meg Puspa konyhája nevű éttermükkel, valamint a tereken, utcákon rendszeresen misszióznak.

Irodalom

BÁRDI L. 1999: A keleti világvallások története és eszmevilága, JPTE TTK, Pécs. 117 p.

BELLINGER G. J. 1990: Nagy valláskalauz, Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 47-78, 145-147, 150-183.

Buddhizmus Ma, 2010. április

CONZE E. 2000: A buddhizmus rövid története, Akkord Kiadó, Budapest. 198 p.

GLASENAPP H. 2005: Az öt világvallás, Akkord Kiadó, Budapest. pp. 13-125.

KÜNG H. – STIETENCRON H. 1999: Párbeszéd a hinduizmusról, Palatinus-Könyvek Kft, Budapest. 258 p.

---

¹⁶ <http://krisna.hu>

Internetes Források

<http://india.wyw.hu>

<http://krisna.hu>

<http://nandafalva.hu>

<http://terebess.hu>

<http://tibeteuropa.hu>

<http://vaisnava.org/sadhana/>

<http://www.3-evezred.hu>

<http://www.buddhizmusma.hu>

<http://www.dharma.hu>

Bolyós Ádám:

A görög és a lengyel kisebbség helyzete Pécsen

Magyarország 13 hivatalosan elismert nemzeti és etnikai kisebbséget¹ tart számon, melyeket a hatályos jogszabály² egységesen nemzetiségekként nevez meg. Ezeket ruházza fel nemzetiségi civil szervezetek, valamint nemzetiségi önkormányzatokat létrehozásának jogával. Pécs városában mindezek közül jelenleg 10 található meg. A Központi Statisztikai Hivatal által végrehajtott 2001. évi népszámláláson rögzített nemzetiségi adatok alapján látható, hogy a baranyai megyeszékhely nemzetiségi megoszlásában nem a tárgyalt két nemzetiség van jelen kiemelt súllyal (1. táblázat). Mégis érdekes lehet, hogy egy olyan városban, mely több esetben³ is pozitív elemként kiemeli diverzitását ilyen téren, két kisebb létszámú nemzetiség miként jelenik meg. Jelen írás ezt kívánja bemutatni, esetenként a két nemzetiség egymás mellé helyezésével, melyre alapot a hasonló nagyságrendet képviselő számuk, illetve arányuk teremt, mely pécsi, illetve országos viszonylatban is igaz. A következőkben a görög és a lengyel nemzetiség külön-külön alfejezetben, de egyazon tematika szerint kerül bemutatásra, majd ezeket követően egy összehasonlító fejezetben kerülnek egymás mellé.

1. táblázat. A hivatalosan elismert nemzetiségek száma és aránya Magyarországon, illetve Pécsen. (KSH, 2001)

	Száma [fő]		Aránya [%]	
	Magyarország	Pécs	Magyarország	Pécs
bolgár	1 358	36	0,43	0,61
cigány	190 046	1 483	60,52	25,23
görög	2 509	65	0,8	1,11
horvát	15 620	820	4,98	13,95
lengyel	2 962	70	0,95	1,2
német	62 233	3 039	19,82	51,7
örmény	620	6	0,19	0,1
román	7 995	60	2,54	1,02
ruszin	1 098	12	0,34	0,2
szerb	3 816	134	1,22	2,27
szlovák	17 692	39	5,63	0,66
szlovén	3 040	31	0,96	0,52
ukrán	5 070	84	1,62	1,43
összesen	314 059	5 591	100	100

¹ bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán

² 2011. évi CLXXIX. törvénya nemzetiségek jogairól

³ Így volt ez a 2010-es Európa Kulturális Fővárosa programsorozat esetében is.

Görögök

Történetük Magyarországon

Amagyarországi görög esetben nagyvonalakban két nagy betelepülési időszakot választhatunk szét, és ennek megfelelően első és második diaszpóráról említhetünk meg. Előbbi a XX. század előtti, több hullámra osztható betelepülést takarja, utóbbi pedig a XX. századi, a görög polgárháborút követő betelepülést. Egyes szerzők ezen elv mentén régi, illetve jelenlegi görög diaszpórára tagolnak (PAPADOPULOSZ F. 1996).

Az első betelepülési hullám fő szakaszának a XVII.- XVIII. század tekinthető. A hospesekkel ellentétben őket nem hívták be, a balkáni oszmán térnyerés okozta kényszer hozta őket sok esetben magyar területre. Az 1699-es karlócai, majd az 1718-as pozsareváci béke az Osztrák-Magyar Monarchia és az Oszmán birodalom között nagy kedvezményeket biztosított azon oszmán⁴ kereskedőknek, akik a Monarchia területén tevékenykedtek. Itt közvetítő kereskedelmet bonyolítottak le az Oszmán birodalom és Nyugat-Európa között hazánkban, többek között mezőgazdasági terményeket és állatokat vásároltak (SZTAMATOPULOSZ, A. 2009). Nagyobb létszámú betelepülésről a XVII. századtól lehet beszámolni, először Erdély területére (Brassó, Nagyszeben), majd innen érkeztek a mai Magyarország középső illetve, északkeleti részeire, többek között Eger, Gyöngyös, Miskolc, Tokaj, Kecskemét és Pest településére. Ez javarészt vlach anyanyelvű, makedóniaiakat jelentett (VASSO, S. 2006). Főként a kereskedelem és pénzügyek területén voltak jelen, 1755-ben összesen 580 görög kereskedőt tartottak számon az országban (DIÓSZEGI GY. A.-DIÓSZEGI K. 2008). A görögök végleges letelepülését segítette Mária Terézia 1769-es hűségskürről szóló rendelete, majd II. Lipót császár dekrétuma, mely megteremtette számukra az ingatlanszerzés és hivatalviselés lehetőségét (PAPADOPULOSZ F. 1996).

A XIX. században, a független görög nemzetállam megalakulása után aztán a hazai görögség száma csökkenésnek indult, sokan elhagyták az országot. Ezen első diaszpóra esetében Pécs és Baranya nem játszott döntő szerepet. Ezt látszik alátámasztani Fényes Elek, aki „Magyarország leírása” című munkájában⁵ a nyelv szerinti megoszlásnál 1847-ben Baranya vármegyében nem jegyez görög nyelvű személyt.

Nagyobb létszámú görög betelepüléstörténet Magyarországon területére a XX. század közepén az 1946-49 között zajló görög polgárháborúhoz kötődően, ez a második diaszpóra. A németek Görögországból történő kivonulása után kirobbant belső konfliktus következtében a partizánok uralta területekről kényszermigráció kezdődött, melynek keretében 7000 körüli számban érkeztek hazánk területére – a szocialista tömb más országaihoz hasonlóan – menekültek 1948-50 között, de találkozni 12 ezer fős becsléssel⁶ is. Az első hullámban főleg gyerekek, majd ezt követően felnőttek. Az elhelyezésükre létrehozott Görögfalva⁷ 1949-es megépüléséig az ország több pontján szállásolták el őket ideiglenesen, nagyobb számban kerültek Budapestre, a Kőbányai út, Hungária körút sarkán lévő, volt dohánygyár épületébe.

---

⁴ Független Görögország nem létezése miatt oszmán állampolgároknak számítottak a görögök.

⁵ FÉNYES E. 1847. Magyarország leírása. (I. rész.), pp.26-27.

⁶ Hristoforos, A. 2006.

⁷ 1952-től Beloiannisz

Történetük Pécsen

A jelenkori pécsi görögség szempontjából a második diaszpóra a kulcsfontosságú. Az 1962-es évet kell kiemelni, ekkor 25 és 30 közötti számban telepítettek görög családokat a város területére, ami nagyjából 100 embert jelentett. A korábbi évszázadokban görög jelenlétről Pécsen nincsenek információink. 1962-ben, az akkor épülőben lévő Uránváros városrész egyik hét emeletes épületébe kerültek, ami az Esztergár u. 5. szám alatt található (1. kép). Az összes család egy lakóházra, és bizonyos lépcsőházakra koncentrált. Érdekes, hogy amíg országos szinten és Budapesten belül is a görög közösségek relatív dekoncentrációja kezdődött meg az 1960-as évek elején, elindult a kőbányai dohánygyár épületében elszállásolt görögök, különböző fővárosi kerületi lakásokba történő elköltöztetése (PAPADOPULOSZ F. 1996), addig Pécsen ez semmiképp nem volt igaz. Hasonló folyamat játszódott le itt, „kicsiben”, mint 12 évvel korábban Budapesten „nagyban”. Egy ilyen helyzet jelentősen könnyítette a görög nyelvhasználatot és a tradíciók őrzését, valamint erősítette a közösség belső kohézióját, valóban közösségként funkcionálását is. Ugyan a magyar nyelv valamilyen fokú ismerete is szükségessé vált a mindennapi élethez, de a nyelvi asszimilációt mindenképpen lassította ez az egységes tömbben való elhelyezkedés. Másrészt lehetőséget teremtett a közösség befelé fordulásához, valamifajta szegregációjához. Mivel Pécsre érkezésüket megelőzően az akkor épülő lakóház lakásait már kiutalták, így a görög családok számának megfelelően számos lakás kiutalóját vissza kellett vonni, ami ellenérzéseket keltett az érintettekben és a többi lakó számára is alapot biztosított egy esetleges feszültségekkel tarkított együttéléshez. Így gyakorlatilag egy olyan helyzet alakult ki, melyben a kisebbségi csoport sem igazán akarja/érzi szükségesnek a közeledést a többségi társadalom irányába, és ez a másik oldalról is elmondható. Hozzá kell tenni, hogy ilyenkor már több, mint 10 évvel járunk az országba érkezésük időpontja után, azt azonban nem lehet kizárni, hogy a mielőbbi visszatelepülés gondolata még ekkor is élénken élt a fejekben, és járult hozzá ehhez a zárkózottsághoz. Ezen görög családok mindegyike Budapestről, a dohánygyári helyszínről érkezett, de többen közülük a gyerekkorukat Fehérvárcsurgón töltötték. A családok férfi tagjai nagyrészt az uránbányászathoz kapcsolódó tevékenységet folytattak, de nem bányászok voltak⁸. A Pécsi Uránérc Vállalatnál⁹ helyezkedtek el, az uránbánya

adta iparos szakmákban, a nők pedig bölcsődébe, óvodába, vagy kereskedelmi egységekbe kerültek.

Összességében nem számítottak magasan kvalifikált munkaerőnek, volt persze köztük olyan, aki később felsőfokú végzettséget szerzett, de ezek aránya alacsonynak mondható. Ez részben magyarázható azzal, hogy a második diaszpóra Görögország alacsonyabb fejlettségi szintű északi területéről, döntően rurális térből érkezett hazánkba, tehát nagyrészt agrárnépességet jelentett (DZINDZISZ J. 1994; FOKASZ N. 2012).

A pécsi görög kolónia történetét két eltérő jellemzővel bíró szakaszra lehet felosztani, 1962-től 1981-ig és 1981-től napjainkig:

Az első szakaszban a pécsi görög kisebbség zártan, a görög tradíciókhoz mereven ragaszkodva éli az életét, ahol meghatározó a görög nyelv, és tartják magukat a tradíciók, illetve az a szemlélet, miszerint görög csak göröggel házasodjon. Ebben a szakaszban a közösség képes az önszerveződésre, pontosabban fogalmazva az önszerveződés nem igényel különösen nagy energia

---

⁸ A komlóigörögökkel ellentétben.

⁹ Későbbi Mecseki Ércbánya Vállalat.

befektetését, hiszen a szituáció ezt nem kívánja meg. Nem volt szükség ehhez semmilyen szervezettel formára, erős a belső kohézió.

A két szakasz közti fordulópontot egy esemény és két folyamat jelenti.

A görögországi helyzet konszolidálódása után 1981-ben a menekült görögök politikai menekült státusza megszűnt, dönteniük kellett, hogy melyik országban, illetve milyen állampolgárként kívánják folytatni az életüket.¹⁰ Ennek következtében nagyságrendileg ezren hagyták el Magyarországot (PAPADOPULOSZ F. 1996), a repatriálás¹¹ Pécsen 7-8 családot érintett, ezáltal a helyi görögség száma az országosnál jóval nagyobb arányban csappant meg, ez pedig egy más helyzet elé állította a helyi görögséget. Ezt fokozta, hogy a második generáció, „a gyerekek” ebben az időszakban kezdtek az önállósodás útjára lépni, mely során új lakhelyre kezdtek költözni. Összességében tehát csökkenő létszám mellett a területi koncentráció oldódása egyszerre következett be ebben a rövid periódusban. Ezen második szakaszban már nem tudott a közösség olyan zártan működni, mint tette az ezt megelőző időszakban.

1. kép. A görögöket befogadó lakóépület Uránvárosban.
(forrás: a szerző fényképe)

A közösség jellemzői

Országos viszonylatban állítható, hogy a pécsi görög közösség nem tartozott és ma sem tartozik a legnagyobb létszámú görög közösségek sorába. Jelenleg a városban 60-80 közötti a görögök száma. Pontos számot nehéz lenne találni, mivel az asszimiláció előrehaladtával, és a vegyesházasságoknak köszönhetően lehetnek kettős identitással rendelkezők a városban, illetve olyanok, akik már nem is tartják fontosnak a görögséghez való tartozást, illetve azt, hogy ezt népszámlálás során bejegyezzék. Annyi bizonyos, hogy a 2001-es népszámlálás alkalmával Pécsen 65-en vallották magukat görögnek (KSH 2001). A Pécsi Görög Kisebbségi Önkormányzat

---

¹⁰ A lehetséges verziók: magyar, vagy görög állampolgárként Magyarországon, illetve görög állampolgárként Görögországban (DZINDZISZ J. 1994)

¹¹ A pécsi görögséget a repatriálás második hulláma érintette csak, az 1953-54-ben lezajló első hullám (DZINDZISZ J. 1994) értelem szerűen nem.

elnöke¹² szerint a megyében élnek még görögök 20 körüli létszámban, azaz összességében jelenleg a baranyai görögök száma 100 fő körüli lehet maximum. Területi koncentrációról napjainkban már nem beszélhetünk, jelenleg a harmadik és a negyedik generáció él Pécsen, az első generációból nagyjából tízen vannak meg, ők jórészt abban a házban, ahova eredetileg is érkeztek. A görög nyelv használata értelemszerűen visszaesett, az idősebb korosztály még az egymás közötti kommunikációban használja, de a fiatalabb generációk esetében ez már akkor sem igazán jellemző, ha meg is van a nyelv ismerete.

Görögországi kapcsolatok fenntartására és ápolására is főként az idősebbek részéről van példa, elsősorban ebben a korosztályban találkozhatunk olyanokkal, akik görög állampolgárok, vagy kettős állampolgárok. Egy ilyen kis létszámúnak nevezhető, lokális görög közösség szintjén is be lehet számolni bizonyos magasabb szinten is jelentkező törésvonalak megjelenéséről, ilyen a görög-macedón kérdés.

A közösség szerveződése

Az 1982-es évhez kötődik az első olyan magyarországi görög szervezet megalakulása, mely mai napig működik, ez a Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete. Az országos önkormányzat 1995-től datálható, mely akkor Görög Országos Önkormányzat néven jött létre, 2003-tól kezdődően viseli a Magyarországi Görögök Országos Önkormányzata nevet. A helyi civil szervezetük, illetve a kisebbségi önkormányzatuk megalakulására az 1990-es évek közepéig kellett várni, amíg ennek kialakultak a jogszabályi keretei. Ez egy pozitív eseménysornak minősíthető a pécsi görögség életében, mivel lehetőséget teremtett a közösség szervezett formában történő összefogására, amire ebben az időszakban már jóval nagyobb szükség is volt, mint a kezdeti szakaszban.

Magyarországon 1994-től nyílt lehetőségük a hivatalosan elismert nemzeti és etnikai kisebbségeknek kisebbségi önkormányzat alakítására¹³. A görögök esetében ez Pécsen ekkor még nem, majd csak a következő ciklustól történt meg, 1998-tól.

A helyi nemzetiségi önkormányzat kiemelt feladatként tekint a görög nyelv oktatására, mely a görög identitás megőrzésének egyik alapvető tényezőjének minősül. 2004 óta működik az országos önkormányzat szervezésében a 12 Évfolyamos Kiegészítő Görög Nyelvoktató Iskola néven, mely vidéki tagozatainak egyike van jelen Pécsen¹⁴. Az iskolában Görögországból küldött, illetve görög származású tanárok tanítanak. Korábban Pécsen minden korcsoport számára heti három óra oktatást tudtak biztosítani, jelenleg ez heti egy alkalomra csökkent, mivel tanárváltás következtében a korábbi helyben élő tanár helyét egy Budapestről lejáró foglalta el. A tanítás három korcsoportban zajlik: van egy általános iskolás csoport, ahova a legkisebbek is beletartoznak, létezik egy a középiskolásokat tömörítő, valamint egy „felnőttek”-nek nevezett csoport. A helyszín a Leőwey Klára Gimnázium, ahol egy terem bérelnek az oktatáshoz. Az iskolának több magyar tanulója is van.

---

¹²GeorgiouGrigorisz

¹³ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, majd a 2012. január 1-étől hatályos törvény; 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól.

¹⁴ Görög nyelvoktatás persze ezt megelőzően is zajlott Pécsen (is).

2. kép. Emléktábla a pécsi görögség kiemelt helyszínén. Forrás: a szerző fényképe (forrás: a szerző fényképe)

A 2010-es Európa Kulturális Fővárosa program keretében nekik is volt lehetőségük megmutatni magukat, három görög együtttest tudtak a városba hozni. Továbbá egy görög hetet is le tudtak bonyolítani, mely során a görög képzőművészet, zene, színház- és táncművészet legjelesebb, Magyarországon élő, illetve itt született képviselőit tudták Pécsre hozni.

Pécsen jelenleg egy görögökhöz kapcsolódó civil szervezet működik, a Pécsi Görög Egyesület, mely 1996-ban alakult. Az alapításkor 17 taggal rendelkezett, a létszám a későbbiekben jóval nagyobb lett, elérte, és meg is haladta bizonyos időszakokban a 100 főt. A taglétszámot azonban nem teljes egészében görögök tették ki, szimpatizánsok is részét képezték az egyesületnek, akik egyrészt családi kötődések révén, másrészt a programok miatt vettek részt az egyesületi életben. Az általuk szervezett programok köre kettébontható állandó és alkalmi programokra. Havi rendszerességgel kerül sor klubnapokra, melyet az Esztergár L. u. 5/B címen található klubhelyiségben tartanak, amit az egyesület bérel. Az épület falán, a helyi görögség kiemelt helyszínén, 2008-ban a Pécsi Görög Kisebbségi Önkormányzattal, valamint a Komlói Görög Kisebbségi önkormányzattal együtt emléktáblát avattak fel Mandzurakis Vaszilisz¹⁵ halálának 5. évfordulójára (2.kép). Szintén havi rendszerességgel tartanak görög táncházat. Ezek a programok egészülnek ki a görög nemzeti ünnepekhez kapcsolódó összejövetellekkel, vacsorákkal, valamint kirándulásokkal. Az egyesület által szervezett programok köre a múlthoz képest átformálódott, korábban szerepet kaptak a nagyobb távolságú kirándulások, valamint volt példa görögországi kététhetes „hazalátogatásokra” is, melyek költségét az egyesület, és az önkormányzat vagy teljes egészében átvállalta, vagy pedig ehhez támogatást nyújtott. Az anyagi háttér rosszabbra fordulásával ezek kikerültek a képből, és a hangsúly napjainkra a városon belüli rendezvényekre került át.

Az egyesület által szervezett programokon jelenleg átlagosan 15-20 fő vesz részt, ennél nagyságrendekkel nagyobb a résztvevők száma azokon az alkalmakon, melyek nem csak a görögség számára szólnak. A táncházaknak 100 fő feletti látogatóinak jelentős részét adják nem a

¹⁵ A Pécsi Görög Egyesület alapítója.

görögséghez tartozók, valamint meg kell említeni az aktuálisan Pécsen tanuló görög diákokat is, akik kisebb-nagyobb mértékben szintén bekapcsolódnak.

Jelenleg az egyesület működésének anyagi forrását pályázatok¹⁶ által tudja megszerezni, valamint a tagok tagdíj, illetve adójuk 1%-ának felajánlása révén járulnak ehhez hozzá. Komolyan megszabja az egyesület „mozgásterét” a helyi nemzetiségi önkormányzattól kapott támogatás mértéke. A programok nagyrésze ingyenesen biztosított a résztvevők számára, akik meglehetősen érzékenyen reagálnak az esetleges saját anyagi hozzájárulásokra, ami az ilyen események létszámában meg is mutatkozik. Az egyesület életében problémát jelent, hogy az idősebb görögöket korukból adódóan is nehéz mozgósítani.

Érdemes megemlíteni a helyi politika és a pécsi görög kisebbség viszonyát. A magyarországi görög menekültekre jellemző politikai beállítottság a pécsiek esetében sem volt másképp. Ennek következtében jó kapcsolatot ápoltak a városvezetés bizonyos baloldali tagjaival, illetve pártokkal, akik segítették a görög programokat, illetve a rendezvényeken is volt példa városi baloldali vezetők, politikusok megjelenésére. Ez nem csak a Pécsre érkezésüket követő kezdeti időszakra, hanem a közelmúltra is igaz. Itt kell megemlíteni azt, hogy a pécsi görögök esetében a politikai irányvonal tetten érhető, ugyanakkor a vallási vonatkozások- egy-egy esettől eltekintve - nincsenek meg.

Információs társadalom

Egyértelműen nem lehet kijelenteni, hogy az információs társadalom hatása erőteljes lenne a pécsi görögséget illetően. Sem az önkormányzat, sem az egyesület nem rendelkezik internetes honlappal, és nincsenek is ilyen irányú terveik, aminek legfőbb indoka a közösség kis létszáma. A kapcsolattartás és információáramlás az önkormányzat esetében a hagyományos kommunikációs csatornákon keresztül történik, telefonon, postai úton, az egyesületnél viszont elsősorban elektronikus levelezés formájában. A postai út itt csak azok esetében jön képbe, akik nem rendelkeznek internet hozzáféréssel, e-mail címmel. A két nagy országos szervezet által megjelentetett írott-nyomtatott sajtótermék minden valaha nyilvántartásba vett magyarországi görögnek kipostázzák Budapestről, helyi lapjuk nincs.

Jövőkép

Kis létszámú közösségről lévén szó, a pécsi görögség ennek minden jellemzőjét magán viseli, és ennek következményeivel számol is. Az asszimilációs folyamat a 60 éves jelenlétük alatt is éreztette hatását, és minden bizonnyal a jövőben is fogja. Összességében az mindenképpen érződik, hogy a görög kisebbség egy színfoltként nyújt valamit a város nem görög lakossága felé, tehát „kifelé” jól funkcionál. Ez „befelé” már nem biztos, hogy így van. Ennek okait nem firtatva annyi biztosnak tűnik, hogy az egyéni érdektelenség, a belső kohézió csökkenése, az országos szervezetekkel, és az egymással való kooperáció hiánya mind olyan tényezők lehetnek, melyek felgyorsítják a közösség beolvadását a többségi társadalomba. Maguk az érintettek sem nagyon látják a görögség hosszabb távon való fennmaradását Pécsen. „Ha nem lesz vérfrissítés, akkor azt mondom, hogy egy 15-20 év múlva, amikor már a második generáció is 70 éves lesz, már nem nagyon lesz itt görögség. Minél tovább húzni lehet, amíg van lehetőség erre. Néhány programunkat fenn lehet tartani hosszabb távon (táncház), de az hogy hosszabb távon fennmaradjon görögség itt, az nem lehetséges.”¹⁷

¹⁶ pl. korábbi Nemzeti Civil Alapból

¹⁷ Georgiou Grigorisz

Lengyelek

Történetük Magyarországon

Pécs városa, és Baranya megye nem mondható a magyarországi lengyel kisebbség „típusterületének”, ennek ellenére itt is élnek lengyelek. Legjelentősebb honi koncentrációjuk a fővárosban van meg, de nagyobb számban vannak jelen jelenleg Győrben, Tatabányán, Miskolcon, valamint az Északi-középhegység területén bizonyos kisebb lélekszámú településein is, Budapest és Pest megye mellett tehát Borsod-Abaúj-Zemplén megye az, amit mindenképpen ki kell emelni.

Magyarország területére több hullámban érkeztek (U. KACZMAREK 1996. alapján bemutatva) lengyelek, a két nemzet dinasztikus kapcsolata és történelmi kapcsolódási pontjai¹⁸ mentén valószínűleg már a XIV. századtól kezdődően kerülhettek lengyelek a mai államterületünkre, ez tekinthető az első hullámnak. Magyarország három részre szakadását követően lengyelek a Habsburg fennhatóság alatt álló országrészen és Erdélyben telepedtek meg. Második betelepülési hullámuk a XVII.-XVIII. századra tehető, amikor a török jelenlét megszűnése után, másodlagos telepesként – mint fakitermelők, kohászok, bányászok – az Északi-középhegység területét népesítették be. A harmadik szakasznak a XIX. századi betelepülés számít 1848/49-hez kapcsolódóan, az az időszak, amikor lengyel állam nem létezett. Miután Galícia az Osztrák-Magyar Monarchia részévé vált, onnan százezres nagyságrendűre becsült népességmozgás indult meg a jobb megélhetés érdekében, melynek célterületei között szerepelt hazánk területe is. Ennek a migrációnak az okai a Monarchián belüli fejlettségbeli különbségekkel is magyarázhatók. A XIX. század hazai ipari központjai voltak azok a centrumok, melyek a lengyel munkaerőt (is) a legjobban fel tudták szívni, így elsősorban ezen településeken¹⁹ alakultak ki a legnagyobb létszámú lengyel kolóniák. Az első világháború kb. 40 ezer lengyel menekült érkezését jelentette, majd a háborút követően Lengyelország visszanyerte függetlenségét, ami egy visszavándorlási hullámot indított meg. A második világháború kitörése azonban ismét egy ellentétes irányú mozgást indukált. Ezen hullám során 100 ezer fő körüli számban érkeztek ide lengyelek, egy részük a háborút követően visszatért Lengyelországba, de túlnyomórészt csak átvonultak az országon. Hazánkban nyilván azok maradtak, akik valamilyen formában (munka, család) megtalálták itt a számításukat. A második világháborút követően kb. 20 ezer főre becsülhető²⁰ a Magyarországon élő lengyelek száma. A legújabbkori vándorlásokat pedig-jellegükből adódóan- egyes szerzők „szerelmi migrációnak” nevezik (HÉJJ ATTILÁNÉ TERKALSKA A. 1994).

Pécssett²¹

Pécsre és környékére nem volt jellemző lengyelek tömeges érkezése, inkább szórványosan lehet beszámolni lengyel betelepülőkről, az első lengyel helyi közösség a XIX. század közepére tehető. Ilyenkor érkezett Pécsre több olyan lengyelországi születésű személy, akik később letették névjegyüket a város történetében. Ilyen volt a kertészetet működtető Nowotarski Antal, aki a virágtermesztés mellett többek között növényneveléssel is foglalkozni kezdett, és több zöldségfajta nemesítésében, valamint a Mecsek vidéki őszibarack termesztés kialakításában is

---

¹⁸ Pl. Nagy Lajos, Jagelló-ház, Báthory István

¹⁹ Salgótarján, Diósgyőr, Dorog, Tatabánya, Tata, Kőbánya (Budapest)

²⁰ U. Kaczmarek 1996.

²¹ ERDŐS Z. (szerk) 2011 nyomán

szerepet vállalt. A század második felében került Pécsre Sikorski Tádé, aki Zsolnay Vilmos lányát, Júliát vette feleségül, majd a Zsolnay gyárban, mint művészeti vezető dolgozott.

A két világháború időszakában menekült táborok itt nem voltak, katonai fogolytáborra viszont találunk példát a megyében. Egyrészt az orosz fennhatóság alatt álló területekről az orosz hadsereg számára besorozott, és onnan elfogott lengyel katonák számára működött fogolytábor Sellyén, a második világháború alatt pedig Siklóson. Pécsen ebben az időben családoknál több lengyel katona is volt elszállásolva, de ezek közül is csak néhányan maradtak itt, nagyrésztük elkerült a városból. Az előbb említett hullámokból esetlegesen idekerülő asszimilációját segítette elő alacsony számuk, így nem tudták megőrizni nyelvüket, identitásukat. Az 1980-90-es években a mecseki szénbányákban 100 fő körüli számban dolgoztak lengyel bányászok, a bányák bezárását követően közülük is voltak olyanok, akik életüket a baranyai megyeszékhelyen folytatták.

A közösség jellemzői

A közösséget ma főként vegyescsaládok alkotják, ahol a család egyik tagja élt, tanult vagy dolgozott a másik fél országában. A pécsi lengyelség száma jelenleg 50-100 fő között mozoghat. A 2001. évi népszámlálás során Baranya megyében 125 fő, Pécsen 70 fő vallotta magát lengyelnek (KSH 2001), ezt a nagyságrendet maga a lengyel közösség is reálisnak tartja. Pontos számuk aligha állapítható meg, mivel a vegyescsaládok miatt nem tudható, hogy a második generáció tagjai körében milyen arányban és mélységben van jelen a lengyel identitás. A jelenkori helyi lengyel közösség viszonylag fiatalnak mondható, a harmadik generáció születésének időszakát éli, de aktívan szerepet vállalnak a közösségi életben az első generáció tagjai, akik lengyelországi születésűek, így kötődésük, identitásuk a legerősebb lehet. A közösség szerveződési képessége tehát erősnek mondható. Az eddig leírtakból kiderül, hogy területi koncentrációjuk sem alakult ki, viszont kiemelt helyként nevezhető meg pécsi történetükben a pálos rend temploma (3. kép).

3. kép. A pécsi pálos templom, fontos helyszín a helyi lengyelek számára
(forrás: a szerző fényképe)

A rend -II. József általi feloszlását követő- pécsi visszatérése a két világháború között összefüggésbe hozható a lengyelekkel. Lengyel szerzetesek és lengyel növendékek is voltak itt, és itt volt lehetőség a helyi lengyelek számára az anyanyelvű misékre, tehát ez számított annak a helynek, ahol a közösség szerveződésének feltételei biztosítottak voltak. Ez a kötődés valamilyen mértékben még napjainkban is érződik. A templom egyik kápolnájában őrzik a lengyel katolicizmus egyik meghatározó szimbólumának, a czestochowai Fekete Madonna kegyképének másolatát, melyet a rend honi újraalapításakor hoztak magukkal a pálosok. Elmondható tehát, hogy a római katolikus vallás a múltban is fontos közösség-szervező erőnek minősült és a valláshoz való viszony a mai napig erős. Amíg tartózkodott Pécsen lengyel pap, addig havi rendszerességgel került sor lengyel misékre, majd ez évi 2-3 alkalomra²² csökkent. Napjainkban a kőbányai Lengyel Perszonális Plébániáról hívnak lengyel papot Pécsre misézni, korábban ezekre a szertartásokra a Ciszterci Nevelési Központ-hoz tartozó szakrális épületben²³ került sor, évente többször. Az épület állapotának leromlásával azonban ritkán jönnek már létre ezek a lengyel misék, más helyszínre van szükség. Egy-egy alkalommal erre a Székesegyházban is nyílik lehetőség, ez azonban csak a nagyobb ünnepeken, illetve rendkívüli eseményekkor²⁴ tudott/tud létrejönni. „A lengyelekben van egy olyan reakció, hogyha baj van, Istenhez fordulunk.”²⁵ Ez az erős kötődés magyarázható a lengyel nép történelmi viszontagságaival is. Az önálló állam nem létezésének időszakában a lengyel nyelv oktatásának, használatának, fennmaradásának, és ebből adódóan az identitás megmaradásának egyik kiemelt helyszíne a család mellett a templom volt, ahol biztosított volt a szabad nyelvhasználat. „...nemzedékek úgy születtek és haltak meg, hogy nem volt szabad országuk. Lengyelek voltak, lengyeleknek érezték magukat, de nem lengyel állampolgárok voltak. Ahhoz, hogy lengyelségüket megőrizték, nélkülözhetetlen volt a hit. A hit tartotta bennük a lelket, hogy egyszer majd szabadok lesznek”²⁶

A mai nyelvhasználatot Pécsen alapjában véve meghatározza a közösség viszonylag alacsony száma, valamint a vegyesházasságok. Így a családon belüli nyelvhasználat vegyes, a gyerekek magyar nyelvű oktatási intézményekben tanulnak, heti egyszer három órában, a lengyel iskola keretein belül nyílik lehetőség lengyel nyelvtanulásra. A rendezvényeken, programokon, önkormányzati üléseken már jobban előkerül a lengyel nyelv, de a jegyzőkönyvek magyar nyelven készülnek, hivatalos nyomtatványok sincsenek lengyelül.

A pécsi lengyel kisebbség korstruktúráját illetően elmondható, hogy a fiatalabb korosztályok tekintetében adódnak gondjaik, a lengyel iskola az, ami ki tud alakítani egy összetartó közösséget, de az iskola elvégzését követően már kevésbé van meg ez a kohézió körükben. Munkahely keresése során bekapcsolódnak az országos és nemzetközi migrációs folyamatokba, de ez nem a nemzetiségek specifikuma. A helyzet azonban nem reménytelen: „Mostanában születik itt a harmadik generáció, születnek az unokák. A fiatalok is szeretnének azért visszaszállingózni a közösségünkbe. Igénylik, hogy az ő gyerekeik is tanuljanak lengyelül.”²⁷

---

²² Nagyobb ünnepek: karácsony, húsvét.

²³ Pécs, Apáca u. 23.

²⁴ Pl. a lengyel kormány szmolenszki repülőgép katasztrófája okán.

²⁵ Zemplényi Mária Jolanta, a Pécsi Lengyel Nemzetiségi Önkormányzat elnökhelyettese.

²⁶ Zemplényi Mária Jolanta

²⁷ Zemplényi Mária Jolanta

A közösség szerveződése

Az intézményesült szervezések lehetőségét megteremtő jogi rendelkezések megszületését követően, 1995-ben jött létre az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat²⁸.

Két korábban alapított országos társadalmi szervezetük is működik jelenleg: Magyarországi Bem József Lengyel Kulturális Egyesület (1958), Magyarországi Lengyel Katolikusok Szent Adalbert Egyesülete (1992). Ezeken kívül kiemelendő még Győrben a Pilsudski Lengyel Történelmi Társaság, melyhez a Lengyel-magyar barátság szobrának felállítása fűződik, ezzel megalapozva a Lengyel-magyar Barátság Napját. 1996-ban jött létre a Magyarországon letelepedett képzőművészeket, újságírókat, írókat, tudósokat tömörítő Magyarországi Lengyel Alkotók Fóruma és ugyanebben az évben alapították meg az itt élő lengyel üzletemberek a „Polonia-Hungaria” Egyesületet. Az országos önkormányzat három intézménye: a Magyarországi Lengyelek Múzeuma és Levéltára (1998), az Országos Lengyel Nyelvoktató Iskola (2004), valamint a korábban államosított, majd visszaszerzett Lengyel Ház (1998). Meg kell említeni utóbbi mellett elhelyezkedő Lengyel Templomot, ahol 1991-ben létrehozták a Magyarországi Lengyel Perszonális Plébániát, valamint több, a kultúra ápolása és a művészet köré szerveződött civil szervezetet.²⁹

Pécsen 1995-ben született meg első civil szervezetük, a Lengyel Klub, de a közösséggé szerveződés nem ettől a ponttól kezdődött, korábban is keresték már egymás társaságát: „ugyanis általában nem beszéltek magyarul, hiányzott nekik a lengyel nyelvű beszélgetés. Hamar megtalálták, és látogatták egymást, kisebb baráti körök alakultak.”³⁰ Ugyanebben az évben az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat javaslatára, és vele együttműködve életre hívták a lengyel iskolát, mely biztosította a lengyel nyelv oktatását. A Pécsi Lengyel Kisebbségi Önkormányzat megalakulására 1998-ban került sor. A későbbiek során még egy civil szervezet megalakulásáról kell szólni, 2004-ben hozták létre a Lengyel Ifjúsági Egyesületet, így a feladatokat immár három szervezet látja el, melyek kooperációja tetten érhető, így mindenképpen erősítik egymást. Az alábbiakban kerüljön sor a tevékenységi kör rövid ismertetésére.

Lengyel Klub: mint legkorábbi pécsi lengyel nemzetiségi civil szervezet, szervezett kereteket biztosított a lengyel közösségi életnek, ezen belül tudtak találkozni egymással, illetve különböző kulturális rendezvényeket hoztak és hoznak tető alá. Létrehozásának gondolata az 1990-es évek elején megtartott lengyel nyelvű misesorozat folyamán vetődött fel. Az 1995-ben megalapított klub elnöke jelenleg KeményffynéKrawczun Halina, aki saját művészeti produktumaival hozzájárul a lengyelek belső közösségi életéhez, de ezeken túl kiállításai a pécsi lengyelek tágabb körben történő reprezentálásához is.

Pécsi Lengyel Nemzetiségi Önkormányzat: Az önkormányzat a Lengyel Klub tagjaiból alakult meg 1998-ban, Pécsi Lengyel Kisebbségi Önkormányzat néven. „Mi a legfontosabb dolognak tartjuk az előbb is említett lengyel iskola létrehozását, ezt mindenek előtt emelném ki.”³¹ Az országos önkormányzat 1995-ben hozta létre a lengyel iskolát, melynek kihelyezett osztályaként, vasárnapi iskola formájában zajlott az oktatás Pécsen, kezdetben 25-30 fővel, három tanárral, ami három csoportot is jelentett. A 2006-tól a Nemzeti alaptanterv oktatási programjához illeszkedve, a többi nemzetiségi iskolához hasonlóan kiegészítő iskolaként működik, így megszűnt a vasárnapi

---

²⁸ Mai nevén Országos Lengyel Nemzetiségi Önkormányzat.

²⁹ www.polonia.hu

³⁰ Zemplényi Mária Jolanta

³¹ Zemplényi Mária Jolanta

iskola státusz. A gyerekek ebből a nyelvből tudnak érettségizni, tudnak nyelvvizsgát tenni, és a felsőoktatási intézmények felvételi eljárásánál ezért pontokat kaphatnak, de csak úgy, mint második idegen nyelv. Napjainkban Lengyel Nyelvoktató Iskola néven működik a lengyel iskola. Pécsen jelenleg kettő olyan tanár van, aki oktathat ezen iskola keretein belül, de ezt csak az egyikük teszi meg, mivel a mostani 9-10 tanuló egy osztály létrehozására elegendő. Az oktatáshoz a várostól sikerült megkapniuk az Anikó Utcai Általános Iskola egy termét.

Két kiemelt eseményről minden évben megemlékeznek: május 3-án a lengyel alkotmány megszületésének évfordulójáról, melyet az utóbbi években piknik jelleggel a szabadban³² ünnepeltek, némi kulturális komponenssel kiegészítve. A másik november 11-e, Lengyelország felszabadulásának ünnepe, melyről általában több napos programsorozat keretében emlékeznek meg, az anyagiak függvényében. Ezekon kívül a „fiatalnak” számító Lengyel-magyar Barátság Napját is ünnepli mindkét nemzet március 23-án, évenkénti váltásban az országok egy-egy településén. 2011-ben Poznanban került erre sor, 2012-ben Ópusztaszer volt a helyszín, de helyi szinten is megemlékeznek erről. Ezekon kívül szoktak lengyel karácsonyt, irodalmi esteket, író-olvasó találkozót, különböző összejöveteleket (zenehallgatás, ének) is szervezni. Ezek helyszíne a már korábban is említett, oktatási célokra is használt terem az Anikó Utcai Általános Iskolában. Tevékenységükhöz kötődően megemlítendő még a Székesegyház falán a II. János Pál pápa látogatásának emlékére elhelyezett emléktábla, valamint a Sikorski-Tádé emléktábla, ami a Sikorski-házban található. Mindkét tábla Keményffy Halina alkotása.” Mi büszkék vagyunk az elődeinkre, akik itt öregbítették a lengyelség hírnevét, illetve büszkék vagyunk arra, hogy él közöttünk olyan művész, aki sok érdemet szerzett nemzetközi szinten is.”³³ Továbbá segítséget nyújtanak a lengyel-magyar iskolai cserekapcsolatok, egyéb intézményi szintű kapcsolatok kialakításában, működtetésében. Sok pécsi intézménynek van kapcsolata Krakkóval, ami Pécs partnervárosa. A 2010-es Európai Kulturális Főváros évet megelőzően élénk kommunikáció és tapasztalatcsere folyt a két város között, Krakkó ugyanis korábban már volt ennek a címnek a birtokosa.

A rendezvényeiken résztvevő közösség több csoportra bontható. Egyrészt van egy aktív mag, amit főként a lengyel iskolában tanuló gyerekek szülei alkotnak, akik a szervezésből is kiveszik a részüket. Mindenképpen szükség van erre a csoportra, és az ő áldozatvállalásaikra (önkéntes munkájukra) a közösségi életben. Egy tágabb csoport az, aki megjelenik a programokon, és van egy szimpatizánsi kör is, akik ugyan nem tartoznak a lengyel kisebbséghez, de megjelennek.

Az országos hatáskörű lengyel civil szervezetekkel jó kapcsolatot ápolnak, de a Magyarországi Lengyel Katolikusok Szent Adalbert Egyesületével szorosabb a viszonyuk. Ez elmondható Pécs városa, és az országos önkormányzat esetében is, az országos rendezvényekbe is gyakran bekapcsolódnak a pécsi lengyelek, ennek egyik oka, a pécsi elnökszervezet országos szintű szerepvállalása.

Volt egy időszak, amikor próbáltak kapcsolatokat kiépíteni más országban élő lengyelekkel, ez azonban kevesebb sikerrel végződött, ennek magyarázata kereshető az anyagiakban is, országos szinten jobban tudnak működni a nemzetközi kapcsolatok.

Lengyel Ifjúsági Egyesület: célja a baranyai lengyel, illetve lengyel származású, vagy a lengyel kultúra iránt elhivatott fiatalokat összefogása. Kifejezetten fiatalokat tömörítő szervezet szerepét kívánja felvállalni, amely az ifjúság kettős identitását hivatott ápolni. Tanulmányutak szervezése,

³² Pl. 2008-ban pl. a Malomvölgyi-tónál.

³³ Zemplényi Mária Jolanta

speciálisan ifjúsági ismeretterjesztő programok szervezése, kirándulások lebonyolítása: néhány dolog, melyeket az egyesület meg kíván valósítani a közösségi lét erősítése céljából. A többi helyi lengyel szervezettel együttműködnek a programok szervezésében, aktívan közreműködtek a 2011. őszi Lengyel Napok létrejöttében és lebonyolításában, „Kisebbségi beszélgetések” címmel beszélgetéssorozatot szerveztek a helyi kisebbségek közti együttműködés és párbeszéd erősödése érdekében, illetve önálló kiadványokban és konferenciák szervezésében is megnyilvánult már a működésük. Aktivitásukat jelentősen befolyásolják a rendelkezésre álló anyagi erőforrások, melyek Pécs városától, a helyi lengyel önkormányzattól, valamint különböző pályázatok³⁴ útján érkeznek hozzájuk.

Információs társadalom

A pécsi lengyelek rendelkeztek internetes honlappal, ami a közelmúltban jött létre, de elmondásuk alapján nem túl nagy látogatottsággal bírt, ezért nem bizonyult hosszú életűnek, ma már nem is üzemel. Ennek ellenére azonban elmondható, hogy összességében a kezdetben egyeduralkodó kommunikációs formák (posta, telefon) irányából elmozdulás mutatkozik az elektronikus úton történő kapcsolattartás felé. Akik rendelkeznek e-mail elérhetőséggel, azokhoz általában ilyen formában jutnak el az információk, de ezeknek még nem sikerült teljes egészében felváltani a hagyományosnak mondható megoldásokat. Rádiós megjelenése a közelmúltig volt a helyi lengyelségnek, ami „Más” címmel futott és heti egy órában került sugárzásra. Ebben azonban a lengyelek mellett a város többi, kisebb létszámú kisebbsége is szerepet kapott. Itt magyar nyelven jelentek meg a hírek, de ezekre a kisebbségekre vonatkozóan. Ezt a pécsi lengyelek anyagilag is támogatták, meglétét fontosnak is tartották, és a jövőben is támogatnák hasonló műsorok létét. „...a mi érdekünk is, hogy ezek a nemzetiségi hírek a köztudatba kerüljenek.”(...) Akkor talán ez jobban is érdekelné az embereket, ha lenne róla információ, de így nem tudom hogyan jutnak el rólunk információk bárhova is...”³⁵

A pécsi lengyelek helyi írott-nyomtatott sajtótermékkel nem rendelkeznek, de országos szintű lapok vannak. A havi megjelenésű *Polonia Węgierska* című folyóirat az Országos Lengyel Nemzetiségi Önkormányzat kiadásában jelenik meg, a *Głos Polonii* című, negyedévente megjelenő lap pedig a Magyarországi Bem József Kulturális Egyesület kiadványa. A pécsi lengyelek alkalmanként cikket is írnak előbbibe, ha valamilyen fontosabb eseményről kívánnak beszámolni.

Jövőkép

Kis létszámú közösségként egy nagy népességszámú városban igen erőteljes folyamatokkal kell szembenéznie a pécsi lengyeleknek, melyek az asszimiláció irányába mutatnak. Az utódok lengyel identitásának megmaradásában kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a lengyel iskolának, és ez által a nyelv elsajátításának. „...semmiképpen nem elegendő, hogy heti három tanórán tanulják a gyerekek a nyelvet, de az oktatás egy kulcskérdés.”³⁶ A nyelvtudás egy nagyon fontos feltétel, de önmagában nem biztos, hogy elegendő. „A lengyel iskolának nagyon jó az a kezdeményezése, hogy minden lengyel származású fiataalt megtanítsa lengyelül. Csak attól, hogy tudnak lengyelül, nem feltétlenül lesznek lengyelek. A nyelvtudás ennek szükséges, de nem elégséges feltétele. Ehhez kellene még olyan kezdeményezések, amik folyamatos kapcsolatot biztosítanak a lengyel

³⁴ Pl. a korábbi Nemzeti Civil Alap.

³⁵ Zemplényi Mária Jolanta.

³⁶ Zemplényi Mária Jolanta

kultúrával. Én látok ilyeneket, és ha ez megmarad, akkor a közösségnek van valamifajta jövője.”³⁷ Az iskolával kapcsolatban a jövőben problémák merülhetnek fel, mivel az Anikó Utcai Általános Iskola 2015. évi bezárását követően a lengyel iskolának is új helyszín után kell néznie. A közösségen belül érződik egyfajta irányváltás, miszerint arra is próbálnak hangsúlyt fektetni, hogy kifelé is reprezentálják magukat, és ne csak befelé forduljanak. Egy kulcskérdés lehet, hogy ezt mennyire tudják megvalósítani. „Az egy plussz presztízst, egy plussz értéket ad a közösség tagjainak, hogy nem csak befelé meri bevallani, hogy ő lengyel, hanem kifelé is.”³⁸ A másik nagy problémát az önkormányzatok és a civil szervezetek finanszírozása jelenti, az egyre nagyobb elvonások ezen a téren is megnehezítik a működést, leszűkítik a tevékenységi kört. A másik oldalon viszont elég nagy „ellenerő” dolgozik, a helyi lengyelség aktivitása, önszervező képessége, ötletei, a helyi lengyel szervezetek szoros együttműködése, és az országos szervezetekkel történő kooperációja a lengyel identitásúak hosszabb távú fennmaradását eredményezheti a városban, és segíthet a fellépő problémák megoldásában. „Én csak azt tudom mondani, hogy addig amíg élünk, igyekszünk fenntartani ezt a közösséget. Nemtudom mit hoz a jövő számunkra és milyen lehetőségeket tudunk megragadni, hogy ez továbbra is fenntartható legyen.”³⁹

Összehasonlítás

A mai, pécsi görög, illetve lengyel közösségek alapjául szolgáló népesség nem évszázadokkal ezelőtt érkezett a városba. Mindkét esetben a XX. század második fele jelölhető meg kulcsfontosságú szakaszként, de itt már jelentős, a közösség jellemzőit nagyban befolyásoló különbségekre lehet rávilágítani görögök és lengyelek között. Míg a helyi lengyelség első generációja szórványszerűen, valamint nem egy időponthoz, vagy rövid időszakhoz kapcsolódóan került Pécsre, addig a görögség esetében olyan szintű területi és időbeli koncentrációról beszélhetünk (egy időpont, egy épület, gyakorlatilag egy lépcsőház), hogy ennél erőteljesebb koncentráció gyakorlatilag nem is alakulhatott volna ki. Az eltérő kezdeti állapotok aztán eltérő jellemzőket eredményeztek. A „tisztán” görög családok, az egymáshoz való fizikai közelség nem igényelt különösebben nagy közösségszervezést, zárt, tradíciókhoz hű, nyelvet őrző élet lehetőségét biztosította számukra. A vallási vonatkozások a pécsi görögöknél nem érhető tetten, bizonyos politikai vonal viszont igen. Jelen helyzetüket nagyban befolyásolta az 1981-es évet követő repatriálás, valamint egyéb helyi, belső törésvonalak, illetve konfliktusok. A lengyelek története ehhez viszonyítva folytonosabbnak értékelhető, de sokkal erőteljesebb igény meglétére volt szükség ahhoz, hogy bármilyen lengyel közösség kialakulhasson Pécsen. Ebből a szempontból a római katolicizmusnak volt kiemelt szerepe, mely fontos közösségszervező tényezőnek minősíthető, kiemelt helyként pedig ehhez kapcsolódóan a pálos templom nevezhető meg. A vegyes családok révén a nyelvi asszimiláció lehetősége és sebessége is nagyobb, ennek ellenére mindkét nyelv oktatása zajlik jelenleg Pécsen, mindkét helyi nemzetiségi önkormányzat érezhetően nagy hangsúlyt helyez erre.

A kapcsolatrendszerekre érdemes több kontextusból tekinteni: helyi-helyi, illetve helyi-országos viszonylatban. Országos szinten több görög szervezet is működik, a Pécsi Görög Egyesületnek mindegyikkel van kapcsolata, a Pécsi Görög Kisebbségi Önkormányzatnak is megvannak a jórészt formalitásban kimerülő kapcsolatai, azonban a szintek közötti kooperáció nem minden esetben működik gördülékenyen. Az országos szintű szervezetek közti feszültségek törésvonalak

---

³⁷ Erdős Zoltán, a Lengyel Ifjúsági Egyesület elnöke

³⁸ Erdős Zoltán

³⁹ Zemplényi Mária Jolanta

esetenként helyi szinten is leképeződnek, ez megnyilvánult a 2006-os helyi kisebbségi önkormányzati választások alkalmával, mikoris a Pécsi Görög Egyesület mellett a budapesti székhelyű Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete is állított jelölteket, a 2010-es választásokon ezt már csak utóbbi tette meg. Az egyesület jelenleg kicsit elkülönült egységként „mozog” az önkormányzattól. A görög kisebbség a város felé leginkább a nyári időszakban képes reprezentálni magát a szabadtéri táncház által, amit a belvárosban tartanak, valamint a nyári kisebbségi napok révén.

A pécsi lengyelség kapcsolatrendszere abból a szempontból szerencsésebbnek nevezhető, hogy a helyi nemzetiségi önkormányzat elnökszonya országos szinten történő szerepvállalása jóvoltából, az országos és nemzetközi programok is jóval „közelebb” kerülnek a pécsi lengyelekhez. Valamint a helyi lengyel szervezetek kooperációja és valamelyest komplementer jellege is hatékonyság növelő tényezőként említhető meg.

A városi önkormányzattal való kapcsolata kiemeltnek tekinthető, hiszen többek között az oktatási tevékenység, illetve az egyéb közösségi rendezvények számára történő helyszín biztosítását nagyban meghatározza ez a viszony. Ennek megfelelően törekednek ezen kapcsolat megővését szem előtt tartani.

Zárszóként leszögezhető: a város rendelkezik görög és lengyel nemzetiséggel, melyek mögötti tartalom is „valós”. Számos tényező függvénye, hogy a jövőben milyen sors és szerep vár rájuk Pécsen, de úgy gondolom, mindkét esetben megvannak azok az adottságok és megvan az az akarat, az aktivitás, amirővid távon nem feltétlenül azt a „pályát” rajzolja ki számukra, melyet ilyen kis létszámú nemzetiségek esetében hajlamosak vagyunk vizionálni.

Irodalom:

DIÓSZEGI GY. A. – DIÓSZEGI K. 2008: Hellén mozaik az 1848–49. évi dicső magyar szabadságharc tisztikara görög gyökerű hőseinek életéből. In. A Tiszántúli Történetész Társaság Közleményei 3., Debrecen. pp.15-63.

DZINDZISZ J. 1994: A magyarországi görögök legújabb kori története. In. DEMETER ZAYZON M. (szerk.): Másság-Azonosság I., Budapest. pp. 82-89.

ERDŐS Z. (szerk.) 2011: Pécs és Baranya lengyel emlékei- Polskiepamiatki w miescie Pécs i w województwie Baranya, Lengyel Ifjúsági Egyesület, Pécs. 28 p.

FÉNYES E. 2011: Magyarország leírása (I. rész.), Hasonmás Kiadó, Budapest. pp. 26-27.

FOKASZ N. 2012: A magyarországi görögök és a Magyarországi Görögök Kutatóintézete. In. FOKASZ N. (szerk.): Görög diaszpóra Közép-Európában. Új Mandátum Kiadó, Budapest. pp. 9-17.

HÉJJ ATTILÁNÉ TERKALSKA A. 1994: A magyarországi lengyelek története és mai kulturális viszonyai. In. DEMETER ZAYZON M. (szerk.): Másság-Azonosság I., Budapest. pp. 50-54.

HRISTOFOROS, A. 2006: Az újkori Görögország története (Ellinika biblia 2.). Új Mandátum Kiadó, Budapest. 135 p.

KACZMAREK, U. 1996: A lengyel nemzeti közösség története Magyarországon. In. EPERJESSY E. (szerk.): Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából. Mikszáth Kiadó, Budapest. pp. 101-117.

PAPADOPULOSZ F. 1996: A magyarországi görögök múltjáról és jelenéről. In. Eperjessy E. (szerk.) Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából. Mikszáth Kiadó, Budapest. pp. 53-61.

SZTAMATOPULOSZ, A. 2009: Görög Vlachok az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő görög diaszpórában. In. SZABÓ K. (szerk.): Görög Örökség: A Görög Ortodox Diaszpóra Magyarországon a XVII-XIX. században, Budapest. pp. 33-42.

VASSO, S. 2006. Görög diaszpóra a Habsburg Monarchiában. - Budapesti Negyed 2006/4. pp. 63-74.